

การวิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่าง พ.ศ. 2449-2468

นางสาว ไกล่รุ่ง รัตนอมตกุล

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

AN ANALYSIS OF EDUCATIONAL POLICIES FOR MONTHON PATTANI
BETWEEN B.E. 2449 AND B.E. 2468

Miss Klirung Ruttanaamatakun

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Education Program in Development Education

Department of Educational Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การวิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี

ระหว่าง พ.ศ.2449-2468

โดย

นางสาว ไกลรุ่ง รัตนอมตกุล

สาขาวิชา

พัฒนศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษา

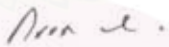
รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สัจกุล

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

 ..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.พฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

 ..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.อมรวิชัย นาคทรรพ)

 ..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล)

 ..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์)

สถาบันวิจัยประชากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โกศลรุ่ง รัตนอมตกุล: การวิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างพ.ศ.2449-2468. (AN ANALYSIS OF EDUCATIONAL POLICIES FOR MONTHON PATTANI BETWEEN B.E.2449 AND B.E.2468) อ.ที่ปรึกษา : รศ.ดร.กรรณิการ์ สัจกุล, 270 หน้า.

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1)วิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่าง พ.ศ.2449 – 2468 และ 2)วิเคราะห์แนวคิดของคณะเสนาบดีด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่าง พ.ศ.2449 – 2468

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีและวิเคราะห์แนวคิดของคณะเสนาบดีด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468 ที่ปรากฏในหลักฐานชั้นต้น โดยผู้วิจัยเลือกใช้ระเบียบวิจัยทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการวิจัยจากเอกสารทั้งเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ

ผลการวิจัยพบว่า นโยบายที่สำคัญด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีคือ การจัดการศึกษาเบื้องต้นทั่วทั้งมณฑล โดยเน้นให้ราษฎรพูด อ่าน และเขียนภาษาไทยได้ เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีนับถือศาสนาอิสลาม และใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน แต่โรงเรียนที่รัฐจัดขึ้นในระยะแรกอยู่ในวัดทั้งสิ้นทำให้บิดามารดาชาวมุสลิมไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนเหล่านั้น รัฐบาลจึงมีแนวคิดให้แทรกการสอนภาษาไทยในสุเหร่าและมัสยิด แต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร ต่อมารัฐบาลได้จัดตั้งโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น และดำเนินการด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานียินยอมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนภาษาไทยในโรงเรียนที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้น

ในปีพ.ศ.2464 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ขึ้น ทำให้สามารถเกณฑ์เด็กให้เข้าเรียนในโรงเรียนได้มากขึ้น แต่พ่อแม่ผู้ปกครองชาวมุสลิมพยายามหลีกเลี่ยงด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อไม่ให้ลูกหลานได้เข้าเรียนภาษาไทย ความพยายามที่จะจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีช่วงหลังปี พ.ศ.2465 เป็นต้นมา ประสบความสำเร็จเป็นที่พอใจของราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี เนื่องจากการประชุมของคณะเสนาบดีเกี่ยวกับการศึกษาที่ร่วมกันเสนอแนวทางอันเหมาะสมสำหรับการจัดการศึกษา ในมณฑลปัตตานีโดยเฉพาะเมื่อประกาศใช้หลักสูตรในนโยบาย ในปีพ.ศ.2466 ตามมติของคณะเสนาบดี โดยการนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต และเหล่าเสนาบดีมีสาระสำคัญ คือให้ยกเลิกสิ่งขัดต่อหลักศาสนาหรือประเพณีทุกอย่างและส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่า รัฐบาลอุทิศทุนศาสนาอิสลาม และต้องสอนทั้งภาษามลายูและภาษาไทยด้วย ส่งผลให้ราษฎรในมณฑลปัตตานีพอใจ เพราะสามารถจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีให้สอดคล้องกับศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี สถานศึกษาในขณะนั้น จึงเป็นเสมือนสถานที่สานความสัมพันธ์ระหว่างชนในชาติด้วย

บทเรียนที่สำคัญในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีตลอดระยะเวลา 20 ปี นับตั้งแต่พ.ศ.2449-2468 นั้นพบว่า นโยบายด้านการศึกษาในพื้นที่ที่มีความแตกต่างทางด้านสังคม เช่นในมณฑลปัตตานีนั้น ต้องเน้นความเป็นเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย และคำนึงถึงความแตกต่างทั้งในด้านภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ทั้งนี้การจัดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยควบคู่กับภาษามลายูเป็นวิธีการหนึ่งที่เป็นที่พอใจของราษฎร รวมทั้งคำนึงถึงอัตลักษณ์ของคนในสังคมนั้นด้วย นอกจากนี้การสร้างสำนึกในความเป็นพลเมืองของชาติ สร้างความรู้สึกร่วมในการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างค่านิยมของการมีส่วนร่วม ย่อมส่งผลให้การจัดการศึกษาบรรลุตามเป้าหมาย และนำไปสู่ความสันติอย่างแท้จริง

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา นโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา
สาขาวิชา พัฒนศึกษา

ลายมือชื่อนิติ.....โกศลรุ่ง.....รัตนอมตกุล.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....*Prun*.....

ปีการศึกษา 2550

478 36629 27: DEVELOPMENT EDUCATION

KEY WORD: EDUCATIONAL POLICIES/ MONTHON PATTANI

KLIRUNG RUTTANAAMATAKUN: AN ANALYSIS OF EDUCATIONAL POLICIES FOR MONTHON PATTANI
BETWEEN B.E. 2449 AND B.E. 2468. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. KANNIKA SACHAKUL, Ph.D., 270 pp.

The purpose of this research was 1) to analyze the educational policies for Monthon Pattani between B.E. 2449 and B.E. 2468 2) to analyze the concept of a group's the Minister of a State in Educational management for Monthon Pattani between B.E. 2449 and B.E. 2468

This research was an analysis of Educational policies for Monthon Pattani between B.E. 2449 and B.E. 2468 which appears in primary evidence. Researcher selected the historical research method principally that be *documentary research, primary documents and secondary documents* for studying.

The research findings revealed an important educational policy in Monthon Pattani was that the basic educational management all over the Monthon emphasizing the populace speaking, reading and writing Thai language because the most people in Monthon Pattani respected Islamism and using the Malay language in daily life. Schools, which were founded by the state at first time, situated in the temple therefore, Muslim parents did not like to send their children in those schools. The government had a concept by inserting the teaching Thai language in mosque but it was not effectiveness then, the government founded a lot of schools and proceeded by using many methods for the most of people in Monthon Pattani consenting the children to study Thai language in the founded schools.

In B.E. 2464, when there was an announcement of Elementary Education Acts B.E. 2464, it was able to make the grade for the children into schools but many muslim parents tried to avoid in many methods for uneducated Thai. Trying to manage the education in Monthon Pattani during after B.E. 2465 was successful and the most of people in Monthon were satisfied because of the conference of group's the Minister of a State about education that proposed the suitable guideline for educational management in Monthon Pattani. Particularly, after announcing the political policy principles in B.E. 2466 along with the agreement of the group's Minister by leading of His Royal Highness Prince Paribatra of Nakorn Sawan had an important content that was canceling things that opposed the religion principles or every traditions and enhancing the everything that made the people percept the government supported Islamism and taught both of the Malay and Thai language, effecting to people in Monthon Pattani were satisfied because the capability of educational management in Monthon Pattani was cohered with religion, tradition and local culture. In that time, the schools became a place with full of harmonious in between the national people.

An important lesson in educational management in Monthon Pattani along 20 years from B.E. 2449 to B.E. 2468 found that educational policy in the different areas of society such as Monthon Pattani. It had to emphasize a unity among the varieties and realized the variety of language, religion and culture, moreover, managing the Thai instruction along with Malay language was one method that make the people satisfied and also realized the individual of people too. Therefore, making the realization in population, in harmonious and valuation of participation always effected the educational management to the target and led to the real peace.

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department: Educational Policy, Management and Leadership

Field of Study: Development Education

Academic Year: 2007

Student's Signature: Klirung Ruttanaamatakun

Advisor's Signature: Kan Sa

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยความดูแลเอาใจใส่และความปรารถนาดีจาก รองศาสตราจารย์ ดร.กวรรณิการ์ สัจกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่คอยให้ความรู้ คำแนะนำ ข้อคิด ในการตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ตลอดจนการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอกราบ ขอบพระคุณท่านอาจารย์มา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.อมรวิษย์ นาครทรรพ ประธานกรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ซึ่งคอยให้ คำแนะนำ ในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกๆ ท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งปริญญาตรีและ ปริญญาโทให้แก่ผู้วิจัย รวมทั้งคอยให้กำลังใจ ให้ความดูแลเอาใจใส่ ความห่วงใย และความ ช่วยเหลือทุกอย่างทุกประการอย่างดีมาโดยตลอด

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ที่หอจดหมายเหตุ สถาบันวิทยบริการ หอสมุดมหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒ ที่ให้ความร่วมมือแก่ผู้วิจัยในการเก็บข้อมูลอันเป็นประโยชน์ทางวิชาการและช่วย ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเสร็จสิ้นเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ น้องๆ ที่น่ารัก ที่คอยให้ความช่วยเหลือให้กำลังใจที่ตีรวมถึงเพื่อน สาขาประถมศึกษา และเพื่อนที่สาขาวิชาพัฒนศึกษา ที่คอยห่วงใยไต่ถามด้วยความรักและความ ปรารถนาดีแก่ผู้วิจัยเสมอมา

กราบขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ ที่คอยดูแลด้วยความรัก ความห่วงใย ความช่วยเหลือ และให้การสนับสนุนด้านการศึกษาทุกอย่างแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณอย่างที่สุดที่เป็นผู้ให้ ชีวิตแก่ผู้วิจัยในการได้รับประสบการณ์ดีดีทั้งชีวิตที่ไม่มีวันลืม ขอขอบคุณญาติพี่น้องทุกคนที่คอย ห่วงใยเอาใจใส่ และให้ความปรารถนาดีตลอดชีวิตของผู้วิจัย ขอขอบคุณทุกโอกาสและ ประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาเป็นบททดสอบให้กับชีวิต สุดท้ายนี้ขอบคุณตัวเองที่อดทน มีกำลังใจ และมีความพยายามที่ดีจนจบการศึกษาครั้งนี้ได้เพื่อเป็นของขวัญอันมีค่าแก่บุพการี

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ณ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
วิธีการดำเนินการวิจัย	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
2 ภูมิหลังของมณฑลปัตตานีในสมัย ร.5-ร.6	7
1. สภาพภูมิศาสตร์.....	7
2. สภาพทางการเมือง การปกครอง.....	9
3. สภาพทางเศรษฐกิจ.....	12
4. สภาพทางสังคม	15
4.1 เชื้อชาติ.....	15
4.2 ศาสนาและภาษา.....	16
4.3 ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม.....	16
3 นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2464	31
1. การศึกษาในมณฑลปัตตานีในสมัย ร.5 ระหว่างปี พ.ศ. 2449-2453.....	34
1.1 การจัดการเรียนการสอน.....	34
1.2 จำนวนครูนักเรียนในมณฑลปัตตานี	37
1.3 หลักสูตร	39
1.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี.....	41
2. การศึกษาในมณฑลปัตตานีในสมัย ร.6 ระหว่างปี พ.ศ. 2453-2464.....	43

	.1 การจัดการเรียนการสอน.....	43
	2.2 จำนวนครูนักเรียนในมณฑลปัตตานี.....	47
	2.3 หลักสูตร.....	57
	สาระสำคัญของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์.....	60
	2.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี.....	66
4	นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2464-2468	71
	3. การศึกษาในมณฑลปัตตานีในสมัย ร.6 ระหว่างปี พ.ศ. 2464-2468.....	71
	3.1 การจัดการเรียนการสอน.....	71
	การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464	73
	สาระสำคัญของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464	79
	ปัญหาของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464	81
	3.2 จำนวนครูนักเรียนในมณฑลปัตตานี	83
	3.3 หลักสูตร	105
	3.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี.....	109
	ผลกระทบของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464	117
5	แนวคิดของเสนาบดีด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468	125
	แนวคิดด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ... ..	125
	แนวคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมาชคัยมุนี.....	137
	แนวคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาอมรราช (ปั้น สุขุม).....	147
	แนวคิดด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต.....	156
6	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	165
	นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468.....	166
	บทเรียนนโยบายและการจัดการ.....	181
	อภิปรายผลการวิจัย.....	183
	ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	188
	รายการอ้างอิง.....	189
	ภาคผนวก	196

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1	จำนวนนักเรียนและครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2452..... 37
ตารางที่ 2	จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาที่เข้าสอบและสอบไล่ได้ของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2452..... 38
ตารางที่ 3	จำนวนนักเรียนประโยคมูลศึกษาที่เข้าสอบและสอบไล่ได้ของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2452..... 39
ตารางที่ 4	เปอร์เซ็นต์งบประมาณของกรมศึกษาธิการ และงบประมาณของกระทรวงธรรมการ เมื่อเทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด..... 41
ตารางที่ 5	จำนวนโรงเรียนจำนวนนักเรียนและจำนวนครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2453.... 47
ตารางที่ 6	จำนวนนักเรียนของมณฑลปัตตานีที่เข้าสอบไล่และสอบไล่ได้ ปี พ.ศ.2453..... 48
ตารางที่ 7	จำนวนนักเรียนในมณฑลปัตตานีที่เข้าสอบไล่ และสอบไล่ได้ ปี พ.ศ.2454..... 49
ตารางที่ 8	จำนวนโรงเรียน นักเรียนและครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2455..... 51
ตารางที่ 9	จำนวนโรงเรียน นักเรียน และครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2456..... 52
ตารางที่ 10	จำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบไล่และสอบไล่ได้ระดับประถมของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2459-2464..... 55
ตารางที่ 11	จำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบไล่ และสอบไล่ได้ระดับมัธยมของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2459-2464..... 56
ตารางที่ 12	การจัดลำดับความสำคัญของกิจการต่าง ๆ ในงบประมาณรายจ่ายเป็นรายจ่ายโดยเฉลี่ยตั้งแต่ปี พ.ศ.2453-2468 เป็นร้อยละ..... 68
ตารางที่ 13	งบประมาณที่รัฐบาลจัดสรรให้กระทรวงต่างๆตั้งแต่ปี พ.ศ.2469-2475..... 69
ตารางที่ 14	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464..... 72
ตารางที่ 15	จำนวนโรงเรียนและนักเรียนของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2463..... 83
ตารางที่ 16	จำนวนนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2464..... 83

ตารางที่ 17	จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาล ของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2465.....	84
ตารางที่ 18	จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาล ของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2465-2468.....	85
ตารางที่ 19	จำนวนเด็กชายหญิงที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนของมณฑลปัตตานีตาม พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้เรียนอยู่แล้วและยังไม่ได้เข้าเรียน ปี พ.ศ. 2467.	87
ตารางที่ 20	จำนวนเด็กชายหญิงที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนของมณฑลปัตตานีตาม พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้เรียนอยู่แล้วและยังไม่ได้เข้าเรียน ปี พ.ศ.2468..	88
ตารางที่ 21	จำนวนนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลที่เข้าสอบได้ และ สอบได้ได้ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ของมณฑลปัตตานี ในปี พ.ศ. 2465.....	90
ตารางที่ 22	จำนวนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ที่เข้าสอบ และสอบได้ได้ในโรงเรียน รัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2468.....	90
ตารางที่ 23	จำนวนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาของมณฑลปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2465-2468...	91
ตารางที่ 24	จำนวนครูในโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี พ.ศ.2464-2467.....	97
ตารางที่ 25	จำนวนเงินรายรับรายจ่ายแพนศึกษาพลี ในมณฑลปัตตานี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2466 ถึง พ.ศ.2468.....	110
ตารางที่ 26	การเก็บเงินศึกษาพลีของมณฑลปัตตานี เทียบส่วนร้อยละกับเงินที่ประมาณว่าจะ เก็บได้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2465 ถึง 2471.....	111

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในระยะเวลาตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2547ต่อเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตการณ์ความรุนแรงไม่สงบเรียบร้อยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อันประกอบด้วยยะลา นราธิวาส และปัตตานี ความรุนแรงเหล่านี้ได้เกิดในรูปแบบของการก่อการร้ายหลายวิธี เช่น การเผาโรงเรียน ช่างครู สังหารพระ วางระเบิด เผาทำลายสถานที่ราชการ การปล้นค่ายทหาร เป็นต้น ก่อให้เกิดการเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก การเผาโรงเรียน และการฆ่าครู ได้เป็นหนึ่งในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ปัญหาดังกล่าวไม่มีที่ท่าว่าจะยุติหรือสงบลงแต่กลับมีแนวโน้มที่ความรุนแรงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเรื่องดังกล่าวส่งผลกระทบต่อเด็กและเยาวชนโดยตรง ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นครั้งแรก แต่ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วหลายระลอกในหน้าประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเป็นปัญหาที่เปรียบเสมือน ถ่านไฟเก่าที่รอคอยวันปะทุอยู่เสมอ หากขาดความเข้าใจในการแก้ไขปัญหา

ปัญหาพื้นฐานของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ ประชากรในท้องถิ่นส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม มีเชื้อสายมลายู ใช้ภาษายาวีเป็นหลักในการสื่อสาร การแต่งกายเป็นไปตามบทบัญญัติของศาสนาซึ่งมีลักษณะเอกลักษณ์เฉพาะ สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ชาวไทยมุสลิมจึงมี “อัตลักษณ์” เฉพาะกลุ่มที่คล้ายคลึงกับประชากรในมาเลเซีย อันมีความแตกต่างจากสังคมไทยโดยทั่วไปที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมที่เรื้อรัง โดยแต่ละปัญหามีความเกี่ยวพันกัน การแก้ไขจึงต้องกระทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทั้งนี้ จึงได้มีความพยายามในการจัดการศึกษาเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจอันดี เพราะการศึกษามีความสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ดังจะเห็นได้จากแนวคิดพื้นฐานของการศึกษาที่ว่าการศึกษาที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เพราะฉะนั้นการศึกษาจะเป็นไปในแนวทางใดย่อมต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในระบบและภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมปัญหาเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความคิดที่จะต้องมีการจัดการศึกษาถ้าหากมีความแตกต่างและไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน¹ โดย

¹ ลิปพนนท์ เกตุทัต, “การศึกษากับความมั่นคงแห่งชาติ: การปฏิรูปการศึกษา” *รัฐาภิวัตน์*, 20, 2 (เมษายน 2521): 107.

การศึกษาไม่ได้เกิดขึ้นโดยลำพัง หากแต่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม การจัดการศึกษาจึงต้องสามารถโยงสัมพันธ์กับปรัชญาชีวิตและปรัชญาสังคมอันเป็นเป้าหมายสูงสุด²

นอกจากนี้ การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์จะทำให้เห็นภาพของความสำคัญดังกล่าวได้ชัดเจนขึ้น เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เป็นพื้นฐานที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจเหตุการณ์ในปัจจุบันได้อย่างต่อเนื่องและมีเหตุมีผล การที่จะเข้าใจการศึกษาในปัจจุบันย่อมต้องทราบความเป็นมาของการศึกษาในอดีต รวมทั้งข้อมูลด้านประวัติศาสตร์อื่นๆ เช่นทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมซึ่งมีผลกระทบต่อการศึกษาด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงระบบการปฏิรูปการปกครองทั่วพระราชอาณาจักร และจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในดินแดนส่วนนี้ เรียกว่า มณฑลปัตตานี ทรงมีพระบรมราโชบายเป็นพิเศษที่จะแก้ไขปัญหาลำหวัชชายแดนภาคใต้และเริ่มมีแนวคิดที่จะจัดการศึกษาให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีพูดภาษาไทยได้ แต่รัฐบาลก็ต้องประสบปัญหาต่างๆ มากมาย เพราะประชาชนไม่เห็นความสำคัญในการเรียนภาษาไทย และไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียน ทำให้โรงเรียนบางแห่งต้องล้มเลิกไป อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็พยายามวางนโยบายในการจัดการศึกษาเพื่อทำให้คนในพื้นที่สามารถใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร ซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและคนในพื้นที่ ดังปรากฏในรายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2453 มีความตอนหนึ่งว่า

...ส่วนมณฑลปัตตานีนั้น จะต้องอุดหนุนการเล่าเรียนภาษาไทยให้ได้ดีๆ พูดภาษาไทยได้ นี่เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นด้วยความประสงค์จะให้ใช้ภาษาไทยได้ทั่วทั้งมณฑลเป็นที่สุด...³

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขณะนั้น เสด็จตรวจราชการที่มณฑลปัตตานีใน พ.ศ. 2455 ได้ประทานพระดำริเรื่องการศึกษาเล่าเรียนของชาว

² สิบปนนท์ เกตุทัต, "การจัดการศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม", วารสารการศึกษาแห่งชาติ, 17, 6 (สิงหาคม-กันยายน 2526): 65.

³ "รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลแผนกกระทรวงมหาดไทย", "หอจดหมายเหตุแห่งชาติ", ศ.1/1.

ไทยมุสลิมว่า...ให้คิดจัดการศึกษาของคนมลายูคือให้เด็กทุกคนพูดภาษาไทยได้ เมื่อพูดภาษาไทยได้แล้วจะออกจากโรงเรียนก็ตามใจ...⁴

ต่อมาในปี พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกขึ้น บังคับให้เด็กที่มีอายุ 7 ปี จนถึงอายุ 14 ปี ต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติฉบับนี้ ก็เพื่อจะให้เด็กได้ศึกษาเล่าเรียนและเขียนภาษาไทยได้ตามสมควรแต่การศึกษาในมณฑลปัตตานีก็ไม่ได้ก้าวหน้าเท่าที่ควร ดังนั้น การศึกษานโยบายด้านการจัดการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ โดยเฉพาะในช่วงปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี ตั้งแต่สมัยเริ่มต้นปฏิรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการโปรดเกล้าฯ ให้มีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกและแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตเป็นประธานเรียกประชุมเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ที่มีราชการเกี่ยวข้องกับปัญหาการปกครองมณฑลปัตตานี และต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตได้ทรงเสนอหลักรัฐประศาสนนโยบาย 6 ข้อ ในปี พ.ศ. 2466 สำหรับปกครองมณฑลปัตตานี ซึ่งอยู่ระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468 เป็นช่วงรอยต่อที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีจึงเป็นประโยชน์ต่อวงการการศึกษาประวัติศาสตร์ การศึกษา และการปกครอง เพราะในการศึกษาจะทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองการปกครอง และการจัดการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ ทั้งนโยบายการดำเนินงานตลอดจนปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นและการแก้ไข เพื่อจะได้เห็นถึงปัญหา ข้อผิดพลาดและแบบอย่างที่ดีในอดีตที่สามารถใช้เป็นบทเรียนในการแก้ไขและป้องกันปัญหาในอนาคตได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์นโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468
2. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดของคณะเสนาบดีด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468

---

⁴ “รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/52.

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษา วิเคราะห์ นโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2449-2468 โดยมีขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

1. วิเคราะห์ นโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีโดยแบ่งเป็นช่วงเวลา 3 ช่วง ดังนี้
  - 1.1 สมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ.2449-2453 เป็นช่วงของการปฏิรูปการปกครอง มณฑลปัตตานีตลอดจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
  - 1.2 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2453-2464 เป็นช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก
  - 1.3 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2464-2468 เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกจนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. วิเคราะห์นโยบายด้านการจัดการศึกษา ได้แก่
  - 2.1 ด้านงบประมาณ
  - 2.2 ด้านบุคลากร ครู
  - 2.3 ด้านหลักสูตร
  - 2.4 ด้านการจัดการเรียนการสอน
3. วิเคราะห์แนวคิดของคณะเสนาบดี ในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449 - 2468 ได้แก่
  - 3.1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
  - 3.2 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
  - 3.3 เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
  - 3.4 สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต

โดยวิเคราะห์ภายใต้สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449-2468 จากการศึกษาเอกสารที่ปรากฏในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์นโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449-2468 ที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานชั้นต้น โดยผู้วิจัยเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Research) ซึ่งเป็นการวิจัยจากเอกสาร(Documentary Research) ทั้งจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) เป็นหลัก และเอกสารทุติยภูมิ(Secondary Research) ประกอบ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ และตีความเหตุการณ์ต่างๆ ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้แล้วจึงเรียบเรียงเขียนรายงานวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารปฐมภูมิ และเอกสารทุติยภูมิ ที่เกี่ยวกับความเป็นมา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ของมณฑลปัตตานี รวมทั้งนโยบายการศึกษาในมณฑลปัตตานีเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานของงานวิจัยนี้
2. ศึกษาและรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในมณฑลปัตตานี จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพื่อศึกษาแนวคิด สภาพปัญหาและวิธีการแก้ไขการศึกษาในมณฑลปัตตานี
3. ศึกษา ตีความและวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนนโยบายด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับงบประมาณ ครู หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน และผลกระทบที่มีต่อการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2468
4. เรียบเรียงเขียนงานวิจัย โดยนำเสนอรายงานแบบวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยนำเสนอเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

4.1 สมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ.2449-2453 เป็นช่วงของการปฏิรูปการปกครอง มณฑลปัตตานีตลอดจนถึงสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2453-2464 เป็นช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก

4.3 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2464-2468 เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกจนถึงสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นิยามศัพท์เฉพาะ

นโยบาย หมายถึง หลักการและวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นแนวดำเนินการ

การจัดการศึกษา หมายถึง การจัดการด้านงบประมาณ บุคลากร ครู หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน

มณฑลปัตตานี หมายถึง มณฑลเทศาภิบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ เมืองปัตตานี เมืองยะลา เมืองสายบุรี เมืองระแงะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงนโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี
2. ทำให้ทราบถึงปัญหาในการจัดการศึกษา ผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ต่อการศึกษาในมณฑลปัตตานี ตลอดจนการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น
- 3 .ผลจากการศึกษาใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาแก้ไขปัญหาทางการเมืองในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

- ม. หมายถึง เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงมหาดไทย
- สบ. หมายถึง เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
- ศ. หมายถึง เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
- ศธ. หมายถึง เอกสาร กระทรวงศึกษาธิการ
- ร.5 หมายถึง รัชกาลที่ 5
- ร.6 หมายถึง รัชกาลที่ 6

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ภูมิหลังของมณฑลปัตตานีในสมัย ร.5- ร.6 (พ.ศ. 2449-2468)

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการศึกษา จำเป็นต้องศึกษาถึงภูมิหลังของพื้นที่นั้นๆ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจในรายละเอียดอื่นๆที่จะศึกษาต่อไป ดังนั้นในบทนี้จึงเป็นการศึกษาถึงสภาพทั่วไปของดินแดนในส่วนที่เป็นมณฑลปัตตานีซึ่งประกอบด้วยความเป็นมาของมณฑลปัตตานี สภาพภูมิศาสตร์ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

สภาพทั่วไปของมณฑลปัตตานี

1. สภาพทางภูมิศาสตร์

เมื่อพิจารณาที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของดินแดนในส่วนที่เป็นมณฑลปัตตานี พบว่าตั้งอยู่ทางทิศใต้ปลายคาบสมุทรมลายูอินโดจีน ระหว่างละติจูด 6-7 องศาเหนือ และลองจิจูด 100-101 องศาตะวันออก เป็นส่วนหนึ่งของแหลมมลายู ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างอ่าววัฒนธรรมสำคัญ 2 แห่ง คือ จีนกับอินเดีย และอยู่ระหว่างมหาสมุทรทั้งสอง คือ มหาสมุทรแปซิฟิกทางด้านอ่าวไทยกับมหาสมุทรอินเดียทางด้านตะวันตก ทำให้ดินแดนในส่วนนี้มีลมมรสุมซึ่งเป็นลมประจำฤดูพัดผ่านตลอดทั้งปีในสมัยโบราณซึ่งใช้เรือใบต้องอาศัยกำลังลมมรสุมทั้งสองในการเดินทางระหว่างจีนกับอินเดีย ดินแดนส่วนนี้ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างเส้นทางนั้น จึงเป็นเมืองท่าแวะพักเรือเพื่อรอลมมรสุมที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง ทำให้ดินแดนส่วนนี้กลายเป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่สมัยโบราณ

เนื่องจากการที่ดินแดนส่วนนี้ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างอ่าวอารยธรรมที่สำคัญ และเป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ดินแดนส่วนนี้ได้รับวัฒนธรรมหลายแบบหลายอย่างที่แตกต่างกันตลอดมา ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมจากอินเดีย จีน และอาหรับ อิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติเหล่านี้ได้ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม จนทำให้กลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะพิเศษขึ้นเด่นชัดแตกต่างจากวัฒนธรรมของดินแดนทั่วไปในพระราชอาณาจักรไทย แต่กลับมีลักษณะคล้ายคลึงกับหัวเมืองมลายูซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันมากกว่า

¹ สวาท เสนานรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 26.

ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้มีหลักฐานที่เป็นบันทึกของพ่อค้าซึ่งเดินทางมายังดินแดนส่วนนี้ในสมัยโบราณ และหลักฐานโบราณวัตถุ ทำให้นักประวัติศาสตร์ และนักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่า เดิมดินแดนส่วนนี้ เป็นที่ตั้งของอาณาจักรลังกาสุกะ (Langkasuka)² หรือดินแดนที่จีนเรียกว่า ลังยาซือเกีย (Ling –ya-seu-kia)³ แหล่งผลิตสินค้าประเภท กฤษณา และการบูร ที่สำคัญ⁴

ดังนั้น สภาพที่ตั้งดังกล่าวข้างต้นมีส่วนสำคัญที่ทำให้ดินแดนส่วนนี้เป็นมณฑลปัตตานีมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แตกต่างจากดินแดนส่วนอื่นในพระราชอาณาจักรไทยอย่างเด่นชัด ยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาระยะทางของที่ตั้งระหว่างปัตตานีกับราชธานีของไทยไม่ว่าจะเป็นกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา หรือกรุงเทพมหานคร พบว่าพื้นที่ทั้งสองอยู่ห่างไกลกันมากคิดเป็นระยะทางไม่ต่ำกว่า 1,030 กิโลเมตร ในสมัยโบราณการติดต่อโดยตรงระหว่างราชธานีกับปัตตานีจึงต้องใช้เวลาเดินทางนับเดือน แม้ในสมัยที่มีเรือกลไฟใช้กันแล้ว การติดต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับปัตตานียังต้องใช้เวลาเดินทาง 8-10 วัน⁵ ซึ่งสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ห่างไกลกัน การมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และการมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ต่างกัันดังกล่าวนี้ ย่อมมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาเป็นอันมาก ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป

ในส่วนของลักษณะภูมิประเทศพบว่ามีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นป่าเขาและมีที่ราบตามบริเวณชายฝั่งทะเลและระหว่างภูเขาเหมือนกับลักษณะภูมิประเทศทั่วไปของภาคใต้⁶ โดยบริเวณที่ราบเหล่านี้จะมีแม่น้ำไหลผ่าน เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่สำคัญ ได้แก่ที่ราบลุ่มแม่น้ำตานี ที่ราบลุ่มแม่น้ำสายบุรี และที่ราบชายฝั่งทะเลที่ติดต่อกัน ซึ่งทั้งที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบชายฝั่งทะเลเหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งทำมาหากิน และเป็นที่อยู่อาศัยของราษฎรส่วนใหญ่ แต่ในส่วนที่เป็นป่าเขานั้นมีความสลับซับซ้อนเป็นอันมาก เขตป่าเขาเหล่านี้ถึงแม้จะมีราษฎรอยู่อาศัยไม่มากนัก แต่ก็ยังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติสำคัญทั้งป่าไม้ และแร่ธาตุ โดยเฉพาะแร่ธาตุนั้นมีทั้งดีบุก วุลแฟรม และทองคำ ซึ่ง

² Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, (Kuala Lumpur, University of Malaya Press, 1961), p.30.

³ สมชาติ อ่องสกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474," (ปริญญาหม่าบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), หน้า 11.

⁴ จอห์น แบคติน,และแฮร์รี่ เจ. เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่*, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และ ภรณ์ กาญจนนัฐิ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 33.

⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, "ประกาศว่าด้วยกำหนดเรือเดินไปรษณีย์ทางแหลมมลายู" ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก* (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2477), หน้า 536-538.

⁶ สวาท เสนาณรงค์, *ภูมิศาสตร์ประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 26.

มีมูลค่ามหาศาลเป็นที่ต้องการของมหาอำนาจตะวันตกในสมัยต่อมาเป็นอย่างยิ่ง เขตป่าเขาเหล่านี้จึงมีส่วนในการสร้างปัญหาทางการเมืองซึ่งส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษา และปัญหาอื่นๆอีกมากมาย ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะภูมิประเทศในดินแดนส่วนนี้มีลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการคุกคามของต่างชาติ และการช่องสุ่มของกลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์ทางการเมือง เพราะความสลับซับซ้อนของป่าไม้ และภูเขาเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยไม่น้อย เมื่อพิจารณาสภาพภูมิศาสตร์โดยทั่วไปของดินแดนส่วนที่เป็นมณฑลปัตตานี พบว่ามีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีทำเลที่ตั้งเหมาะแก่การค้าขายและการติดต่อกับต่างประเทศมาตั้งแต่สมัยโบราณ จึงนับได้ว่าเป็นดินแดนที่มีปัจจัยทางธรรมชาติที่เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาอย่างยิ่งดินแดนหนึ่ง

2. สภาพการเมืองการปกครอง

การปกครองของไทยแต่เดิมนั้น จัดแบ่งรูปการปกครองออกเป็น 3 ชั้น คือหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองประเทศราช หัวเมืองภาคใต้คาบสมุทรมลายู ได้จัดเป็นหัวเมืองประเทศราช มีเมืองปัตตานีเป็นหัวเมืองสำคัญ ให้มีพระยาเมืองปกครองตามหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3 ได้บรรยายไว้ว่า

...ปัตตานีเป็นเมืองขึ้นของสยามประเทศ มาตั้งแต่ครั้งพระร่วงครองนครสุโขทัย เป็นราชธานี ชาวเมืองปัตตานีเดิมถือศาสนาพุทธ ภายหลังจึงเข้ารับถือศาสนาอิสลาม ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองปัตตานีเป็นเมืองใหญ่และเจริญมาก มีชื่อเสียงในทางค้าขายกับต่างประเทศ เป็นเมืองท่าที่พักเรือที่มาจากยุโรปและเอเชีย เพราะเมืองปัตตานีเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมีอาณาเขตกว้างขวาง รวมถึงยะลาและนราธิวาส และแต่เดิม กัลันตันและตรังกานูก็รวมอยู่ในเขตการปกครองของปัตตานีด้วย จนมีผู้เรียกว่า “ปัตตานีรายา”...⁷

⁷ กองประสานราชการ กรมการปกครอง, สถานะภาพ 4 จังหวัดภาคใต้ (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2505), หน้า 3.

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา อาณาเขตของไทยยังคงแผ่คลุมแหลมมลายูทั้งหมด เมืองปัตตานีจึงยังคงขึ้นกับไทย โดยมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชส่งบรรณาการเป็นคราวๆเช่นเดียวกับเมืองประเทศราชอื่นๆ ในแหลมมลายู แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสื่อมอำนาจหรือผลัดแผ่นดิน เมืองปัตตานีก็งดส่งบรรณาการ แสดงอาการกระด้างกระเดื่อง แต่ก็สามารถปราบปราม และนำกลับมาเป็นของไทยได้ดังเดิม⁸

ในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาต้องเสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ 2 ทำให้ประเทศไทยเกิดความระส่ำระสาย แตกกันออกเป็นหลายก๊กหลายเหล่า ผู้ครองเมืองใหญ่ๆ ก็ตั้งตัวเป็นอิสระ สำหรับหัวเมืองทางใต้ ก็มีเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองสงขลา และเจ้าเมืองปัตตานี เป็นต้น ครั้นต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกู้อิสรภาพจากพม่าได้สำเร็จแล้ว พระองค์ได้รวบรวมหัวเมืองต่างๆที่ตั้งเป็นก๊ก เป็นเหล่า ในภาคกลาง เข้าเป็นอาณาจักรไทยตามเดิม และตั้งกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว พระองค์จึงทรงยกทัพหลวงไปปราบปรามหัวเมืองปักษ์ใต้ ในปี พ.ศ. 2312 ใต้เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลา แต่ยังไม่ทันเสร็จไปถึงเมืองปัตตานี เนื่องจากพระองค์ยังติดการศึกสงครามทางอื่นอยู่ เมืองปัตตานีจึงเป็นอิสระอยู่ ไม่มีการส่งกองทัพไปปราบปรามจนสิ้นรัชกาล⁹

ในปี พ.ศ. 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นแม่ทัพยกไปปราบพม่าที่มารุกรานทางปักษ์ใต้ เมื่อรบชนะแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ก็ได้เสด็จไปประทับที่เมืองสงขลา และโปรดให้เชิญพระกระแสรับสั่งเกลี้ยกล่อมไปยังเมืองปัตตานี เมืองไทรบุรี และเมืองตรังกานู ให้ยอมอ่อนน้อมกับไทยเหมือนแต่ก่อน แต่เจ้าเมืองปัตตานีไม่ยินยอม จึงโปรดให้พระยากลาโหม และแม่ทัพคนอื่นๆ ยกกองทัพไปตีเมืองปัตตานี และสามารถเข้ายึดเมืองปัตตานีได้ กรมพระราชวังบวรฯ จึงรับสั่งให้กวาดต้อนครอบครัว และเครื่องศาสตราวุธไปไว้ ณ กรุงเพทฯ และทรงตั้งเชื้อสายของเจ้าเมืองปัตตานีเดิมเป็นพระยาปัตตานี เรียกว่า “รายาปัตตานี” ให้เมืองปัตตานีอยู่ในกำกับดูแลเมืองสงขลา ทางด้านเมืองไทรบุรี และตรังกานู เมื่อรู้ว่าปัตตานีเสียแก่ไทยแล้ว จึงยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี¹⁰

⁸ อภัย จันทวิมล, ปัญหาเกี่ยวกับจังหวัดภาคใต้. (ลพบุรี: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบค่ายสมเด็จพระนารายณ์, 2507), หน้า3.

⁹ กรมศิลปากร, กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติศาสตร์จังหวัดภาคใต้. (ยะลา: โรงพิมพ์คุรุสัมพันธ์, 2505), หน้า22-25.

¹⁰ กองประสานราชการ กรมการปกครอง, สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้. (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2512), หน้า10-11.

ในปี พ.ศ. 2334 ตวนกูระบีดิน ซึ่งเป็นรายาปัตตานีได้ก่อการกบฏขึ้น โดยคบคิดกับโต๊ะสาเหต ชาวอินเดีย ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ และเป็นพี่นบถือของชาวบ้านชาวเมือง ทำการชักชวนโจรสลัดรวมกำลังยกไปตีเมืองสงขลา กองทัพเมืองสงขลาได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช สามารถตีกองทัพเมืองปัตตานีแตก แล้วยกกองทัพติดตามลงไปตีเมืองปัตตานี สามารถยึดครองปัตตานีได้ จับตัวรายาปัตตานีส่งไปกรุงเทพฯ และได้แต่งตั้งข้าราชการไทยขึ้นเป็นเจ้าเมืองปัตตานี¹¹

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ถ้าพังเมืองนครศรีธรรมราชเพียงเมืองเดียวจะกำกับหัวเมืองประเทศราชฝ่ายใต้ไม่ทั่วถึง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งอาณาเขตเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง คือ เมืองปัตตานี เมืองหนองจิก เมืองยะลา เมืองรามันห์ เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี และเมืองระแงะ แต่ละเมืองมีพระยาเมืองปกครอง โดยถือว่าเมืองใดมีคนไทยมุสลิมมาก ก็ให้ไทยมุสลิมเป็นพระยาเมือง ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองอย่างเมืองประเทศราช และให้เมืองทั้ง 7 นี้ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาซึ่งเป็นหัวเมืองเอก¹²

ในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้ทำสัญญากับอังกฤษ เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2398 ยินยอมให้อังกฤษตั้งศาลกงสุลในไทย โดยอังกฤษรับรองอำนาจอธิปไตยของไทยเหนือดินแดน ไทรบุรี ปะลิส ปัตตานี กลันตัน และตรังกานู โดยมีเงื่อนไขว่าไทยจะต้องไม่ให้ชาติมหาอำนาจในยุโรปอื่นใดเข้ามายุ่งเกี่ยวกับดินแดนดังกล่าว¹³

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง เงินส่วยสาอากรให้หักไว้แก่พระยาเมืองเพียงเล็กน้อย นอกนั้นให้ส่งเข้าท้องพระคลัง เป็นเหตุให้บรรดาพระยาเมืองต่างๆ ไม่พอใจ เกิดกระด้างกระเดื่อง และเกิดกบฏขึ้นอีก ในปี พ.ศ. 2445 โดยมีพระยาวิชิตภักดี (อัปดุลกาเดร์) ซึ่งเป็นผู้ครองนครปัตตานีคนสุดท้ายเป็นหัวหน้า แต่ถูกจับได้ จึงถูกส่งตัวไปกักไว้ที่เมืองพิษณุโลกมีกำหนด 10 ปี แต่ถูกกักกันกันจริงเพียง 2 ปีเศษ ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษกลับไปอยู่บ้านเดิม และได้คิดการกบฏขึ้นใหม่ โดยโฆษณาหาพรรคพวก ก่อให้เกิดความเกลียดชังรัฐบาลไทย กล่าวหาว่าดินแดนปัตตานีเป็นของ

¹¹ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2516), หน้า 44-45.

¹² สงคราม ชื่นภิบาล, "การผสมกลมกลืนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519) หน้า 17.

¹³ A class-Book of Certificate History Malaya, 1400-1965 part1., (Malaysia: Preston Corporation, 1970), p.226.

มลายูมาก่อน แต่ยังมีทันลงมือดำเนินการ ทางราชการได้ทราบแผนการเสียก่อน พระยาวิเชียตภักดีจึงได้ 7 หลบหนีไปอยู่ก้นตันจนถึงแก่กรรมในปี พ.ศ.2476¹⁴

ต่อมาในปี พ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมบริเวณ 7 หัวเมืองจัดตั้งเป็นมณฑลปัตตานี และยุบเมืองเล็กๆ เสีย 3 เมือง คงเหลือเพียง 4 เมือง คือ

1. รวมเมืองหนองจิก ยะหริ่ง ปัตตานี ขึ้นเป็นเมืองปัตตานี
2. รวมเมืองรามันห์ ยะลา ขึ้นเป็นเมืองยะลา
3. เมืองสายบุรี (ภายหลังยุบเป็นตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี)
4. เมืองระแงะ (ภายหลังรวมตั้งเป็นจังหวัดนราธิวาส)

ต่อมาจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476 ซึ่งได้จัดระเบียบราชการบริหารออกเป็น ราชการบริหารส่วนกลาง ราชการบริหาร ส่วนภูมิภาค และราชการบริหารส่วนท้องถิ่น และตามพระราชบัญญัตินี้ไม่มีราชการบริหารส่วน ภูมิภาคเป็นมณฑล ดังนั้นจึงถือว่าได้ยุบเลิกมณฑลทั่วราชอาณาจักรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา มณฑลปัตตานีจึงแบ่งออกเป็น 3 จังหวัด คือ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ขึ้น ตรงต่อส่วนกลางมาจนกระทั่งทุกวันนี้¹⁵

3. สภาพทางเศรษฐกิจ

สภาพทางเศรษฐกิจของมณฑลปัตตานีมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์มาก โดยเฉพาะใน สมัยที่เทคโนโลยีสมัยใหม่ยังไม่เจริญนั้น สภาพภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เพราะ ราษฎรทั้งหลายจำเป็นต้องประกอบอาชีพตามสภาพภูมิศาสตร์ที่อำนวย ดังนั้นโดยทั่วไปอาชีพของ ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีประกอบอาชีพกสิกรรม เป็นหลัก และอาชีพหัตถกรรมพวกทอผ้า จักสาน การประมง การค้า การทำเหมืองแร่ เป็นอาชีพรองลงมาเป็นลำดับ

ในจำนวนราษฎรในมณฑลปัตตานีทั้งหมดเมื่อปี พ.ศ.2454 มี 276,695 คน มีผู้ประกอบ อาชีพกสิกรรมถึง 166,294 คน ทำสวน 36,934 คน และทำไร่อีก 30,145 คน ส่วนอาชีพอื่นมีงาน

¹⁴ ประสิทธิ์ เวชสุวรรณค์, "การพัฒนาการศึกษาเพื่อบูรณาภาพของจังหวัดชายแดนภาคใต้," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ 2509), หน้า 11.

¹⁵ สงคราม ชื่นภิบาล, "การผสมกลมกลืนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 19.

ประเภทหัตถกรรมซึ่งที่ทำงานมาก ได้แก่ ทอผ้า และจักสาน โดยมีผู้ทอถึง 21,447 คน และจักสาน 8,592 คน ซึ่งเข้าใจว่าส่วนใหญ่คงเป็นสตรี เพราะเป็นลักษณะงานที่ทำงานภายในบ้านเรือน งานหัตถกรรมของผู้ชายเป็นพวกงานช่างต่างๆมากกว่า ดังจะเห็นว่ามีช่างไม้ถึง 1,115 คน ช่างเหล็ก 483 คน ช่างทอง 442 คน และช่างต่อเรือ 309 คน นอกจากนี้มีอาชีพพานิชยกรรม เช่น ทำนาเกลือชายมี 461 คน ขายของป่า 121 คน ยิงสัตว์ป่าขาย 187 คน ตัดหวายขาย 2,054 คน ทำตาลขาย 4,201 คน ทำน้ำมันยางขาย 1,201 คน ตัดไม้ขาย 551 คน ทำการประมง 6,345 คน และทำเหมืองแร่ 1,671 คน ส่วนพวกอาชีพเบ็ดเตล็ด ได้แก่ พวกเลี้ยงสัตว์ 9,092 คน รับจ้างทั่วไป 4,450 คน และรับราชการ 406 คน¹⁶

จากตัวเลขแสดงจำนวนผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ ดังกล่าว จะพบว่าผู้ประกอบการอาชีพส่วนใหญ่เป็นอาชีพที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งสภาพทางภูมิศาสตร์มีส่วนส่งเสริม และกำหนดปริมาณผลผลิต หากฝนฟ้าอำนวยผลผลิตจากเรือกสวนไร่นาก็อุดมสมบูรณ์ได้ปริมาณเพียงพอต่อความต้องการ หากปีใดฝนฟ้าไม่อำนวยผลผลิตก็จะลดลงหรือขาดแคลนกัน จนถึงกับเกิดภาวะข้าวยากมากแพงขึ้นได้โดยง่าย ดังนั้นสภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปจึงอยู่ในฐานะที่ไม่มั่นคงนัก เพราะต้องอาศัยสภาพดินฟ้าอากาศ และที่สำคัญราษฎรส่วนใหญ่ต่างประกอบอาชีพเพื่อให้พอยังชีพไปวันๆหนึ่ง หรือระยะหนึ่งๆ เท่านั้น มิได้มีการสร้างสมทุนทรัพย์หรือคิดขยายกิจการต่อไป

อย่างไรก็ตาม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมีส่วนช่วยส่งเสริมอาชีพของราษฎรในดินแดนส่วนนี้เป็นอันมากมาตั้งแต่อดีต ดังหลักฐานจากรายงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้เมื่อปี พ.ศ. 2439 แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ในดินแดนส่วนนี้ว่า

...ภูมิลำเนาของเมืองแขกทั้งเจ็ดซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเห็น แลได้สืบสวนทราบความในคราวนี้เห็นเปนเมืองที่บริบูรณ์อย่างปลาตจะหาเมืองมะลายูเมืองใดในแหลมมะลายูนี้ เปรียบให้เสมอเหมือนเปนอันไม่มี คือหัวเมืองที่อยู่ริมทะเลสี่เมือง เมืองหนองจิกเปนเมืองที่นาดีหาเมืองจะเปรียบมิได้ อาไศรย์เข้า

¹⁶ กระทรวงมหาดไทย, "ยอดสำมะโนครัวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา พ.ศ.2454," เทศาภิบาล 18,108 (1 มีนาคม พ.ศ. 2457)

เปนสินค้าใหญ่ ในเมืองตานี มีนาเกลือแห่งเดียวตลอดแหลมมะลายู สินค้าเกลือ เมืองตานีขายได้อย่างแพงถึงเกวียนละ 16 เหรียญ ขายตลอดออกไปจนสิงคโปร์ และเกาะหมาก เมืองยะหริ่งเปนเมืองที่มีปลาบริบูรณ์ เปนสินค้าใหญ่ในเมืองนั้น เมืองสายในพื้นที่เมืองเองอยู่ข้างทราวม แต่ก็อยู่ปากน้ำทางสินค้าขึ้นล่องบริบูรณ์ ส่วนเมืองที่อยู่ข้างใน 3 เมือง คือ เมืองยะลา รามัญ ระแงะ เหล่านี้ก็ล้วนเปนเมืองอุดมด้วยแร่แลของป่า ซึ่งเปนสินค้าได้หลายอย่าง ถ้าจัดการบำรุงให้ดี น่าจะมีผลประโยชน์ได้มากกว่าเมืองใดใดในแหลมมะลายูทั้งสิ้น...¹⁷

จากรายงานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจของดินแดนส่วนนี้ที่ธรรมชาติเอื้ออำนวยได้เป็นอย่างดี ซึ่งผลประโยชน์จากการค้าผลิตผลที่อุดมสมบูรณ์เหล่านี้ ส่วนใหญ่ตกเป็นของเจ้าเมืองและพ่อค้าคนจีนมากกว่าจะเป็นของราษฎรพื้นเมืองทั่วไป เพราะสมัยก่อนปฏิรูปการปกครองนั้น เจ้าเมืองมีอำนาจมาก และค้าขายด้วยระบบผูกขาด ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่ปิดกั้นปิดขายของผู้มีอำนาจราษฎรพื้นเมืองทั่วไปซึ่งล้วนมีพันธะกับระบบไพร่ต้องส่งส่วย และถูกเกณฑ์แรงงานเป็นประจำจึงไม่มีโอกาสประกอบอาชีพอิสระได้เต็มที่ ไม่มีทุนพอที่จะประมูลสินค้าผูกขาดจากเจ้าเมืองได้เหมือนคนจีนซึ่งเป็นอิสระจากระบบไพร่ และมีความสามารถด้านนี้เป็นพิเศษ ดังนั้นโดยทั่วไปสภาพทางเศรษฐกิจในมณฑลปัตตานีนั้นราษฎรส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิต โดยพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก และต่างผลิตเพื่อให้พอยังชีพเท่านั้น ซึ่งอาจมีเหลือสำหรับแลกเปลี่ยนสินค้าที่ต้องการบ้าง ฐานะของราษฎรพื้นเมืองส่วนใหญ่จึงค่อนข้างยากจน นอกจากนี้ เจ้าเมืองในฐานะผู้มีอำนาจ และพ่อค้าคนจีนในฐานะผู้มีทุนไม่ได้เป็นผู้ผลิตโดยตรง แต่กลับเป็นผู้รับทรัพย์รับผลประโยชน์จากผลิตผลต่างๆมากกว่าราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นผู้ผลิต ฐานะของคนพวกนี้จึงร่ำรวย และมีเกียรติ¹⁸

¹⁷ “เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.2.14/74.

¹⁸ สมโชติ อ๋องสกุล, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), หน้า 15.

4. สภาพทางสังคม

4.1 เชื้อชาติ

จากบัญชีสำรวจสำมะโนครัวตั้งแต่ปีแรกเริ่มทำบัญชีสำรวจสำมะโนครัวใน พ.ศ.2446¹⁹ พบว่าประชากรในมณฑลปัตตานีมีเชื้อชาติมลายูมากที่สุด และมีเชื้อชาติไทยกับเชื้อชาติจีนรองลงมาเป็นลำดับ

ในปี พ.ศ.2449 ซึ่งเป็นปีที่ประกาศตั้งมณฑลปัตตานี มีประชากรทั้งสิ้น 242,052 คน แบ่งตามเชื้อชาติแล้วปรากฏว่ามีราษฎรเชื้อชาติมลายูอยู่ถึง 208,076 คน มีราษฎรเชื้อชาติไทย 30,597 คน และราษฎรเชื้อชาติจีน 3,332 คน²⁰ เมื่อคิดเป็นร้อยละพบว่า มีราษฎรเชื้อชาติมลายูหรือที่สมัยนั้นเรียกกันว่าแขกอยู่ถึง 85.96% มีราษฎรเชื้อชาติไทยอยู่เพียง 12.64% และราษฎรเชื้อชาติจีน 1.38% เท่านั้น

จากข้อมูลทางกล่าวนี้ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลง ราษฎรเชื้อชาติต่างๆเพิ่มขึ้น แต่จำนวนที่เป็นสัดส่วนหรืออันดับความมายน้อยนั้น ผู้มีเชื้อชาติมลายูยังคงอยู่ในระดับสูงสุดตลอดมา จนกล่าวได้ว่าราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีมีเชื้อชาติมลายู ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีผลกระทบต่อสภาพสังคมมาก เพราะบรรดาราษฎรส่วนใหญ่เหล่านี้ต่างพูดภาษามลายู นับถือศาสนาอิสลาม มีขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นทำให้สภาพสังคมของมณฑลปัตตานีแตกต่างจากสภาพสังคมทั่วไปในพระราชอาณาจักรไทยอย่างเด่นชัด แต่ในทางกลับกันสภาพสังคมในดินแดนส่วนนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับสภาพสังคมในหัวเมืองมลายูทั่วไป จนในที่สุดเกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเชื้อชาติ และดินแดนขึ้น โดยบางคนเข้าใจว่าตนมีเชื้อสายมลายู ดินแดนที่อยู่ต้องเป็นประเทศมลายูด้วย ซึ่งความเข้าใจผิดดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองการปกครองขึ้นในดินแดนส่วนนี้เสมอ ทั้งนี้ยังส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาในดินแดนนี้ด้วย กล่าวคือ ราษฎรไม่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนเพราะถือว่าโรงเรียนที่จัดขึ้นนั้นเป็นของราษฎรเชื้อชาติไทย เป็นต้น

¹⁹ กระทรวงมหาดไทย, เทศาภิบาล เล่ม 1, แผ่นที่ 2 (1 พฤษภาคม ร.ศ.125)

²⁰ กระทรวงมหาดไทย, เทศาภิบาล เล่ม 7, แผ่นที่ 38 (1 พฤษภาคม ร.ศ.128)

4.2 ศาสนาและภาษา

ในด้านของความเชื่อและศาสนาในมณฑลปัตตานีมีการพัฒนาเป็น 3 สมัย คือ สมัยแรกเริ่ม มีการนับถือผีสางเทวดา และธรรมชาติรวมทั้งสิ่งสารพัดต่างๆ สมัยที่สองเป็นสมัยที่พวกฮินดูมีอิทธิพล ได้นำความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาในดินแดนส่วนนี้ และสมัยที่สามนั้น เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งเป็นสมัยที่ศาสนาอิสลามแผ่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้²¹ โดยระหว่างสมัยที่สองกับสมัยที่สามนั้น อิทธิพลของศาสนาพุทธก็ได้แผ่เข้าสู่ดินแดนส่วนนี้ด้วย ดังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับพุทธศาสนาในดินแดนในดินแดนที่เป็นมณฑลปัตตานีหลายแห่ง ดังที่วัดถ้ำในจังหวัดยะลา

อย่างไรก็ตามราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีก็ต่างนับถือศาสนาอิสลามสืบต่อกันมา ทั้งนี้มีตำนานประวัติเมืองปัตตานีเล่าว่า

..พระยาตู่ นักป่า (Praya Tu Nakpa) ผู้สร้างเมืองปัตตานีป่วยใครรักษาก็ไม่หาย ต่อมาเมื่อหมอชาวมุสลิมคนหนึ่งรับจะรักษา แต่มีข้อสัญญาผูกมัดไว้ว่าหากเขารักษาหายขาดแล้ว พระยาตู่ นักป่า จะต้องนับถือศาสนาอิสลาม พระยาตู่ นักป่าตกลงเมื่อหมอรักษาหาย พระยาตู่ นักป่า จึงนับถือศาสนาอิสลามตามสัญญา แล้วจึงทรงเปลี่ยนพระนามใหม่ว่า อิสไมล์ ซาห์ (Ismail Syah) จากนั้นลูกๆ และราษฎรในเมืองก็นับถือศาสนาอิสลามตามมาเป็นลำดับ...²²

หากพิจารณาตามตำนานดังกล่าวก็มีเค้าความจริงพอที่จะเชื่อได้ว่า ศาสนาอิสลามได้แผ่เข้ามาในระดับผู้ปกครองก่อน แล้วจึงขยายสู่ราษฎรทั้งหลาย โดยการก่อให้เกิดความศรัทธาซึ่งอยู่ในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือก่อน จะเห็นว่าเป็นลักษณะเช่นเดียวกับมิชชันนารีที่แพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อศาสนาอิสลามแผ่เข้ามาในดินแดนส่วนนี้จนเป็นที่ศรัทธากันทั่วไปแล้ว ศาสนาอิสลามก็ได้กลายเป็นศาสนาที่มีบทบาทในชีวิตประจำวันของราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี จนกลายเป็นวิถีดำเนินชีวิตของมุสลิมทั้งหลาย โดยหลักสำคัญของศาสนาอิสลามจะบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งมีหลักทฤษฎี 6 ประการ และหลักปฏิบัติ 5 ประการ

²¹ ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์, "วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยและมลายู," *วารสารรวมคำแหง* 2 (กรกฎาคม พ.ศ.2518)

²² A. Teeuw and D.K. Wyatt, *Hikayat Patani: The Story of Patani* (Kuala Lumpur, University of Malaya Press, 1961), p.3.

เนื่องจาก ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิมนั้น จะต้องศึกษาคัมภีร์อัลกุรอานนี้ เพื่อปฏิบัติ ตามพระโองการของอัลลอฮ์เจ้าเสมอ นอกจากนั้นจะต้องศึกษาถึงกิจวัตรประจำวันของพระนบีมุฮัมมัด และคำสอนคำอธิบายต่างๆของท่านซึ่งมีผู้รวบรวมเป็นคัมภีร์ เรียกว่า ชุมนะ และฮาดีษ ด้วย เพื่อ เป็นแบบอย่างที่ดี และเกิดความซาบซึ้งในคัมภีร์อัลกุรอานนั้นยิ่งขึ้น

ดังนั้นมุสลิมทุกคนจึงต้องเรียนรู้ภาษาที่บันทึกในคัมภีร์ทางศาสนาของตน เพื่อสามารถอ่าน และทำความเข้าใจบทบัญญัติต่างๆในพระคัมภีร์ ซึ่งหากพิจารณาในแง่ของการศึกษาจะเห็นว่าศาสนา อิสลามส่งเสริมการศึกษาเป็นอันมาก แต่ภาษาในพระคัมภีร์ของศาสนาอิสลามตามต้นฉบับนั้นเป็น ภาษาอาหรับ ผู้ศึกษาจึงต้องเรียนรู้ภาษาอาหรับ แต่สำหรับดินแดนส่วนที่เป็นมณฑลปัตตานี และหัว เมืองมลายูทั่วไปนั้น ได้มีการแปลงภาษาอาหรับให้เข้ากับภาษามลายู โดยเรียกตัวอักษรที่แปลงใหม่ว่า อักษรยาวี (Jawi) ซึ่งใกล้เคียงกับอักษรอาหรับ และสมัยต่อมาก็ได้มีการดัดแปลงใหม่อีกเป็นอักษรรูมี (Rumi) คือการใช้อักษรโรมันเขียนเลียนสำเนียงภาษามลายู ซึ่งเขียน และอ่านได้ง่ายกว่าตัวอักษร อาหรับ และตัวอักษรยาวี ปัจจุบันจึงเป็นที่นิยมใช้กันในมาเลเซีย อินโดนีเซีย และแพร่เข้ามาในดินแดน ที่เป็นมณฑลปัตตานีด้วย²³

การที่มุสลิมทั้งหลายจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาเพื่อศึกษาศาสนาอิสลามในพระคัมภีร์ดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดผลทางสังคม คือราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นมุสลิมจะใช้ภาษาที่เรียนรู้กันเป็นการสื่อความหมาย ซึ่งกันและกันในชีวิตประจำวัน โดยการพูดภาษามลายู และเขียนอ่านหนังสือตัวอักษรยาวีกัน ดังนั้น เมื่อราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นมุสลิมต่างยึดถือกันว่ามุสลิมทุกคนจะต้องเรียนพระคัมภีร์ของศาสนา อิสลาม จึงส่งบุตรหลานที่เริ่มเข้าวัยศึกษา เข้าเรียนศาสนาที่บรดาโต๊ะครูตามปอเนาะ จนถือเป็น ขนบธรรมเนียมที่สำคัญอย่างหนึ่งในสังคมมุสลิมที่จะต้องให้บุตรหลานเรียนพระคัมภีร์ทางศาสนา

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของศาสนาอิสลามที่มีต่อการศึกษาของ มุสลิมทั้งหลาย จะเห็นได้จากการที่ศาสนาอิสลามส่งเสริมให้มุสลิมทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ได้รับความ การศึกษาทั้งในภาคทฤษฎี คือ การศึกษาคัมภีร์อัลกุรอาน และภาคปฏิบัติ คือ การปฏิบัติตาม บทบัญญัตินั้นอย่างเคร่งครัด ด้วยความเชื่อมั่น และศรัทธาต่อพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ จึงปรากฏว่ามุสลิมส่วนใหญ่สามารถอ่านพระคัมภีร์ของศาสนาที่ตนศรัทธาได้ และสามารถนำบทบัญญัติของพระคัมภีร์มา ปฏิบัติกันจนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นที่สืบต่อกันเรื่อยมา

²³ สุวัจน์ บัวทอง, รายงานโครงการวิจัยข่าวสารในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (คู่มือจังหวัดชายแดนภาคใต้), ศูนย์การวิจัยและพัฒนาการ ทหารกรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุด 2517, หน้า 57.

4.3 ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม

จากสภาพสังคมของมณฑลปัตตานี มีผลทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของดินแดนส่วนนี้มีลักษณะที่ผูกพันกับศาสนาอิสลามเป็นอันมาก เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่เป็นมุสลิมที่เคร่งครัดต่อข้อปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม จึงแสดงออกมาในลักษณะเดียวกัน และถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบต่อกันมาจนกล่าวได้ว่าศาสนาอิสลามเป็นวิถีดำเนินชีวิตของมุสลิมทั้งหลายอย่างแท้จริง

ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของมณฑลปัตตานีหรือที่เรียกเป็นภาษามลายูว่า อาดัต เรซัม มลายู (Adat Rasam Malayu)²⁴ นั้น ที่สำคัญมีดังนี้

1. การอ่านพระคัมภีร์อัลกุรอาน และการเรียนรู้หนังสือยาวี ถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่มุสลิมทุกคนต้องปฏิบัติ ดังนั้นบิดามารดาที่เป็นมุสลิมจึงต้องส่งบุตรหลานไปเรียนรู้วิธีอ่านพระคัมภีร์กับโต๊ะครูตามปอเนาะต่างๆ หรือเรียนกับบิดามารดาที่บ้าน และโดยเหตุที่พระคัมภีร์ทางศาสนาอิสลามในมณฑลปัตตานีได้มีการแปลงจากภาษาอาหรับเป็นภาษายาวี มุสลิมทุกคนทั้งเด็ก และผู้ใหญ่จึงต้องเรียนรู้ตัวอักษรยาวี เพื่อจะได้อ่านพระคัมภีร์ทางศาสนาอย่างเข้าใจ และสามารถปฏิบัติได้ถูกต้อง ซึ่งนับว่าเป็นการส่งเสริมทางการศึกษา สำหรับผู้ที่ศึกษาพระคัมภีร์จบแล้วจะมีการฉลองการจบด้วย เรียกว่า พิธีคัตมกุรอาน²⁵ ซึ่งพิธีเช่นนี้มีรูปแบบและขั้นตอน เหมือนกับการฉลองความสำเร็จ การศึกษาทั่วไปในปัจจุบันนั่นเอง

2. การทำละหมาดประจำวัน และฟังเทศน์ในวันศุกร์ ประเพณีนี้สืบเนื่องมาจากหลักปฏิบัติข้อหนึ่งในหลัก 5 ประการของศาสนาอิสลามที่กำหนดให้มุสลิมทุกคนต้องทำละหมาด คือสวดมนต์ทุกวัน ซึ่งตามคัมภีร์อัลกุรอานนั้นระบุให้สวดมนต์วันละ 4 ครั้ง แต่เนื่องจากพระมุฮัมมัดเอง สวดมนต์วันละ 5 ครั้ง มุสลิมทั้งหลายจึงปฏิบัติวันละ 5 ครั้งตามแบบอย่างของพระมุฮัมมัดเช่นกัน โดยถือเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้นครึ่งหนึ่ง และเวลาก่อนเที่ยงวันครึ่งหนึ่ง เวลาบ่ายครึ่งหนึ่ง เวลาที่พระอาทิตย์ตกแล้วครึ่งหนึ่ง และเวลาหลังจากที่พระอาทิตย์ตกแล้วประมาณ 2 ชั่วโมง²⁶ หรือถ้าเทียบเวลาตามนาฬิกาก็จะประมาณได้ว่ามุสลิมทุกคนต้องสวดมนต์ประจำวันระหว่างเวลา 4.00-6.00 น.ครึ่งหนึ่ง12.30-14.30 น.

²⁴ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, "วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย และมลายู," วารสารรามคำแหง 2, (กรกฎาคม 2518) :119-154.

²⁵ โมห์หมัด อับดุลกาเดร์, ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่องศาสนาอิสลามของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดภาคใต้, (กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต, 2520), หน้า 11.

²⁶ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ศาสนาอิสลาม, (กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า 42.

ครั้งหนึ่ง 15.00-18.00 ครั้งหนึ่ง 18.30-18.45 น. ครั้งหนึ่ง และ 19.00-3.30 น. อีกครั้งหนึ่ง²⁷ ซึ่งในทางปฏิบัติเมื่อถึงเวลาละหมาดประจำวันนั้น ถ้าอยู่ในหมู่บ้านจะมีคนขึ้นไปเรียกจากหอคอยเพื่อเตือนให้รู้เวลาสวดมนต์ จะได้มาพร้อมกันที่สุเหร่า โดยมีโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้นำในการสวด ถ้ามุสลิมคนใดมีกิจจำเป็นก็อาจสวดมนต์แต่ละครั้งตามลำพังได้ แต่ไม่นิยมปฏิบัติกันนัก ในการสวดมนต์ทุกครั้งต้องหันหน้าไปทางทิศที่ตั้งของวิหารกะบะห์แห่งนครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

นอกจากนี้ ทุกวันศุกร์ซึ่งมุสลิมทุกคนถือเป็นวันพระ จะมีการสวดมนต์ตอนเที่ยงวันที่สุเหร่าก่อนการสวดมนต์ทุกคนต้องชำระล้างร่างกายให้หมดจด และห้ามเสพสุรามีนเมาทำละหมาดจนกว่าจะมีสติสัมปชัญญะก่อน เพื่อจะได้รู้ตัวว่าตนพูดอะไร แต่โดยปฏิบัตินั้นมุสลิมที่ดีจะไม่เสพสุรามีนเมากัน เพราะถือเป็นข้อห้ามของศาสนาอิสลาม ข้อปฏิบัติซึ่งเป็นประเพณีนี้ มุสลิมที่ดีทุกคนต้องเป็นผู้รู้จักรักษาเวลา และหน้าที่ ต้องเป็นผู้รู้จักรักษาความสะอาดทั้งกาย และใจตลอดทั้งวัน

3. การถือศีลอดหรือการถือบวชนั้น เป็นการปฏิบัติตามหลักของศาสนาอิสลามอีกข้อหนึ่งใน 5 ประการเช่นกัน โดยมีหลักว่าในรอบปีหนึ่ง มุสลิมทุกคนจะต้องถือศีลอดปีละ 1 เดือน โดยกำหนดกระทำกันในเดือนรอมฎอน ซึ่งเป็นเดือนที่ 9 ตามปฏิทินอาหรับ เพราะถือว่าเดือนนี้เป็นเดือนที่พระอัลลอฮ์เจ้าส่งคัมภีร์อัลกุรอานมาเป็นเครื่องนำทางให้แก่มวลชน²⁸

ในการถือศีลอดนั้น มุสลิมต้องอดอาหาร และน้ำพร้อมทั้งสรวมกาย วาจา และใจ จากกิเลสทั้งปวง ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนพระอาทิตย์ตก การถือศีลอดนี้จึงเป็นการฝึกขันติธรรม เนื่องจากทำให้ผู้ปฏิบัติรู้จักอดทน รู้จักสำรวมสำรวจกายใจ ละเว้นความชั่ว และอยากหิวโหย เพื่อจะได้เกิดความเมตตาแก่ผู้ยากไร้ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น และเป็นการเสริมสร้างความเสมอภาคในหมู่ชาวมุสลิมทั้งหลายซึ่งเป็นการเน้นถึงความเป็นพี่น้อง และความสามัคคีกัน ผู้ที่ละเมิดศีลนั้นจะต้องถูกปรับโดยให้ทำละหมาดเพิ่ม หรือให้ถือศีลอดเป็น 2 เท่า แล้วแต่โทษหนักเบา ทั้งนี้ยกเว้นผู้เดินทาง คนเจ็บ เด็กหญิงมีครรภ์ หญิงมีลูกอ่อน และคนชรา²⁹ นอกจากนี้ก่อนที่การถือศีลอดจะสิ้นสุดลง มุสลิมทุกคนจะต้องบริจาคทานซึ่งเรียกว่า ซะกาตฟิตเราะห์ หรือเรียกกันทั่วไปว่า ออกซากาต ซึ่งโดยปกติจะเป็นการจ่ายข้าวสารให้แก่คนจนคนละ 4 ทะนาน ทั้งนี้เชื่อกันว่า การให้ทานทำให้มารร้ายถูกล่ามโซ่ ประตุสวรรค์จะเปิด ซึ่งเป็นการฝึกการแสดงออกของเมตตาธรรมนั่นเอง

²⁷ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ศาสนาอิสลาม, (กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า 20.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

เมื่อการถือศีลอดได้สิ้นสุดลง จะมีการออกบวชเรียกวันนั้นว่า วันอีดิลฟิตรี หรือตามภาษาพื้นเมือง เรียกว่า ฮารีรายาบัวซา³⁰ มีกำหนด 3 วัน ชาวมุสลิมจะไปละหมาดร่วมกันที่สุเหร่า หรือมัสยิด การไปละหมาดร่วมกันในวันแรกนั้น เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะทุกคนจะได้มีโอกาสพบปะกัน ให้อภัยซึ่งกันและกัน และนมัสการพระองค์อัลลอฮ์ด้วยกัน เสร็จแล้วในวันนั้นชาวมุสลิมจะไปเยี่ยมสุสานญาติพี่น้องของตน ส่วนวันต่อมา ชาวมุสลิมจะไปเยี่ยมญาติพี่น้อง และเที่ยวเตร่กัน ในช่วง 2-3 วัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีส่วนที่คล้ายกับวันเทศกาลต่างๆของไทย และวันตรุษจีนของชาวจีน แต่ลักษณะในการรื่นเริงนั้นคงต่างกัน เพราะชาวมุสลิมมีข้อจำกัดทางศาสนาเคร่งครัดตลอดเวลา

4. การแต่งกาย นอกจากการปฏิบัติตามหลักของศาสนาอย่างเคร่งครัดแล้ว มุสลิมทั้งหลาย จะต้องแต่งกายให้เหมาะสม และถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ที่ศาสนากำหนดด้วย คือ จะไม่เปิดเผยอวัยวะบางส่วนของร่างกายให้ผู้อื่นเห็น คนมุสลิมทั่วไปได้ยึดถือหลักเกณฑ์เช่นนี้เสมอ จนเป็นประเพณีสืบมา โดยผู้ชายนั้นตามปกติมุ่งใส่เสื้อสวมเสื้อแขนยาวหรือสั้น สวมหมวกหรือใช้ผ้าโพกศีรษะ ถ้าเป็นงานพิธี จะสวมกางเกงขายาวมุ่งใส่รองเท้าไว้ครึ่งตัว สวมเสื้อคล้ายเสื้อกั๊กแขนยาว สวมหมวกหรือมีผ้าโพกศีรษะ ส่วนผู้หญิงตามปกติมุ่งใส่เสื้อยาวถึงข้อเท้า และนิยมใส่ผ้าถุงปาเต๊ะ สวมเสื้อแขนยาวหรือสั้น เมื่อออกนอกบ้านจะมีผ้าคลุมศีรษะ³¹ อย่างไรก็ตามก็มีการเปลี่ยนแปลงตามสมัย แต่ยังคงมีสัญลักษณ์ของความเป็นมุสลิมแสดงออกอย่างชัดเจนด้วยเสมอ

5. การแต่งงาน และการหย่าร้าง โดยปกติการแต่งงาน และการหย่าร้างเป็นปัญหาเฉพาะของครอบครัว แต่สำหรับมุสลิมทั้งหลายนั้น ประเพณีการแต่งงาน และการหย่าร้างเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามโดยตรง มุสลิมทุกคนต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติที่กำหนดไว้ โดยการแต่งงานหรือที่ภาษาอาหรับเรียกว่า นิกاح³² นั้น ศาสนาอิสลามกำหนดหลักสำหรับปฏิบัติ 5 ประการคือ ประการแรก ผู้ชายที่จะแต่งงานต้องเป็นมุสลิม ประการที่สอง ต้องมีหญิงที่จะทำการแต่งงาน ประการที่สาม ฝ่ายหญิงต้องมีผู้ปกครอง ประการที่สี่ ต้องมีการกล่าวบอกรับ และกล่าวรับ ประการที่ห้า ต้องมีพยานอย่าง

³⁰ โมห์มัด อับดุลกาเดร์, ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่องศาสนาอิสลาม และชาวไทยมุสลิมในสี่จังหวัดภาคใต้, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต, 2520), หน้า 19-20.

³¹ พันโทสุวัจน์ บัวทอง, รายงานโครงการวิจัยข่าวสารในจังหวัดชายแดนภาคใต้(คู่มือสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้), (ศูนย์วิจัย และพัฒนาการทหาร กรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2517), หน้า 65-66.

³² ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, "วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย และมลายู," วารสารรวมคำแหง, 2, (กรกฎาคม 2518) :119-154.

น้อย 2 คน หากขาดข้อใดข้อหนึ่งไปก็จะต้องถือว่าการแต่งงานนั้นยังไม่สมบูรณ์³³ ในการแต่งงานนั้นหญิงสาวผู้เข้าพิธีแต่งงานไม่มีอิสระในการเลือกคู่ด้วยตนเองเลย ทุกอย่างต้องอยู่ในความเห็นชอบของผู้ปกครองเท่านั้น

สำหรับประเพณีการแต่งงานนี้ โดยทั่วไปเข้าใจกันว่าผู้ชายที่เป็นมุสลิมสามารถมีภรรยาได้ 4 คน ตามบทบัญญัติของศาสนาอิสลาม แต่ในความเป็นจริงนั้นบทบัญญัติข้อนี้มีเงื่อนไขที่รัดกุม คือชายผู้นั้นต้องมีกำลังทรัพย์เพียงพอที่จะให้ความสุขแก่ภรรยาทุกคนโดยเสมอภาค ต้องมีสมรรถภาพพอที่จะแบ่งความสุขให้แก่ภรรยาทุกคนได้ทั่วถึงกัน และต้องสามารถให้ความเสมอภาคทุกด้านแก่ภรรยาทุกคนทั้งทางจิตใจ การปฏิบัติ และการเลี้ยงดู³⁴ ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขที่ยากต่อการปฏิบัติ ดังนั้นโดยทั่วไปผู้ชายมุสลิมจึงมีภรรยาเพียงคนเดียว

ส่วนการหย่าร้างนั้น ในคัมภีร์อัลกุรอานมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการหย่าร้างว่าจะเกิดขึ้นได้ 5 กรณีคือ เมื่อถูกสามีทิ้ง เมื่อถูกสามีข่มเหง เมื่อภรรยาลักลอบมีชู้ เมื่อภรรยาตีอรั้นขัดขืน และเมื่อภรรยาเป็นพวกบูชาเจ็ด³⁵ ซึ่งในทางปฏิบัตินั้น การหย่าร้างนี้เป็นสิทธิ์ของฝ่ายชายโดยเฉพาะ และการหย่าร้างจะเกิดขึ้นเมื่อสามีหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายบอกกับหญิงผู้เป็นภรรยา หรือผู้ปกครองของฝ่ายหญิงว่าเขาได้หย่าร้างหญิงนั้นแล้ว

ในการหย่าร้างกันนี้ ตามบทบัญญัติของศาสนาอิสลามอนุญาตให้หย่าร้างกันได้ 3 ครั้ง โดยคืนดีติดต่อกันได้ 2 ครั้ง และทุกครั้งที่มีการบอกหย่าร้างกันจะกระทำในตอนมีอารมณ์โกรธหรือระยะเวลาที่ภรรยากำลังมีรอบเดือนไม่ได้ ดังนั้นทุกครั้งที่ย่าร้างต้องมีพยาน 2 คน เมื่อหย่าแล้วภร่ายังไม่ต้องออกจากบ้านสามีทันที สามียังต้องเลี้ยงดูต่อไปอีก 3 เดือน ในระหว่าง 3 เดือนนี้ ทั้งสองจะคืนดีกันก็ได้ โดยไม่ต้องแต่งงานใหม่ แต่ถ้าพ้น 3 เดือนแล้ว ถ้าจะคืนดีต้องทำพิธีแต่งงานใหม่ ถ้าในครั้งที่ 3 มีการหย่าอีก เมื่อผู้หญิงคอยจนครบ 3 เดือนแล้ว จะคืนดีโดยแต่งงานกับสามีเดิมทันทีไม่ได้ ต้องหาสามีใหม่ก่อน เมื่อหย่ากับสามีใหม่จนครบ 3 เดือนแล้ว จึงจะกลับมาแต่งงานกับสามีเก่าได้อีก³⁶ ในเรื่องนี้โดยเจตนาที่แท้จริงนั้น ศาสนาอิสลามไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกในครอบครัวจนต้องหย่าร้างกัน ครั้นมีความจำเป็นต้องหย่า ศาสนาก็กำหนดให้มีระยะรอคอยเพื่อปรับความเข้าใจกันแต่ละครั้ง

³³ ขัจด์ภัย บุรุษพัฒนา, ไทยมุสลิม, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), หน้า 146.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

³⁵ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความหมายของอัล-กุรอาน, (กรุงเทพฯ : วุฒิกิจการพิมพ์, 2512) หน้า 697.

³⁶ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, "วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย และมลายู," วารสารรวมคำแหง 2, (กรกฎาคม 2518), หน้า 119-154.

ถึง 3 เดือน อันเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองกลับคืนดีกัน ดังนั้นการหย่าร้างแต่ละครั้งจึงไม่ได้ง่าย และเด็ดขาดทันทีดังที่เข้าใจกันทั่วไป

6. ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด และการตาย ประเพณีเกี่ยวกับการเกิดนั้นตามประเพณีที่กระทำกันในมณฑลปัตตานี และทางตอนเหนือของประเทศสหพันธมาเลเซีย มี 5 ขั้นตอนคือ ขั้นแรกได้แก่ การคลี่หน้าท้องโดยหมอดำแย ขั้นที่สองเป็นระยะคลอด ขั้นที่สาม หลังจากคลอด 7 วัน ก็จะมีการโกนผมไฟ และตั้งชื่อเด็ก การตั้งชื่อนั้นถ้าเป็นเด็กชายตั้งตามชื่อของพระอัลลอฮ์ นำหน้าด้วยคำว่า อับดุล ซึ่งแปลว่า ข้า เช่นอับดุลเราะห์มาน แปลว่า ข้าขององค์อัลลอฮ์ผู้ทรงกรุณา บางคนตั้งชื่อตามพระนบีผู้ห่มมัด เช่น มุหัมมัด มุสตาฟา และบางคนตั้งตามภาษาอาหรับ ภาษามลายูที่มีความหมายในทางที่ดี ส่วนเด็กหญิงมักตั้งชื่อตามภรรยาหรือบุตรของนบีผู้ห่มมัด เช่น อาอีซะฮ์ ฮาลิมะฮ์³⁷ ขั้นที่สี่เป็นระยะที่แม่อยู่ไฟ เรียกเป็นภาษามลายูว่า บันตัง (Pantang) รวมเวลา 44 วัน คือ ประมาณเดือนครึ่ง และขั้นสุดท้ายเมื่อครบ 44 วันแล้วจะมีโต๊ะครุมาอ่านคัมภีร์อัลกุรอานให้ฟัง และขอพร จากนั้นแม่เด็กอาบน้ำซึ่งมีสมุนไพร และรับประทานอาหารกันเป็นอันเสร็จสิ้นประเพณีการคลอดบุตรของชาวมลายู

นอกจากนี้ ในกรณีที่เด็กที่เกิดขึ้นนั้นเป็นชาย เมื่อโตขึ้นก็ต้องทำพิธีเข้าสู่สูหนัต คือขลิบปลายอวัยวะสืบพันธุ์ พิธีนี้เรียกเป็นภาษามลายูว่า มาไซะยาวี³⁸ แต่พิธีนี้ไม่ได้มีข้อบังคับเคร่งครัด เพียงแต่เป็นศาสนกิจที่พึงส่งเสริมให้กระทำเท่านั้น ผู้ใดไม่ปฏิบัติก็ได้

ส่วนประเพณีเกี่ยวกับการตายนั้น มีข้อปฏิบัติ คือ ประการแรก เมื่อไปเยี่ยมคนป่วย ควรพูดให้กำลังใจผู้ป่วย เมื่อไปเยี่ยมคนตายควรพูดถึงความดีของผู้ตายแก่ญาติ การแสดงความเสียใจนั้นไม่ควรแสดงอาการอย่างรุนแรง ประการที่สอง ให้อาบน้ำศพให้สะอาดสำหรับศพที่สามารถอาบได้ ห่อด้วยผ้าขาวที่สะอาด 1-3 ผืน สำหรับคนตายในสงครามไม่ต้องอาบน้ำหรือห่อศพ ให้ฝังรวมกันในหลุมเดียวได้ ประการที่สาม ให้ห้ามศพที่อยู่บนแคร่ไปที่มีสยิดหรือสุสานเพื่ออ่านนมาซ และขอพรให้ศพ หลุมที่ขุดนั้นต้องให้ลึกพ้นศีรษะ เมื่อหย่อนศพลงหลุมให้ตะแคงกายให้หน้าผับนไปทางนครเมกกะ กลบหลุมเสร็จแล้วจะมีการกล่าวเดือนสติผู้ไปร่วมงานศพนั้นถึงความตายแล้วจึงกลับบ้านได้ เป็นอันเสร็จพิธี จะเห็น

³⁷ ขจัดภัย บุรุษพัฒนา, ไทยมุสลิม, (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2519), หน้า151.

³⁸ เรื่องเดียวกัน

ได้ว่าศาสนาอิสลามมีความสัมพันธ์กับมุสลิมตั้งแต่เกิดจนตาย โดยศาสนาอิสลามได้กำหนดข้อปฏิบัติต่างๆ อย่างชัดเจนทุกชั้นตอน

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากหลักศาสนาอิสลามดังกล่าวแล้ว ในมณฑลปัตตานียังมีขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอื่นๆอีก ที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมพื้นเมืองเอง เช่น มะโย่ง ร่องแง็ง ซีละ วายังกูลิต และขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอื่นๆ ได้แก่ จากวัฒนธรรมฮินดู วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมจีน และจากอิทธิพลของพุทธศาสนา แต่ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏทั่วไปในพระราชอาณาจักรไทยไม่แตกต่างกันอย่างเด่นชัดเหมือนกับขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากภาษาอิสลามดังกล่าว

ดังนั้น ลักษณะทางสังคมในมณฑลปัตตานีนั้น มีความสัมพันธ์กับศาสนาอิสลามทั้งสิ้น ด้วยลักษณะที่เคร่งครัด และจริงจังของศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของราษฎรส่วนใหญ่ในดินแดนส่วนนี้เป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ยึดมั่นในศาสนา ยิ่งชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามด้วยแล้ว แทบจะกล่าวได้ว่า การดำเนินชีวิตอยู่ในขอบข่ายของขนบธรรมเนียมประเพณีอันเนื่องมาจากศาสนาอิสลามแทบทั้งสิ้น โดยศาสนาอิสลามจะกำหนดวิธีปฏิบัติของชาวไทยมุสลิมไว้ตั้งแต่เกิดจนตายทีเดียว ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมนี้ เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมทางสังคมและอิทธิพลเหนือการกระทำใดๆ ของบุคคลในสังคมนั้น เป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวกลุ่มให้มีความผูกพันอย่างมั่นคง

การศึกษาในมณฑลปัตตานีก่อนปี พ.ศ.2449

ประชาชนส่วนใหญ่ในบริเวณ 7 หัวเมืองนับถือศาสนาอิสลาม การศึกษาของประชาชนในดินแดนส่วนนี้ จึงมีความสัมพันธ์กับหลักในศาสนาอิสลาม กล่าวคือ หลักการของศาสนาอิสลามมีความเชื่อในโลกหน้า หรือชีวิตภายหลังจากความตาย การที่จะมีความสุขในอาณาจักรของพระเจ้าในโลกหน้าต้องปฏิบัติตามแนวคำสอนของศาสนาอย่างเคร่งครัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้อิสลามได้กำหนดวิธีการระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ไว้แล้ว หน้าที่ของมุสลิมที่ดีต้องศึกษาถึงคำสอนต่าง ๆ เพื่อนำไปปฏิบัติให้ถูกต้องครบถ้วนตามที่ศาสนากำหนดไว้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา อิสลามมีข้อกำหนดและบทบัญญัติที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้มากมาย ซึ่งข้อกำหนดเหล่านี้เองที่มีส่วนให้มีการจัดการศึกษา

ทางด้านอิสลามขึ้นก่อนที่รัฐบาลจะมีนโยบายจัดการศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมือง และเมื่อรัฐบาลมีการจัดการศึกษาในโรงเรียนแล้ว การศึกษาทางด้านศาสนาอิสลามก็ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน

การศึกษาในทัศนะของอิสลามนั้นมีได้มุ่งแต่ให้การศึกษาทางด้านศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ส่งเสริมให้ศึกษาวิชาการทุกอย่างที่จำเป็นสำหรับชีวิต ซึ่งอิสลามได้เปิดทางกว้างสำหรับการแสวงหาความรู้ทางโลก ดังปรากฏจากคำพูดของศาสดามุฮัมมัดว่า จงแสวงหาความรู้ แม้ว่ามันจะอยู่ไกลถึงเมืองจีน³⁹

ศาสนาอิสลามถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องให้การศึกษาทางศาสนาแก่บุตรหลานที่อยู่ในความปกครองของตนตามความรู้ความสามารถเท่าที่มี ซึ่งบิดามารดามีภาระหน้าที่ที่จะต้องทำให้บุตรหลานของตนเองมีความรู้ทางศาสนา สามารถประกอบศาสนกิจได้และตัวเองก็มีภาระหน้าที่ โดยหลักของศาสนาที่จะต้องสอนความรู้ทางศาสนาให้แก่บุคคลอื่น จึงทำให้เกิดสถาบันการศึกษาทางศาสนา เช่น ปอเนาะ การศึกษาตามสุเหร่า และการศึกษาตามบ้านของผู้รู้ การศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมืองก่อนปี พ.ศ. 2449 มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างใกล้ชิด การศึกษาของคนส่วนใหญ่เป็นการศึกษาทางศาสนา เป็นหลักโดยมุ่งให้เข้าใจถึงบทบัญญัติทางศาสนาอิสลาม และวิธีการปฏิบัติศาสนกิจ มักจะเรียนการอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน และหลักศาสนาเบื้องต้น

การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาทางอิสลามที่เรียกว่า ปอเนาะนั้น ไม่มีหลักสูตรแน่นอนแล้วแต่ความพอใจ และความถนัดของโต๊ะครู ไม่มีระบบการสอบไล่การเลื่อนชั้น ส่วนใหญ่เมื่อเรียนจบตำราเล่มใดเล่มหนึ่ง ก็จะเรียนตำราเล่มอื่น ๆ ต่อไป การเรียนการสอนในปอเนาะ ถือว่าเป็นการศึกษารูปแบบให้เปล่าโดยที่โต๊ะครูมิได้เรียกค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะแรงศรัทธาของโต๊ะครูที่มีต่อคำสอนในศาสนา และถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของตนที่ต้องสอนหลักธรรมทางศาสนาให้แก่ผู้ที่ยังไม่รู้ เนื้อหาที่มีการเรียนการสอนจะเรียนเกี่ยวกับการอ่านคัมภีร์อัลกุรอานเพื่อให้อ่านได้และอ่านให้ถูกต้อง ศึกษาถึงบทบัญญัติในศาสนาอิสลามตลอดจนศาสนกิจในประจำวัน

ใน พ.ศ. 2441 นับว่าเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการขยายการศึกษาไปสู่หัวเมือง โดยมีพระบรมราชโองการประกาศการจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมืองขึ้นเมื่อ วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 โดยทรงวางจุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ 2 ประการ คือ เพื่อให้มีความประพฤติชอบ และ เพื่อให้ประกอบอาชีพในทางที่ชอบ โดยมีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

³⁹ มุญาฮิด(นามแฝง), *วิถีชีวิตมุสลิม*, (กรุงเทพฯ: วุฒิจรรณการพิมพ์, 2520), หน้า5.

เป็นผู้ดำเนินการและกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงแต่งตั้งพระราชอาคณະไปเป็นผู้อำนวยการศึกษา ผู้อำนวยการศึกษา มีหน้าที่ออกตรวจสภาพการณ์ต่างๆที่เป็นอยู่ในมณฑลที่รับผิดชอบ จัดทำบัญชีวัด พระสงฆ์ สามเณร ศิษย์วัด และโรงเรียนซึ่งมีอยู่แต่เดิม นอกจากนี้ยังให้คำแนะนำพระสงฆ์ ฆราวาส ให้ จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ ในตำบลที่อาจจัดตั้งขึ้นได้ และจัดส่งภิกษุสามเณรให้เข้ามาเรียนต่อใน กรุงเทพฯเพื่อจะได้กลับไปเป็นครูต่อไป⁴⁰

สำหรับพระราชอาคณະที่ไปเป็นผู้อำนวยการศึกษารับผิดชอบดูแลการศึกษาในบริเวณหัวเมือง ปัตตานีคือ พระสิริธรรมมุนี โดยพระสิริธรรมมุนีได้เดินทางไปตรวจการศึกษาในบริเวณหัวเมืองปัตตานี เป็นครั้งแรกในเดือนมีนาคม ร.ศ.118 และมีดำริให้จัดตั้งโรงเรียนที่วัดมุจลินทวาปีวิหาร เมืองหนอง จิก วัดตานีนรสโมสร เมืองปัตตานี วัดออก เมืองยะหริ่ง และวัดสักชี เมืองสายบุรี โดยอาศัยศาลาการ เปรียญเป็นโรงเรียนไปพลางก่อน⁴¹ แต่เนื่องจากเกิดอุปสรรคบางประการ ในปี พ.ศ. 2443 ในบริเวณ 7 หัวเมือง มีโรงเรียนที่เปิดทำการสอนได้เพียง 2 โรงเรียนเท่านั้น คือ โรงเรียนเพชรานุกุลิกิตย ซึ่งตั้งอยู่ที่ วัดมุจลินทวาปีวิหาร เมืองหนองจิก มีจำนวนนักเรียน 35 คน อีกโรงเรียนหนึ่งคือโรงเรียนสุนทรวิทยา ธารตั้งอยู่ที่วัดตานีนรสโมสร เมืองปัตตานี มีจำนวนนักเรียน 20 คน⁴² ต่อมา ในปี พ.ศ. 2444 จึงได้มี โรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 2 โรง คือโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นที่วัดออก เมืองยะหริ่ง มีนักเรียน 14 คน และโรงเรียนที่ จัดตั้งขึ้นที่วัดสักชี เมืองสายบุรี มีนักเรียน 18 คน⁴³

การจัดการศึกษาในช่วงนี้ โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นอยู่ในวัดทั้งสิ้น และผู้ที่จัดการศึกษาก็เป็นพระ จึงสร้างความรู้สึก ให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามว่าการสอนภาษาไทยมีความ เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา นโยบายการจัดการศึกษาเช่นนี้ อาจเหมาะสมกับมณฑลอื่นๆ เพราะ ประชาชนมีความเคารพ ศรัทธาต่อพระอยู่แล้ว จึงง่ายต่อการดึงประชาชนให้ส่งบุตรหลานของตนเข้า เรียนหนังสือในโรงเรียน แต่ในบริเวณ 7 หัวเมือง การจัดการศึกษาเช่นนี้สร้างทัศนคติที่ไม่ดีต่อ ประชาชนในพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นในระหว่างปี พ.ศ. 2441-2449 ได้มีการ จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในบริเวณ 7 หัวเมืองขึ้น 4 โรงเรียน แต่ก็มีอุปสรรคบางประการที่ทำให้ การศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมืองไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร อุปสรรคเหล่านั้น คือ การขาดแคลนครู ทำ

⁴⁰ วุฒิชัย มูลศิลป์, ภาพปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516) ,หน้า141.

⁴¹ "รายงานการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 118 ของพระสิริธรรมมุนี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/13.

⁴² "รายงานการตรวจจัดการคณะการพระศาสนาและการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 119," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

⁴³ "รายงานตรวจจัดการคณะการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราช ศก120 ของพระสิริธรรมมุนี," หอจดหมายเหตุ แห่งชาติ, ศ.12/34.

ให้การเรียนการสอนไม่ได้ผลเท่าที่ควร ดังปรากฏในรายงานการศึกษา ร.ศ.118 ของพระสิริธรรมมุนี ตอนหนึ่งว่า

..ในเมืองปัตตานี วัดปัตตานีนรสีมอสรมีพระสงฆ์ 12 รูป ศิษย์วัด 20 คนควรตั้งโรงเรียนได้พระใบฎีกาแก้ว ในวัดนี้ได้ศึกษาหนังสือไทยตามแบบมูลบท ได้สอนเด็กอยู่บ้างแล้ว เลขไทย ลูกคิด เข้าใจดี แต่เลอย่างฝรั่งไม่เข้าใจ เมื่อจัดเธอนั้นให้เป็นอาจารย์ เธอไม่เต็มใจบอกป่วยไปต่างๆ...⁴⁴

ในรายงานการศึกษา ร.ศ. 121 ของพระสิริธรรมมุนีได้กล่าวถึงการศึกษาในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ที่วัดตานีนรสีมอสรวีอีกว่า

...การเล่าเรียนในเมืองนี้ วัดตานีนรสีมอสรมีโรงเรียน 1 โรง พระครูพิพัฒนสมณะกิจเป็นผู้จัดการ พระสมุห์แก้ว เป็นอาจารย์ มีนักเรียน 8 คน โรงเรียนนี้ไม่เจริญ เพราะอาจารย์ความรู้ไม่พอ เล่าเรียนกะร่องกะแรงไปอย่างนั้น...⁴⁵

เพราะเหตุนี้ จึงทำให้โรงเรียนแห่งนี้ล้มไปในปี พ.ศ.2446⁴⁶

อย่างไรก็ตามในอีก 2 ปีต่อมา คือ ปี พ.ศ.2448 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนที่เมืองปัตตานีอีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในรายงาน ดังนี้

...ในเมืองตานีการศึกษาเล่าเรียนยังเป็นที่ติดขัดอยู่ด้วยไม่มีโรงเรียน พระรามฤทธิรงค์ เห็นว่าควรที่จะจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทย แลมลาญ เพื่อเป็นสาธารณกุศลแก่กุลบุตรทั่วไป พระรามฤทธิรงค์กับพระครูพิพัฒนสมณะกิจเจ้าคณะเมืองปัตตานี ได้ปรึกษาตกลงเห็นพร้อมกันว่าควรที่จะจัดตั้งโรงเรียนขึ้น แต่ในขั้นต้นให้

⁴⁴ “รายงานการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก118 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/13.

⁴⁵ “ตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 121 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

⁴⁶ “รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 122 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ12/34.

อาไศรยศาลาริมน้ำนำวัดตานีนรสโมสรเป็นโรงเรียนไปพลางก่อน...จึงได้จัดหาครูไทยและมลายูพร้อมแล้ว...วันที่ 1 กุมภาพันธ์ คศ 124 ได้เปิดโรงเรียนสอนตั้งแต่วันนั้นมา มีจำนวนนักเรียนทั้งไทยแลมลายูในวันแรกเปิดโรงเรียน 39 คน...⁴⁷

จากข้อมูลพบว่าโรงเรียนที่วัดตานีนรสโมสรที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ได้ให้มีการสอนภาษามลายูด้วย โดยสอนให้สำหรับเด็กนักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลาม การเปิดสอนในระยะแรกๆนี้มีอุปสรรคพอสมควร กล่าวคือตอนเปิดสอนใหม่ๆไม่มีกระดานดำใช้ และไม่ทราบวิธีการทำกระดานดำ ถึงกับมีหนังสือขอกระดานดำจากทางกรุงเทพฯ แต่ทางกรุงเทพฯก็ไม่จัดส่งกระดานดำไปให้ เพียงแต่ชี้แจงวิธีการทำและให้ไปทำกันเอง⁴⁸ ทางด้านครูผู้สอนก็เช่นเดียวกัน ขาดแคลนครู ครูผู้สอนหนังสือในระยะแรกที่ตั้งโรงเรียนขึ้นนี้เป็นคนกรุงเทพฯ ที่ติดตามไปกับพระรามฤทธิรงค์...เมื่อกระทรวงมหาดไทยเรียกคุณพระรามฯ กลับเข้าไปกรุงเทพฯ นายสอน นายเล็ก ก็เลยลาต่อ...กลับไปกับคุณพระรามด้วย...⁴⁹

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้โรงเรียนขาดแคลนครูอีก เหลือแต่ครูกุหะยี่ ซึ่งสอนแต่ภาษามลายูสอนภาษาไทยไม่ได้ แต่ก็ได้แก้ไขโดยให้เสมียนฝึกหัดของที่ว่ากรมณฑลเข้าไปเป็นครูอยู่ชั่วคราว⁵⁰

จากข้อมูล พบว่าปัญหาอย่างหนึ่งในระยะแรกๆ ของการจัดการศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมือง ก็คือการขาดแคลนครู ทำให้การเรียนการสอนไม่ได้ผลเท่าที่ควร ซึ่งมีผลต่อเนื่องทำให้บิดามารดาและผู้ปกครอง ของเด็กไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ประกอบกับสภาพสังคมในสมัยนั้น ไม่ได้มีสิ่งจูงใจที่จะให้คนเรียนหนังสือมากนัก

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁷ "ตั้งโรงเรียนที่เมืองตานีแหลมมะลายู ราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย แจ้งความมายังปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.51.9/1.

⁴⁸ "หลวงเศรษฐ์ขอกระดานดำสำหรับโรงเรียนปัตตานี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.51.9/2.

⁴⁹ "พระกล่อมครูโรงเรียนนรสโมสร เมืองปัตตานี เจริญพรมายังพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ, " หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.51.9/3.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.51.9/3.

นอกจากนี้ บิดามารดาไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น จึงทำให้โรงเรียนบางแห่งถึงกับปิดตัวเองเพราะไม่มีเด็กเรียน ดังปรากฏในรายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ของพระสิริธรรมมุนีตอนหนึ่งว่า เดิมเมื่อ ศก.118 อาตมาภาพได้จัดตั้งโรงเรียนที่วัดออก 1 แห่งไม่มีใครพอใจเรียนนักในศกนี้ถึงกับล้ม⁵¹

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้บิดามารดาผู้ปกครอง ของเด็กรังเกียจที่จะส่งลูกเข้าเรียนในโรงเรียน เพราะ ความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ภาษา ศาสนาและวัฒนธรรม ดังปรากฏในรายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราชที่กล่าวถึงการศึกษาในโรงเรียนวัดตานีนรสโมสรเมืองปัตตานีว่า ...นักเรียนไม่ค่อยจะพอใจเรียน เพราะคนในเมืองนี้ยังเป็นคนชาติมลายูและคนจีนโดยมาก คนไทยน้อยจึงไม่ค่อยจะมีนักเรียนชุกในปีนี้ถึงกับล้มไปเสียแล้ว...⁵² อย่างไรก็ตามโรงเรียนแห่งนี้ก็ได้จัดตั้งขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2448 จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมืองก่อนปี พ.ศ. 2449 แม้ว่าจะมีความพยายามจัดตั้งโรงเรียน ให้เด็กได้มีโอกาสเข้าเรียน แต่ประชาชน ก็ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2448 ในบริเวณ 7 หัวเมือง มีนักเรียนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน 119 คน เท่านั้น โดยเรียนที่โรงเรียนวัดตานีนรสโมสร เมืองปัตตานี จำนวน 55 คน โรงเรียนที่วัดมุจลินทวาปีวิหาร เมืองหนองจิก จำนวน 104 คน ส่วนในเมืองอื่นๆ แม้ว่าจะมีความพยายามจัดตั้งโรงเรียน แต่ไม่ค่อยมีเด็กเข้าเรียนจึงต้องล้มเลิกไป⁵³

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵¹ “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 121 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

⁵² “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 122 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

⁵³ “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 124 ของพระสิริธรรมมุนี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี

ในสมัยรัชกาลที่ 6 รัฐบาลยังคงดำเนินนโยบายในการปกครองชาวไทยมุสลิมสืบต่อจากสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา และการทำนุบำรุงศาสนา ดังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อผู้แทนชาวไทยมุสลิม เมื่อ พ.ศ. 2453 ตอนหนึ่งว่า

...อันอิสลามได้มาเห็นความจริง โดยแน่แท้แห่งพระบรมราชาบายของพระเจ้าแผ่นดินสยามตั้งแต่อดีตรัชกาลมาว่า ได้มีพระราชหฤทัยที่จะทำนุบำรุงชนไม่ว่าชาติใด ภาษาใด และศาสนาใด ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารแล้ว ย่อมทรงสงเคราะห์เสมอหน้ากันหมด ตัวเราผู้เป็นรัชทายาทก็ได้ตั้งใจเช่นเดียวกันเสมอได้ มีน้ำใจไม่ตรีต่อชนอิสลามไม่ผิดกับชนในศาสนาอื่น บรรดาที่มาอาศัยอยู่ในแผ่นดินสยาม อิสลามศาสนิก จงเชื่อว่า เราตั้งใจกระทำกรณียกิจในหน้าที่ ผู้อุปถัมภ์เต็มความสามารถของเราให้แก่ท่านทั้งหลายได้รับความร่มเย็นเป็นสุข เช่นที่ท่านได้เคยรับมาแล้ว...⁵⁴

นอกจากนี้ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาวางหลักรัฐประศาสนโยบายสำหรับข้าราชการผู้ปฏิบัติหน้าที่ในมณฑลปัตตานี ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2466 ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 6 ข้อ พร้อมกับคำอธิบายประกอบเพิ่มเติมอีก 6 ประการ สารสำคัญคือให้ยกเลิกหรือแก้ไขระเบียบการหรือวิธีปฏิบัติการทำให้พลเมืองรู้สึกว่าเป็นการเบียดเบียนกดขี่ศาสนาอิสลาม ส่วนระเบียบการที่จะคิดจัดทำขึ้นใหม่ก็ต้องไม่ขัดต่อศาสนาอิสลาม ต้องไม่เบียดเบียนดูถูก หรือทำสิ่งที่เป็นผลเสียหายต่อการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพของราษฎร และมีการจัดทำสมุดคู่มือสำหรับข้าราชการกระทรวงมหาดไทยที่รับราชการในมณฑลที่มีพลเมืองนับถือศาสนาอิสลามด้วย เพื่อสร้างความเข้าใจ และสร้างความสัมพันธ์อันดีให้กับข้าราชการรับราชการในมณฑลปัตตานี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2472), หน้า 175.

...การใช้ความระมัดระวังในข้อนี้ ควรจะนึกให้กว้างๆ ถึงการที่เกี่ยวกับลัทธิ ศาสนา ประกอบด้วย เช่น วันศุกร์ตามธรรมดาจะต้องไปนั่งฟังเทศน์ในสุเหร่า เมื่อจะมีการเรียกร้องบังคับให้กระทำการใดๆ แล้ว ถ้าพอจะหลีกเลี่ยงเปลี่ยนวัน ไปได้ก็ควรละเว้นเสีย หรืออีกอย่างหนึ่ง เช่น ในระหว่างเวลาปอซอ (ถือบวช) กิจกรรมบางอย่างที่ควรผ่อนผันได้ ก็ควรผ่อนผันให้พอดีพอควรแก่ฤดูกาล ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น...⁵⁵

ส่วนในด้านคุณสมบัติของข้าราชการที่ได้รับเลือกหรือแต่งตั้งให้ไปปฏิบัติหน้าที่ในมณฑลปัตตานีมีหลักว่า พึงเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสงี่ยม สุขุมเยือกเย็น ไม่ใช่สักแต่ว่า ส่งไปบรรจุให้เต็มตำแหน่งหรือส่งไปเป็นการลงโทษ เพราะไม่ดี และเมื่อส่งไปรับราชการแล้วต้องคอยชี้แจงบอกให้รู้ถึงลักษณะอันพึงประพฤดี และระมัดระวัง โดยผู้บังคับบัญชาต้องคอยดูแลอบรม ตักเตือนกันต่อไป

จากพระราชหัตถเลขา หลักรัฐประศาสน์นโยบายสำหรับการปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ในการปกครองชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีเป็นอย่างมาก โดยนอกเหนือจากการปกครองชาวไทยมุสลิมในฐานะพลเมืองของประเทศแล้ว ยังเพิ่มความระมัดระวังที่จะไม่ให้เกิดกระทบกระเทือนต่อวิถีการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพของชาวมุสลิมตามหลักการในศาสนา และวัฒนธรรมอิสลามพระองค์ทรงพยายามวางระเบียบข้อบังคับในการปฏิบัติราชการเพื่อให้เกิดความกลมกลืนตามสภาพชุมชน มิให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าถูกบังคับกดขี่จากทางราชการ เพราะถ้าประชาชนถูกทำให้เกิดความรู้สึกแบบนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความแตกแยกรัฐบาลเองก็จะประสบความลำบากในการปกครองด้วย⁵⁶

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁵ กองประสานงาน กรมการปกครอง, สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ เอกสารประกอบการศึกษาระบบภาษามลายูแก่ข้าราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้ (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2512), หน้า 43.

⁵⁶ ภัคดีนี้ เปรมโยธิน, “กระบวนการบริหารราชการส่วนภูมิภาคกับการแก้ปัญหาชนกลุ่มน้อยในจังหวัดชายแดนภาคใต้,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 173.

บทที่ 3

นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449-2464

ในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449-2464 โดยการวิเคราะห์ในส่วนของการจัดการเรียนการสอน ครูนักเรียน หลักสูตร และงบประมาณ โดยแบ่งระยะเวลาในการศึกษาเป็น 2 ช่วง คือช่วงที่ 1 การศึกษาในมณฑลปัตตานีสสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ. 2449- 2453 และช่วงที่ 2 การศึกษาในมณฑลปัตตานี สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ. 2453-2464 ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

แต่เดิมนั้นการศึกษาของไทยอยู่ในวงแคบเฉพาะบางกลุ่มบางพวก¹ และไม่มีแบบแผนเป็นมาตรฐาน วัตถุประสงค์ของการศึกษาของไทยในอดีต ยังไม่เป็นในแนวทางเดียวกันทั้งประเทศ ซึ่งถ้าเป็นราษฎรทั่วไปแล้ว จุดมุ่งหมายคือการศึกษาให้เด็กมีระเบียบวินัยมากกว่าการอ่านออกเขียนได้ หากไม่ได้รับราชการ วิชาความรู้และหนังสือที่เรียนไปก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร ซึ่งไม่นานก็ลืมหมด ส่วนการฝึกระเบียบวินัยนั้นเห็นผลกันทันที และมีคุณค่าในชีวิตมากกว่า บิดามารดาจึงต่างพอใจที่จะส่งบุตรชายไปศึกษาในวัด เพราะคิดว่าถ้าได้อยู่กับพระ จะทำให้เป็นผู้มีระเบียบวินัย²

นอกจากนี้ในประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ยังพบว่า การเรียนนั้นมีระเบียบเคร่งครัด และข้อห้ามต่างๆมาก ทั้งมีการฝึกหัดความตั้งใจ ศึกษามารยาทต่างๆ อันเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ส่วนลูกเจ้านายและขุนนางนั้น นอกจากจะมีการเรียนรู้อบรมจริยามารยาทจากพ่อแม่ซึ่งเป็นเจ้านายหรือขุนนางแล้ว ก็มีการศึกษาศิลปวิทยาที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาแต่โบราณจึงไม่มีแบบแผนเป็นมาตรฐานหรือจุดหมายเดียวกัน

ในการจัดการศึกษานั้น สถานศึกษา มีอยู่เพียง 2 แห่ง คือ วัดกับวัง โดยวัดนั้นเป็นสถานศึกษาสำหรับเด็กชายทั่วไป ไม่มีการจำกัดอายุและระยะเวลาศึกษา นักเรียนอยู่ได้ตลอดจนกระทั่งบวชเณรหรือบวชเป็นพระภิกษุแทนทำได้ เมื่อลาสิกขาบทยอกมาก็ถือว่าผ่านการศึกษาแล้ว ส่วนเจ้านายชั้นสูงนั้น ความรู้ในขั้นต้นต้องเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อนเมื่ออายุ 13 ปี จึงศึกษาในวัดจะบวช

---

¹ แฉ่งน้อย ดิตติรานนท์, “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519)

² สมโชติ อ๋องสกุล, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521)

เรียนนานเท่าใดก็ได้แล้วจึงออกมาศึกษาตามบ้านหรือสำนักของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งทั้งในวัดและวังเป็นแหล่งศึกษาที่อยู่ในวงแคบเท่านั้น³

หลักสูตร วิชาที่ศึกษาเล่าเรียน จากข้อมูลพบว่าการศึกษาของไทยในอดีตไม่มีแบบแผนหรือหลักสูตรที่แน่นอน และไม่มีการแบ่งชั้นเรียน วิชาที่สอนเป็นหลักคือ อ่านเขียนและเลข ส่วนตำราเรียนที่ถือว่าเป็นหลักสูตร ได้แก่ แบบเรียน 5 เล่ม ซึ่งประกอบด้วย ประถม ก.กา สุบินทกุมาร ประถมมาลา ประถมจินดา เล่ม 1 และประถมจินดา เล่ม 2⁴ แต่แบบเรียนดังกล่าวนี้ในบางสถานศึกษาก็มีแบบเรียนอื่นซึ่งแต่งขึ้นใช้เอง ตำราเหล่านี้แต่ละเรื่องต่างมีหลายสำนวนและมีการคัดลอกต่อกันมา ทำให้เกิดความผิดพลาดหรือมีการเพิ่มเติมลงไปแล้วแต่ความพอใจของแต่ละคน จึงนับว่าเป็นข้อบกพร่องที่สืบสนเป็นอย่างยิ่ง

การจัดการเรียนการสอน สำหรับการศึกษาวัดนั้นจะมีพระเป็นครู โดยเจ้าอาวาสเป็นครูใหญ่ พระในวัดเป็นครูน้อย สอนกันไปตามความถนัด คือ “วางตะลุยกไปยั้งคำ สุดแต่ใครเรียนอะไร ไปถึงไหน จำได้แล้วก็อ่านต่อไป เขียนต่อไป เล่าท่องไป อย่าหยุดเสียงหยุดมือ”⁵ เมื่อสอนจบแล้วไม่มีการประเมินผลว่าใครจะรู้ใครไม่รู้แค่นั้น เป็นการสอนไปเรื่อยๆจนกว่าจะออกจากวัด

จากสภาพการศึกษาดังกล่าวนี้ นอกจากมีขอบเขตจำกัดอยู่ในวงแคบเฉพาะหมู่คณะ และไม่มีแบบแผนเป็นมาตรฐานแล้ว ยังเป็นสภาพที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยที่กำลังสร้างชาติ และพัฒนาประเทศ ซึ่งต้องการบุคลากรที่มีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่ง เพราะสภาพการศึกษาดังกล่าวนอกจากจะมีผลิตผลน้อยและล่าช้าแล้ว บุคลากรที่ผลิตออกมานั้นส่วนใหญ่ไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะช่วยพัฒนาประเทศได้เลย เห็นได้จากตัวเลขที่สังฆราชปาเลอกัวกล่าวเปรียบเทียบกับว่า ในจำนวนเด็ก 100 คน ศึกษาเล่าเรียนในวัดเป็นเวลานาน 8-10 ปี มีเพียง 20 คนเท่านั้นที่สามารถอ่านหนังสือออก และในจำนวน 20 คนนี้มีเพียง 10 คน เท่านั้น ที่สามารถเขียนหนังสือได้ ยิ่งไปกว่านั้นในจำนวน 10 คนที่อ่านออกเขียนได้นี้ต่างรู้แบบงูๆ ปลาๆ เท่านั้น⁷ แม้แต่บรรดาบุตรหลานขุนนางทั้งหลายที่ต่างถวายตัวเข้ารับราชการแล้ว ก็ยังรู้กันผิดๆ ไม่สามารถปฏิบัติราชการให้เป็นที่วางพระราชหฤทัยได้ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระสงฆ์ซึ่งเป็นครูผู้สอนเองไม่มีความรู้เพียงพอ โดยเฉพาะหัวเมืองที่ห่างไกลจากเมืองหลวง

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยวราทิตย์, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2516), หน้า 15-16.

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507* (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 23.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁶ ปาเลอกัว, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมล, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2520), หน้า 206.

⁷ พระยาอนุমানราชธน, *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515)

เช่น มณฑลปัตตานี ก็ยังหาผู้รู้หนังสือยากยิ่งขึ้น สภาพการณ์เช่นนี้เป็นอุปสรรคต่อการปกครอง และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ในขณะนั้นเกิดภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการปฏิรูปการศึกษาให้เป็นไปตามแบบสากลโดยเร็ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มปฏิรูปการศึกษาให้เป็นไปตามแบบสากลโดยเริ่มจากการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังก่อน ครั้นเมื่อเป็นผลดี จึงค่อยขยายออกมาสู่ประชาชนในเมืองหลวงและตามหัวเมืองเป็นลำดับ⁸

การเรียนการสอนในปอเนาะ

การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาทางอิสลามที่เรียกว่า ปอเนาะนั้น ไม่มีหลักสูตรแน่นอนอยู่แล้วแต่ความพอใจ และความถนัดของโต๊ะครู ไม่มีระบบการสอบไล่การเลื่อนชั้น ส่วนใหญ่เมื่อเรียนจบตำราเล่มใดเล่มหนึ่ง ก็จะเรียนตำราเล่มอื่น ๆ ต่อไป

การเรียนการสอนในปอเนาะ ถือว่าเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าโดยที่โต๊ะครูมิได้เรียกค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะแรงศรัทธาของโต๊ะครูที่มีต่อคำสอนในศาสนา และถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของตนที่ต้องสอนหลักธรรมทางศาสนาให้แก่ผู้ที่ยังไม่รู้ เนื้อหาที่มีการเรียนการสอนจะเรียนเกี่ยวกับการอ่านคัมภีร์อัลกุรอานเพื่อให้อ่านได้และอ่านให้ถูกต้อง ศึกษาถึงบทบัญญัติในศาสนาอิสลามตลอดจนศาสนกิจในประจำวัน

เวลาเรียนส่วนใหญ่มักจะเรียนในเวลากลางคืนประมาณเวลา 19.00–23.00 น. และเรียนเวลาเช้าประมาณ 6.00–8.00 น. และอาจจะมีเรียนในเวลากลางวันบ้าง ช่วงเวลา 13.00–15.00 น.⁹

ดังนั้นเมื่อรัฐบาลมีนโยบายและจัดให้มีการศึกษาขึ้น จึงไม่ได้รับความสนใจจากประชาชนในมณฑลปัตตานี เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ได้เรียนเกี่ยวกับศาสนาอยู่แล้วและถือว่าศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ในบทบัญญัติทางศาสนา

⁸ สมโชติ อ๋องสกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2521)

⁹ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474 , " (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2523) หน้า28.

นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449-2464

1. การศึกษาในมณฑลปัตตานีสมาัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ. 2449- 2453

1.1 การจัดการเรียนการสอน

การดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 นั้นสำหรับในบริเวณ 7 หัวเมือง จนถึงปี พ.ศ.2448 ได้มีโรงเรียนที่ดำเนินการสอนอยู่เพียง 2 โรงเรียนเท่านั้นมีนักเรียนเรียนอยู่ในโรงเรียนรวมกัน 119 คน ต่อมาบริเวณ 7 หัวเมืองได้รับการยกฐานะเป็นมณฑลอีกมณฑลหนึ่งเรียกว่า มณฑลปัตตานี เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2449

ในปี พ.ศ.2449 ได้เริ่มมีแนวความคิดที่จะจัดการศึกษาในบางมณฑลที่มีภาษาพูดและภาษาหนังสือที่แตกต่างกันให้ได้มีการเรียนหนังสือภาษาไทยมากขึ้น ดังปรากฏในหนังสือที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นทูลเกล้าฯ ความเห็นเรื่องการศึกษาต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า

...หัวเมืองบางมณฑลในพระราชอาณาจักรนี้ภาษาพูดและตัวหนังสือที่ใช้ในพื้นที่นั้นยังผิดเพี้ยนกับที่ใช้แบบแผนในราชธานีและหัวเมืองชั้นใน มณฑลที่ยังผิดเพี้ยนอยู่เหล่านี้จะต้องคิดการฝึกสอนถึงภาษาและตัวหนังสือด้วย...¹⁰

แม้ว่ารัฐบาลได้พยายามจัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้เยาวชนในมณฑลปัตตานี ได้เรียนหนังสือในโรงเรียนแล้วก็ตาม แต่ประชาชนในมณฑลปัตตานีไม่ได้ให้ความสนใจที่จะส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนเท่าที่ควร ในปี พ.ศ. 2449 เด็กนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนของมณฑลปัตตานี มีจำนวนทั้งหมด 52 คน¹¹

ในบางเมืองแม้จะพยายามจัดสร้างโรงเรียนให้มีการเรียนการสอนแต่ก็ไม่ค่อยมีผู้สนใจเรียน ซึ่งปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

¹⁰ “โครงการศึกษา กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูล ร.5,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/15.

¹¹ “รายงานตรวจจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ประจำปี 125 พระสิริธรรมมณี ทำรายงานเสนอต่อเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.12/34.

...ในเมืองยี่ริงกับเมืองสายบุรี อาตมภาพได้พยายามจัดตั้งให้มีโรงเรียนขึ้นสองครั้งแล้ว อยู่ได้ปีหนึ่งล้มทุกครั้งไปด้วยราษฎรในเมืองนี้ไม่ค่อยจะนิยมในการศึกษานัก และเป็นคนขัดสนมาก กำลังไม่พอที่จะอุดหนุนโรงเรียนได้ ราษฎรก็แปลกเสียโดยมาก ที่จะจัดการศึกษาให้เป็นไปได้ ก็แต่เพียงแจกแบบเรียนไว้ในวัดนั้นๆ แต่เหลือกำลังของเจ้าคณะมณฑลที่จะสร้างตำราเรียนขึ้นให้พอกับวัดได้ ตกกลงว่าการศึกษาในมณฑลนี้จะให้เจริญเต็มที่ นั้นยังช้า...¹²

จากข้อมูลพบว่า ประชาชนไม่นิยมให้บุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงเป็นไปได้ยาก

การที่จะทำให้คนที่อยู่ในพระราชอาณาจักรได้เรียนรู้ถึงภาษาไทย ซึ่งเป็นภาษาเป็นภาษาของชาตินั้น นับว่าเป็นความคิดที่ดี เป็นประโยชน์ทั้งทางด้านการเมืองและทางด้านการปกครอง สำหรับในมณฑลปัตตานี การที่จะดำเนินตามแนวคิดนี้มีอุปสรรคอยู่มาก เนื่องจากการศึกษาในขณะนั้นยังไม่ใช่การศึกษาภาคบังคับ และในหมู่ชาวมุสลิมในมณฑลปัตตานีก็ไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน โรงเรียนที่จัดตั้งอยู่แล้วในมณฑลปัตตานีก็มีจำนวนน้อย และโรงเรียนที่มีอยู่ก็ไม่ค่อยมีเด็กเข้าเรียนมากนัก เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ.2450โรงเรียนในมณฑลปัตตานีก็ยังคงมีอยู่ 2 โรงเรียนเท่าเดิม คือโรงเรียนที่วัดตานีนรสโมสร เมืองปัตตานีกับโรงเรียนที่วัดมุจลินทวาปีวิหาร เมืองหนองจิก ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้นจำนวนนักเรียนกลับมีจำนวนลดลงกล่าวคือ โรงเรียนที่วัดตานีนรสโมสร มีจำนวนนักเรียน 22คน และโรงเรียนที่วัดมุจลินทวาปีวิหาร มีนักเรียน 56คน¹³

ในปี พ.ศ. 2451 กระทรวงธรรมการได้มอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาตามมณฑลโดยให้ข้าหลวงธรรมการ ซึ่งกระทรวงธรรมการ เป็นผู้แต่งตั้งอยู่ในความบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล โดยวิธีนี้เป็นผลทำให้การศึกษาสามารถขยายตัวได้รวดเร็วขึ้น เพราะเมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาภายในมณฑล ข้าหลวงเทศาภิบาลก็อาจใช้กุศโลบายบางประการที่จะทำให้บิดามารดา และผู้ปกครองของเด็กยอมส่งบุตรหลานของตนเองเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนมากขึ้นตามแนวนโยบายของรัฐบาล

¹² “รายงานตรวจจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีประจำศก 125 พระศิริธรรมมุนีทำรายงานเสนอต่อเจ้าพระยาวิชิตวงศดุสิตไกร,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ.12/34.

¹³ “เรื่องมณฑลปัตตานีสงบบัญชีโรงเรียนและบญชีนักเรียนประจำศก 126,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศร.51/6.

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ริเริ่มเองโดยพระราชทานเงินส่วนพระองค์ให้สร้างศาลาการเปรียญที่วัดบางน้ำจืดหรือวัดตานีนรโมสรในเมืองปัตตานีเพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีสำคัญทางราชการ และสำหรับเด็กในเมืองปัตตานีได้มีที่เรียนหนังสือกัน ตั้งแต่ครั้งเสด็จประพาสปัตตานีในปี พ.ศ. 2431 ก่อนการจัดการศึกษาหัวเมืองอย่างเป็นทางการถึง 10 ปี นับเป็นดินแดนแรกที่ทรงวางรากฐานการศึกษาหัวเมือง ซึ่งแสดงถึงพระปรีชาญาณที่กว้างไกลและลึกซึ้งของพระองค์ ที่ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาในดินแดนนี้เป็นอย่างดี ครั้งในปี พ.ศ. 2441 เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศึกษาหัวเมืองอย่างเป็นทางการ จึงให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้ดำเนินการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงวางมหาดไทยเป็นผู้อุดหนุนแล้ว¹⁴

ดังนั้น รัฐบาลจึงแต่งตั้งให้พระสิริธรรมมุนี เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ควบคุมดูแลมาถึงดินแดนที่เป็นมณฑลปัตตานีในเวลาต่อมาด้วย โดยเริ่มจัดการศึกษาอย่างมีแบบแผน จัดตั้งโรงเรียนในวัดที่อำเภอเมืองแห่งละโรง ส่วนใหญ่มีพระสงฆ์เป็นผู้สอน และเจ้าเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์ แต่ไม่ค่อยมีผู้นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามหาวิทยาลัยในโรงเรียนวัดเหล่านั้น เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และนับถือศาสนาอิสลาม จึงนิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาในสถานศึกษาที่สอนศาสนาอิสลามตามสุเหร่าหรือมัสยิดต่างๆ โดยมีโต๊ะครูผู้มีความรู้ในคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นผู้สอนมากกว่าจะส่งเข้าศึกษาในโรงเรียนวัดที่มีการสอนภาษาไทย และพระสงฆ์เป็นผู้สอน¹⁵

จากปัญหาดังกล่าวทำให้รัฐบาลต้องพิจารณาการจัดการศึกษาเล่าเรียน ในมณฑลปัตตานีเป็นพิเศษตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เพราะไม่ต้องการให้กระทบกระเทือนต่อศาสนาอันอาจส่งผลทำให้กลายเป็นปัญหาต่างๆตามมามากในภายหลัง โดยเริ่มแรกรัฐบาลดำเนินการผ่อนผันให้มุสลิมเรียนในสุเหร่าหรือมัสยิด และสอนภาษามลายูได้ตามธรรมเนียมเดิม แต่ควรมีการเพิ่มการสอนภาษาไทยด้วย หากสุเหร่าหรือมัสยิดใดสอนทั้งภาษาไทย และภาษามลายู รัฐบาลมีการสงเคราะห์ด้วยเงินปี และมีสิทธิยกเว้นใดๆตามสมควร¹⁶

¹⁴ “รายงานประชุมพิเศษ เรื่องการจัดการศึกษาทั่วประเทศ ร.ศ.117,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ12/7.

¹⁵ ณรงค์ นุ่นทอง, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ.2439-2449,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2520)

¹⁶ กระทรวงมหาดไทย, “รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 127,” เทศาภิบาล 6,36 (1 มีนาคม 2451)

นอกจากนี้ คนไทยที่นับถือพุทธศาสนาทั่วไปในมณฑลปัตตานี ก็ให้มีที่ศึกษาในโรงเรียนวัด เหมือนมณฑลอื่นๆ ในทางปฏิบัตินั้น กระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งกรรมการตำบลอันประกอบด้วย กำนัน แพทย์ประจำตำบล และเจ้าอธิการวัดที่บรรดาพระอธิการวัดทั้งหลายในตำบลนั้นเลือกขึ้นอีกคนหนึ่งเป็นผู้จัดการศึกษาประจำตำบล โดยเจ้าอธิการเป็นผู้ประสานงานด้านการเรียนการสอน ส่วน กำนัน และแพทย์ประจำตำบลช่วยกัน “ต้อน” เด็กเข้าเรียนหนังสือ¹⁷

1.2 จำนวนครู นักเรียนในมณฑลปัตตานี

ในปี พ.ศ. 2452 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนที่วัดควนนอก อำเภอปะนาเระ เมืองยะหริ่งเพิ่มอีก 1 โรงเรียน โดยเริ่มการเปิดสอนเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2452¹⁸ และในปีนี้ได้มีนักเรียนที่เรียนอยู่ใน 3 โรงเรียนของมณฑลปัตตานี รวมทั้งหมด 319 คน ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 1 จำนวนนักเรียนและครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2452

เมือง	ชื่อโรงเรียน	จำนวนนักเรียน			จำนวนครู
		ชาย	หญิง	รวม	
ปัตตานี	นรสมิสร	156	-	156	2
หนองจิก	เพ็ชรานุกุล	85	-	85	3
ยะหริ่ง	ปรีชาวิทยา	78	-	78	1
	รวม	319	-	319	6

ที่มา กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองประจำศก 2452 หน้า 129¹⁹

จุดมุ่งหมายสำคัญในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี โดยเฉพาะในระดับประถมศึกษาคือ ต้องการให้เด็กส่วนใหญ่ซึ่งใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันได้เข้าเรียนภาษาไทยในโรงเรียนเพื่อที่จะ

¹⁷ กระทรวงมหาดไทย, “รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 128,” *เทศาภิบาล* 8,44 (1 พฤศจิกายน 2452)

¹⁸ “บริจาทรพทย์จัดการตั้งโรงเรียนที่วัดนอกมณฑลปัตตานี,” *หอจดหมายเหตุแห่งชาติ*, คร.51.9/5.

¹⁹ นพดล โจนอุดมศาสตร์, “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474,” (*วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร*, 2523)

สามารถพูดภาษาไทยได้ ดังนั้นผลของการศึกษาจึงพิจารณาจากจำนวนเด็กที่เรียนอยู่ในโรงเรียน เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนเด็กที่อยู่ในวัยเล่าเรียน จากจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบได้เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนนักเรียนทั้งหมด และผลของการสอบได้ว่ามีจำนวนผู้สอบได้ อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2452 มีจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้น จำนวนนักเรียนของมณฑลปัตตานีทั้งหมดในปีนี้มีจำนวน 507 คน จากจำนวนนี้มีผู้ที่พอมีความรู้ความสามารถเข้าสอบได้มีจำนวน 158 คน และในจำนวนนี้สอบได้ได้ 128 คนหรือร้อยละ 81.01 ของนักเรียนที่สอบเข้าทั้งหมด ดูรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาที่เข้าสอบและสอบได้ของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2452

โรงเรียน	จำนวนนักเรียน	ชั้น 1		ชั้น 2		ชั้น 3		ชั้น 4	
		เข้าสอบ	สอบได้	เข้าสอบ	สอบได้	เข้าสอบ	สอบได้	เข้าสอบ	สอบได้
นรตโมสร	156	18	16	18	13	10	9	6	4
เพ็ชรานุกุลกิจ	85	11	9	9	9	8	7	4	4
ปรียวิทย์ยานุกูล	78	17	11	6	5	-	-	-	-
รวม	319	46	36	33	27	18	16	10	8

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองพแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปี 2452²⁰

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 124.

ตารางที่ 3 จำนวนนักเรียนประโยคมูลศึกษาที่เข้าสอบและสอบไล่ได้ของมณฑลปัตตานีปี พ.ศ.2452

โรงเรียน	เมือง	อำเภอ	จำนวนนักเรียน		
			ตามบัญชี	เข้าสอบไล่ได้	สอบไล่ได้
นรสมิสร	ปัตตานี	เมือง	45	18	13
เพ็ชรานุกูลกิจ	หนองจิก	เมือง	26	16	15
วัดทุ่งสำภา	ยะหริ่ง	ปะนาเระ	23	2	2
วัดออก	ยะหริ่ง	เมือง	16	5	3
วัดปีหลง	ยะหริ่ง	เมือง	26	3	2
วัดทุ่งพลา	หนองจิก	เมืองเก่า	25	3	2
วัดหน้าถ้ำ	ยะลา	เมือง	18	2	1
วัดหัวเขา	สายบุรี	เมือง	9	2	2
		รวม	188	51	40

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองแผนกกรมศึกษาธิการ ประจำปี 24

1.3 หลักสูตร

ในการประชุมเทศบาลบาล แผนกกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2453 ได้มีรายงานของมณฑลปัตตานี ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักสูตรการศึกษาตอนหนึ่งว่า

...มณฑลปัตตานีมีราษฎรเป็นมลายูเป็นพื้นไทยและจีน ที่มีอยู่บ้างนั้นได้เล่าเรียนตามวัดไทย นอกนั้นราษฎรที่เป็นมลายูเรียนตามบ้านและสุเหร่าต่าง ๆ และเรียนแต่คัมภีร์ศาสนาอิสลามเป็นการบุญเท่านั้น ในเบื้องต้นนี้ได้ให้เริ่มสอนหนังสือมลายูที่ใช้อ่านเขียนกันขึ้นก่อนให้โต๊ะอิมัม ที่มีความรู้ช่วยข้าหลวงธรรมการตรวจตราแนะนำความประสงค์ คือ จะให้การเรียนหนังสือเกิดขึ้นก่อน แล้วจะได้เอากาเรียนหนังสือไทยเข้าแขกเป็นสำคัญไป จะได้ยุบที่เล่าเรียนตามบ้านตาม

สุเหร่าให้มีน้อยแห่งเข้า ให้รวมเป็นโรงเรียนใหญ่ ๆ ประจำตำบลหรืออำเภอตามสมควรแก่ภูมิประเทศ...²¹

วิธีการของมณฑลปัตตานีที่จะให้ชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่ซึ่งพูดภาษามลายู ได้เรียนหนังสือไทย นั้นเป็นวิธีการที่แยบยลพอสมควรและเป็นวิธีการที่ดีที่จะค่อย ๆ แทรกการเรียนหนังสือไทยในสถานศึกษาเหล่านั้น ซึ่งวิธีการที่จะค่อยแทรกการสอนหนังสือภาษาไทยในสถาบันการศึกษาของชาวมุสลิม คือ สถานที่เรียนตามสุเหร่าและตามบ้านนั้น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นด้วย แต่ไม่ทรงเห็นด้วยในการที่จะยุบการศึกษาตามสุเหร่าตามบ้านให้เหลือน้อยลง โดยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงรับสั่งว่า

...การที่จะยุบโรงเรียนให้เหลือแต่น้อยแห่งนั้นไม่ควรยิ่ง สอนกันแพร่หลายทั่วไปได้ เท่าไรก็ยิ่งดี เมื่อสอนภาษาไทยด้วยรัฐบาลก็ให้ความอุดหนุน ถ้าขัดด้วยไม่มีครูก็ตั้งโรงเรียนกลางขึ้นสำหรับเพาะครูแล้วส่งออกไปสอนในที่ต่าง ๆ จะให้เงินเดือน พอเป็นกำลังราชการบางเล็กน้อยก็ควรให้มีหน้าที่สอนแต่ภาษาไทยอย่างเดียว ในที่สุดให้พูดไทยได้ทั่วกันก่อน การรู้หนังสือไทยนั้นจะยกเอาไว้เป็นขั้นที่ 2 ให้ค่อยเป็นค่อยไปภายหลังก็ได้...²²

อย่างไรก็ตามแนวนโยบายนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก็ยังไม่ได้ดำเนินการไปมากนัก และจะเริ่มดำเนินการอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

²¹ "รายงานการประชุมเทศบาลนครกรุงเทพฯ ๒๕๕๕," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๔๕.42/8.

²² เรื่องเดียวกัน

1.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี

การขาดแคลนทุนทรัพย์ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในมณฑลปัตตานี และในดินแดนส่วนอื่น ของประเทศด้วย ต้องยอมรับความจริงประการหนึ่งว่า รัฐบาลลงทุนในการจัดการศึกษาน้อยมาก อันเป็นสาเหตุที่ทำให้การศึกษาไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร การที่รัฐบาลทุ่มงบประมาณทางการศึกษาไม่มากนักก็เนื่องจากว่า รัฐบาลยังมีภาระสำคัญในการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ที่จำเป็นและเร่งด่วนอีกมาก เช่น การพัฒนาทางด้านคมนาคม ทางด้านการทหาร การรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เป็นต้น เงินงบประมาณที่นำมาใช้เพื่อการศึกษาเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดจึงมีจำนวนน้อยมาก

ดังนั้น ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2449-2452 งบประมาณของกระทรวงธรรมการ โดยเฉลี่ยมีเพียงร้อยละ 2.42 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด และถ้าคิดเฉพาะงบประมาณของกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาโดยตรงแล้ว ก็มีเฉลี่ยเพียงร้อยละ 1.57 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดเท่านั้น ดังปรากฏรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบงบประมาณของกรมศึกษาธิการ และงบประมาณของกระทรวงธรรมการ เมื่อเทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด²³

ปี พ.ศ.	งบของกรมศึกษาธิการคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ เทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด	งบของกระทรวงธรรมการ คิดเป็นเปอร์เซ็นต์ เทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด
2449	1.5	2.5
2450	1.6	2.5
2451	1.6	2.5
2452	1.6	2.2

²³ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523)

เมื่อปี พ.ศ.2451 ได้มีการประชุมเทศบาล กระทรวงธรรมการโดยมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษา²⁴ และในการประชุมปี พ.ศ.2452 กระทรวงมหาดไทยรับจะเป็นผู้จัดการศึกษาในระดับเบื้องต้น เพื่อจะสอนให้เด็กได้อ่านหนังสือไทยออก ส่วนการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นก็เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ ในปี พ.ศ. 2453 กระทรวงธรรมการให้มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน ในปี พ.ศ.2453 ได้มีการจำแนกโรงเรียน โรงเรียนประชาบาล ซึ่งหมายถึง โรงเรียนที่ประชาชนจัดตั้งขึ้น และบำรุงด้วยพิภักดาชื้อากร เงินส่วย หรือเงินใด ๆ ตามแต่จะหาได้ แตกต่างกับโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ไต้บโดยตรงจากงบประมาณของกรมศึกษาธิการ²⁵

ในปี พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏผลการศึกษาในมณฑลปัตตานีว่ามีผู้รู้หนังสือถึง 17,907 คน เป็นชาย 14,979 คน และเป็นหญิง 2,928 คน นับว่าเป็นผลที่น่าเป็นที่พอใจของรัฐบาลได้ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจำนวนราษฎรในมณฑลปัตตานีขณะนั้น มีถึง 269,817 คน โดยเป็นชาย 133,491 คน และเป็นหญิง 133,398 คน²⁶ ซึ่งมากกว่าจำนวนผู้รู้หนังสือถึง 14 เท่า จากข้อมูลข้างต้นพบว่าราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานียังไม่รู้หนังสือ

จากสภาพการศึกษาดังกล่าวนี้จึงมีผลกระทบต่อเมืองการปกครอง และในปี พ.ศ. 2452-2454 นั้น เศรษฐกิจตกต่ำลง ทำให้เกิดภาวะข้าวยากมากแพงขึ้นทั่วไป ประกอบกับการใช้อำนาจอันมิชอบของข้าราชการบางคน และความหลงเชื่อในไสยศาสตร์ของราษฎรทั่วไป จึงทำให้ราษฎรส่วนหนึ่งเข้าร่วมกับกลุ่มต่อต้านการดำเนินงานของรัฐบาลในมณฑลปัตตานีระหว่างปีนั้น²⁷

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁴ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่หนึ่ง พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพระพุทธศก 2451,"

²⁵ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองพแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพระพุทธศก 2452," หน้า 16.

²⁶ กระทรวงมหาดไทย, ยอดสำมะโนครัว การเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 129," เทศาภิบาล 13 (1 สิงหาคม 2455)

²⁷ "ผู้วิเศษมณฑลปัตตานี ร.ศ.128-130," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ม.49/41.

2. การศึกษาในมณฑลปัตตานี สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ. 2453-2464

2.1 การจัดการเรียนการสอนในมณฑลปัตตานี

แนวความคิดใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในเมืองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 คือ แนวความคิดเกี่ยวกับชาติรัฐ (Nation – State) แนวความคิดทางด้านการศึกษากลับมาเกี่ยวกับการศึกษาในโรงเรียนจีน การประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์พุทธศักราช 2461 เป็นตัวอย่างอย่างดีที่สุดที่แสดงถึงความคิดนี้ ขณะเดียวกันนโยบายการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีก็ได้เปลี่ยนไปจากแนวนโยบายในสมัยรัชกาลที่ 5 ไปบ้างทั้งนี้เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีพูด อ่าน เขียน เป็นภาษามลายู นโยบายอย่างหนึ่งของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ ต้องการให้ประชาชนสามารถอ่านเขียน และโดยเฉพาะให้สามารถพูดภาษาไทย ได้ดังปรากฏในรายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ. 129 ว่า

...กรมหลวงดำรงรับสั่งว่าพื้นการศึกษาชั้นเบื้องต้นของทวยราษฎร์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าควรมอบให้เทศาภิบาล ทั้งหลายต่างลงมือจัดพร้อมกันไปทีเดียว การจึงจะสำเร็จได้เร็ว ในส่วนหัวเมืองมณฑลก็ให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้อำนวยความสะดวก...ยังมณฑลปัตตานีมีราษฎรเป็นมลายูมากจะต้องสอนทั้งหนังสือไทยและมลายู ...การที่จะจัดมูลศึกษานั้นให้ถือว่าการที่จะให้ใช้ตัวหนังสือไทยทั่วไปอย่างเดียวกันนี้เป็นข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ส่วนมณฑลปัตตานีนั้นจะต้องอุดหนุน การเล่าเรียนภาษาไทยให้เด็กมลายูพูดไทยได้ นี่เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นด้วยความประสงค์จะให้ใช้ภาษาไทยได้ทั่วทั้งมณฑลเป็นที่สุด นี่เป็นความมุ่งหมายในหลักสูตรของมูลศึกษาชั้นต้น...²⁸

นโยบายการจัดการศึกษาระดับมูลศึกษาหรือระดับการศึกษาเบื้องต้นในมณฑลปัตตานีก็คือ ต้องการให้ชาวมุสลิมซึ่งใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันสามารถพูดภาษาไทยได้ ซึ่งแตกต่างกับดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศ กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว จุดมุ่งหมายหลักของการศึกษาชั้นมูลศึกษาในที่อื่น ๆ คือ ต้องการให้เขียนและอ่านได้แต่สำหรับมณฑลปัตตานี จุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในมณฑลนี้ต้องการให้ประชากรที่ใช้ภาษามลายูพูด

²⁸ “รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลแพนกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.1/1.

ภาษาไทยได้ อาจเป็นเพราะนโยบายนี้เองพระยาเดชาานุชิต (หนา บุนนาค) จึงมีความพยายามอย่างจริงจังที่จะให้บรรลุดังจุดมุ่งหมายดังกล่าวโดยมีการเรียกร้องให้ออกกฎหมายบังคับให้บิดามารดาผู้ปกครองของเด็กส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน²⁹

หลังจากการปราบปราม และจับกลุ่มผู้ต่อต้านแล้ว รัฐบาลได้เร่งปรับปรุงการศึกษาในมณฑลปัตตานีมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งในด้านการสร้างสถานที่ศึกษาเล่าเรียน และการกะเกณฑ์เด็กเข้าเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนหลังปี พ.ศ.2458 เสนาบดีแต่ละกระทรวงสั่งราชการในกระทรวงถึงสมุหเทศาภิบาลได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านการพิจารณาหรือขอคำปรึกษาจากกระทรวงมหาดไทย เป็นการแสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ในการที่รัฐบาลได้พยายามใช้การศึกษาป้องกันปัญหาทางการเมืองการปกครอง อันเกิดจากการหลงเชื่อใต้อุบายอย่างง่ายดาย โดยก่อนปี พ.ศ.2458 บรรดาข้าราชการ และราษฎรทั้งหลายต่างให้ความร่วมมือกับรัฐบาลเป็นอย่างดี ดังมีหลักฐานปรากฏว่าระหว่างปี พ.ศ. 2454-2457 ได้มีข้าราชการ และราษฎรร่วมกันบริจาคทรัพย์สร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้นทุกปีทั้งที่เป็นโรงเรียนชาย โรงเรียนสตรี และโรงเรียนที่สอนเฉพาะภาษามลายู³⁰

การศึกษาของสตรี

ในปี พ.ศ.2456 ได้มีโรงเรียนสตรีที่สร้างขึ้นจากการร่วมมือของบรรดาภริยาผู้นำในท้องถิ่น ตั้งแต่ “เบอทา” ภริยาชาวเยอรมันของพระยาศักดิ์เสนี (หนา บุนนาค) สมุหเทศาภิบาล พระยาหญิงหรือรายอปรำวนมารดาอับดุลกาเดร์อดีตพระยาตานี “กูแมะ” ภริยาพระยาพิพิธเสนามาตย์ เจ้าเมืองยะหริ่งลงไปถึงภริยาบรรดาข้าราชการทั้งหลายได้ร่วมมือกันสร้างเพื่อเป็นโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑล และถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้รับพระราชทานนามว่า เบญจมาชุกติศ³¹ ซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี

การจัดตั้งโรงเรียนในครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการดำเนินงานที่ประหยัดเงินของรัฐแล้ว ยังเป็นประโยชน์ทั้งด้านการศึกษาและการปกครองโดยตรง เนื่องจากได้ส่งเสริมการศึกษาของสตรีในมณฑลปัตตานี ซึ่งแต่เดิมราษฎรส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาอิสลามไม่นิยมส่งบุตรสาวเข้าศึกษาร่วมกับเด็กชาย เพราะถือว่าเป็นข้อห้ามตามธรรมเนียมของศาสนาอิสลาม สตรีในมณฑลปัตตานีจึงมีโอกาสรับ

²⁹ นพดล โจนอุดมศาสตร์, “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523)

³⁰ “โรงเรียนและการเล่าเรียนในมณฑลปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 4/1.

³¹ “โรงเรียนเบญจมาชุกติศ มณฑลปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 4/11.

การศึกษาน้อยกว่าชาย เมื่อมีโรงเรียนสตรีโดยเฉพาะขึ้น จึงเป็นการส่งเสริมการศึกษาของสตรีในมณฑลปัตตานีโดยตรง และเป็นการสนับสนุนธรรมเนียมทางศาสนาของราษฎรส่วนใหญ่ด้วย จึงเป็นที่พอใจของมุสลิมทั่วไป

การจัดการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ.2452 เป็นต้นมา ที่ประชุมเทศาภิบาลได้ตกลงให้กระทรวงมหาดไทยในฐานะผู้ปกครองท้องที่เป็นผู้จัดการศึกษาชั้นมูลศึกษา หรือการศึกษาเพื่อทวยราษฎร โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงให้ราษฎรอ่านหนังสือภาษาไทยออก โดยมีกระทรวงธรรมการเป็นผู้สนับสนุน และจัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาขึ้นมา³²

ทั้งนี้ ทางกระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งคณะกรรมการตำบลขึ้นดำเนินการศึกษาในแต่ละตำบล และกำหนดอำนาจหน้าที่ทางการศึกษาแก่พนักงานปกครองท้องที่ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ฉบับใหม่ในพ.ศ.2457 ขึ้น โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงอำนวยการ และประสานงานระดับกระทรวง การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีก่อนปี พ.ศ.2458 เป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยเป็นส่วนใหญ่ แต่ครั้งถึง พ.ศ.2458 เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว การจัดการศึกษาทั่วไป และในมณฑลปัตตานีได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เพราะนอกจากมีการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารเทศาภิบาลที่ให้อำนาจให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัดการศึกษาได้เต็มที่แล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลระดับเสนาบดีด้วย คือจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีระหว่างปี พ.ศ.2454-2458 เป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ทำให้การศึกษาในระยะหลังปี พ.ศ.2458 เปลี่ยนเป็นหน้าที่โดยตรงของกระทรวงธรรมการมากขึ้น หลังจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้พยายามวางรากฐานมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2454³³ จึงกล่าวได้ว่า กระทรวงธรรมการมีหน้าที่จัดการศึกษาโดยตรงอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะดึงอำนาจจัดการศึกษาที่แต่เดิมอยู่กับกระทรวงมหาดไทย และคณะสงฆ์หรือกรมธรรมการ กลับเป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเอง โดยทางมณฑลเทศาภิบาลนั้น กระทรวงธรรมการได้จัดการแบ่งเขตออกเป็นภาคเช่นเดียวกับทางการปกครอง มี 4 ภาค อันได้แก่ ภาคที่ 1 มีมณฑลกรุงเก่า มณฑลนครไชยศรี มณฑลปราจีนบุรี มณฑลจันทบุรี และมณฑลราชบุรี

³² กระทรวงมหาดไทย, "รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 128," *เทศาภิบาล* 8,44 (1 พฤศจิกายน 2452)

³³ แม้งน้อย ติตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

ภาคที่ 2 มีมณฑลพายัพ มณฑลพิษณุโลก มณฑลเพชรบูรณ์ และมณฑลนครสวรรค์ ภาคที่ 3 มีมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุดร ภาคที่ 4 มีมณฑลปัตตานี มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลสุราษฎร์ และมณฑลภูเก็ต³⁴

การแบ่งเขตออกเป็นภาคนั้น แต่ละภาคมีข้าหลวงตรวจการศึกษาภาค ซึ่งมีอำนาจเหนือกรรมการมณฑล ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกระทรวงธรรมการกับสมุหเทศาภิบาลโดยตรง ไม่ต้องผ่านกระทรวงมหาดไทยดั้งเดิม อันเป็นการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการสู่มณฑลเทศาภิบาลแทนกระทรวงมหาดไทยนั่นเอง

ในขณะเดียวกันกระทรวงธรรมการก็พยายามดึงอำนาจจัดการศึกษาจากพระสงฆ์ในกรมธรรมการ ซึ่งดำเนินการมาแต่เดิมกลับเป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเองด้วย จนในที่สุดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องโปรดเกล้าฯให้กรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง เพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณี และเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ.2462 นั้น ทำให้การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการคล่องตัวมากขึ้น เพราะสามารถรวบรวมอำนาจในการจัดการศึกษาไว้ได้ทั้งหมด³⁵

ดังนั้น จุดมุ่งหมายที่สำคัญในการจัดการศึกษาในช่วงนี้คือ ต้องการให้ผู้เรียนอ่านหนังสือออก เขียนได้ พุทธภาษาไทยเป็น ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...ตามความประสงค์แห่งการศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานีนั้น ต้องการจะให้ราษฎรอ่านหนังสือออก เขียนได้ พุทธไทยปนเสมอประโยคประถม เว้นแต่คนมีแววดีจึงอุดหนุนสูงขึ้น...³⁶

ประชากรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ดังนั้น จุดมุ่งหมายสำคัญในการจัดการศึกษาให้แก่คนที่ใช้ภาษามลายูคือให้สามารถพูดภาษาไทยได้

³⁴ “เรื่องจัดตั้งข้าหลวงตรวจการศึกษาและตั้งกรรมการเมือง ธรรมการจังหวัด ธรรมการมณฑล,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.10/19.

³⁵ “ย้ายกรมธรรมการไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/1.

³⁶ “เรื่องมณฑลปัตตานีส่งความเห็นของหลวงพิบูลย์ฯ เรื่องจะจัดการตั้งโรงเรียนขึ้นในส่วนของโรงเรียนจังหวัดยะลา สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.51.9/10.

...ส่วนมณฑลปัตตานีนั่นจะต้องอุดหนุนการเล่าเรียนภาษาไทยให้เด็ก ๆ มลาญพูด
ไทยได้ นี่เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้น ด้วยความประสงค์จะให้ใช้ภาษาไทยได้ทั่วทั้ง
มณฑลเป็นที่สุด...³⁷

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะบิดา มารดา
และผู้ปกครองของเด็กเหล่านั้น ไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน

2.2 จำนวนครู นักเรียนในมณฑลปัตตานี

สำหรับจำนวนโรงเรียนและนักเรียนในปี พ.ศ. 2453 ดูรายละเอียดจากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 จำนวนโรงเรียนจำนวนนักเรียนและจำนวนครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2453

ชั้นโรงเรียน	จำนวนโรงเรียน	จำนวนนักเรียน		จำนวนครู
		ชาย	หญิง	
ประถม	7	460	-	10
มูล	7	183	-	7
รวม	14	643	-	17

ที่มา กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองแผนกกรมศึกษาประจำศก. 2452

จากข้อมูลในตาราง พบว่าในปี พ.ศ.2453ได้มีโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 11โรงเรียนรวมกับโรงเรียนที่มีอยู่แล้วในปีพ.ศ.2452 จาก 3โรงเรียนเป็น 14โรงเรียน จำนวนนักเรียนก็เพิ่มขึ้นจาก 319 คนในปี พ.ศ.2452 เป็น 643 คน ในปี 2453

ในปี พ.ศ. 2453 นักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนในมณฑลปัตตานีมีจำนวนทั้งหมด 644 คน³⁸ แต่ที่เข้าสอบไล่มีจำนวน 431 คน และที่สอบไล่ได้มีเพียง 281 คน หรือร้อยละ 65.20 ของผู้เข้าสอบ

³⁷ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สาม แผนกกรมศึกษาธิการ ประจำพระพุทธศก 2453," หน้า 2.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า96.

ทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเด็กที่มีอายุ 10-14 ปี ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 34,424 คน³⁹ ดังรายละเอียดนักเรียนในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2453 ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 จำนวนนักเรียนของมณฑลปัตตานีที่เข้าสอบไล่และสอบไล่ได้ ปี พ.ศ.2453

ชั้น	เข้าสอบ	สอบได้	สอบได้ร้อยละ
มูลปีที่ 1	180	120	66.66
มูลปีที่ 2	110	70	63.63
ประโยคมูล	54	47	87.03
ประถมปีที่ 1	32	23	71.87
ประถมปีที่ 2	30	16	53.33
ประโยคประถม	25	5	20.00
รวม	431	281	65.20

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สาม พแนกศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก 2453⁴⁰

เยาวชนไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี ไม่นิยมเข้าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียน เพราะผู้ปกครองไม่สนับสนุน ไม่ส่งบุตรหลานให้เข้าเรียนในโรงเรียนไทยเพราะกลัวว่าหากเด็กมาเข้าเรียนในโรงเรียนจะกลายเป็นไทยไป ซึ่งคำว่าคนไทยตามความหมายของประชากรในมณฑลปัตตานีนั้น หมายถึงคนที่มีนับถือศาสนาพุทธ

³⁹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สาม พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก 2453," หน้า 100.

⁴⁰ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474 ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2523), หน้า127.

ในปี พ.ศ.2454 ได้มีโรงเรียนประถมขึ้นอีก 2 โรงเรียนรวมโรงเรียนประถมในปีนี้ 9 โรงเรียน ส่วนโรงเรียนมูลนั้นยังคงมีอยู่เท่ากับในปี พ.ศ.2453 คือ 7 โรงเรียน จำนวนนักเรียนที่อยู่ในโรงเรียนทั้งหมดของมณฑลปัตตานีในปีนี้มีจำนวน 728 คน⁴¹

ในปี พ.ศ.2454 นี้ ในมณฑลปัตตานีมีจำนวนนักเรียนทั้งหมด 1,008 คน⁴² เด็กไทยพุทธที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนรวมทั้ง ชายและหญิง จำนวน 938 คน เพราะฉะนั้น ถ้าจะมีเด็กไทยมุสลิมเรียนหนังสือในโรงเรียนอยู่บ้างก็คงมีไม่เกิน 70 คน และจำนวนนักเรียนที่มีอยู่ 1,008 คนนี้ที่เข้าสอบได้มีเพียง 810 คน และที่สอบไล่ได้มีจำนวน 561 คน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 จำนวนนักเรียนในมณฑลปัตตานีที่เข้าสอบไล่ และสอบไล่ได้ ปี พ.ศ. 2454

ชั้น	เข้าสอบ	สอบได้	คิดเป็นเปอร์เซ็นต์
มูลปีที่ 1	359	261	72.70
มูลปีที่ 2	203	140	68.69
ประโยคมูล	135	83	61.48
ประถมปีที่ 1	49	34	69.38
ประถมปีที่ 2	31	21	67.74
ประโยคประถม	33	22	66.66
รวม	810	561	69.25

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 4 ประจำปีพุทธศก 2454⁴³

แนวนโยบายที่จะให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีได้รับการศึกษาภาษาไทยเพื่อจะสามารภพูดภาษาไทยได้ ได้รับการย้ายเดือนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อคราวที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น เสด็จตรวจราชการที่มณฑลปัตตานีเมื่อเดือน

⁴¹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สอง พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก 2452

⁴² กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 4 ประจำปีพุทธศก 2554," หน้า 89.

⁴³ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 128.

พฤษภาคม พ.ศ.2455 ที่ได้ประทานพระดำริเรื่องการเล่าเรียนของราษฎรชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีว่า

...ให้คิดจัดการศึกษาของคนมลายู คือ ให้เด็กทุกคนพูดภาษาไทยได้เปรียบความดังเด็กรามัญแถบปากเกร็ด หรือปากลัดมณฑลกรุงเทพฯ คนตำบลเหล่านี้แม่เด็กเล็กพอรู้ภาษาพูดก็พูดภาษาไทยได้ให้จัดการเล่าเรียนของคนมลายูในขั้นต้นนี้เพียงให้พูดภาษาไทยได้เมื่อพูดภาษาไทยได้แล้วจะออกจากโรงเรียนก็ตามใจหรือจะเรียนตัวหนังสือไทยต่อไปอีกก็ยิ่งดี และไม่บังคับแต่แนะนำให้เข้าใจต่อประโยชน์...⁴⁴

แนวความคิดที่จะจัดการศึกษาให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีสามารถพูดภาษาไทยได้นับได้ว่าเป็นความคิดที่เหมาะสม เพราะคนที่อยู่ในประเทศใดสมควรที่จะต้องศึกษาและสามารถพูดภาษาประจำชาติได้ เพราะจะมีประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม แต่วิธีการที่จะให้เข้าศึกษาเล่าเรียนจำเป็นต้องมีความรอบคอบพอสมควร มิฉะนั้นแล้วจะเกิดความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์ได้ง่าย

การที่จะทำให้ชาวไทยมุสลิมได้มีการเรียนหนังสือภาษาไทย คือ จัดให้มีการสอนภาษาไทยในโรงเรียนมลายู ซึ่งมีการสอนตามสุเหร่าต่าง ๆ โรงเรียนตามสุเหร่าเหล่านี้ โดยปกติมีการสอนภาษามลายู และหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม แต่รัฐบาลพยายามบังคับให้มีการสอนภาษาไทยโดยทางรัฐบาลส่งครูไปสอนซึ่งเป็นคนที่นับถือศาสนาพุทธ เพราะคนมุสลิมที่เรียนหนังสือพอที่จะสามารถเป็นครูได้นั้นยังไม่มี การที่มีครูซึ่งเป็นคนที่นับถือศาสนาพุทธไปสอนในโรงเรียนตามสุเหร่าเช่นนี้ย่อมจะสร้างความไม่พอใจแก่บิดามารดาและผู้ปกครองของนักเรียนจึงทำให้ล้มเหลวในที่สุด

ดังนั้น แนวความคิดที่ให้มีการสอนภาษาไทยในโรงเรียนสุเหร่านี้มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 จนถึงปี พ.ศ.2455 ก็เพิ่มมีโรงเรียนมลายูตามสุเหร่าที่จัดสอนภาษาไทยเพียง 3 แห่งเท่านั้น คือ โรงเรียนอำเภอดุสิตโมะ โรงเรียนอำเภอยะรัง และโรงเรียนบางนรา⁴⁵ แต่ความพยายามที่จัดให้มีการสอนภาษาไทยในโรงเรียนสุเหร่าไม่ประสบความสำเร็จ เพราะปรากฏว่าในระยะต่อมาสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้พยายามเรียกร้องที่จะให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กเข้าศึกษา

⁴⁴ กระทรวงธรรมการ, “รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สอง พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก 2452.”

⁴⁵ กระทรวงธรรมการ, “รายงานกระทรวงธรรมการพแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก 2455.”

ภาษาไทยในโรงเรียนที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น จำนวนโรงเรียนและนักเรียนในปีพ.ศ.2455 ดูรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8 จำนวนโรงเรียน นักเรียนและครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2455

ประเภทของโรงเรียน	ชั้นโรงเรียน	จำนวน ร.ร.ทั้งหมด	จำนวนนักเรียน			จำนวนครู
			ช	ญ	รวม	
โรงเรียนรัฐบาล	ประถม	1	92	-	92	4
	มูล	7	663	12	675	18
	รวม	8	755	12	767	22
โรงเรียนประชาบาล	มูล	20	761	-	761	20
	รวม	20	761	-	761	20

ที่มา: กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 5 ประจำปีพระพุทธศก 2455 หน้า 12

จากตารางที่ 8 พบว่าจำนวนเด็กนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับพลเมืองที่มีอายุระหว่าง 8-17 ปี ซึ่งมีจำนวนชาย 29,597คน หญิง 29,437คน รวม 29,034คน

ในปี พ.ศ. 2455 มณฑลปัตตานีมีนักเรียนในชั้นมูลศึกษา 1,436 คน แยกเป็นชาย 1,424 คน และหญิง 12 คน ส่วนในระดับประถมศึกษา มีนักเรียนชายเท่านั้น จำนวน 92 คน⁴⁶ และมีนักเรียนเข้าสอบประโยคมูล 41 คน สอบได้ 22 คน หรือสอบได้ร้อยละ 53.66 ของผู้เข้าสอบทั้งหมด ส่วนในประโยคประถมมีผู้เข้าสอบ 22 คน⁴⁷ และสอบได้ 11 คน หรือสอบได้ ร้อยละ 50.00 ของผู้เข้าสอบ จะเห็นว่าจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบ และสอบไล่ได้ประโยคมูล และประโยคประถมศึกษายังมีอยู่น้อย

⁴⁶ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 5 ประจำปีพระพุทธศก 2455," หน้า 50.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ในปี พ.ศ. 2456 มีนักเรียนเรียนอยู่ในโรงเรียน จำนวน 1,891 คน⁴⁸ และในอีก 1 ปีต่อมา คือ ปี พ.ศ.2457 มีนักเรียนเรียนอยู่จำนวน 2,094 คน⁴⁹ ในปี พ.ศ. 2458 มีนักเรียนเรียนอยู่ในโรงเรียน จำนวน ของมณฑลปัตตานีมีทั้งหมด 2,195 คน แยกเป็นชาย 2,075 คน และหญิง 120 คน⁵⁰ ส่วนในปี พ.ศ. 2459 มีนักเรียนอยู่ทั้งหมด 2,187 คน⁵¹ ในจำนวนนี้เรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาจำนวน 150 คน จำนวนนักเรียน 2,187 คนนี้มีจำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนเด็กที่ควรอยู่ในวัยเรียน กล่าวคือในปี พ.ศ. 2459 เด็กที่มีอายุอยู่ในวัยควรเล่าเรียน คือ อายุระหว่าง 7-14 ปี มีจำนวน 58,782 คน⁵²

โรงเรียนสำหรับสตรีของมณฑลปัตตานีก็ได้เปิดสอนเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 โดยมีบุตรของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีเป็นครูสอน⁵³ ซึ่งจะทำให้เด็กผู้หญิงสามารถเล่าเรียนได้สะดวกขึ้น และในปีนี้มีจำนวนโรงเรียนนักเรียนและครู ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9 จำนวนโรงเรียน นักเรียน และครูในมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2456

ประเภทของโรงเรียน	ชั้นโรงเรียน	จำนวน ร.ร.ทั้งหมด	จำนวนนักเรียน			จำนวนครู
			ช	ญ	รวม	
โรงเรียนรัฐบาล	มัธยม	1	101	-	101	8
	ประถมศึกษา	12	855	75	930	35
	รวม	13	956	75	1031	43
โรงเรียนประชาบาล	ประถม	22	855	5	860	22
	รวม	22	855	5	860	22

ที่มา: กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 พ.ศ.2456 หน้า 140

⁴⁸ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 ประจำปีพุทธศก 2456," หน้า 140.

⁴⁹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 7 ประจำปีพุทธศก 2457," หน้า 29.

⁵⁰ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 ประจำปีพุทธศก 2458," หน้า 25-26.

⁵¹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 9 ประจำปีพุทธศก 2459," หน้า 41.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

⁵³ "ตั้งโรงเรียนสตรีที่มณฑลปัตตานี 17 ส.ค.-12 ก.ย. 2456 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีประทานเสนอเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,"

จากข้อมูลในตารางที่ 9 พบว่าระหว่างปี พ.ศ.2455-2456 มีโรงเรียนประชาบาล เพิ่มขึ้นอีก 2 โรงเรียน และจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น 99 คน และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง ก็คือ ในโรงเรียนประชาบาลจำนวนโรงเรียนมีเท่ากับจำนวนครู นั่นคือ แต่ละโรงเรียนมีครูเพียง 1 คนนี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จุดประสงค์ของการศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานีที่ต้องการให้พลเมืองที่ใช้ภาษามลายูพูดภาษาไทยได้ไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร วิธีการแก้ปัญหาที่จะทำให้เยาวชนมุสลิมในมณฑลปัตตานีสามารถพูดภาษาไทยได้โดยเร็วขึ้นก็เคยมีดำริที่จะให้สุเหร่า ซึ่งได้มีการจัดสอนภาษามลายูแล้ว ให้แบ่งเวลาให้เด็กนักเรียนได้เรียนภาษาไทยบ้าง การสอนภาษาไทยนี้สอนเพียงให้สามารถพูดภาษาไทยได้เท่านั้น ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนการสอนภาษามลายูและการเรียนการสอนหลักธรรมทางศาสนาอิสลามแต่อย่างใดดังปรากฏในรายงานของกระทรวงธรรมการตอนหนึ่งว่า

...การที่จะต้องจัดเปลี่ยนแปลงต่อไป คือกำลังดำริหรืออยู่ว่าจะถือเอาสุเหร่าเป็นสถานที่เล่าเรียนเหมือนดังถือวัดเป็นโรงเรียนเพราะสุเหร่ามีศิษย์มาเรียนสาสนากันมาก คนที่เรียนกินอยู่หลับนอนประจำก็มี คนจำพวกนี้มาจากเมืองมณฑลอื่น ๆ ข้อที่จะจัดก็คือ ให้หัวหน้าสุเหร่าได้แก่ โต๊ะอิหม่า โต๊ะบิลาล กาเด็บ ที่รัฐบาลยกเว้นการเกณฑ์และเงินค่าราชการให้ นั้น ให้เป็นผู้จัดสอนภาษาของมลายูขึ้น แล้วกรรมการศึกษาจัดขอแบ่งเวลาให้เด็กเรียนพูดภาษาไทยบ้างวันละ 3 ชั่วโมง และมีครูอุตุนสุเหร่าเท่ากับอุตุนวัดคือบอกบุญให้ราษฎรของเขามีการปลูกสร้างสถานที่ให้ดีขึ้น และแนะหัวหน้าสุเหร่าเหล่านี้ให้ยินดีต่อการเรียน ...แต่การที่คิดจะทำนี้เป็นของยากอยู่ เพราะถ้าคนไม่ทราบเรื่องอาจตื่นได้เพราะเกี่ยวแก่ศาสนาหรือสถานที่ศาสนาจะทดลองไปก่อน...⁵⁴

แนวความคิดที่จะให้มีการสอนหนังสือไทยในสุเหร่าได้เคยมีมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 แต่ก็ไม่ได้ผล ในปี พ.ศ. 2456 มีแนวความคิดที่จะให้มีการสอนให้เด็กพูดภาษาไทยในสุเหร่าและอาจรวมถึงปอนาะด้วย แต่ก็ไม่ได้ผลอีก เพราะประชาชนไม่ให้ความร่วมมือทางการเงินเพื่อที่จะจ้างครูสอน

⁵⁴ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 ประจำปีพุทธศก 2456."

ภาษาไทยในโรงเรียนมลายูตามสุเหร่า ที่เป็นเช่นนี้ เพราะประชาชนไม่เห็นด้วยกับการให้มีการสอนภาษาไทย เขาจึงไม่ให้การสนับสนุนดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...สำหรับการศึกษาโรงเรียนตามหมู่บ้านนั้น เพียงแต่รวมจำนวนไว้ในความดูแล และคิดจะหาเงินบำรุงโรงเรียนมลายูตามตำบลเหล่านี้ พอให้ครูมีกำลังสอนศิษย์ จึงได้พูดกันในเจ้าหน้าที่ขอเฉลี่ยเงิน จากราชราษฎรชายฉกรรจ์คนหนึ่งปีละ 50 สตางค์ และได้ลงมือทำดู กองจังหวัดสายบุรีคงมีเก็บเงินได้ถึง 787บาทเศษ ภายหลังคนของพระยาเมืองไม่ยอมช่วยเหลือสมุหเทศาภิบาลเห็นว่าจะไม่เสมอหน้ากันจึงสั่งงดเสีย...⁵⁵

ด้านการจัดการศึกษาที่จะจัดให้มีการสอนภาษาไทยในโรงเรียนตามสุเหร่าต่างๆ นั้น⁵⁶ ก็ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก

...ส่วนพวกนักเรียนโรงเรียนบุคคลซึ่งนับว่าเป็นโรงเรียนประชาบาลอย่างเดียวกับโรงเรียนวัดนั้น ไม่ได้ลงมือสอบไล่ให้เลย เหตุว่าโรงเรียนเหล่านี้ยังไม่ได้สอนภาษาไทยก็แท้จริง...⁵⁷

ในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลที่มีเปิดสอนอยู่แล้วนั้น บิดามารดา และผู้ปกครองของเด็กไทยมุสลิมก็ยังคงไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เข้ามาเรียนหนังสือในโรงเรียน จนในที่สุดทางสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้เรียกร้องที่จะให้ ...ออกกฎหมายบังคับคนที่มีอายุระหว่างเก้าเรียนให้เข้าเรียน...⁵⁸

⁵⁵ “เรื่องมณฑลปัตตานีส่งรายงานประจำปีพ.ศ.2459 สมุหเทศาภิบาลปัตตานีประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/28.

⁵⁶ “เรื่องกระทรวงมหาดไทยส่งหัวข้อประชุมเทศาภิบาล ศก 129 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแพนงกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.42/8.

⁵⁷ “เรื่องมณฑลปัตตานี ส่งรายงานประจำปี พ.ศ. 2459 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/28.

⁵⁸ “เรื่องมณฑลปัตตานี ส่งรายงานประจำปี พ.ศ. 2459 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/28.

จำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบ และสอบได้ได้ระดับประถมของมณฑลปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ. 2459-2464 ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่10 จำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบได้และสอบได้ได้ระดับประถมของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2459-2464

ปี พ.ศ.	ประเภทโรงเรียน	จำนวนนักเรียนทั้งหมด	จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบได้	จำนวนนักเรียนที่สอบได้ได้	คิดเป็นร้อยละ
2459	โรงเรียนรัฐบาล	1,369	1,196	976	81.60
	โรงเรียนประชาบาล	668	413	265	64.16
2460	โรงเรียนรัฐบาล	1,239	1,201	1,167	97.16
	โรงเรียนประชาบาล	1,085	996	915	91.86
2461	โรงเรียนรัฐบาล	1,294	1,055	763	72.32
	โรงเรียนประชาบาล	745	562	369	65.65
2462	โรงเรียนรัฐบาล	1,126	521	316	60.65
	โรงเรียนประชาบาล	489	33	33	100.00
2463	โรงเรียนรัฐบาล	1,102	-	-	-
	โรงเรียนประชาบาล	5,275	-	-	-
2464	โรงเรียนรัฐบาล	1,244	661	560	84.72
	โรงเรียนประชาบาล	5,328	414	211	50.96

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 9-14 ประจำปีพุทธศักราช 2459-2464

จากตารางที่10 พบว่า จำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลในแต่ละปีแตกต่างกันมาก เช่น ในปี พ.ศ.2460 มีจำนวนนักเรียน 1,085 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2461 มีจำนวน 745 คน จำนวนนักเรียนลดลง 340 คน ซึ่งถ้าผู้ปกครอง ส่งเด็กเข้าเรียนด้วยความสมัครใจ จำนวนนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่ใน

โรงเรียนประชาบาลในปี พ.ศ.2461 จะต้องมีมากกว่า 745 คน แต่ในความเป็นจริง ในปี พ.ศ.2461 มีนักเรียนเพียง 745 คน แสดงให้เห็นว่านักเรียนลาออกตอนกลางปีเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2462 มีนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลรวมทั้งหมด 489 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2463 จำนวนนักเรียนได้เพิ่มขึ้นเป็น 5,275 คน จากข้อมูลในปี พ.ศ.2464 พบว่านักเรียนในโรงเรียนประชาบาลแม้ว่าจะมีจำนวนถึง 5,328 คน แต่ที่เข้าสอบมีเพียง 414 คน หรือร้อยละ 7.74 ของจำนวนนักเรียนทั้งหมด และที่สอบไล่ได้ก็มีเพียง 211 คนเท่านั้น

การเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือก็ทำได้ไม่สะดวก เมื่อมีการเกณฑ์บังคับ เด็กก็จะมาโรงเรียนสักระยะหนึ่งแล้วก็หายไปอีก ทางมณฑลปัตตานีจึงต้องการให้มีกฎหมายบังคับ⁵⁹ ต่อมาจึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ขึ้น เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 จำนวนนักเรียนระดับมัธยมของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2459-2464 ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 11 จำนวนนักเรียนทั้งหมด จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบไล่ และสอบไล่ได้ระดับมัธยมของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2459-2464

ปี พ.ศ.	จำนวนนักเรียนทั้งหมด	จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบ	จำนวนนักเรียนที่สอบไล่ได้	คิดเป็นร้อยละ
2459	150	122	106	86.88
2460	148	133	131	98.49
2461	281	217	148	68.20
2462	108	100	62	62.00
2463	121	178	139	78.08
2464	159	141	106	75.17

ที่มา: รายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่ 9-14 ประจำปีพุทธศักราช 2459-2464⁶⁰

⁵⁹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 10 ประจำปีพุทธศก 2460" หน้า 183.

⁶⁰ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2523), หน้า133.

จากตารางที่ 11 พบว่า การเรียนในระดับมัธยม ผลที่ได้ไม่เป็นที่น่าพอใจนัก เพราะเมื่อเปรียบเทียบนักเรียนทั้งหมดกับนักเรียนที่เข้าสอบไต่ยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก ดัง ในปี พ.ศ.2459 มีนักเรียนทั้งหมด 150 คน แต่เข้าสอบไต่เพียง 122 คน มาในปี พ.ศ.2461 มีนักเรียนไม่เข้าสอบถึง 64 คน จำนวนนักเรียนก็ไม่ได้เพิ่มมากนัก ในปี พ.ศ.2459 มีนักเรียนในโรงเรียนระดับมัธยมทั้งหมด 150 คน ในปี พ.ศ.2464 มีนักเรียนจำนวนเพียง 159 คน และยิ่งกว่านั้นในบางปีจำนวนนักเรียนก็ลดลงด้วย

2.3 หลักสูตร

สำหรับอุปสรรคขัดขวางที่สำคัญในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี คือ การที่บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เข้าเรียนหนังสือไทย เพราะกลัวว่า ...เด็กมาเข้าโรงเรียนจะกลายเป็นไทยไป... ความหมายของคำว่า “เป็นไทย” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเป็นคนไทยอย่างที่เรำเข้าใจในปัจจุบัน คำว่าเป็นไทยในที่นี้น่าจะหมายถึงจะกลายเป็นคนนับถือศาสนาพุทธ เพราะแม้แต่ในปัจจุบันนี้ชาวมุสลิมในชนบทส่วนใหญ่ในแถบจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาสก็ยังเข้าใจความหมายของคำว่า “คนไทย” ว่าหมายถึงคนที่นับถือศาสนาพุทธ

ดังนั้นในปี พ.ศ. 2459 มณฑลปัตตานีมีเด็กนักเรียนเรียนอยู่ในโรงเรียนระดับประถมศึกษา 2,037คน โดยเรียนอยู่ในโรงเรียนรัฐบาล 1,369คน และเรียนอยู่ในโรงเรียนประชาบาลจำนวน 668 คน ซึ่งมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนเด็กที่มีอายุระหว่างเก้าเรียน คือ อายุ 7- 14 ปี ซึ่งมีจำนวนถึง 58,782คน⁶¹

ปัญหาการที่บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กโดยเฉพาะที่เป็นชาวไทยมุสลิมไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือไทยนี้เอง พระยาเดชาบุชิต สมุหเทศาภิบาล มณฑลปัตตานีจึงได้มีรายงานมายังจางวางเอกพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นว่า

...ถ้าจะให้การศึกษาแพร่หลายและให้โอกาสแก่สมุหเทศาภิบาล และเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาโดยเต็มฝีมือแล้ว รัฐบาลต้องออกกฎหมายบังคับคนที่มีอายุระหว่างเก้าเรียนให้เข้าเก้าเรียนทั่วหน้ากัน ซึ่งจะเปนการสะดวกสำหรับมณฑลนี้”⁶²

⁶¹ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 9 ประจำปีพุทธศก 2459,"

⁶² "เรื่องมณฑลปัตตานีส่งรายงานประจำปี พ.ศ.2459 สมุหเทศาภิบาล มณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ,"

ความเห็นที่จะให้ออกกฎหมายบังคับให้เยาวชนในมณฑลปัตตานีเข้าเรียนหนังสือในลักษณะดังกล่าว ยังมีปรากฏอีกในรายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2460 พ.ศ. 2461 และปี พ.ศ. 2462 อย่างไรก็ตาม แนวความคิดที่จะให้ออกกฎหมายบังคับของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีนี้มาสำเร็จในปี พ.ศ. 2464 เมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกของไทย ก่อนหน้านี้ทางมณฑลปัตตานีคงใช้วิธีการอื่น ๆ เพื่อที่จะให้เยาวชนได้เข้ามาเรียนหนังสือไทยมากขึ้น ดังคำแนะนำของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ความว่า... และติดขัดอันเนื่องแต่พวกมลายูนั้นเห็นเปนความลำบากจริง แต่เมื่อเวลานี้เรายังไม่มีกฎหมายบังคับก็จำต้องใช้วิธีการทางอ้อมไปที่ละเล็กทีละน้อยก่อน⁶³

เนื่องจากในช่วง พ.ศ. 2460-2463 กระทรวงศึกษาธิการได้รับรายงานจากสมุหเทศาภิบาล ให้กระทรวงศึกษาธิการออกพระราชบัญญัติการศึกษาเพื่อนำมาสู่ความมั่นคงในพระราชอาณาจักรตลอดมา ทำให้เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีความมั่นใจที่จะกราบทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย เพราะในรายงานของสมุหเทศาภิบาลดังกล่าวได้แสดงถึงความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อการปกครองอย่างชัดเจน โดยเฉพาะรายงานจากมณฑลชายแดน เช่น มณฑลปัตตานี ได้มีรายงานเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460-2462 ว่าสมควรอย่างยิ่งที่จะออกพระราชบัญญัติการศึกษาในมณฑลปัตตานี เพราะเป็นเขตต่างศาสนา ภาษา ราษฎรไม่นิยมเรียนภาษาไทย ทำให้ไม่ตระหนักในความเป็นไทยตามพระบรมราโชบายขณะนั้น จะบังคับให้เข้าเรียนก็ยากลำบากเพราะไม่มีอำนาจเพียงพอ ดังคำขอร้องของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีที่มีถึงกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2460 ว่า

...การบังคับคนเข้าเล่าเรียน ได้บังคับมาหลายครั้งแล้ว แต่ก็เท่ากับจับปลูงกระดิ่ง สือๆ เข้ามาระหว่างบังคับพักหนึ่ง แล้วค่อยๆ หลบหายไป ทั้งนี้ เพราะผู้ปกครองไม่เอาใจใส่ แลนิยมให้บุตรหลานเล่าเรียนหนังสือไทย จริงอยู่ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองพระพุทศักราช 2457 ... ในเรื่องให้เจ้าหน้าที่จัดการศึกษา ก็ไม่ปรากฏเอาโทษผู้ขัดขืนหรือกระทำผิด ทางที่จะดำเนินต่อไป ควรจะมีพระราชบัญญัติกำหนดกฎหมายบังคับคนเล่าเรียน...ประกาศใช้ในมณฑลปัตตานี เป็นพิเศษก่อน...⁶⁴

⁶³ “เสนาบดีกระทรวงธรรมการแจ้งความมายังสมุหเทศาภิบาล มณฑลปัตตานี พ.ศ. 2457,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 44/28.

⁶⁴ “ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา” พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ. หน้า 201. (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม พ.ศ. 2507)

สภาพการณ์ดังกล่าวในรายงานที่ว่าเหมือน “จับปลุงกระดิ่ง” ย่อมแสดงถึงความยากลำบากในการปกครองด้วย ดังนั้นในปี พ.ศ. 2461 พระยาเดชาอนุชิต (หนา บุนนาค) ได้มีรายงานยืนยันว่า การศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานีมีความสำคัญ และจำเป็นต้องการปกครองในมณฑลปัตตานีอย่างยิ่ง ดังรายงานว่า

...การปกครองในมณฑลปัตตานี รู้สึกได้แน่นอนว่า จะสะดวกแลเรียบร้อยได้ก็ต่อเมื่อการศึกษาเจริญแล้ว จึงควรจัดโดยแท้ สำหรับคนต่างศาสนาแลภาษาเช่นนี้ทำอะไรควรทำให้จริงจังแลมีหลัก เพราะฉะนั้น ความเห็นข้าพเจ้ามีอยู่อย่างเดียวที่เห็นว่า ออกกฎหมายบังคับคนเข้าเล่าเรียนเท่านั้น...⁶⁵

ในปี พ.ศ. 2461 จึงมีการประกาศพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรก่อนที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 เนื่องจากพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรถือว่าเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับการประถมศึกษาด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาซึ่งเอกชนเป็นผู้จัดให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461 เพื่อวางระเบียบการปกครองโรงเรียนราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร นับว่าเป็นกฎหมายฉบับแรกที่ใช้บังคับเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของเอกชน หรือโรงเรียนราษฎร เพราะแต่เดิมมาโรงเรียนบุคคลมักจะดำเนินการสอนหรือจัดการศึกษาตามอำเภอใจ ไม่อยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงาน การดำเนินงานจึงขาดตกบกพร่อง พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรดังกล่าวได้กำหนดความมุ่งหมาย ดังปรากฏตามพระราชดำรัส ความว่า

...บัดนี้เป็นกาลสมควรจะจัดวางการปกครองโรงเรียนราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร แลชำระเรียบร้อยครบทุกกฎหมาย ข้อบังคับสำหรับโรงเรียนราษฎรนั้น วางลงไว้เป็ระเบียบ...⁶⁶

⁶⁵ “ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา” พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ. หน้า 201. (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม พ.ศ. 2507)

⁶⁶ เสถียร ลายลักษณ์, ชุมนุมกฎหมายประจำศก. (พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช, 2472), หน้า 106.

ดังนั้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย และอยู่ภายในกฎข้อบังคับอันเดียวกัน ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการควบคุมโรงเรียนราษฎร์ ดังกล่าว จึงแบ่งลักษณะสำคัญๆ ของพระราชบัญญัติออกเป็น 5 ลักษณะ คือการตั้งและปิดโรงเรียนราษฎร์ การบริหารโรงเรียนราษฎร์ การปิดเลิกโรงเรียน โรงเรียนอนุบาล และวิธีพิจารณา และลงโทษ

เมื่อพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ได้ประกาศใช้ มีผลให้โรงเรียนราษฎร์ทุกแห่งต้องไปจดทะเบียน และอยู่ในความควบคุมดูแลของพนักงานเจ้าหน้าที่พร้อมกันนั้นก็จำเป็นต้องปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่บัญญัติบังคับไว้ในพระราชบัญญัติ เช่นผู้จัดการโรงเรียนจำเป็นต้องจัดสอนนักเรียนให้อ่านเขียน และเข้าใจภาษาไทยได้โดยคล่องแคล่วพอสมควร และให้ได้ศึกษาหน้าที่ของพลเมืองที่ดี ปลูกความจงรักภักดีต่อสยาม และมีความรู้แห่งภูมิประเทศรวมทั้งพงศาวดาร ตำนานเมือง และภูมิศาสตร์ ด้วยเป็นอย่างน้อย บทบัญญัติดังกล่าวทำให้โรงเรียนราษฎร์ บางประเภทที่มุ่งสอนภาษาต่างประเทศ อย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำเนินการสอนต่อไปได้

นอกจากนี้ พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ได้บัญญัติกำหนดการพิจารณาคำร้องต่างๆ เกี่ยวกับการเปิดการปิด การถอดถอนครูและอื่นๆ กระทำโดยศาลทั้งสิ้น และผู้เสนอคดีขึ้นสู่ศาล ให้เป็นอำนาจของอัยการแต่ฝ่ายเดียว

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

ลักษณะการตั้งโรงเรียน

1.โรงเรียนราษฎร์ หมายถึงสถานที่ให้ศึกษา ซึ่งเอกชน หรือบุคคลเป็นผู้จัดตั้งเพื่อให้เกิดการศึกษาแก่เด็กนักเรียนเกินกว่า 7 คนขึ้นไป ซึ่งโรงเรียนดังกล่าวไม่ใช่โรงเรียนรัฐบาล หรือโรงเรียนเทศบาล

2.เจ้าของหรือผู้จัดการโรงเรียน การจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์จะจัดตั้งได้ก็ต่อเมื่อผู้ขอจัดตั้งได้รับใบอนุญาตจากเจ้าพนักงานเรียบร้อยแล้ว นอกจากที่กล่าวแล้วบทบัญญัติของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ยังได้กำหนดบังคับเกี่ยวกับผู้บริหารของโรงเรียนอีก คือกำหนดไว้ว่าเจ้าของ และผู้จัดการต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

2.1 มีสัญชาติไทย

2.2 บิดามีสัญชาติไทย

2.3 ผู้ขอมีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปีบริบูรณ์

2.4 ผู้ขอมีความประพฤติเรียบร้อย ไม่บกพร่องในศีลธรรมอันดี ไม่เป็นผู้มีจิตพินเพื่อน

ไม่สมประกอบหรือไร้ความสามารถ

3. ครูใหญ่และครูโรงเรียนราษฎร์ ครูใหญ่ต้องมีคุณสมบัติเหมือนกับคุณสมบัติของเจ้าของหรือผู้จัดการโรงเรียน แต่มีข้อแตกต่างกันบ้าง กล่าวคือ ในเรื่องอายุกำหนดไว้ว่าครูใหญ่ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปีบริบูรณ์ ส่วนครูต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ ในเรื่องภูมิความรู้ทั้งครูใหญ่ และครูน้อยต้องมีความรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี และมีคุณวุฒิไม่ต่ำกว่าครูมูล หรือเทียบเท่า และได้ใบประกาศนียบัตรครู หรือสอบได้มัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่าตามลำดับ

สำหรับโรงเรียนราษฎร์ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ได้แบ่งประเภทโรงเรียนออกเป็นโรงเรียนอนุบาล โรงเรียนที่มีวัตถุประสงค์ทำการสอนเฉพาะศาสนา และโรงเรียนที่ส่งคำสอนไปจากโรงเรียนเท่านั้น

การประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 เพื่อควบคุมโรงเรียนเอกชน มีสาเหตุมาจากนโยบายการจัดการสร้างความรู้สึกรักชาตินิยมแก่ประชาชน ซึ่งเป็นพระบรมราโชบายที่เกิดจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่จะปรับปรุงระบบการศึกษาภายในรัชกาลของพระองค์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระประสงค์ที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติจดทะเบียนขึ้น โดยพระราชบัญญัตินี้ได้ออกมาควบคุมโรงเรียนเอกชนทั่วไป ทั้งโรงเรียนจีน และโรงเรียนสอนศาสนาในมณฑลปัตตานีด้วย

พระราชดำริสร้างชาตินิยมส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นให้บุคคลเห็นความสำคัญของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ นอกจากจะโปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎหมายควบคุมโรงเรียนราษฎร์ที่สอนภาษาจีน แล้ว ยังมีบทพระราชานิพนธ์ต่างๆ อีกมากมาย เพื่อที่จะปลุกใจให้ประชาชนมีความรู้สึกรักชาติ และมีความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า การจัดการศึกษาเพื่อปลูกฝังความรักชาติตามแนวพระราชดำริของพระองค์นั้นทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับความเป็นไทยว่า คนไทยต้องมีความรู้ในการใช้ภาษาไทย มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยไม่ได้จำกัดว่าผู้นั้นจะมีเชื้อสายเดิมมาอย่างไร รัชชาตินิยมจะให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนไทย

ผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ทำให้มีนักเรียนเข้าเรียนมากขึ้น และเป็นโอกาสให้สุเหร่าหรือ โรงเรียนปอเนาะ ดำเนินการจัดการเรียนการสอนอย่างถูกต้อง และรัฐบาลเป็นผู้ควบคุมดูแลเพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามที่รัฐต้องการด้วย แต่ผลกระทบที่ตามมาคือการขาดแคลนครูที่สอนภาษาไทย จึงต้องแก้ปัญหาโดยการจัดตั้งโรงเรียนครูมูลขึ้น เพื่อผลิตครู

ต่อมาในปีพ.ศ.2462 ก็มีรายงานถึงกระทรวงศึกษาธิการว่าได้เตรียมพร้อมในการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้แล้ว เพียงแต่คอยให้ประกาศเป็นกฎหมายเท่านั้น

ความเห็นของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากนายพลตำรวจโท หม่อมเจ้าคำรบ ปราโมช อธิบดีกรมตำรวจพระนครบาล และตำรวจภูธร ซึ่งไปตรวจราชการทางภาคใต้ ได้ระบุในรายงานมีความว่า ปัญหาเชื้อชาติ และภาษาในมณฑลปัตตานี เป็นอันตรายอย่างยิ่งแก่บ้านเมือง ราษฎรเอาศาสนาเป็นข้ออ้างว่าบรรพบุรุษสอนให้เรียนศาสนา ก่อนจึงเรียนอย่างอื่น ซึ่งเป็นวิธีหลีกเลี่ยงไม่เรียนหนังสือไทย จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องบังคับด้วยการมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา⁶⁷

ส่วนทางด้านภาคอีสาน สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี ก็ได้มีรายงานว่า ควรเร่งรัดจัดการให้มีการศึกษาทั่วถึงกันโดยเร็ว เพราะนอกจากเป็นปลายพระราชาอาณาเขตติดกับแดนแดนของฝรั่งเศสแล้ว⁶⁸ ทั้งนี้ ราษฎรในมณฑลนี้ยังง่ายต่อการชักชวนหรือยุยงให้ก่อความไม่สงบได้ง่าย⁶⁹

จากรายงานเหล่านี้เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจึงเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะเสนอพระราชบัญญัติประถมศึกษา เพราะรายงานดังกล่าวล้วนแสดงถึงความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อการปกครองทั้งสิ้น แต่เนื่องจากโครงการนี้มีอุปสรรคในเรื่องงบประมาณที่เข้มงวดของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงเห็นว่าจะรอนเงินเข้าต่อไปไม่ได้ ควรดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องอาศัยงบประมาณทั้งหมดจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่ควรจะเป็นภาระของราษฎรในท้องถิ่นด้วย ดังพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงศวุฒิกโร (ม.ร.ว. คลี สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงธรรมการระหว่าง พ.ศ.2445-2454 ตอนหนึ่งว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁷ “นายพลตำรวจโท หม่อมเจ้าคำรบ อธิบดีกรมตำรวจ กราบบังคมทูล ร.6 .” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.2/5.

⁶⁸ “เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล ร.6 เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียนมณฑลอุบล.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.4/23.

⁶⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, เจ็ดรอบอายุกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512)

...การที่จะออกเงินแผ่นดินสอนคนทั้งชาติให้มีความรู้ มันก็เหลือที่จะทำไปได้ มันต้องเบนหน้าทีของรัฐบาลที่จะต้องบังคับให้คนทั้งชาติออกเงินใช้สอยในการเล่าเรียนแปนพื้นอยู่แล้ว...⁷⁰

อย่างไรก็ตาม พระราชประสงค์ดังกล่าวต้องหยุดชะงักเพราะติดขัดด้วยนโยบายของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติขณะนั้น⁷¹ ผลการประชุมในครั้งนั้นต่างเห็นพ้องต้องกันว่าควรจะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา⁷²

เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในฐานะเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้นำผลการประชุมดังกล่าวขึ้นทูลเกล้าฯถวาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯถวายอีกครั้งในวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2463 ร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวกำหนดให้เด็กชายหญิงอายุตั้งแต่ 7-14 ปี เข้าเรียนในสถานศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษาภาคบังคับ และเพื่อแก้ไขปัญหาการเงินจึงกำหนดว่าจะเก็บเงินจากราษฎรในท้องที่คนละ 1-3 บาท เป็นลักษณะภาษีทางตรง เช่นเดียวกับเงินรัชชูปการ เรียกว่า เงินศึกษาพลี อันอาจเป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎรทั่วไป ดังนั้นในที่ประชุมเสนาบดี ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ จึงถูกคัดค้านอย่างหนัก โดยเฉพาะจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งมีหน้าที่ทางการเงินโดยตรงปฏิเสธไม่ยอมรับทราบเรื่องเงินศึกษาพลีทันที เพราะเห็นว่าเป็นการก้าวล่วงอำนาจหน้าที่ทางการเงินของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ส่วนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งเป็นพี่ปรึกษาของกระทรวงศึกษาธิการตลอดมา และขณะนั้นอยู่ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรก็ทรงแสดงความเห็นว่า ยังไม่สมควรออกพระราชบัญญัติดังกล่าวในระยะนั้น เพราะทรงเห็นว่าราษฎรยังไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษา เมื่อเดือดร้อนก็จะรังเกียจการศึกษาหรือกิจการที่รัฐบาลจัด และทรงเห็นว่า การจัดการศึกษาให้แพร่หลายโดยเร็วเช่นนี้จะประสบปัญหาคือ “ในตาที่จะตรวจ และมีมือที่จะจัดจะไม่พอ” เพราะไม่เชื่อมั่นว่าสมุหเทศาภิบาลทั่วประเทศจะตอบสนองนโยบายนี้ได้สำเร็จ ถึงแม้

⁷⁰ “ตรวจและจัดโครงการศึกษา พระราชหัตถเลขาร. 5 ถึงเจ้าพระยาวิฆตวงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/5.

⁷¹ แน่งน้อย ติตติรานนท์, “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทภาคการศึกษา 2519) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519) หน้า 198.

⁷² “รายงานการประชุมอุปราช และสมุหเทศาภิบาล แผนกกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.1/1.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะกล่าวว่าได้ปรึกษาสมุหเทศาภิบาลแล้วว่าจะทำได้สำเร็จ สมเด็จพระกระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเห็นว่า สมุหเทศาภิบาลมิใช่ว่าจะมีสมรรถภาพเหมือนกันทุกคน ยิ่งการเกี่ยวข้องกับเงินทองมากมายก็อาจจะยุ่งยากยิ่งขึ้น⁷³

ถึงแม้ ความคิดเห็นดังกล่าวไม่ปรากฏในที่ประชุมเสนาบดีใน พ.ศ. 2463 แต่ปรากฏในภายหลัง เมื่อสมเด็จพระกระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงการเจรจาโต้แย้งกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมาปรึกษาหารือร่างพระราชบัญญัตินี้

นอกจากนี้ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ในฐานะเสนาบดีกระทรวงนครบาลขณะนั้น ก็คัดค้านไม่ยอมให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ในกรุงเทพฯ โดยอ้างว่ามีโรงเรียนมากพอแล้ว และตามพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวหากเก็บเงินศึกษาฟรีไม่ได้ ก็จะต้องเสียเวลายืดทรัพย์ เสียเวลาสอบสวน ทั้งยังเป็นการลำบากแก่ผู้ปกครองที่ต้องใช้เด็กช่วยประกอบอาชีพ และตัวเด็กเองก็ต้องลำบากในการเดินทางไกลไปเรียน แต่เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ซึ่งเป็นผู้ปกครองท้องที่ในส่วนภูมิภาคโดยตรงมิได้ทักท้วงพระราชบัญญัตินี้แต่ประการใด ดังนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงถือเป็นโอกาสเหมาะทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ในส่วนภูมิภาคก่อน ดังคำกราบบังคมทูลตอนหนึ่งว่า

...ควรจะตราพระราชบัญญัตินี้ และประกาศใช้ในตำบลที่จะใช้ได้ทีเดียว แม้กรุงเทพฯยังไม่จัด ก็ไม่ควรให้เป็นการขัดขวางต่อการที่จะใช้พระราชบัญญัตินี้ ในท้องที่มณฑลซึ่งมีหลายแห่งที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ได้ทันที ตามคำขอร้องของสมุหเทศาภิบาล และความสังเกตู้เห็นของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งแนบกว่าจำเป็นต้องมีพระราชบัญญัตินี้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการดำเนินการการศึกษาสำหรับประเทศขึ้นไว้...⁷⁴

⁷³ “บันทึกความเห็นของสมเด็จพระกระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล ร.7.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/4.

⁷⁴ “พระราชบัญญัติประถมศึกษา,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/15.

ดังนั้น ถึงแม้ว่าที่ประชุมเสนาบดีจะคัดค้านพระราชบัญญัติฉบับนี้อย่างหนัก แต่เหตุผลของกระทรวงศึกษาธิการก็สอดคล้องกับพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2464 ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวในมณฑลที่สมุหเทศาภิบาลร้องขอขึ้นมาว่าพร้อมที่จะจัดแล้วก่อน มณฑลปัตตานีจึงเป็นมณฑลที่ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทุกตำบลในปีแรกด้วย เพราะสมุหเทศาภิบาลได้ร้องขอขึ้นมามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 การศึกษาในมณฑลปัตตานีจึงน่าที่จะเจริญรุดหน้ากว่ามณฑลทั่วไปที่ให้ พระราชบัญญัติประถมศึกษาในเวลาต่อมา

ในที่สุดก็ใช้กฎหมายบังคับในรูปของพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเป็นการเร็วไปสำหรับมณฑลปัตตานี แต่ก็ยังเป็นปัญหาของฝ่ายบริหารที่ว่าจะมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้ชาวมุสลิมในดินแดนส่วนนี้ เพียงแต่ให้สามารถพูดภาษาไทยได้เท่านั้น การจัดให้มีการสอนพูดภาษาไทยในโรงเรียนหลายตามสุเหร่าไม่ประสบผลสำเร็จ จึงได้คิดถึงอำนาจทางกฎหมายที่จะสามารถเกณฑ์บังคับให้เข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นได้ ทางสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีจึงได้เรียกร้องให้ออกกฎหมายบังคับขึ้น

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีในช่วงแรกของสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453-2464) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะให้คนในมณฑลนี้สามารถแค่พูดภาษาไทยได้เท่านั้นยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเพราะไม่สามารถที่จะดึงดูดให้บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กเห็นความสำคัญของการศึกษาและร่วมมือโดยการส่งเด็กให้เข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนที่สอนหนังสือภาษาไทย และแม้ว่าจะมีเด็กจำนวนหนึ่งเข้าเรียน แต่ปรากฏว่ายังไม่มีครูที่สามารถสอนภาษาไทยได้

ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนครูในมณฑลปัตตานีจึงได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมุสลิมขึ้นโดยเปิดเรียนครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2457 โดยรับนักเรียนเข้าเรียนจำนวน 10 คน ตามที่กระทรวงธรรมการได้อนุญาตให้⁷⁵ ต่อมาในปี พ.ศ.2464 หลังจากที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้วก็ได้เพิ่มจำนวนนักเรียนฝึกหัดครูมุสลิมอีก 10 คน รวมเป็น 20 คน⁷⁶

⁷⁵ "สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีประทานเสนอเสนาบดีกระทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.53.6/11.

⁷⁶ "มณฑลปัตตานีขอเพิ่มอัตรารับนักเรียนฝึกหัดครูมุสลิมมณฑลเพิ่มขึ้นอีก 10 คน มณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.53.6/95.

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงของมณฑลปัตตานีกลับพบว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลปัตตานีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2464 นี้ไม่เป็นผลดีแก่ การศึกษาในมณฑลปัตตานีแต่อย่างใด กลับกลายเป็นผลร้ายต่อการปกครองทั่วไปในมณฑลปัตตานี ด้วย เพราะพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้สร้างทั้งปัญหา และภาระเพิ่มขึ้นแก่ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑล ปัตตานีเป็นอันมาก⁷⁷

2.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี

การจัดการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ.2452 เป็นต้นมา ที่ประชุมเทศาภิบาลได้ตกลงให้ กระทรวงมหาดไทยในฐานะผู้ปกครองท้องที่เป็นผู้จัดการศึกษาชั้นมูลศึกษา หรือการศึกษาเพื่อทวย ราษฎร โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงให้ราษฎรอ่านหนังสือภาษาไทยออก โดยมีกระทรวงธรรมการเป็นผู้สนับสนุน และจัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาขึ้นมา⁷⁸

นอกจากนี้ ทางกระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งคณะกรรมการตำบลขึ้นดำเนินการศึกษาในแต่ละ ตำบล และกำหนดอำนาจหน้าที่ทางการศึกษาแก่พนักงานปกครองท้องที่ในพระราชบัญญัติลักษณะ ปกครองท้องที่ฉบับใหม่ในพ.ศ.2457 ขึ้น โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทยทรงอำนวยการ และประสานงานระดับกระทรวง การจัดการศึกษาในมณฑล ปัตตานีก่อนปี พ.ศ.2458 เป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยเป็นส่วนใหญ่ แต่ครั้งถึง พ.ศ.2458 เมื่อ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว การจัดการศึกษาทั่วไป และในมณฑลปัตตานีได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เพราะนอกจากมีการ เปลี่ยนแปลงระบบบริหารเทศาภิบาลที่ให้อำนาจให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัดการศึกษาได้เต็มที่ แล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลระดับเสนาบดีด้วย คือจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีระหว่างปี พ.ศ.2454-2458 เป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพ หัสดิน ณ อยุธยา) ทำให้การศึกษาในระยะหลังปี พ.ศ.2458 เปลี่ยนเป็นหน้าที่โดยตรงของกระทรวง

⁷⁷ สมโชติ อ๋องสกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ,2521)

⁷⁸ กระทรวงมหาดไทย, "รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 128," เทศาภิบาล 8,44 (1 พฤศจิกายน 2452)

ธรรมการมากขึ้น หลังจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้พยายามวางรากฐานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2454⁷⁹ จึงกล่าวได้ว่ากระทรวงธรรมการมีหน้าที่จัดการศึกษาโดยตรงอย่างแท้จริง

ในขณะที่เดียวกันกระทรวงธรรมการก็พยายามดึงอำนาจจัดการศึกษาจากพระสงฆ์ในกรมธรรมการ ซึ่งดำเนินการมาแต่เดิมกลับเป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเองด้วย จนในที่สุดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง เพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณี และเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ.2462 นั้น ทำให้การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการคล่องตัวมากขึ้น เพราะสามารถรวบรวมอำนาจในการจัดการศึกษาไว้ได้ทั้งหมด⁸⁰

ดังนั้น เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการขั้นต่อมา คือ การออกพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา หรือพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้วางแผนโครงการศึกษาแห่งชาติไว้แล้วตั้งแต่พ.ศ.2456 แต่ต้องระงับไว้ชั่วคราว เพราะติดขัดเรื่องงบประมาณ ซึ่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ขอให้ทุกกระทรวงลดเงินค่าใช้จ่ายลง 3 % เพื่อมิให้งบประมาณรายจ่ายสูงกว่ารายได้⁸¹

ในปี พ.ศ.2458 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำโครงการดังกล่าวปรับปรุง และเสนออีกครั้ง ก็ต้องติดขัดเรื่องงบประมาณเป็นสำคัญอีก เพราะในระยปีพ.ศ.2459-2464 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีโครงการที่จะเลิกอากรการพนัน เช่น อากรบ่อนเบี้ย หวย ก ข และอากรสุบฝิ่น ซึ่งทำให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ต้องขาดรายได้ปีละ 7 ล้านบาท กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จึงกำหนดแนวทางเพื่อระงับทุกโครงการของกระทรวงต่างๆ ขึ้นเป็นเวลา 5 ปี⁸² ครั้นถึงปี พ.ศ.2464 ฐานะการคลังของประเทศยิ่งตกต่ำลงมากจนกระทั่งต้องกู้เงินจากต่างประเทศถึง 2 ล้านบาท เพื่อให้มีเงินเพียงพอสำหรับรายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้น⁸³

⁷⁹ แม่งน้อย ติตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทภาคการศึกษา ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

⁸⁰ "ย้ายกรมธรรมการไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2/1.

⁸¹ "รายงานงบประมาณประจำปี พ.ศ.2455," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค. 8.2/2.

⁸² "รายงานงบประมาณประจำปี พ.ศ.2459 กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ กราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค.8.2/8.

⁸³ "พระราชหัตถเลขาพระบรมราชานุญาตให้พระยาบุรีนราชภูริจัดการกู้เงินต่างประเทศ." ราชกิจจานุเบกษา, 38 (24 ธันวาคม 2464)

ดังนั้น งบประมาณของกระทรวงธรรมการ ถ้าคิดเฉพาะงบประมาณของกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาโดยตรงแล้ว ก็มีเฉลี่ยเพียงร้อยละ 1.57 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดเท่านั้น ดังปรากฏรายละเอียดในตาราง และค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ โดยเฉลี่ยของงบประมาณปี พ.ศ. 2453-2468 ต่อไปนี้

ตารางที่ 12 การจัดลำดับความสำคัญของกิจการต่าง ๆ ในงบประมาณรายจ่ายเป็นรายจ่ายโดยเฉลี่ย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453-2468 เป็นร้อยละ⁸⁴

ลำดับที่	กิจการที่ใช้จ่าย	คิดเป็นร้อยละ
1	การป้องกันประเทศ	24.3
2	การปกครอง	12.3
3	การคมนาคม	9.3
4	การรักษาความสงบภายใน	7.9
5	การจัดเก็บภาษี	6.6
6	การยุติธรรม	4.7
7	การเกษตรกรรม	3.2
8	การศึกษา	2.6
9	การพาณิชย์	1.1

จากข้อมูลในตารางที่ 12 พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2453-2468 เงินงบประมาณที่นำมาใช้ทางด้านการศึกษาอยู่ในลำดับที่ 8 โดยเฉลี่ยร้อยละ 2.6 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. 2469-2475 งบประมาณของกระทรวงธรรมการ คิดโดยเฉลี่ยมีร้อยละ 5.6 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด ดังปรากฏรายละเอียดในตาราง ต่อไปนี้⁸⁵

⁸⁴ พรเพ็ญ อันตระกูล , “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453-2468,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517) , หน้า 57.

⁸⁵ สมโชติ อ๋องสกุล, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474 ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521), หน้า 298.

ตารางที่ 13 งบประมาณที่รัฐบาลจัดสรรให้กระทรวงต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2469-2475

กระทรวง	พ.ศ. 2469	พ.ศ. 2470	พ.ศ. 2471	พ.ศ. 2472	พ.ศ. 2473	พ.ศ. 2474	พ.ศ. 2475	คิดเป็น ร้อยละ
กลาโหม	12.6	12.6	12.6	12.6	10.8	10.3	10.9	20.00
ทหารเรือ	4.5	4.5	4.5	4.5	3.8	3.5	-	7.15
การต่างประเทศ	1.4	1.3	1.3	1.3	1.2	1.2	0.8	2.05
พระคลังมหาสมบัติ	6.7	6.7	7.0	7.0	6.7	7.3	6.2	11.55
มหาดไทย	13.8	15.9	17.4	19.4	19.0	19.1	15.3	29.09
ยุติธรรม	4.8	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	2.6	5.04
ธรรมการ (ศึกษา)	2.7	2.9	3.2	3.6	3.7	3.8	3.4	5.60
คมนาคม	11.9	5.7	6.5	2.4	9.4	8.2	5.8	12.10
เกษตรราชการ	3.8	3.8	4.4	4.4	4.5	4.6	3.3	6.98

จากข้อมูลข้างต้น พบว่า งบประมาณทางด้านการศึกษาที่รัฐบาลจัดสรรให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2449-2468 มีจำนวนน้อยมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคหนึ่งที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินการจัดการศึกษาให้ได้ผลเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามเงินรายได้ทางอื่นที่ได้นำมาใช้ในการจัดการศึกษาอีกทางหนึ่งก็ได้จากการบริจาคของประชาชนและการเรียไ รโรงเรียนหลายแห่งในมณฑลปัตตานี สร้างขึ้นด้วยเงินที่ได้จากการเรียไ ร และจากการบริจาคของประชาชน แม้แต่โรงเรียนตัวอย่างอย่างประจำมณฑล คือ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ ปัตตานี ก็สร้างขึ้นจากเงินบริจาคของข้าราชการและประชาชน

ดังนั้นการที่ประชาชนจะบริจาคหรือไม่ หรือบริจาคมากน้อยนั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความเห็นความสำคัญในการศึกษาของประชาชนด้วย แต่พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ของมณฑลปัตตานีไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียน เงินที่จะได้จากการบริจาคของประชาชนย่อมจะมีน้อยไปด้วย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ไม่สามารถขยายการศึกษาให้รวดเร็วได้เท่าที่ควร

แม้ว่ากระทรวงธรรมการจะให้มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2453แล้วก็ตาม แต่ในมณฑลปัตตานีก็ยังไม่ได้มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนแต่อย่างใด ดังปรากฏในรายงานการศึกษามณฑล

ปัตตานีของกระทรวงธรรมการตอนหนึ่งว่า ...ถ้าจะเก็บค่าเล่าเรียนจากนักเรียนตามโรงเรียนรัฐบาลประจำจังหวัด ประจำมณฑล เกรงว่าจะ แยกตื่นเพราะคนยังไม่นิยมการศึกษา ...⁸⁶

สำหรับการศึกษาในโรงเรียนประชาบาล แม้ว่าจะได้มีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทุกตำบลในมณฑลปัตตานี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2464แล้วก็ตาม แต่เนื่องจากการขาดแคลนทางด้านทุนทรัพย์ทำให้ไม่สามารถที่จะจัดสร้างโรงเรียนทั่วทุกตำบลได้⁸⁷

การเก็บเงินศึกษาพลี ในมณฑลปัตตานีโดยเฉพาะในสมัยที่ พระยาเดชาอนุชิต เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี มีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้ชาวไทยมุสลิมได้เรียนรู้ภาษาไทย โดยเฉพาะให้สามารถพูดภาษาไทยได้ แต่ก็มีอุปสรรคที่สำคัญ คือ ประชาชนไม่ยอมส่งบุตรหลานของตนให้เข้าเรียนหนังสือภาษาไทยได้ ในโรงเรียน ทางมณฑลปัตตานีจึงเสนอที่จะให้มีการออกกฎหมายบังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียน แม้จะยังไม่บังคับในมณฑลอื่น แต่ก็ขอให้มีการใช้บังคับในมณฑลปัตตานีเป็นพิเศษก่อน และเสนอแนะทางออกในการที่จะได้เงินมาบำรุงการศึกษาโดยให้มีการเก็บเงินจากชายฉกรรจ์ปีละ 1 บาทต่อคน ดังปรากฏในรายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2460 ว่า

...ส่วนเงินบำรุงการศึกษานั้นควรจะให้โอนุมัติเป็นพิเศษ ประกาศให้ราษฎรเสียช่วยบำรุงการศึกษาเป็นรายปี คือ เก็บเงินจากชายฉกรรจ์ปีหนึ่งคนละ 1 บาท จะเพิ่มในเงินค่าราชการหรือประกาศอีกส่วนหนึ่งแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ เงินค่าราชการมณฑลปัตตานีเวลานี้เก็บคนละ 3 บาทเท่านั้น...⁸⁸

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁶ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สิบ ประจำปีพุทธศก 2460,"

⁸⁷ "รายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีเรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 44/52.

⁸⁸ "เรื่องผู้รั้งมณฑลปัตตานีเกี่ยวกับอับดุลกาเดร์ ย่อเรื่องเหตุการณ์ ในมณฑลปัตตานี กราบบังคับมทูล ร. 6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/12.

บทที่ 4

นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2464-2468

ในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2464-2468 เป็นช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการวิเคราะห์ในส่วนของการจัดการเรียนการสอน จำนวนครูและนักเรียน หลักสูตร และงบประมาณในการจัดการศึกษา ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งมีผลต่อการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีเป็นอย่างมาก

3. การศึกษาในมณฑลปัตตานีสมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2464-2468

3.1 การจัดการเรียนการสอน

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ประสบปัญหาอุปสรรคที่แตกต่างไปจากมณฑลอื่นๆ เนื่องจากปัญหาอุปสรรคอื่นเกี่ยวกับศาสนา และวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่ด้วย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458-2469 ยอมรับถึงการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีว่า...ด้วยวิธีจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานียากกว่าบางมณฑลมาก...¹

ในปี พ.ศ.2464 ประเทศไทยได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นครั้งแรก ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2464 แต่ในปีแรกนี้ได้กำหนดให้ใช้เฉพาะอำเภอและตำบลบางส่วนตามที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น แต่ก็ได้ให้อำนาจแก่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ที่จะทำบัญชีเพิ่มเติมเพื่อขยายการบังคับใช้ในอำเภอและตำบลอื่น ๆ อีกต่อไปตามความเหมาะสม ในปีแรกนี้บางมณฑลเท่านั้นที่มีผลบังคับใช้ทุกตำบลดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

---

¹ “โรงเรียน และการเล่าเรียนมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล ร.6,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.4/13.

ตารางที่ 14 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464

มณฑล	จำนวนตำบลใน มณฑล	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้ พ.ร.บ.	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพฯ	487	-	-
อยุธยา	548	14	2.5
นครชัยศรี	232	61	26.2
ราชบุรี	361	115	31.8
ปราจีนบุรี	277	113	40.7
จันทบุรี	142	30	21.1
นครสวรรค์	226	121	53.5
พิษณุโลก	270	162	60.0
มหาสารบุรี	227	45	19.8
พายัพ	342	248	72.5
นครราชสีมา	188	27	7.1
อุดร	343	343	100
อุบลราชธานี	376	27	7.1
ร้อยเอ็ด	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	150	150	100
นครศรีธรรมราช	289	289	100
ภูเก็ต	257	231	89.8
ปัตตานี	220	220	100
รวมทั้งราชอาณาจักร	5,050	2,311	45.76

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 ประจำปีพุทธศักราช 2464 หน้า 3

จากข้อมูลพบว่ามณฑลปัตตานีเป็นหนึ่งในจำนวน 5 มณฑลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทุกตำบลตั้งแต่ปี พ.ศ.2464 ซึ่งการประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้มีผลดีในแง่ของการขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปเพื่อให้ทันกับความต้องการของบ้านเมืองในการผลิตคนเข้ารับราชการ ทำให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ยังมีผลต่อการเมืองการปกครองด้วยเนื่องจากรัฐบาลใช้นโยบายที่จัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางออกไปปกครอง และจัดให้โรงเรียนสอนภาษาหนังสือไทยภาคกลางอย่างแพร่หลายออกไป ทั้งนี้เพื่อให้พลเมืองเกิดความนิยมและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อย่างไรก็ตามการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในมณฑลปัตตานีซึ่งราษฎรส่วนใหญ่มีความแตกต่างจากมณฑลอื่นๆอาจก่อให้เกิดปัญหาได้เนื่องจากราษฎรไม่นิยมให้บุตรหลานเรียนหนังสือเพราะในอดีตนั้นใช้วัดเป็นสถานศึกษา และมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ซึ่งขัดกับราษฎรในมณฑลปัตตานีที่นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นอาจเกิดปัญหาตามมาภายหลังได้ ดังนั้นการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 ควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาปี พ.ศ.2464 เนื่องมาจากการศึกษาของคนที่นับถือศาสนาอิสลามเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่งเป็นการกระตุ้นให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเร็วขึ้น กล่าวคือ

1. การเรียกร้องของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ในอันที่จะทำให้จุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีที่ต้องการให้ประชาชนสามารถพูดภาษาไทย² ประสบผลสำเร็จจะต้องใช้วิธีบังคับโดยให้มีการออกกฎหมายบังคับให้เด็กเข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนดังปรากฏในรายงานประจำปี พ.ศ. 2459 ตอนหนึ่งว่า

...ถ้าจะให้การศึกษาแพร่หลายและให้โอกาสแก่สมุหเทศาภิบาลและเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาโดยเต็มฝีมือแล้ว รัฐบาลต้องออกกฎหมายบังคับคนที่มีอายุระหว่างเล่าเรียนให้เข้าเรียนทั่วหน้ากัน จึงจะเป็นการสะดวกสำหรับมณฑลนี้...³

² รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล แพนกกระทรวงธรรมการ, "หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.1/1.

³ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่ 9 ประจำปีพุทธศักราช 2459," หน้า 106.

และในปี พ.ศ. 2460 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้รายงานอีกว่า

...การบังคับคนเข้าเล่าเรียน ได้บังคับมาหลายครั้งแล้ว แต่ก็เท่ากับจับปลงกระดิ่ง
 ซื่อๆ เข้ามาระหว่างบังคับพักหนึ่งแล้วค่อย ๆ หลบหายไปทั้งนี้เพราะผู้ปกครองไม่
 เอาใจใส่และนิยมให้บุตรหลานเล่าเรียนหนังสือไทย จริงอยู่ตามพระราชบัญญัติ
 ลักษณะปกครอง พระพุทธศักราช 2457 ข้อ (ฆ) มีมาตรา 126 ,125 ,124ในเรื่อง
 ให้เจ้าหน้าที่จัดการศึกษาที่ไม่ปรากฏเอาโทษผู้ขัดขืนหรือกระทำผิด ทางที่จะดำเนิน
 ต่อไปควรมีพระราชกำหนดกฎหมายบังคับเข้าเล่าเรียน แม้จะยังไม่ประกาศใช้
 ในหัวเมืองมณฑลใด ก็ควรตราขึ้นไว้ให้ราษฎรเมืองทราบความดำเนินการศึกษา
 ของตน เห็นว่ารู้สึกดีขึ้นเมื่อมีเหตุสมควรจะใช้มณฑลใด ก็จะได้ขอพระราชทานเปิด
 ใช้หรือประกาศใช้ในมณฑลปัตตานี เป็นพิเศษก่อน...⁴

สำหรับเรื่องนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีหนังสือไปยังพระยา
 เดชานุชิต สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 ให้ใช้วิธีทางอ้อมที่ละ
 เล็กน้อยก่อน⁵ แต่ความเห็นของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีเองนั้นเห็นว่าวิธีการเช่นนั้นไม่ได้ผล
 จำเป็นต้องออกกฎหมายบังคับ ดังปรากฏในรายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่ 11 พ.ศ. 2461 ความ
 ตอนหนึ่งว่า

...ข้าพเจ้ายังเห็นว่าควรเป็นการศึกษาบังคับ คือ บังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้า
 เล่าเรียน เพราะวิธีและทางการซึ่งจะอนุโลมให้บังคับกันทางอ้อมโดยไม่มีหลัก
 อะไรมันเป็นเครื่องยึดถือ เมื่อราษฎรหัวดีก็ไม่ยอมส่งบุตรเข้าเรียนแล้ว จะเอาอะไร
 มาบังคับ การปกครองในมณฑลปัตตานี รู้สึกได้แน่นอนว่าจะสะดวก และ
 เรียบร้อยได้ก็เมื่อการศึกษาเจริญแล้ว จึงควรจัดโดยแท้ เพราะฉะนั้นความเห็น
 ข้าพเจ้ามีอยู่อย่างเดียวที่เห็นว่าออกกฎหมายบังคับเข้าเล่าเรียนเท่านั้น...⁶

⁴ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่6 ประจำปีพุทธศักราช2456," หน้า183.

⁵ "เสนาบดีกระทรวงธรรมการแจ้งความมายังสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/28.

⁶ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่11 ประจำปีพุทธศักราช 2461," หน้า 133.

ในปีพ.ศ.2462 พระยาเดชาอนุชิต สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ก็ยังคงยืนยันในความคิดเดิม คือ ต้องการให้ออกกฎหมายบังคับตั้งปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ควรต้องมีกฎหมายศึกษา และถ้าออกมาได้ในขณะที่กำลังวางรูปการศึกษาประชาบาลอยู่แล้วนี้ ก็เป็นอันประกาศใช้กฎหมายศึกษาได้ทีเดียว เพราะเวลานี้เท่ากับมณฑลเตรียมการไว้คอยประกาศกฎหมายเท่านั้น...⁷

จากข้อมูล พบว่าแนวความคิดของ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีนั้นเป็นความเห็นในทัศนะของนักการปกครอง คือ จะให้มีการออกกฎหมายบังคับ โดยวิธีบังคับโดยไม่คำนึงว่าจะก่อให้เกิดผลกระทบกระเทือนทางด้านอื่น ๆ สำหรับมณฑลอื่น ๆ นั้นอาจจะไม่มีปัญหามากนัก เพราะไม่มีปัญหาทางด้านเชื้อชาติ ภาษา ศาสนาและวัฒนธรรมมาเกี่ยวข้อง แต่สำหรับมณฑลปัตตานีแล้วมีปัญหา เพราะประชาชนมีความรู้สึกไม่พอใจต่อการที่จะให้บุตรหลานของตนเรียนภาษาไทยอยู่แล้ว เพราะเกิดจากความคิดที่กลัวบุตรหลานของตนจะกลายเป็นคนนับถือศาสนาพุทธ การออกกฎหมายบังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียนทำให้ประชาชนบางกลุ่มอาจจะมองในแง่ที่ว่าเป็นการบังคับให้บุตรหลานของเขาปรับตัววัฒนธรรมของพุทธศาสนา เพื่อให้กลายเป็นคนนับถือพุทธศาสนา ในที่สุดการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนจึงได้รับการต่อต้านจากประชาชน จนในที่สุดรัฐบาลจำเป็นต้องผ่อนผันให้เท่าที่ควร ซึ่งก่อให้เกิดผลเสียในแง่กฎหมายอีก คือ ทำให้พระราชบัญญัติประถมศึกษาไม่มีความหมาย

2. ความเห็นของพลโทหม่อมเจ้าคำรบ อธิบดีกรมตำรวจพระนครบาล และตำรวจภูธร ที่ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

... ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นคนพลเมืองพวกหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมเป็นคนแขกมลายู แต่ได้กลายเป็นคนไทยแล้ว แต่ยังคงถือศาสนาอะหะมัดอยู่ คนจำพวกนี้มีมากเกิดขึ้นทุกปี มีคนจำนวนมากอยู่ทั่วทุกหัวเมือง ...แต่โดยมากเป็นคนที่ไม่มีความรู้

⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่12 ประจำปีพุทธศักราช 2462," หน้า48.

วิชาหนังสือไทยและเลขหรือภาษาอังกฤษ ตลอดถึงวิชาการช่างต่าง ๆ ก็ไม่มีความรู้ ... หนึ่งบุตรหลานของเขาที่ยังเป็นเด็กอยู่นั้นหาได้มีผู้หนึ่งผู้ใดส่งเข้าโรงเรียนภาษาไทย แลอังกฤษหรือวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จะมีอยู่บ้างก็เป็นส่วนน้อยที่สุด พวกของเขาได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านของเขาหรือตามสุเหร่าเอาเด็กนั้นไปเรียนท่องคัมภีร์ตามศาสนาหมัดตั้งแต่อายุประมาณ 6 ปี จนถึง 16 ปี โดยมากเมื่อเติบโตขึ้นแล้วไม่ได้เล่าเรียนวิชาอะไรต่อไปอีก... คนจำพวกเหล่านี้เข้าพระพุทธเจ้าได้พบเขาในเวลาเขาได้รับราชการเป็นทหาร เขาหาได้รู้หนังสือไทยไม่ กระทำให้เป็นการยากแก่นายทหารต้องพยายามสั่งสอนวิชาทหารด้วยตนเอง จะเขียนหนังสือหรือวิชาอะไรให้ท่องก็ท่องไม่ได้เพราะเขาค้นหนังสือไม่ออก การเล่าเรียนวิชาทหารก็ตกต่ำกว่าคนไทยที่รู้หนังสือ... จึงขอถวายความเห็นว่าการที่จะแก้ให้คนพวกนี้ดีขึ้น ก็ต้องบังคับให้เขาเล่าเรียนศึกษาวิชาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ... ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการคิดหาทางบังคับให้เขาใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการให้เด็ก ๆ ได้เล่าเรียนวิชาความรู้หนังสือไทยแลอังกฤษ แลวิชาเลขตามหลักสูตรได้แล้วจะเป็นประโยชน์แก่พลเมืองพวกนี้ในกาลภายหน้าเป็นอันมาก...⁸

พลโทหม่อมเจ้าคำรบมองในแง่ของการฝึกวิชาทหาร ว่าต้องประสบกับปัญหาอุปสรรคเวลาฝึกทหาร เพราะคนไทยมุสลิมส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ภาษาไทย จะฝึกอะไรก็ลำบาก จะให้ท่องอะไรก็ท่องไม่ได้ ซึ่งสร้างความยุ่งยากแก่นายทหารที่เป็นครูฝึกเป็นอย่างมาก จึงได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นที่จะให้มีการออกกฎหมายบังคับ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกกฎหมายบังคับ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ส่งหนังสือความเห็นของพลโทหม่อมเจ้าคำรบนี้ไปยังเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ตามหนังสือของกรมราชเลขาธิการ ลงวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2463 ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าจะแก้ไขได้ก็โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเท่านั้น⁹

⁸ “พระราชบัญญัติประถมศึกษา พลโทหม่อมเจ้าคำรบกราบบังคมทูลถวายความเห็น ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ.2/5.

⁹ “พระราชบัญญัติประถมศึกษาหนังสือของกรมราชเลขาธิการเรียนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,”หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/5.

จากความเห็นของบุคคล 2 ท่านที่ให้ความเห็นอันเนื่องจากการศึกษาของคนมุสลิมได้เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 และมีความสำคัญยิ่งที่ทำให้มีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทุกตำบลของมณฑลปัตตานี ตั้งแต่ปีแรกที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ในส่วนของลักษณะโครงการศึกษาพ.ศ.2464 ตามโครงการศึกษาพ.ศ.2464 ได้กำหนดลักษณะสำคัญของโครงการศึกษาไว้ดังนี้

การกำหนดประเภทของการศึกษาได้กำหนดไว้ 2 ประเภท คือ

1. สามัญศึกษา ได้แก่ ความรู้สามัญซึ่งทุกคนควรจะรู้มากหรือน้อย
2. วิสามัญศึกษา ได้แก่ ความรู้พิเศษซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างตามสมควรแก่สภาพ ไม่จำเป็นทุกคนจะต้องเรียนรู้ทุกอย่าง เช่น วิชาแพทย์ วิชาครู วิชาพาณิชย์ วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น การศึกษาทั้งสองประเภทนี้มีตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูง และยังได้กำหนดฐานะของผู้เรียนเป็น 2 ภาค คือ

ภาคศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ เรียกว่า ประถมศึกษา ได้แก่ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรควรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน เพื่อให้รู้จักผิดชอบชั่วดีเป็นวิชากลาง ๆ ที่ต้องใช้ทุกวัน และจำเป็นสำหรับคนไทยทั่วไป

ภาคศึกษาพิเศษ เรียกว่า มัธยมศึกษา ซึ่งมีทั้งสายสามัญ และสายวิสามัญเป็นความรู้ที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา และไม่บังคับต้องเรียนทุกคน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์และสติปัญญาของผู้เรียน เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพของตน

ประเภทของโรงเรียนมีดังนี้

โรงเรียนรัฐบาล ได้แก่โรงเรียนซึ่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดและดำเนินงาน

1. โรงเรียนรัฐบาลในกรุงเทพฯ สอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 และกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนดว่าโรงเรียนใดจะเปิดสอนถึงชั้นใด

2. โรงเรียนรัฐบาลหัวเมือง คือ

โรงเรียนประจำมณฑล เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงมัธยมปีที่ 6

- 2.1 โรงเรียนประจำจังหวัดเปิดสอนได้ถึงชั้นมัธยมปีที่ 3
- 2.2 โรงเรียนประจำอำเภอเปิดสอนได้ถึงชั้นประโยคประถมบริบูรณ์
- 2.3 โรงเรียนประจำอำเภอเปิดสอนได้ถึงชั้นประโยคประถมบริบูรณ์

3. โรงเรียนกระทรวง ได้แก่ โรงเรียนซึ่งกระทรวงอื่นนอกจากกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดและดำเนินงาน

4. โรงเรียนประชาบาล ได้แก่ โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยประชาชนในท้องถิ่นนั้น หรือเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นตั้งขึ้น และจัดสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา

5. โรงเรียนราษฎร์ ได้แก่ โรงเรียนตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2461¹⁰

สำหรับโรงเรียนราษฎร์ในมณฑลปัตตานีมีลักษณะแตกต่างกับมณฑลอื่น ๆ อยู่บ้าง กล่าว คือ ตามรายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 ในมณฑลปัตตานีไม่มีโรงเรียนราษฎร์ แต่มีโรงเรียนที่ตั้งขึ้นโดยผิดพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 เป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...โรงเรียนที่ตั้งขึ้นโดยพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2461สำหรับจังหวัดนี้มีมาก ในพวกสยามมลายูแทบจะทุกตำบลและหมู่บ้าน...การที่ผู้ปกครองส่งบุตรหลานไปให้เรียนตามสำนักต่าง ๆ ในศาสนาอิสลามนี้ เพื่อเล่าเรียนศาสนาอิสลามเท่านั้น ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของเขา เพราะฉะนั้นในการที่จะกวัดขັນในเรื่องสถานที่เล่าเรียนต่าง ๆ ตามที่กล่าวแล้วนี้ให้ต้องตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ที่เดิยวมิได้ก่อน จึงต้องผ่อนผันปล่อยไป มิฉะนั้นจะเป็นการเดือดร้อนแก่พลเมืองทั่วไป...¹¹

แม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์พ.ศ.2461 แล้วก็ตาม แต่ก็ต้องผ่อนผันสำหรับโรงเรียนปอเนาะ โรงเรียนตามสุเหร่าหรือโรงเรียนตามบ้านต่าง ๆ ในมณฑลปัตตานี ทั้งนี้ก็เพื่อมิให้ราษฎรเดือดร้อนและเกิดความยุ่งยากทางการปกครอง

¹⁰ "พระราชบัญญัติประถมศึกษา," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/5.

¹¹ "รายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีเรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/52.

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติประถมศึกษาพุทธศักราช 2464

พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับนี้ประกาศเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 มีใจความสำคัญสรุปได้ดังนี้

1. พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับนี้ ไม่ประสงค์จะประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักรในคราวเดียวกัน แต่ให้ประกาศใช้เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่เหมาะสมก่อน แต่ก็ได้ให้อำนาจแก่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการที่จะขยายการบังคับใช้ในอำเภอหรือตำบลอื่น ๆ เมื่อเห็นว่าเหมาะสม

2. โรงเรียนซึ่งให้การศึกษาภาคบังคับมีอยู่ 3 ประเภท คือ โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนราษฎร์

3. การเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและประชาบาลไม่เก็บค่าเล่าเรียนแต่อย่างใด เว้นแต่โรงเรียนประถมของรัฐบาลที่จัดเป็นพิเศษ ซึ่งจะเก็บค่าเล่าเรียนให้เหมาะสมกับท้องถิ่นเป็นแห่ง ๆ ไป

4. เด็กชายหญิงทุกคนอายุตั้งแต่ 7- 14 ปีต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาและถ้ายังอ่านเขียนไม่ได้ ก็ต้องเรียนต่อไปจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ (มีข้อยกเว้นในบางกรณี) สำหรับบางอำเภอหรือบางตำบล อาจเพิ่มอายุบังคับขึ้นไปจาก 7 ปีเป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปี ก็ได้ตามที่กระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควร

5. เมื่อเด็กเข้าเรียนแล้วต้องมีเวลาเรียนอย่างน้อย 800 ชั่วโมง ใน 1ปี และจะขาดเรียนโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอเกิน 30 วัน ติดต่อกันไม่ได้

6. นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กที่มีอายุถึงเกณฑ์บังคับและเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาส่งให้ผู้ปกครองและครูใหญ่ทราบก่อนต้นปี เวลานั้นเดือนสุดท้ายของปีคือเดือนมีนาคม

7. ให้ตั้งสภารัตริศึกษาขึ้นตามความจำเป็นมากน้อยทุกอำเภอ สำหรับช่วยนายอำเภอตรวจตราเด็กที่อยู่ในเกณฑ์บังคับ เพื่อแจ้งต่อผู้ปกครองให้ส่งเด็กเข้าเรียน และสอดส่องดูแลเด็กที่ยังไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติให้เข้าเรียนในเวลาอันสมควร และสภารัตริศึกษาจะได้รับเงินเดือนจากรายได้ประจำปีของโรงเรียนประชาบาลในตำบลนั้น ตามอัตราที่ผู้ว่าราชการจังหวัดกำหนดไว้

8. เมื่อเด็กอายุครบตามที่กำหนด บิดามารดาหรือผู้ปกครองที่รับผิดชอบต้องไปจดทะเบียนชื่อเด็กไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปรับไม่เกิน 12 บาท ถ้าผู้ปกครองไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียน เมื่อได้รับหมายเตือนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 50 บาท เมื่อถูกปรับแล้วยังไม่ส่งเด็กเข้าเรียนอีกจะต้องถูกปรับไม่เกิน 100 บาท หรือถูกจำคุกไม่เกิน 10วัน หรือทั้งปรับทั้งจำ แต่ถ้าผู้ปกครองได้พิสูจน์ให้เห็นว่าได้พยายามทุกวิธีทางด้วยเหตุผลอันสมควร แต่เด็กก็ไม่ยอมไปเรียนเอง เช่นนี้ไปถือว่ามีความผิด แต่เด็กอาจถูกส่งตัวไปเข้าเรียนอาชีวะได้

9. การทำเงินมาจัดการศึกษาภาคบังคับนั้น ชายฉกรรจ์ทุกคนเมื่อมีอายุ 16 ปีถึง 60 ปีต้องเสียเงินศึกษาพลีคนละไม่ต่ำกว่า 1 บาท แต่ไม่เกิน 3 บาท ยกเว้นเฉพาะ

9.1 ผู้ที่ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพได้

9.2 ภิกษุสามเณร และนักบวชทุกศาสนา

9.3 พลทหารทุกเหล่าซึ่งกำลังประจำการตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร

9.4 ผู้ที่ออกเงินช่วยกิจการโรงเรียนประชาบาลมากกว่าเงินศึกษาพลีที่จะต้องเสีย

10. การจัดตั้งโรงเรียนนั้น ถ้าไม่เพียงพอสำหรับราษฎรรัฐบาลก็จะใช้วิธีการให้ราษฎรช่วยกันหาเงินจัดตั้งขึ้นเป็นแห่ง ๆ ไป โดยให้มีคณะกรรมการศึกษาจำนวนไม่เกิน 5 คนเป็นผู้ดำเนินงาน ซึ่งจะใช้วิธีเลือกตั้งทุก ๆ ปี จากราษฎรผู้ออกเงินช่วยเหลือไม่ต่ำกว่า 5 บาท ทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลด้วย นอกจากโรงเรียนที่ราษฎรช่วยกันจัดตั้งแล้ว นายอำเภออาจจัดสร้างโรงเรียนขึ้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่งแล้วแต่ความเหมาะสม

จากรายงานตรวจราชการมณฑลปัตตานีที่เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับดังกล่าว ระบุว่า การศึกษาเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลขึ้น และการที่ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีเดือดร้อนมากคือ การศึกษาที่ได้จัดนั้นขัดกับหลักศาสนาอิสลาม และประเพณีที่ห้ามเด็กชายวัยเริ่มต้นสู่ความเป็นหนุ่มสาวใกล้ชิดติดต่อกัน ดังปรากฏในรายงานนั้นตอนหนึ่งว่า

...โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงนั้น เปนที่รังเกียจทั้งในทางศาสนา แลโดยธรรมเนียมปฏิบัติ
นิยมว่า หญิงใดซึ่งมีอายุ 12 ปีขึ้นไป จะสมาคมถูกต้องกับชายไม่ได้ ยิ่งเป็นคนต่าง
ศาสนาแล้ว เปนการบาปชั่วร้ายมาก...¹²

ในปี พ.ศ.2466 ที่ประชุมเสนาบดีจึงตกลงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามหลักรัฐประศาสนโยบาย คือ ให้ยกเลิกสิ่งขัดต่อศาสนาหรือประเพณีทุกอย่าง และให้ส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่ารัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม¹³ โดยสั่งห้ามเกณฑ์เด็กหญิงเข้าเรียนร่วมกับเด็กชายชั่วคราว จนกว่าจะมีโรงเรียนสตรีซึ่งสอนโดยครูสตรีโดยเฉพาะก่อน และให้ส่งเสริมการเรียนการสอนตามสุเหร่า หรือมัสยิด

¹² "รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

¹³ "รายงานการประชุมปลุกษา เรื่องมณฑลปัตตานี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

ตามธรรมเนียมเดิม แต่กำหนดว่าควรสอนทั้งภาษามลายู และภาษาไทย ส่วนโรงเรียนทั่วไปในมณฑลปัตตานีนั้นให้สอนทั้งสองภาษานี้เป็นหลัก โดยให้สอนภาษามลายูเป็นพื้นฐานก่อน ขึ้นต่อมาจึงสอนทั้ง 2 ภาษา¹⁴

ปัญหาของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลปัตตานี

ในส่วนที่เป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด คือ พระราชบัญญัติฉบับนี้บังคับให้เด็กชายหญิงอายุระหว่าง 7-14 ปี ซึ่งเป็นวัยเริ่มต้นความเป็นหนุ่มสาวให้เข้าเรียนร่วมกันนั้น ขัดต่อข้อห้ามของศาสนาอิสลามอันเป็นที่นับถืออย่างเคร่งครัดของราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีอย่างร้ายแรง ทำให้ราษฎรรู้สึกไม่พอใจและการที่พระราชบัญญัติฉบับนี้บังคับให้เด็กชายหญิงเรียนภาษาไทยที่สอนโดยครูของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งไม่มีความรู้ทางศาสนาอิสลาม และภาษามลายูเลย เป็นการขัดต่อสภาพความเป็นจริง เนื่องจากตามหลักศาสนาอิสลามห้ามชายหญิงอยู่ร่วมกัน แต่พระราชบัญญัติบังคับให้ชายหญิงอายุ 7-14 ปี เข้าเรียนรวมกันจึงสร้างความขัดเคืองใจต่อราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีและธรรมเนียมท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมซึ่งราษฎรพูดภาษามลายู และส่งบุตรหลานเรียนกับผู้รอบรู้ทางศาสนาอิสลามเป็นอย่างดี จึงส่งผลกระทบทั้งราษฎรทั่วไปที่รู้สึกว่ารัฐบาลกีดกันการศึกษาศาสนาตามธรรมเนียมเดิม นอกจากนี้ยังกระทบต่อโต๊ะหะยีที่เคยสอนความรู้ทางศาสนาอิสลามด้วย เพราะเป็นการตัดรอนผลประโยชน์ที่เคยได้รับการสอนนั้น¹⁵ ทำให้เกิดความไม่พอใจขยายวงกว้าง และมีอิทธิพลยิ่งขึ้น เพราะมุสลิมทั่วไปต่างนับถือโต๊ะหะยี ในฐานะที่เป็นผู้รอบรู้ศาสนาเป็นอย่างดี เมื่อโต๊ะหะยีสอนสิ่งใดจึงมักเชื่อตามกัน ดังนั้นโต๊ะหะยีบางคนก็สูญเสียผลประโยชน์ จึงชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจว่าการกระทำตามพระราชบัญญัติดังกล่าวเป็นบาปทางศาสนา ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีซึ่งเป็นคนมุสลิมต่างอึดอัด และขัดข้องต่อการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวยิ่งขึ้น

ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้กำหนดให้เด็กในวัยช่วยงานบ้านหรือแบ่งเบาด้านอาชีพเข้าเรียนในโรงเรียนอันเป็นการลดแรงงานแล้ว ยังกำหนดให้เก็บเงินศึกษาพลีซึ่งเหมือนกับเป็นการเพิ่มภาษีขึ้นอีก แม้สำหรับมณฑลปัตตานีจะมีการผ่อนผันเก็บในอัตราต่ำสุดเพียงคนละ 1 บาทก็ตาม ราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเดือดร้อนจากการเพิ่มภาษีอากร และค่าธรรมเนียมอื่นๆ เป็นอันมากแล้ว ยังต้องเสียเพิ่มขึ้นอีก

¹⁴ "รายงานเจ้าพระยามราชตวรจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามราชทวารวดี บังคมทูล ร.6." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. 22/15.

¹⁵ "รายงานตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามราชทวารวดี บังคมทูล ร.6." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/4.

จึงรู้สึกเดือดร้อนมากขึ้น ครั้นหากไม่ปฏิบัติตามทั้งเรื่องส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียน และการเสียเงินศึกษาพลี ก็จะมีคามผิดต้องถูปรับหรือจับกุม ซึ่งต้องเสียเงินทอง และเวลาทำมาหากินเพิ่มขึ้นอีก ครั้นจะปฏิบัติตามก็รู้สึกเป็นบาป และเดือดร้อนเรื่องเงินทอง ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีจึงต่างตกในภาวะจำยอมแต่ขัดข้องใจเป็นที่สุด จากปัญหาดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่งของการขึ้นนำให้ราษฎรในมณฑลปัตตานีร่วมกันต่อต้านการดำเนินงานของรัฐบาลยิ่งขึ้น การดำเนินงานดังกล่าวจึงเป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง และสะท้อนถึงความไม่เข้าใจในสภาพที่แท้จริงของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีที่พยายามร้องขอให้ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลปัตตานีสำหรับเรื่องนี้ เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งเป็นผู้เข้าใจสภาพในมณฑลปัตตานีเป็นอย่างดี รู้สึกห่วงใยมากเมื่อเห็นประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลปัตตานี ดังได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าเห็นประกาศตั้งโรงเรียนทั่วมณฑลปัตตานีก็ตกใจ ได้ถามพระยาเดชาานุชิตว่า นี่อย่างไร เจ้าคุณจึงกล้าหาญเช่นนี้ เกิดความนะ... แต่พระยาเดชาานุชิต(หนา บุนนาค) สมุหเทศาภิบาลกลับตอบว่า “ไม่เป็นไรฯ”¹⁶

ในที่สุดก็เกิดความขึ้นจริงในปลายปี พ.ศ. 2465 โดยราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีไม่พอใจ และไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนเนื่องจากพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 มีข้อบังคับที่ส่งกระทบต่อการดำรงชีวิตเดิมของราษฎร กล่าวคือ ทำให้ขาดแรงงานในการช่วยเหลือครอบครัว การเก็บเงินศึกษาพลีซึ่งทำให้ราษฎรเดือดร้อน หากไม่ปฏิบัติตามก็ถูกปรับหรือจับกุม นอกจากนี้การประกาศให้ชายหญิงเรียนรวมกัน ซึ่งขัดกับหลักธรรมของศาสนาอิสลามส่งผลให้ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีต่อต้านการดำเนินงานของรัฐบาล

¹⁶ “เหตุการณ์ทางเมืองปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/13.

3.2 จำนวนครู นักเรียนในมณฑลปัตตานี

การดำเนินการจัดการศึกษาหลังจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนที่มีการสอนภาษาไทย สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เห็นว่ามีการชักจูงให้คนมาเรียนหนังสือไม่ได้ผล จึงมีการเรียกร้องให้ออกกฎหมายบังคับ เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ขึ้นแล้วจึงเป็นผลทำให้มีเด็กเข้าเล่าเรียนเพิ่มมากขึ้น ดูรายละเอียดจากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 15 จำนวนโรงเรียนและนักเรียนของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2463

	โรงเรียนรัฐบาล		โรงเรียนประชาบาล		รวม	
	ประถม	มัธยม	ประถม	มัธยม	ประถม	มัธยม
จำนวนโรงเรียน	23	7	110	-	133	7
จำนวนนักเรียน	1,102	121	5,275	-	6,377	121

ที่มา : รวบรวมจากกระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2463 หน้า 17-18

ตารางที่ 16 จำนวนนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2464

	โรงเรียนรัฐบาล		โรงเรียนประชาบาล		รวม	
	ประถม	มัธยม	ประถม	มัธยม	ประถม	มัธยม
จำนวนโรงเรียน	23	8	113	-	136	8
จำนวนนักเรียน	1,244	159	5,328	-	6,572	159

ที่มา : รวบรวมจาก กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2463 หน้า 27

ตารางที่ 17 จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2465

	ชั้นปีที่ 1	ชั้นปีที่ 2	ชั้นปีที่ 3	ชั้นปีที่ 4	ชั้นปีที่ 5	รวม
จำนวนนักเรียนใน ร.ร. รัฐบาล	1,091	274	120	23	20	1,528
จำนวนนักเรียนใน ร.ร. ประชาบาล	9,223	469	96	9	4	9,801
รวม	10,314	743	216	32	24	11,329

ที่มา : รวบรวมจาก กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 หน้า 60-62

จากตารางที่ 15 16 และ 17 พบว่าในปี พ.ศ. 2463 ก่อนที่ พระราชบัญญัติประถมศึกษา จะใช้บังคับจำนวนเด็กนักเรียนที่เรียนอยู่ในระดับประถมศึกษาทั้งในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลมีจำนวน 6,377 คน มาในปี พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นปีที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว แต่ พระราชบัญญัติประถมศึกษา ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 กันยายน และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นกลางปีแล้ว การเร่งรัดให้นักเรียนเข้าเรียนคงไม่สะดวกนัก ดังนั้นในปีจึงมีนักเรียนระดับประถมศึกษาเรียนอยู่ในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลรวมกัน 6,572 คน แต่พอมาในปี พ.ศ. 2465 ซึ่งอาจถือว่าเป็นปีแรกที่มีการเร่งรัดให้เด็กเข้าเรียนได้มีนักเรียนที่เรียนอยู่ในระดับประถมศึกษาทั้งในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลรวมกัน 11,329 คน และในจำนวนนี้มีถึง 10,314 คนที่เรียนอยู่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเกณฑ์ตาม พระราชบัญญัติประถมศึกษา นั้นเอง จำนวนโรงเรียนประชาบาลก็เพิ่มขึ้นจาก 113 โรงเรียนในปี พ.ศ. 2464 เป็น 127 โรงเรียนในปี พ.ศ. 2465¹⁷

¹⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 ประจำปีพุทธศักราช 2465," หน้า 54.

ในปี พ.ศ. 2464 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นครั้งแรกให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2464 ซึ่งเป็นช่วงกลางปี ทำให้ผลของการเกณฑ์บังคับเด็กเข้าเรียนตามพระราชบัญญัติฉบับนี้จะปรากฏผลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2465 เป็นต้นมา

จากพระราชบัญญัติประถมศึกษาพุทธศักราช 2464 มาตรา 5 ได้กำหนดให้เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางอำเภอและตำบล เพื่อความเหมาะสมอาจเป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปี ก็ได้ สำหรับมณฑลปัตตานีนั้นได้มีการเกณฑ์เด็กอายุตั้งแต่ 10 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป¹⁸ และคงถือเกณฑ์อายุ 10 ปีบริบูรณ์นี้ตลอดมาจนกระทั่งมีการยกเลิกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 เมื่อปี พ.ศ. 2478

ผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ทำให้จำนวนนักเรียนในระดับประถมศึกษาเพิ่มขึ้น เพราะได้มีการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียน ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2465 จำนวนนักเรียนของมณฑลปัตตานีเรียนอยู่ในระดับประถมศึกษาทั้งในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาล มีจำนวนทั้งหมด 11,329 คน มากกว่าจำนวนนักเรียนในปี พ.ศ.2464 ถึง 4,757 คน โดยเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลมีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นจากปี 2464 จำนวน 4,473 คน จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาปี พ.ศ. 2465-2468 ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 18 จำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ.2465-2468

ปี พ.ศ.	จำนวนนักเรียนในโรงเรียน ประชาบาล	จำนวนนักเรียนในโรงเรียน รัฐบาล	รวมทั้งหมด
2465	9,801	1,528	11,329
2466	8,113	1,579	9,692
2467	8,256	1,304	9,560
2468	7,330	1,369	8,699

ที่มา: รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15-18 ประจำปีพุทธศักราช 2465-2468

¹⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 ประจำปีพุทธศักราช 2465," หน้า 6.

จากตารางที่ 18 พบว่า จำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาล ปี พ.ศ.2465 ซึ่งมีจำนวน 9,801 คนนั้น เรียนอยู่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 9,223 คน¹⁹ แสดงว่าจำนวนนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ซึ่งมีจำนวนมากกว่าชั้นอื่น ๆ นั้นเป็นผลสืบเนื่องจากการเกณฑ์บังคับนักเรียนให้เข้าเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ในปี พ.ศ.2466 ก็เช่นเดียวกันมีนักเรียนที่อยู่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 7,357 คน²⁰ จากจำนวนนักเรียนทั้งหมดซึ่งเรียนอยู่ในโรงเรียนประชาบาลจำนวน 8,113 คน และในปีต่อมาก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ จำนวนนักเรียนจะมีอยู่มากในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เท่านั้น ในชั้นที่สูงขึ้นจำนวนนักเรียนก็จะยิ่งน้อยลง เช่นในปี พ.ศ.2467 เฉพาะในโรงเรียนประชาบาล มีเด็กเรียนอยู่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 7,402 คน แต่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 มีจำนวน 514 คน และในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 มีจำนวนเพียง 252 คนเท่านั้น²¹ ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวพบว่า จำนวนนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 กับนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 แตกต่างกันมาก เนื่องจากบิดามารดาของเด็กส่วนใหญ่ไม่เต็มใจให้บุตรหลานเรียนหนังสือในโรงเรียน แต่ที่ยอมส่งให้เข้าเรียนเพราะมีการเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา เด็กจึงขาดเรียนมาก ทำให้การเรียนไม่ได้ผล เมื่อมีการเกณฑ์บังคับใหม่ก็เข้ามาเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ซ้ำอีกจนเวียนอยู่เช่นนี้ จำนวนนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จึงมีจำนวนนักเรียนมากกว่านักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 2

อย่างไรก็ตามจำนวนนักเรียนที่เข้าเล่าเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาจะค่อย ๆ ลดลงในระยะต่อมา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2467 มีจำนวน 9,560 คน²² และในปี พ.ศ. 2468 เด็กที่มีอายุ 14- 7ปี ได้เข้าเรียนแล้วจำนวน 7,448คน²³ ดูจำนวนเด็กที่อยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนที่เข้าเรียนแล้วและยังได้ไม่เข้าเรียนของปี พ.ศ.2467 และ 2468 ในตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 ประจำปีพุทธศักราช 2465," หน้า 62.

²⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 ประจำปีพุทธศักราช 2466," หน้า 55.

²¹ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 17 ประจำปีพุทธศักราช 2467," หน้า 42.

²² กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานศึกษาธิการ ฉบับที่ 17 ประจำปีพุทธศักราช 2467,"

²³ "รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ.2468 มณฑลปัตตานี สมุหเทศาภิบาล มณฑลปัตตานีกราบทูลเสนาบดีกระทรวงธรรมการ," หอ

ตารางที่ 19 จำนวนเด็กชายหญิงที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนของมณฑลปัตตานีตามพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาได้เรียนอยู่แล้วและยังไม่ได้เข้าเรียน ปี พ.ศ. 2467

อายุ	ชาย			หญิง			รวม		
	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน
7-8	2,766	136	2,630	2,325	2	2,323	5,091	138	4,9
8-9	2,581	272	2,309	2,267	23	244,2	4,848	295	4,5
9-10	2,389	505	1,884	2,000	71	1,983	4,389	522	3,8
10- 11	3,129	1,403	1,726	2,492	67	2,425	5,621	1,470	4,1
11- 12	3,474	1,796	1,678	2,414	98	2,316	5,888	1,894	3,9
12- 13	2,644	1,880,	1,764	2,440	111	2,329	6,083	1,991	4,0
13- 14	3,490	1,936	1,554	2,245	94	2,151	5,735	2,030	3,7
รวม	21,473	7,928	13,545	16,183	412	15,771	37,656	8,340	29,3

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ศธ. 44/52 รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ.
2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 27/93 ลงวันที่ 15 ธันวาคม
พ.ศ.2468

ตารางที่ 20 จำนวนเด็กชายหญิงที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนของมณฑลปัตตานีตามพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาได้เรียนอยู่แล้วและยังไม่ได้เข้าเรียน ปี พ.ศ.2468

อายุ	ชาย			หญิง			รวม		
	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน	ทั้งหมด	เรียน แล้ว	ยัง ไม่ได้ เข้า เรียน
7-8	3,210	129	3,081	2,751	30	2,721	5,961	159	5,802
8-9	2,831	252	2,579	2,620	19	2,621	5,451	271	5,180
9-10	2,722	344	3,278	2,445	23	2,422	5,167	367	4,800
10- 11	2,968	1,189	1,779	2,507	32	2,475	5,475	1,221	4,254
11- 12	3,059	1,436	1,623	2,550	65	2,485	5,609	1,501	4,108
12- 13	3,341	1,721,	1,620,	2,724	58	2,266	5,664	1,779	3,886
13- 14	4,066	2,107	1,959	2,456	43	2,413	6,522	2,150	4,372
รวม	22,197	7,178	15,019	17,653	270	17,383	39,850	7,448	32,402

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 44/80 รายงานการศึกษา
มณฑลปัตตานี พ.ศ.2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ที่
3853/40ลงวันที่ 10ธันวาคม พ.ศ.2470

จากตารางที่ 19 และ 20 แสดงจำนวนเด็กชายหญิงที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เล่าเรียนของมณฑลปัตตานีตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาได้เรียนอยู่แล้วและยังไม่ได้เข้าเรียน ปี พ.ศ. 246 และ พ.ศ. 2468 พบว่าแม้ว่าจะได้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษามาใช้บังคับให้เด็กที่อยู่ในเกณฑ์เข้าเล่าเรียนให้เข้าเรียนแล้วก็ตาม แต่จากตารางดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเด็กที่เข้าเล่าเรียนแล้วมีน้อยกว่าเด็กที่ยังไม่เข้าเล่าเรียน ที่เป็นเช่นนี้ ไม่ใช่เพราะการขาดแคลนครูเพียงอย่างเดียว หากแต่ว่าเด็กที่เกณฑ์ให้เรียนแล้วก็พยายามหลบหนีไม่ยอมเข้าเรียน ดังปรากฏในรายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานีว่า

...ด้วยผู้ปกครองเด็กไม่ค่อยนิยมในการศึกษาเลย ต้องคอยตรวจตราดูแล้วกล่าวกันเสมอ ถ้ามิฉะนั้นแล้วเด็กก็คอยหลบหลีกหนีหายลดน้อยลงทุกที ลงท้ายที่สุดจนเกือบจะหมดโรงเรียน จำเป็นต้นกะเกณฑ์กันใหม่ ครั้นจะเอาโทษตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาจริง ๆ แล้ว ก็เกรงว่าจะเป็นการเดือดร้อน จึงต้องจำเอน ผ่อนผันตามสมควร...²⁴

จากข้อมูลพบว่าเมื่อมีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา ใหม่ ๆ จำนวนนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็ว แต่หลังจากนั้นจำนวนนักเรียนที่เรียนอยู่ในโรงเรียนระดับประถมศึกษาจะมีจำนวนลดลง

ด้านคุณภาพของการศึกษาถือว่ายังต่ำอยู่ เห็นได้จากความพร้อมของเด็กที่สามารถเข้าสอบได้มีจำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนนักเรียนทั้งหมด และจำนวนผู้ที่สอบไล่ได้ก็มีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนผู้เข้าสอบ เช่นในปี พ.ศ. 2467 เฉพาะในโรงเรียนประชาบาลที่มีนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 7,402 คน ในจำนวนนี้เข้าสอบไล่เพียง 2,763 คน และสอบไล่ได้เพียง 195 คนเท่านั้น ส่วนนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ซึ่งมีจำนวน 514 คนนั้น ก็เข้าสอบไล่เพียง 331 คน และสอบไล่ได้เพียง 169 คน²⁵ นอกจากนี้ในบางปีจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบไล่มีจำนวนน้อยมาก ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

²⁴ “รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 44/52.

²⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, “รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 17 ประจำปีพุทธศักราช 2467,” หน้า 52.

ตารางที่ 21 จำนวนนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลที่เข้าสอบได้ และสอบไม่ได้ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ของมณฑลปัตตานี ในปี พ.ศ. 2465

ประเภทโรงเรียน	เข้าสอบ	สอบได้	เทียบเป็นร้อยละ
โรงเรียนรัฐบาล	95	73	76.84
โรงเรียนประชาบาล	86	55	63.95
รวม	181	128	70.71

ที่มา: รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 ประจำปีพุทธศักราช 2465 หน้า 75²⁶

ตารางที่ 22 จำนวนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ที่เข้าสอบ และสอบได้ได้ในโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2468²⁷

ชั้น	โรงเรียนรัฐบาล		โรงเรียนประชาบาล		โรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลรวมกัน	
	เข้าสอบ	สอบได้	เข้าสอบ	สอบได้	เข้าสอบ	สอบได้
ป.1	107	61	491	273	598	334
ป.2	93	46	269	143	362	189
ป.3	98	70	183	82	281	152
รวม	298	177	943	498	1,241	675

จากข้อมูลพบว่า ในปี พ.ศ. 2468 นักเรียนในโรงเรียนประชาบาลเข้าสอบได้ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 มีเพียง 943 คน จากจำนวนนักเรียนทั้งหมด 7,330 คน ซึ่งถือได้ว่าเข้าสอบได้

²⁶ นพดล โจนอุดมศาสตร์, "ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 138.

²⁷ "รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลปัตตานีสหุเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี กราบพูล เสนาบดีกระทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/80.

จำนวนน้อยมาก เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาที่จะทำให้นักเรียนมุสลิมพูดสื่อสารภาษาไทยได้ นอกจากนี้การที่นักเรียนในโรงเรียนประชาบาลต้องเรียนถึงสองภาษาคือ ทั้งภาษาไทย และภาษามลายู ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เรียนไม่ทันหลักสูตร และไม่มีความรู้พอที่จะสอบได้²⁸ แต่การเรียนภาษามลายูก็มีความจำเป็น เนื่องจากเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้บิดามารดาชาวมุสลิมยินยอมส่งบุตรหลานเข้าเรียนได้บ้าง

ทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 แต่มีผู้เรียนจำนวนน้อย และผู้ที่เรียนอยู่นี้ส่วนใหญ่ไม่ใช่มุสลิม เพราะในหมู่ชาวมุสลิมส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาภาษาไทย ยิ่งการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาด้วยแล้วมีชาวมุสลิมเรียนอยู่น้อยมาก จำนวนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2465-2468 ปรากฏดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 23 จำนวนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาของมณฑลปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2465-2468

ปี พ.ศ.	ม.1	ม.2	ม.3	ม.4	ม.5	ม.6	รวม
2465	65	32	9	9	6	3	124
2466	86	51	39	11	9	2	198
2467	88	40	42	24	11	6	211
2468	56	50	24	13	8	9	160

ที่มา: รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15-18 ประจำปีพุทธศักราช 2465-2468

นอกจากนี้ทัศนคติของประชาชน บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้น จึงไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน คือ

²⁸ "รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลปัตตานีสุมหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี กราบพูล เสนาบดีกระทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/80.

ประชาชนส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมมีอาชีพทำนา ทำสวน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากเด็กช่วย ประชาชนจึงไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเองเข้ารับการศึกษานในโรงเรียน ประกอบกับสภาพสังคมในสมัยนั้นไม่ต้องแก่งแย่งหางานทำเหมือนกับในสภาพปัจจุบัน คนส่วนใหญ่ในสมัยนั้นจึงถือว่าการศึกษานในโรงเรียนไม่ใช่สิ่งจำเป็น บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กมีความรังเกียจที่จะให้เด็กหญิงเรียนปะปนกับเด็กชาย โดยเฉพาะในหมู่ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ดังปรากฏในรายงานของเจ้าพระยามรราชที่ได้กราบบังคมทูล รายงานพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2466 ความตอนหนึ่งว่า

...โดยเฉพาะเด็กหญิงนั้น เป็นที่รังเกียจทั้งในทางศาสนาแลโดยธรรมดา ลัทธินิยมว่าหญิงผู้ใดซึ่งมีอายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไป จะสมาคมถูกต้องกับชายไม่ได้ยังเป็นคนต่างศาสนาแล้วเป็นการบาปชั่วร้ายมาก เพราะฉะนั้นในเรื่องที่จะบังคับเอาเด็กหญิงไปเข้าเล่าเรียนปะปนกับเด็กชาย แลกับครูผู้ชายเป็นสิ่งที่จะเป็นไปไม่ได้ ด้วยเหตุเกี่ยวข้องกับทางศาสนาเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องสนับสนุนในความไม่พอใจต่อการศึกษา...²⁹

ในเรื่องที่เกี่ยวกับว่า “หญิงผู้ใดซึ่งมีอายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไปจะสมาคมถูกต้องกับชายไม่ได้ยังเป็นคนต่างศาสนาแล้วเป็นการบาปชั่วร้ายมาก” นั้นเป็นการเข้าใจที่ไม่ผิดนัก แต่ก็ไม่ได้ถูกต้องทีเดียว การที่อิสลามห้ามมิให้ชายหญิงที่บรรลุนิติภาวะทางศาสนาแล้ว ซึ่งไม่ใช่ญาติพี่น้องที่สนิทสนมกันคลุกคลีมากจนเกินขอบเขตนั้น เพราะมันเป็นต้นเหตุที่จะนำไปสู่ความเสื่อมเสียในฐานะชู้สาวได้ง่าย ซึ่งอิสลามถือว่าการผิดประเวณีเป็นความชั่วที่ร้ายแรง ดังนั้นอิสลามจึงป้องกันก่อนที่จะเกิดเหตุซึ่งจะนำไปสู่ความเสื่อมเสียอย่างร้ายแรงดังกล่าว จึงได้มีข้อตักเตือนหรือข้อห้ามมิให้ชายหญิงที่ไม่ใช่ญาติสนิทอยู่กันตามลำพัง ไม่ใช่ว่าการอยู่กันตามลำพังระหว่างชายหญิงจะเป็นบาป แต่มันเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความเสื่อมเสียได้ง่าย อิสลามจึงได้ป้องกันที่ต้นเหตุเพื่อจะได้ห่างไกลกับการกระทำซึ่งอิสลามถือว่าชั่วร้ายเหล่านั้น อิสลามสนับสนุนการแต่งงาน แม้กระทั่งอนุญาตให้ชายสามารถมีภรรยาได้ไม่เกิน 4 คน ทั้งนี้เพราะคำนึงถึงสภาวะบางอย่างที่มีความจำเป็น ในขณะที่เดียวกันอิสลามถือว่าการ

²⁹ “รายงานเจ้าพระยามรราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามรราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

ประพัตติตติประเวณีเป็นความชั่วที่ร้ายแรง³⁰ ที่ถือเกณฑ์อายุ 12 ปีขึ้นไปนั้น ความจริงมีใช้อายุ 12 ปีตายตัว เกณฑ์นี้ก็คือ เกณฑ์การบรรลุนิติภาวะทางศาสนา การบรรลุนิติภาวะทางศาสนาอิสลามหมายถึง ผู้ที่พร้อมจะเป็นบิดาหรือมารดาได้ ถือ ถ้าเป็นชายก็เริ่มจากการที่มีฟันเป็ยก ถ้าเป็นหญิงก็เริ่มจากที่เริ่มมีประจำเดือนครั้งแรกซึ่งคงจะเป็นอายุราว 12-15 แล้วแต่สภาพร่างกายของแต่ละคน การที่อิสลามห้ามมิให้ชายหญิงที่บรรลุนิติภาวะทางศาสนาแล้ว ที่ไม่เป็นญาติสนิทอยู่กันตามลำพังหรือสนิทสนมจนเกินขอบเขตนั้น ก็เพราะคนที่บรรลุนิติภาวะทางศาสนาแล้วมีอารมณ์ทางเพศ ซึ่งถ้าควบคุมไม่ได้อาจนำไปสู่ความเสื่อมเสียในฐานะผู้สาวได้ง่าย

การที่กล่าวว่า “ยิ่งเป็นคนต่างศาสนาแล้วเป่นการบาปชั่วร้ายมาก” นั้น โดยข้อเท็จจริงแล้วไม่มีข้อกำหนดนี้ทางศาสนา แต่อิสลามได้มีข้อกำหนดมาให้มุสลิมแต่งงานกับมุสลิม คือ จะแต่งงานกับคนต่างศาสนาไม่ได้ หรือถ้าเป็นคนต่างศาสนาก็ต้องให้ผู้นั้นศรัทธาในศาสนาอิสลามก่อนจึงจะแต่งงานกับคนมุสลิมได้³¹ การที่ประชาชนเข้าใจว่ายังเป็นคนต่างศาสนายังเป็นบาปที่ชั่วร้ายนั้น เป็นการมองในแง่ของการแก้ปัญหาทางสังคมมากกว่า คือ ถ้าเป็นชายหญิงมุสลิมกระทำผิดฐานผู้สาวกึ่งายแก่การแก้ปัญหาทางสังคมมากกว่า คือตกลงให้แต่งงานกัน แต่ถ้าเกิดขึ้นกับคนที่นับถือศาสนาแตกต่างกันก็จะแก้ปัญหานี้ได้ยากเกี่ยวกับปัญหานี้ทางฝ่ายรัฐบาลคงไม่ทราบมาก่อนว่า บิดามารดาชาวมุสลิมมีความรังเกียจที่จะให้เด็กชายและหญิงเรียนรวมกัน ฝ่ายรัฐบาลมีเจตนาดีที่จะให้เยาวชนทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิงได้มีโอกาสเรียนหนังสืออย่างเท่าเทียมกัน แต่เจตนาดีนี้ก็กลับเกิดเป็นผลร้ายในภายหลัง

ดังนั้นเมื่อฝ่ายรัฐบาลทราบว่าบิดามารดาชาวมุสลิมมีความรังเกียจเช่นนั้น จึงได้มีการผ่อนผันไม่มีการเกณฑ์เด็กหญิงมุสลิมให้เข้าเรียนอีกต่อไป แต่ด้วยความหวังดีและตระหนักถึงประโยชน์ของการศึกษา จึงได้ใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมชักจูงใจให้บิดามารดาของเด็กโดยเฉพาะกำนันผู้ใหญ่บ้าน ได้ส่งบุตรสาวของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน³² โดยหวังว่าเมื่อเรียนจบระดับหนึ่งแล้วจะให้เป่นครูสอนเด็กหญิงในท้องถิ่นนั้นต่อไป แต่ความหวังนี้ก็มิประสบความสำเร็จ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2472 เพิ่ง

³⁰ อาลี อีซา. การมีภรรยาหลายคนในอิสลาม. กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์, 2520.

³¹ คณะผู้จัดทำหนังสือสายสัมพันธ์. ชีวิตการครองเรือน. กรุงเทพฯ: อักษรประเสริฐ, 2517.

³² “รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

มีครูผู้หญิงที่นับถือศาสนาอิสลามเพียง 1 คนเท่านั้น และได้เริ่มเปิดโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงที่นับถือศาสนาอิสลามขึ้น ซึ่งในระยะแรกก็สอนแต่ภาษามลายูเท่านั้น ยังไม่ได้มีการสอนภาษาไทยแต่อย่างใด³³

ความจำเป็นที่จะต้องเรียนศาสนา ซึ่งเป็นบทบัญญัติทางศาสนาที่มุสลิมทุกคนจะต้องเรียนรู้หลักการเบื้องต้นทางศาสนา เรียนรู้หลักการปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ เพื่อจะได้สามารถประกอบศาสนกิจตามที่ศาสนาได้บัญญัติไว้ ดังนั้นก่อนที่จะมีการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 เยาวชนชาวไทยมุสลิม ส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี ได้มีโอกาสเรียนศาสนาจากปอเนาะ สุเหร่าหรือตามบ้านของคนที่มีความรู้ทางศาสนาอยู่แล้ว ซึ่งสถานศึกษาเหล่านี้มีอยู่มากมายแทบจะทุกตำบลและหมู่บ้าน ดังปรากฏในรายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2467 ตอนหนึ่งว่า

...โรงเรียนที่ตั้งขึ้นโดยผิดพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2461 ...มีมากในพวกสยามมลายูแทบจะทุกตำบลและหมู่บ้าน การที่เปนเช่นนี้คล้ายกับคนไทยที่มีบุตรหลานนำไปฝากวัด ถ้าชาวบ้านนิยมใต๊ะหะยี้คนไหนมากก็นำบุตรหลานไปฝากให้เล่าเรียนกับคนนั้น ส่วนผลที่ใต๊ะหะยี้จะได้้นนอกจากชื่อเสียง ยังได้รับอามิสบูชาจากผู้ปกครองเด็กเช่นกับพระตามวัดฉะนั้นชาวสยามมลายูถือศาสนาเคร่งครัดนัก การที่ผู้ปกครองส่งบุตรหลานไปให้เรียนตามสำนักต่าง ๆ ในศาสนาอิสลามนี้ เพื่อเล่าเรียนศาสนาอิสลามนั้น ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของเขา³⁴....

ในปี พ.ศ. 2459 มีรายงานว่าในมณฑลปัตตานีมีโรงเรียนบุคคล 479 โรงเรียน³⁵ เข้าใจว่าโรงเรียนบุคคลในที่นี้ส่วนใหญ่คงเป็นโรงเรียนปอเนาะ โรงเรียนตามสุเหร่า และโรงเรียนตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งจะสอนภาษามลายู การอ่านคัมภีร์กุรอาน และหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม ซึ่งพบว่ามี

³³ พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์, "รายงานประจำปีราชการกระทรวงมหาดไทย จำนวนพระพุทศักราช 2471 มณฑลปัตตานี," เทศาภิบาล, 30, 11 (พ.ศ.2473)

³⁴ "รายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร.44/52.

³⁵ "มณฑลต่างๆส่งรายงานครั้งปีจำนวนโรงเรียนรัฐบาลชั้นประถม ชั้นมัธยม เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459 ธรรมการมณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนอธิบดีกรมศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร.44/22.

โรงเรียนเหล่านี้มีอยู่มากมาย มีมากกว่าจำนวนตำบลเสียอีก เพราะว่าในปี พ.ศ.2464 จำนวนตำบลของมณฑลปัตตานีมีจำนวน 220 ตำบล³⁶ เท่านั้น

อย่างไรก็ตามในระยะต่อ ๆ มา โรงเรียนเหล่านี้อาจจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นหรือลดลงไปบ้าง ทั้งนี้เพราะสถาบันการศึกษาเหล่านี้เกิดขึ้นและล้มได้ง่าย เพราะไม่มีกฎเกณฑ์หรือแบบแผนแน่นอน ถ้าโต๊ะครูเสียชีวิตลง และไม่มีคนอื่นมาสอนแทนหรือมีแต่คนไม่ศรัทธา ปอเนาะนั้นก็อาจจะต้องเลิกล้มไปโดยปริยาย เพราะไม่มีเด็กมาเรียน เด็กที่เรียนอยู่แล้วก็จะอพยพโยกย้ายไปเรียนที่ปอเนาะอื่น สถานศึกษาตามบ้านก็เช่นเดียวกัน เมื่อโต๊ะครูเสียชีวิตลงถ้าบุตรหลานไม่มีความรู้ที่จะรับช่วงสอนต่อได้ สถานศึกษานั้นก็เป็นอันว่าเลิกล้มไป ในแง่ของการเกิดโรงเรียนหรือสถานที่เรียนทางด้านศาสนาอิสลามก็เกิดขึ้นได้ง่าย เช่นเมื่อมีคนที่มีความรู้ทางศาสนา ซึ่งอาจจะเรียนมาจากปอเนาะที่มีชื่อเสียงที่คนเลื่อมใสศรัทธา หรือไปเรียนจากที่อื่น ๆ เมื่อกลับมาอยู่ในตำบล หมู่บ้านอาจจะเปิดปอเนาะขึ้น คือเริ่มจากสอนที่บ้านของตนเองก่อน เมื่อคนมีความเลื่อมใสศรัทธาก็อาจจะเรียกริเงินซื้อที่ดินเพื่อเปิดปอเนาะหรือถ้าโต๊ะครูคนนั้นมีที่ดินเป็นของตนเอง และมีเนื้อที่มากพอสมควร คนต่างถิ่นต่างตำบลก็อาจจะมาสร้างปอเนาะอยู่อาศัยและเรียนหนังสือ ก็กลายเป็นสถานศึกษาทางศาสนาอิสลามที่เรียกว่าปอเนาะขึ้น

ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ โรงเรียนสอนศาสนาอิสลามเหล่านี้แม้ว่าจะได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ เมื่อ พ.ศ. 2461 แล้วก็ตาม แต่โรงเรียนสอนศาสนาอิสลามเหล่านี้ก็ยังไม่ได้จดทะเบียนเป็นโรงเรียนราษฎร์แต่อย่างใด และทางราชการก็จำเป็นต้องผ่อนผันเรื่องมาเพราะกลัวจะเป็นการเดือดร้อนแก่ประชาชน และกระทบกระเทือนต่อการเรียนการสอนทางด้านศาสนา

ในปี พ.ศ. 2462 สถานที่ให้การศึกษาทางศาสนาอิสลาม หมายถึงปอเนาะ โรงเรียนตามสุเหร่า และโรงเรียนตามบ้านของผู้รู้ต่าง ๆ มีจำนวน 595 แห่ง มีครู 599 คน³⁷

นอกจากนี้ หากทางเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลจะบังคับกวดขันมากก็เกรงจะกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกของประชาชนมากจนเกินไป ซึ่งอาจลุกลามเป็นปัญหาทางการเมืองที่ใหญ่โตได้ ดังนั้นในระยะหลัง รัฐบาลจำเป็นต้องยอมผ่อนผันบ้างตามสมควร ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี คือ การขาดแคลนครู คือ ขาดแคลนทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพ ซึ่งในแง่ของปริมาณตามการคำนวณของเจ้าพระยาอมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้มีการ

³⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 ประจำปีพุทธศักราช 2464," หน้า 3.

³⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 ประจำปีพุทธศักราช 2462," หน้า 37.

คำนวณว่าในปี พ.ศ. 2466 โรงเรียนประชาบาลในมณฑลปัตตานีควรมีครูอย่างน้อย 1,229 คน จึงจะสามารถทำให้การเรียนการสอนเป็นไปด้วยดี ดังปรากฏรายละเอียดวิธีการคำนวณดังนี้

...เด็กชายแลเด็กหญิงซึ่งมีอายุตั้งแต่ 10 ขวบ ถึง 14 ปี ในเขตรับบังคับให้เรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา รวมทั้งมณฑล 76,813คน หักเด็กซึ่งเรียนในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนราษฎร แลเด็กที่บกพร่องในส่วร่างกาย กำลังความคิด หรือเป็นโรคติดต่อ แลเด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนเกิน 3,200เมตร (80 เส้น)โดยประมาณว่า 1ใน 5 เปนจำนวน 15,362 ออกเสีย คงเหลือเด็กที่จะต้องเล่าเรียนจริงในโรงเรียนประชาบาล 451,61 คน กำหนดจำนวนนักเรียน 30คนต่อครูคน 1 ซึ่งเป็นจำนวนพอดีจะต้องใช้ครู 2,048 คน ถ้ากำหนดเปนอย่างสูง นักเรียน 50 คน ต่อครูคน 1 ต้องใช้ครู 1,229 คน ถ้าจัดอย่างเต็มที่ให้เด็กได้เล่าเรียนทั่วถึงกัน จะต้องมีโรงเรียนอย่างน้อย 500โรงเรียน³⁸ ...

แต่ตามวิธีคำนวณของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าใช้ครูเพียง 614 คนก็เพียงพอ ดังปรากฏรายละเอียดวิธีการคำนวณ ดังนี้คือ

...ตามที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคำนวณ...ขอเรียนว่า

(1)ตามที่คำนวณว่าเมื่อหักจำนวนเด็ก ซึ่งจะได้ยกเว้นออกแล้วประมาณ 1ใน 5 ของจำนวนเต็มนั้นเปนจำนวนประมาณ ซึ่งยังไกลต่อความจริงเพราะเด็กที่ควรได้ยกเว้นนอกจากเหตุที่อ้างยังมีอีก เช่น ยกเว้นให้เรียนที่บ้านตามมาตรา 10และเด็กที่อยู่ภายในเขตร 3,200 เมตร แต่ไม่สามารถไปถึงโรงเรียนได้ ด้วยเหตุอันไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ตามมาตรา (3)11ทั้ง 2 ประเภทนี้ เป็นจำนวนอีกไม่น้อย ถ้าจะประมาณให้ไกลแล้วต้องหักออกไม่น้อยกว่า 1ใน 2เป็นจำนวน 38,406 คน ซึ่งคงเหลือที่จะเข้าโรงเรียนประชาบาลในจำนวนนี้ ยังมีที่ขอเรียนแต่ตอนเช้าหรือตอนบ่าย หรือเรียนวันหนึ่งวันหนึ่ง ประมาณว่าจะมีเช่นนั้น 1ใน 5

³⁸ “เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตรวจราชการมณฑลปัตตานีได้ เจ้าพระยามรราช กราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.3.3/2.

นักเรียนที่จะมาพร้อมกันในวันหนึ่งหรือเวลาหนึ่งก็จะเหลือเพียง 30,724 คน นอกจากนี้ยังจะขอลาหยุดช่วยผู้ปกครองทำการเลี้ยงชีพตามมาตรา 13 อีกปีละ 2 เดือน แต่จำนวนนี้จะไม่หักออกเพราะเป็นการหยุดชั่วคราว ในจำนวน 30,724 คน คิดครูคนหนึ่งสอนนักเรียน 50 คน ซึ่งเป็นจำนวนไม่มากไปเลย เพราะที่มาเรียนจริงในวันหนึ่งตามสถิติเพียง 100 ละ 80 คน หรือ 40 ใน 50 คนเท่านั้น ก็คงเป็นครู 614 คนเท่านั้น ,,³⁹

แม้จะคำนวณโดยวิธีของเจ้าพระยามรราช ซึ่งต้องใช้ครูเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานีน้อยอย่างน้อย 1,229 คนหรือโดยวิธีของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งต้องใช้ครูอย่างน้อย 614 คนก็ตาม แต่สภาพข้อเท็จจริงก็ไม่มีครูในปริมาณขั้นต่ำ ตามที่ได้คำนวณไว้ เพราะในปี พ.ศ. 2466 ครูในโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานีมีเพียง 201 คน⁴⁰ เท่านั้น คือมีประมาณ 14 ใน 3 ของปริมาณครูขั้นต่ำ ตามที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้คำนวณไว้ ดูจำนวนครูและจำนวนโรงเรียน

ตารางที่ 24 จำนวนครูในโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี พ.ศ.2464-2467⁴¹

ปี พ.ศ.	จำนวนครู	จำนวนโรงเรียน
2464	171	113
2465	200	127
2466	201	122
2467	217	122

³⁹ “เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตรวจราชการมณฑลปัตตานีได้ หนังสือชี้แจงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจการของกระทรวงศึกษาธิการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรียนเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.3.3/2.

⁴⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานกระทรวงศึกษาธิการ, 16 ,2466.

⁴¹ นพดล โจนอุดมศาสตร์, “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.)

จากตารางที่ 24 พบว่าครูในโรงเรียนประชาบาลโดยเฉลี่ยแต่ละโรงเรียนมีครูไม่ถึง 2 คน และต่อมาในปี พ.ศ. 2470 จำนวนครูในโรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานี มีจำนวนลดลงเหลือ 105 โรงเรียน การขาดแคลนครูในเชิงปริมาณเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การศึกษาในมณฑลปัตตานีไม่ได้ผลเท่าที่ควรในแง่ของคุณภาพ อาจกล่าวได้ว่าครูโรงเรียนประชาบาลส่วนใหญ่ของมณฑลปัตตานี คุณภาพไม่ได้มาตรฐาน ดังปรากฏในรายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2467 ที่กล่าวถึงการศึกษาในจังหวัดสายบุรี ตอนหนึ่งว่า...ความรู้ของครูในส่วนวิธีสอนค่อนข้างอ่อน⁴²... และกล่าวถึงการศึกษาในโรงเรียนประชาบาลของจังหวัดนราธิวาส ตอนหนึ่งว่า

...ครูโรงเรียนประชาบาลทุกแห่งต้องมีทั้งครูภาษาไทยและภาษามลายู แห่งใดที่ไม่มีการสอนภาษาไทยเพราะครูไม่สามารถ ก็เป็นอันว่าส่งนักเรียนเข้าสอบไม่ได้⁴³..

ในส่วนของจังหวัดยะลา ก็เช่นเดียวกัน

..สอบไล่แต่จะเพาะโรงเรียนที่สอนภาษาไทยเท่านั้น ส่วนโรงเรียนที่สอนภาษามลายูหาได้จัดการสอบไม่...⁴⁴

สำหรับโรงเรียนในจังหวัดปัตตานีก็อยู่ในสภาพเดียวกัน

จากการวิจัยพบว่าโรงเรียนบางแห่งมีการสอนภาษามลายูเท่านั้น ไม่มีการสอนภาษาไทย ทั้งนี้เป็นเพราะขาดแคลนครูที่จะสามารถสอนภาษาไทย ครูบางคนที่สอนภาษามลายูก็ไม่สามารถสอนภาษาไทยได้ การจัดการศึกษาที่จะให้ชาวไทยมุสลิมได้เรียนรู้ภาษาไทย สามารถพูดภาษาไทยได้จึงไม่ได้ผลเท่าที่ควร โรงเรียนประชาบาลส่วนใหญ่อยู่ตามตำบลซึ่งมักจะห่างไกลจากตัวเมือง ตามตำบลหมู่บ้านต่าง ๆ เหล่านั้นประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน คนที่อยู่ในเมืองที่สามารถพูด อ่านและเขียนภาษาไทยได้ก็มักจะไม่ค่อยสมัครเป็นครู เพราะรายได้น้อย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴² "รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียบเรียงนามดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร. 44/52.

⁴³ "รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียบเรียงนามดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร. 44/52.

⁴⁴ "รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียบเรียงนามดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร. 44/52.

อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็ต้องเดินทางไปทำงานไกล และการคมนาคมไม่สะดวก ในรายงานของกระทรวงศึกษาธิการ ปี พ.ศ. 2462 ได้กล่าวถึงปัญหาตอนหนึ่งว่า

...ที่จะขัดข้องเรื่องครูก็คือ จะหาคนสมัครเป็นครูได้ยาก เหตุว่าผลประโยชน์ของครูต่ำลไม่พอกับที่คนจะมอบชีวิตหากินในทางครูอย่างหนึ่ง ราษฎรมะลายูที่พอจะยกย่องให้เป็นครูพิเศษ รู้ทั้งหนังสือไทยดี รู้ทั้งหนังสือมลายูดีนั้นมีน้อย...⁴⁵

นอกจากนี้ครูบางคนก็ไม่มีความตั้งใจในการสอนหนังสือ บางคนเป็นครูเพื่อ...หาโอกาสหลีกเลี่ยงจากการเพนทหาร เพราะพวกนี้ที่รับตำแหน่งเป็นครูเช่นนี้มีโอกาสได้รับการผ่อนผันในการเกณฑ์ได้ชั่วคราว⁴⁶ ...

การขาดแคลนครูทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเช่นนี้นับได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความมุ่งหมายที่จะให้ชาวไทยมุสลิมพูดภาษาไทยได้จึงได้ผลน้อยมาก การขาดแคลนครูทำให้การเรียนการสอนไม่ได้ผล โดยเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลที่อยู่นอกตัวเมืองออกไป ซึ่งจะมีผลต่อเนื่องทำให้ประชาชนเห็นว่าการส่งเด็กให้ไปเรียนหนังสือในโรงเรียนเป็นการเสียเวลา เสียประโยชน์ในการทำมาหากิน ซึ่งจะยังไม่เห็นความสำคัญของการเรียนหนังสือในโรงเรียนมากขึ้น

นอกจากนี้การขาดแคลนครูก็ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมีโอกาสที่จะกวาดขัน บังคับเกณฑ์เด็กได้เต็มที่ เพราะแม้จะบังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน แต่ก็มีครูที่จะสอนไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องมีการผ่อนผัน ดังปรากฏในรายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานีตอนหนึ่งว่า

...เมื่ออำเภอสั่งให้ผู้ปกครองของเด็กส่งเด็กไปโรงเรียนคราวใด ก็เห็นไปเรียนเต็มโรงเรียนทุกคราวที่สั่ง แล้วค่อย ๆ ร่วงโรยหายไปอีกจนถึงกับต้องสั่งใหม่ดังนี้เสมอ แต่ถ้าจะใช้อำนาจบังคับแล้วก็ต้องหาครู ซึ่งนับว่าเหมาะแก่ภูมิลำเนาเสียก่อน ถ้าและเราได้ครูที่ดีใช้ดังกล่าวนี้อแล้ว การบังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนก็ไม่เห็นแปลกอะไรไปกว่าบังคับให้ผู้ที่ยิวโหย ซึ่งยังไม่รู้จักอาหารรับประทาน

⁴⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 ประจำปีพุทธศก 2462.

⁴⁶ "รายงานเจ้าพระยามราชดำริตรวจจัดการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามราชดำริบั้งคมพุด 3.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

ต่อเมื่อผู้ที่ถูกบังคับได้ชิมรสอาหารอันโอชะรสแห่งความรู้ต่าง ๆ ภายหลังจากก็จะ
กลับปลาบปลื้มยินดีพร้อมด้วยความเสียใจแน่นอน...⁴⁷

ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 แล้ว ความ
ต้องการครูมีจำนวนเพิ่มขึ้น ดังนั้นทางมณฑลปัตตานีจึงขอเพิ่มจำนวนนักเรียนฝึกหัดครูมูลจาก 10
คน เป็น 20 คน ซึ่งทางกระทรวงศึกษาธิการก็อนุญาตและทางมณฑลปัตตานีก็ได้รับนักเรียนฝึกหัดครู
มูลเข้าเรียนปีละ 20 คน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2465 เป็นต้นมา⁴⁸

ในบางแห่งได้มีการแก้ไขโดยการจัดแบ่งนักเรียนออกเป็น 2 พวก แต่ละพวกเรียนวันเว้นวัน⁴⁹
การจัดแบ่งนักเรียนวิธีนี้ทำให้นักเรียนเรียนได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย คือ เรียนได้เพียงไม่เกิน 50
เปอร์เซ็นต์ ของเวลาเรียนที่ควรจะเป็นจริง ทำให้คุณภาพทางการศึกษายิ่งลดต่ำลง แต่ก็เป็นภาวะ
จำเป็นสำหรับสมัยนั้นดีกว่าที่จะปล่อยให้เด็กส่วนหนึ่งไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือเลย

การแก้ไขปัญหาคาราคาเผลนครู อีกวิธีหนึ่งก็แก้ไข โดยให้นักเรียนที่เรียนในชั้นสูงกว่ามาสอน
นักเรียนชั้นต่ำกว่า⁵⁰ ซึ่งทำได้เฉพาะในโรงเรียนที่มีการเรียนการสอนอย่างได้ผลมาแล้ว สำหรับโรงเรียน
ที่มีแต่ครูสอนภาษามลายูก็จะใช้วิธีนี้ไม่ได้ เพราะจุดมุ่งหมายที่แท้จริงคือต้องการให้มีการเรียน
ภาษาไทย

นอกจากนี้โรงเรียนใดที่ยังไม่มีครูที่สามารถสอนภาษาไทยได้ก็คงให้มีการสอนภาษามลายู
นับว่าเป็นลักษณะการแก้ปัญหาอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีครูสอนภาษาไทยไปสอนก็ไม่ต้องยุ่งยากใน
การเกณฑ์บังคับให้นักเรียนเข้าเรียนใหม่

การขาดเรียนของนักเรียน สืบเนื่องจากปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นส่งผลทำให้เด็กนักเรียน
ขาดเรียนมาก โดยเฉพาะปัญหาที่สืบเนื่องมาจากทัศนคติของบิดามารดา และผู้ปกครองของเด็กที่ไม่เห็น
ความสำคัญของการเรียนหนังสือในโรงเรียน ทำให้คอยหลบหลีกมิให้บุตรหลานของตนถูกเกณฑ์บังคับ

⁴⁷ “รายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี พ.ศ.2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ, คร.44/52.

⁴⁸ “มณฑลปัตตานีขอเพิ่มอัตรารับนักเรียนฝึกหัดครูมูลมณฑลเพิ่มอีก 10 คน หนังสือขอเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ แจ้งความมายัง
สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, คร.53.6/95.

⁴⁹ “รายงานเจ้าพระยามราชตวรจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามราชตวร บังคมทูต ร.6,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

⁵⁰ “เจ้าพระยามราชตวรจ ทรวจราชการมณฑลปัตตานีได้ หนังสือชี้แจงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในสวนที่
เกี่ยวข้องกับกิจการของกระทรวงศึกษาธิการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรียนเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.3.3/2.

ให้เข้าเล่าเรียน บางครั้งก็สนับสนุนให้ลูกหลานขาดโรงเรียน ทำให้มีเวลาเรียนน้อย ซึ่งจะส่งผลทำให้เด็กเรียนอ่อนไม่สามารถเข้าสอบได้

ในปี พ.ศ. 2462 เฉพาะในโรงเรียนรัฐบาลเวลาเรียนของนักเรียนคิดเฉลี่ยมาเรียนร้อยละ 50.15 ซึ่งถือได้ว่าต่ำมาก เพราะมณฑลที่อยู่ใกล้เคียงคือ มณฑลนครศรีธรรมราช นักเรียนมาเรียนเฉลี่ยร้อยละ 66.73 ของเวลาที่เปิดเรียนทั้งหมด⁵¹ ยิ่งเมื่อกฎหมายบังคับ คือ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ที่ให้มีการเกณฑ์บังคับให้เข้าเรียนด้วยแล้ว เวลาเรียนโดยเฉลี่ยก็จะยิ่งน้อยลง ในรายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานี ปี พ.ศ. 2467 ได้กล่าวถึงการเล่าเรียนของนักเรียนในจังหวัดปัตตานีตอนหนึ่งว่า

...นักเรียนที่เรียนอยู่ในเกณฑ์บังคับให้เล่าเรียนนี้หาได้เล่าเรียนเต็มตามหลักสูตรไม่ เพราะมีเวลาไปเข้าโรงเรียนน้อย คอยต้อนรับเข้าโรงเรียนเปนจับปูใส่กระด้งอยู่เสมอ เด็กเหล่านี้ปีหนึ่งมีเวลาเรียนจริง ๆ ไม่ถึง 30 เปอร์เซ็นต์ ผู้ที่สอบไล่ได้โดยมากนั้นมักเป็นผู้ที่ตั้งใจเล่าเรียนจริง ๆ แทบทั้งนั้น เรื่องเด็กไม่สมัคเข้าเล่าเรียนตามหมายเกณฑ์ที่บังคับ หรือ เมื่อครั้งยังไม่ได้ใช้พระราชบัญญัติบังคับดูก็ไม่ผิดแปลกอะไรกัน คงตกเปนเจ้าหน้าที่คอยต้อนรับให้เข้าเล่าเรียนอยู่เสมอ ดังนั้นการเล่าเรียนของเด็กยังไม่ได้ผลดี...⁵²

ในส่วนที่กล่าวถึงการศึกษาของจังหวัดนราธิวาสก็เช่นเดียวกัน คือ เด็กขาดเรียนมาก

...จำนวนเวลาเรียนของนักเรียนประชาบาลมีน้อย เนื่องในการสนใจในการศึกษาไม่พอ แม้ครูหรือเจ้าหน้าที่ได้พยายามกล่อมเกลามาแล้วประการใดก็ดี ยังไม่เปนผลที่ชักจูงนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลทุกแห่งสนใจในการศึกษา...⁵³

โรงเรียนประชาบาลในจังหวัดปัตตานีก็คงจะอยู่ในสภาพเดียวกัน

⁵¹ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่ 12 ประจำปี พุทธศก 2462.

⁵² "รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 44/52.

⁵³ "รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 44/52.

ในปี พ.ศ.2468 พระยาโฆวาทวรกิจ ผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง กระทรวงศึกษาธิการได้มี
โอกาสเดินทางไปยังมณฑลปัตตานี ได้รายงานถึงการศึกษาในมณฑลปัตตานีตอนหนึ่งว่า

...จำนวนเด็กมาเรียนน้อยเกินคาดหมาย โหร่งเหร่งเต็มที ดูในบัญชีเรียกชื่อก็มี
จำนวนมากแต่ไม่มาเรียน ได้รับคำแก้ว่าติดช่วยพ่อแม่ไถนา เป็นเวลาไถนา
จริง แต่พลิกดูเดือนก่อน ๆ ก็มีขาดกันมาก ๆ ไล่เลี้ยงเข้าจึงได้ความกระด้างเสีย
มาก...⁵⁴

โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นในปี พ.ศ.2465 ทางรัฐบาลก็ได้ยินยอมผ่อนผัน
เกี่ยวกับการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียน เวลาเรียนของนักเรียนก็ยิ่งน้อยลง เพราะปรากฏว่าในปี
พ.ศ. 2470 เวลาเรียนของนักเรียนในมณฑลปัตตานี เฉพาะในโรงเรียนรัฐบาล เวลาเรียนของ
นักเรียนเฉลี่ยร้อยละ 68.11 ของเวลาเปิดเรียนทั้งหมด ส่วนในโรงเรียนประชาบาลมีเวลาเรียนเฉลี่ย
เพียงร้อยละ 36.48⁵⁵ เท่านั้น มาในปี พ.ศ. 2471 เวลาเรียนของนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาลเฉลี่ยร้อยละ
60.13 ส่วนเวลาเรียนของนักเรียนในโรงเรียนประชาบาล มาเรียนเฉลี่ยเพียงร้อยละ 19.19⁵⁶ ซึ่ง
มีเวลาเรียนน้อยมาก และเป็นมณฑลที่นักเรียนมีเวลาเรียนน้อยที่สุดของประเทศ ความมุ่งหมายที่จะ
จัดการศึกษาเพื่อให้เยาวชนมุสลิมในมณฑลปัตตานีสามารถพูดภาษาไทยได้ จึงไม่ประสบผลสำเร็จ

วิธีการของบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กบางคนที่จะให้บุตรหลานของตนขาดโรงเรียนก็มี
วิธีการที่แปลก คือ มีการเล่นแง่ทางกฎหมาย กล่าวคือตามข้อบังคับของ พระราชบัญญัติประถมศึกษา
พุทธศักราช 2464 มาตรา 6 ข้อ 2 ระบุว่าไม่ให้ขาดเรียนเกิน 30 วันติด ๆ กัน ผู้ปกครองบางคนจึงให้
บรรดาบุตรหลานที่อยู่ในความปกครองของตนไปโรงเรียน 1 วัน หรือ 2 วัน แล้วขาดเรียน 29 วัน⁵⁷ ซึ่ง
สร้างความยุ่งยากแก่เจ้าหน้าที่เป็นอันมากถึงกับมีการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดของมณฑลปัตตานี
เพื่อหารือเกี่ยวกับเรื่องนี้ ศึกษาธิการมณฑลปัตตานี ได้ชี้แจงแก่ที่ประชุมตอนหนึ่งว่า

⁵⁴ "รายงานพระยาโฆวาทไปตรวจการตั้งโรงเรียนกสิกรรม มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลปัตตานี พระยาโฆวาทวรกิจ เรียนปลัดทูล
ฉลอง กระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.61.2/62.

⁵⁵ กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 20 ประจำปีพุทธศักราช 2470.

⁵⁶ กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 21 ประจำปีพุทธศักราช 2471.

⁵⁷ "เรื่องมณฑลปัตตานีสั่งข้อหรือเกี่ยวแก่ราชการแผนกศึกษาธิการของจังหวัดสายบุรีในคราวประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด ข้อประชุมผู้ว่า
ราชการจังหวัดมณฑลปัตตานี วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2465 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ประธานกรรมาธิการเรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ, หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.35/20.

...การที่มีบทลงโทษไว้ในมาตรา 44 นั้น ประสงค์จะป้องกันคนที่หลีกเลี่ยงการเรียนอยู่จริง ๆ เมื่อผู้นั้นมีวันเรียนครบ 160 วัน ตามมาตรา 5 แล้วแต่ถ้าใครจงใจขาดเดือนละ 29 วัน คือไม่ให้ครบ 30 วันติด ๆ กันดังข้อหาหรือ เมื่อปีหนึ่งรวมเวลาเรียนไม่ได้ครบ 160 วันก็ฟ้องลงโทษตามมาตรา 42 ได้ คือเด็กทุกคนต้องเรียนอยู่ในโรงเรียน และการเรียนนั้น ท่านกำหนดให้มีเวลาไม่น้อยกว่า 320 เวลา หรือ 160 วัน หรือ 800 ชั่วโมงแล้ว...⁵⁸

จะเห็นได้ว่าบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กนักเรียนบางคนพยายามหาช่องทางที่จะหลีกเลี่ยงกฎหมาย โดยอาศัย พระราชบัญญัติประถมศึกษาพุทธศักราช 2464 มาตรา 44 เป็นข้ออ้างซึ่งได้กลายเป็นปัญหาทางกฎหมาย เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ให้ลงโทษตามมาตรา 7 และขอความเห็นจากสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีว่าจะแก้ไขปัญหานี้อย่างไรต่อไป ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

...บทลงโทษตามมาตรา 44 กำหนดไว้สำหรับบิดามารดา หรือผู้ปกครองเพิกเฉยปล่อยให้เด็กของตนขาดโรงเรียนเกิน 30 วัน ติด ๆ กัน โดยไม่ได้รับอนุญาตหรือโดยปราศจากเหตุผลที่พึงได้ตามมาตรา 6 (2) ฉะเพาะทางเดียวเท่านั้น ถ้ามีผู้ตั้งใจขาดโรงเรียนโดยเจตนาหลีกเลี่ยงดังข้อหาหรือก็มีมาตรา 7 เป็นข้อลงโทษตามธรรมดาอยู่แล้ว ที่เปิดไว้กว้างเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการผ่อนผันแก่ราษฎร แต่เมื่อมีผู้คอยสนับสนุนให้ถือประโยชน์นี้เป็นทางหลีกเลี่ยงมากขึ้นจนจะเป็นการเสียอำนาจพระราชบัญญัติทั่วไปแล้ว กระทรวงศึกษาธิการขอทราบเพื่อเป็นดำริห์ต่อไป ในเวลาที่พระราชบัญญัติยังใหม่ ๆ อยู่เช่นนี้เห็นควรรอดูผลไปก่อน...⁵⁹

⁵⁸ เรื่องมณฑลปัตตานีสั่งข้อหาหรือเกี่ยวข้องกับราชการแผนกศึกษาธิการของจังหวัดสายบุรีในคราวประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด ข้อประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดมณฑลปัตตานี วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2465 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ประธานกรรพเรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.35/20.

⁵⁹ เรื่องมณฑลปัตตานีสั่งข้อหาหรือเกี่ยวข้องกับราชการแผนกศึกษาธิการของจังหวัดสายบุรีในคราวประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด หนังสือแจ้งความของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ แจ้งความมายัง สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.35/20.

อย่างไรก็ตาม หลังจากเกิดเหตุการณ์ไม่สงบในมณฑลปัตตานีเมื่อปลายปี พ.ศ.2465 แล้ว การเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ได้มีการผ่อนผันเป็นอันมาก

ในเรื่องปัญหาการขาดเรียนของเด็กนักเรียนนี้ ทางรัฐบาลได้พยายามแก้ไขโดยจัดให้มีการสอนภาษามลายูในโรงเรียนประชาบาล โดยหวังว่าจะทำให้เด็กนักเรียนมาโรงเรียนมากขึ้น เพราะได้เรียนภาษามลายูด้วย แต่วิธีนี้ก็ไม่สำเร็จผล นอกจากนั้นก็มีการฟ้องร้องลงโทษตามบทบัญญัติของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

...โดยเฉพาะเด็กชายนั้น ได้มีการเรียกร้องบังคับตลอดทั่วไป เคยปรากฏบางราย ถึงกับฟ้องร้องบิดามารดา ผู้ปกครองเด็กในสถานที่ต้องการว่าขัดขืนไม่ส่งเด็กไปเข้าเล่าเรียนใน โรงเรียนก็มี...⁶⁰

ทางรัฐบาลได้พยายามแก้ไขโดยวิธีการต่าง ๆ เพื่อจะให้เด็กได้ไปโรงเรียน มีเวลาเรียนในโรงเรียนมากขึ้น แต่เด็กนักเรียนก็ยังขาดเรียนอยู่มาก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁰ รายงานเจ้าพระยามรชาฯ ตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามรชาฯ กราบบังคมทูล ร.6 , หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.

3.3 หลักสูตร

จากรายงานตรวจราชการมณฑลปัตตานีที่เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับดังกล่าว ระบุว่า การศึกษาเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลขึ้น และการที่ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีเดือดร้อนมากคือ การศึกษาที่ได้จัดนั้นขัดกับหลักศาสนาอิสลาม และประเพณีที่ห้ามเด็กชายวัยเริ่มต้นสู่ความเป็นหนุ่มสาวใกล้ชิดติดต่อกัน ดังปรากฏในรายงานนั้นตอนหนึ่งว่า

...โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงนั้น เปนที่รังเกียจทั้งในทางศาสนา แลโดยธรรมเนียมปฏิบัติ นิยมว่า หญิงใดซึ่งมีอายุ 12 ปีขึ้นไป จะสมาคมถูกต้องกับชายไม่ได้ ยิ่งเป็นคนต่างศาสนาแล้ว เปนการบาปชั่วร้ายมาก...⁶¹

ในปี พ.ศ.2466 ที่ประชุมเสนาบดีจึงตกลงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามหลักรัฐประศาสนนโยบาย คือ ให้อยกเลิกสิ่งขัดต่อศาสนาหรือประเพณีทุกอย่าง และให้ส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่ารัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม⁶² โดยสั่งห้ามเกณฑ์เด็กหญิงเข้าเรียนร่วมกับเด็กชายชั่วคราว จนกว่าจะมีโรงเรียนสตรีซึ่งสอนโดยครูสตรีโดยเฉพาะก่อน และให้ส่งเสริมการเรียนการสอนตามสุเหร่า หรือมัสยิดตามธรรมเนียมเดิม แต่กำหนดว่าควรสอนทั้งภาษามลายู และภาษาไทย ส่วนโรงเรียนทั่วไปในมณฑลปัตตานีนั้นให้สอนทั้งสองภาษานี้เป็นหลัก โดยให้สอนภาษามลายูเป็นพื้นฐานก่อน ขึ้นต่อมาจึงสอนทั้ง 2 ภาษา⁶³

การที่มีสถานที่ให้การศึกษาทางศาสนาจำนวนมากมายเช่นนี้ ประกอบกับความจำเป็นทางศาสนาที่ทุกคนจะต้องเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนาอิสลาม ตลอดจนการปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ เยาวชนมุสลิมในมณฑลปัตตานี ส่วนใหญ่จึงเข้ารับการศึกษาจากสถานศึกษาเหล่านั้น

⁶¹ "รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁶² "รายงานการประชุมปลุกษา เรื่องมณฑลปัตตานี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁶³ "รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.

...แท้จริงคนมลายูก็มีการเล่าเรียนมากเช่นกัน แต่เขาเรียนหนังสือและภาษาของมลายูก่อน หรือจะพูดว่าคนมลายูทุกคนที่มีอายุ 8 ปี 9 ปีขึ้นไปดูเหมือนจะได้เรียนภาษามลายูทุกคน เพราะเขาถือเสียว่าคนใดที่ไม่รู้จักหนังสือศาสนาของตนก็ย่อมได้รับความติเตียน คือ เป็นคนไม่รู้จักบาป...⁶⁴

ความจำเป็นที่ราษฎรในมณฑลปัตตานีต้องเรียนภาษามลายูนั้น เป็นเพราะว่าภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน การเรียนภาษามลายูก็เพื่อจะได้อ่านตำราทางศาสนาได้ แต่ในการอ่านคำสวดต่าง ๆ เช่น การละหมาดนั้นต้องอ่านเป็นภาษาอาหรับ

ความจำเป็นทางศาสนาที่จะต้องเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนาอิสลามนี้เอง เมื่อทางเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลกดขี่ให้เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน จึงมีเด็กเข้าเรียนจำนวนน้อย และพยายามหลบหลีกหนีหายอยู่เสมอแม้ว่าทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลพยายามเกณฑ์บังคับให้เข้ามาเรียน แต่เด็กเหล่านั้นก็จะมาเรียนสักระยะหนึ่งแล้วก็ขาดเรียนไปอีก⁶⁵ และเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ซึ่งในมณฑลปัตตานีมีการเกณฑ์บังคับเด็กชายหญิงที่มีอายุระหว่าง 10-14 ปี⁶⁶ ให้เข้าเรียนในโรงเรียนก็ทำให้เกิดปัญหาทางการเมือง มีการกระด้างกระเดื่องต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐขึ้นในปี พ.ศ. 2465 โดยที่บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กบางส่วนเห็นว่านโยบายของรัฐบาลในเรื่องนี้เป็นการกีดกันการเรียนรู้ทางศาสนาของพวกเขา

...ผู้ปกครองโดยมากย่อมเห็นเป็นการเกี่ยวกันกับทางศาสนาเพราะว่ากระทำให้หมดโอกาสโดยไม่มีเวลาพอที่จะให้เด็กเรียนคัมภีร์โบราณ และกิตาบ...⁶⁷

ในความเป็นจริงแล้ว การเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียนไม่น่าจะกระทบกระเทือนต่อการเรียนทางศาสนามากนัก เพราะการเรียนทางศาสนาโดยมากแล้วจะเรียนในเวลาว่างคืน เวลาเข้า

⁶⁴ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สาม พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำปีพระพุทธศก 2453," หน้า 100.

⁶⁵ กระทรวงธรรมการ, "รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สิบ ประจำปีพระพุทธศก 2460," หน้า 182.

⁶⁶ "เจ้าพระยามหาเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตรวจราชการมณฑลปัตตานีได้ หนังสือชี้แจงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจการของกระทรวงศึกษาธิการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรียนเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

⁶⁷ "รายงานเจ้าพระยามหาเสนาบดีตรวจราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามหาเสนาบดีกรมมหาดไทย ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

ประมาณ 6.00– 8.00 น. และเวลาเย็นจนถึงค่ำ อาจจะมีบางแห่งเท่านั้นที่สอนในช่วงเวลาที่ตรงกับเวลาเรียนหนังสือในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้น แต่เนื่องจากความเข้าใจผิดอื่น ๆ อีก บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กนักเรียนจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญร่วมมือกับทางราชการในอันที่จะสนับสนุนให้บุตรหลานของตนเองเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน

รัฐบาลพยายามแก้ไขเพื่อจะขจัดความรู้สึกที่จะเป็นปฏิปักษ์ของประชาชน โดยการให้มีการสอนภาษามลายูในโรงเรียนระดับประถมศึกษา⁶⁸ โดยเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลที่มีเด็กชาวไทยมุสลิมเรียนอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม่สามารถทำให้บิดามารดา และผู้ปกครองของเด็กส่วนใหญ่ยอมรับและยอมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ทั้งอาจเป็นเพราะว่าการสอนภาษามลายูในโรงเรียนประชาบาลเหล่านั้นไม่ตรงกับความต้องการของพวกเขา เพราะจริง ๆ แล้ว บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กเหล่านั้นไม่ต้องการให้บุตรหลานของตนเองเรียนหนังสือภาษามลายูอย่างเดียว เขาเรียนภาษามลายูเพื่อที่จะให้สามารถอ่านตำราทางศาสนาได้ และโดยอย่างเดียว เขาเรียนภาษามลายูเพื่อที่จะให้สามารถอ่านตำราทางศาสนาได้ โดยมากจะเรียนภาษามลายูควบคู่กับการเรียนหลักธรรมทางศาสนา แต่สำหรับในโรงเรียนประชาบาลที่ให้มีการสอนภาษามลายูด้วยนั้น มีการสอนภาษามลายูอย่างเดียวไม่ได้สอนหลักธรรมทางศาสนาด้วย โดยรัฐบาลซื้อหนังสือมลายูจากสิงคโปร์⁶⁹ ซึ่งไม่ตรงกับความต้องการของพวกเขาเจ้าพระยาอมราชเป็นบุคคลท่านหนึ่งที่เข้าใจถึงสภาพปัญหาของมณฑลปัตตานีดีเคยเสนอวิธีการเพื่อแก้ปัญหาที่ว่า

...โรงเรียนประชาบาลสำหรับมณฑลปัตตานีควรจะมีหลักสูตรและวิธีการเป็นพิเศษด้วยภูมิประเทศและชาติบุคคล คือ ควรมีโต๊ะหะยีสำหรับสอนคำภีร์โบราณ เลกิตับประจำ แบ่งเวลาให้เรียนเพื่อให้เป็นการบำรุงอุดหนุนในทางศาสนาด้วย⁷⁰

แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ไม่เห็นด้วยโดยอ้างเหตุผลว่า

⁶⁸ “รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

⁶⁹ สุภรณ์ วัชรศิริธรรม, “เรื่องการจัดการศึกษามณฑลปัตตานี บันทึกคำแนะนำโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,” ใน ปริทัศน์หนังสือหายาก, 2516.

⁷⁰ “รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

...ถ้ามีขึ้นก็ย่อมต้องมีสอนศาสนาอื่นด้วยและเห็นว่าการศึกษาเท่าที่จัดอยู่
นักเรียนก็มีเวลารว่าง พอล่วงไปเรียนศาสนาอื่นด้วย และเห็นว่าการศึกษาเท่าที่จัด
อยู่ นักเรียนก็มีเวลารว่างพอล่วงไปเรียนศาสนาตามสุหระห์ได้อยู่แล้ว...⁷¹

นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคทางด้านภาษา ประชาชนส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีใช้ภาษามลายู
ในชีวิตประจำวัน...มณฑลปัตตานีมีราษฎรเป็นมลายูเป็นพื้น...⁷²

จากการจำแนกจำนวนราษฎรตามเชื้อชาติของมณฑลปัตตานีระบุว่า ในปี พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็น
ปีที่จัดตั้งมณฑลปัตตานีนั้นมีราษฎรทั้งหมด 242,005 คน ในจำนวนนี้แยกเป็นเชื้อชาติไทย
30,597 คน จีน 3,332 คน และแขกมลายู 208,076 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2472 ได้มีการสำรวจ
ประชากรในมณฑลปัตตานี มีราษฎรทั้งหมด 335,148 คน ในจำนวนนี้แยกเป็นคนนับถือศาสนาพุทธ
62,746 คน ศาสนาอิสลาม 272,386 คน และคริสต์ 16 คน⁷³ จำนวนคนนี้นับถือศาสนาอิสลามนี้
เกือบทั้งหมดจะใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน เยาวชนส่วนใหญ่ของมณฑลปัตตานี ซึ่งใช้ภาษา
มลายูในชีวิตประจำวัน เมื่อมาเรียนหนังสือภาษาไทยจึงเสมือนว่าภาษาไทยเป็นภาษาที่สอง หรือเป็น
ภาษาใหม่ จึงเรียนได้ช้ากว่าเด็กที่พูดภาษาไทยในชีวิตประจำวัน

...โรงเรียนประชาบาลโดยมากนักเรียนชาวสยามอิสลามต้องเรียนทั้ง 2 ภาษา
ภาษาไทยเป็นภาษาที่ยากสำหรับเขา ทำให้การเรียน ๆ ได้ช้า จำนวนผู้ที่เข้าสอบ
ไล่จึงน้อยไป...⁷⁴

อุปสรรคทางด้านภาษานี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เด็กชาวไทยมุสลิมซึ่งใช้ภาษามลายูใน
ชีวิตประจำวันเรียนอ่อน ทำให้เด็กนักเรียนส่วนใหญ่ไม่มีความสามารถที่จะเข้าสอบตามหลักสูตรได้⁷⁵

⁷¹ "รายงานเจ้าพระยาอมราช ตราชจัดราชการมณฑลปัตตานี หนังสือรายงานประชุมเรื่องมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร.6." หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

⁷² "เรื่องกระทรวงมหาดไทยส่งหัวข้อประชุมเทศาภิบาล ศก 129 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกกระทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ, ศธ.42/8.

⁷³ กระทรวงมหาดไทย, *เทศาภิบาล*, 7 (1 พฤษภาคม พ.ศ. 2452)

⁷⁴ "รายงานการศึกษาของมณฑลปัตตานี พ.ศ.2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ," หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ, ศธ.44/52.

⁷⁵ "รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ.2468 มณฑลปัตตานี สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี กราบทูลเสนาบดีกระทรวงธรรมการ," หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/80.

การแก้ปัญหา ในบางแห่งเวลาสอบไล่ได้อุโลมให้ใช้ตอบเป็นภาษามลายูได้ ดังปรากฏใน คำชี้แจงการสอบไล่ของจังหวัดนราธิวาส ปี พ.ศ. 2467 ตอนหนึ่งว่า

...สำหรับประถมซึ่งจัดการสอนภาษามลายูด้วย ได้เพิ่มเติมภาษามลายูลงใน ข้อสอบไล่อีกวิชาหนึ่ง และโรงเรียนที่มีนักเรียนชาวสยามอิสลาม ได้อุโลมให้ ใช้คำตอบเป็นภาษามลายู ดังนั้นเวลาจะเขียนคำว่า “ข้าว” ก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ เหมาะแก่ท้องที่และอนุญาตเฉพาะชั้นประถมปีที่ 1 เท่านั้น...⁷⁶

ปัญหาอีกประการหนึ่ง คือ ถึงแม้ว่าเด็กไทยมุสลิมเหล่านั้นจะเรียนภาษาไทยในโรงเรียน แต่ เมื่อกลับไปบ้านก็จะใช้ภาษามลายูกับบิดามารดา ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนบ้านต่าง ๆ จะเป็นผลทำให้ ลืมภาษาไทยได้ง่าย แม้ว่าผู้เรียนจบระดับประถมศึกษาแล้วก็ตาม เมื่อออกจากโรงเรียนสักสองถึง สามปี ก็มักจะลืมภาษาไทยเพราะไม่ค่อยมีโอกาสใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหา หนึ่งที่ทำให้ความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีที่จะให้ชาวไทยมุสลิมพูดภาษาไทย ได้ไม่ประสบผลสำเร็จ

3.4 งบประมาณด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี

รัฐบาลได้พยายามที่จะจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ให้สอดคล้องกับศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สำคัญ ผลปรากฏว่าราษฎรที่เป็นมุสลิมทั่วไปต่างพอใจกัน และนิยมส่งบุตร หลานเข้ารับการศึกษามากขึ้น จึงนับได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุดทีเดียว โดยไม่จำเป็นต้องยกเลิก การเก็บเงินศึกษาพลีแต่อย่างใด ทั้งนี้จึงเป็นการยืนยันว่าในช่วงก่อนการต่อต้านนั้น ราษฎรเดือดร้อน ใจในการที่ต้องปฏิบัติสิ่งที่ขัดกับศาสนา และประเพณี วัฒนธรรมมากกว่าความเดือดร้อนเรื่องเงินทอง ดังนั้นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2465 เมื่อรัฐบาลแก้ปัญหาโดยขจัดสิ่งที่ขัดต่อศาสนา และประเพณีแล้ว จึง ไม่ปรากฏว่าราษฎรต้องเดือดร้อนจากการเก็บเงินศึกษาพลีนี้ กระทรวงศึกษาธิการสามารถเก็บเงินได้ เพียงพอต่อการใช้จ่ายในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีทุกปี ทั้งยังมีเงินเหลืออีกแต่ละปีเป็น จำนวนไม่น้อย ดังปรากฏหลักฐานในตารางแสดงจำนวนเงินศึกษาพลีตั้งแต่ปีพ.ศ.2466-2468 ดังนี้

⁷⁶ “รายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ.2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียบเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุ แห่งชาติ,ศธ.44/52.

ตารางที่ 25 จำนวนเงินรายรับรายจ่ายแพนศึกษาพลี ในมณฑลปัตตานี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2466 ถึง พ.ศ. 2468⁷⁷

มณฑล	พ.ศ.	รายรับ						รายจ่าย		หักแล้ว	
		ได้ตามอัตรา		ได้เกินอัตรา		รวม				คงเหลือ	
มณฑล ปัตตานี	246	63,988	-	109	45	64,097	45	51,371	80	12,72	65
	6	62,077	75	50	22	62,127	97	58,221	52	5	45
	246	63,633	50	369	28	24,002	78	55,864	65	3,906	13
	7									8,138	
	246										
8											
รวม		189,699	25	528	95	190,228	20	165,457	97	24,77	23
										0	

จากยอดเงินจำนวนไม่น้อยนี้ เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ. 2469 เป็นต้นมา เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) กราบบังคมทูลลาออกจากเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโอนเงินจำนวนนี้เข้าไว้ในอำนาจกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และได้ยกเลิกการเก็บเงินศึกษาพลีในปี พ.ศ. 2473⁷⁸

สำหรับการเก็บเงินศึกษาพลีในมณฑลปัตตานีนั้นได้กำหนดเก็บคนละ 1บาท ซึ่งเป็นอัตราต่ำสุดตลอดมาจนกระทั่งเลิกเก็บเงินศึกษาพลีในปี พ.ศ.2473 แต่การเก็บเงินศึกษาพลีในมณฑลปัตตานีก็มีปัญหาต่าง ๆ ที่ทำให้ไม่สามารถเก็บเงินศึกษาพลีได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งปัญหานี้เป็นปัญหาที่ขัดแย้งทางความรู้สึกของประชาชน กล่าวคือ ประชาชนชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียน จึงไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือ

⁷⁷ "กระทรวงธรรมการจะประกาศแสดงยอดเงินรายรับรายจ่ายแพนศึกษาพลี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.1.3/25.

⁷⁸ "รายงานการประชุมงบประมาณพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2473," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.1.7/73.

ในโรงเรียน และคนมุสลิมบางคนบางกลุ่ม ยังมีความเข้าใจผิดไปถึงว่า...การบังคับการเล่าเรียนนี้มีความมุ่งหมายที่จะให้เปลี่ยนธรรมเนียมและลัทธิศาสนาให้เป็นอย่างที่คนไทยนับถือด้วย⁷⁹...

อย่างไรก็ตามประชาชนจำเป็นต้องจ่ายเงินศึกษาพลี แต่เป็นการจ่ายเพราะกฎหมายบังคับ ไม่ใช่จ่ายให้ด้วยความสมัครใจ และไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา จึงจ่ายต่อการที่ถูกชักจูงเพื่อให้กระด้างกระเดื่องแข็งข้อต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2465 ที่มีคนจำนวนหนึ่งเข้าร่วมกับตวนกู้อับดุลกาเดร์ หรือพระยาวิชิตภักดี อดีตเจ้าเมืองปัตตานี ก่อการขบถต่อต้านเจ้าหน้าที่รัฐบาล ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความไม่พอใจที่มีการเก็บเงินศึกษา⁸⁰

ตารางที่ 26 การเก็บเงินศึกษาพลีของมณฑลปัตตานี เทียบส่วนร้อยละกับเงินที่ประมาณว่าจะเก็บได้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2465 ถึง 2471

ปี พ.ศ.	เก็บได้คิดเป็นร้อยละ
2465	92.63
2466	87.83
2467	82.66
2468	80.37
2469	98.55
2470	98.01
2471	94.24

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 ประจำปีพุทธศักราช 2471 หน้า 86

⁷⁹ “เรื่องผู้รั้งมณฑลปัตตานีเกี่ยวกับอับดุลกาเดร์ ย่อเรื่องเหตุการณ์ในมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร. 6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/12.

⁸⁰ “เรื่องผู้รั้งมณฑลปัตตานีเกี่ยวกับอับดุลกาเดร์ ย่อเรื่องเหตุการณ์ในมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร. 6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/12.

จากข้อมูล พบว่าเงินศึกษาพลีของมณฑลปัตตานีที่เก็บได้ระหว่างปี พ.ศ.2465-2471 คิดเป็นร้อยละประมาณ 80.37– 98.55 หรือถ้าคิดอัตราเฉลี่ยเก็บได้ร้อยละ 90.61 ของเงินที่ประมาณว่าจะเก็บได้

ถึงแม้ว่าการเก็บเงินศึกษาพลี ในมณฑลปัตตานีจะขัดกับความรู้สึกของประชาชนส่วนใหญ่ ที่เห็นว่ารัฐบาลนำเงินไปใช้จ่ายในการเรียนการสอนหนังสือภาษาไทย ซึ่งเขาไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เข้าเรียน แต่ทางมณฑลปัตตานีก็ได้พยายามแก้ไขด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อที่จะขจัดความรู้สึกของประชาชน จึงได้นำเงินศึกษาพลีส่วนหนึ่งให้แก่โต๊ะครูผู้สอนคัมภีร์กูรฮานตามสุเหร่า⁸¹ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการจูงใจให้ประชาชนให้ความร่วมมือในการที่จะเสียเงินศึกษาพลี เพราะเห็นว่าส่วนหนึ่งก็ใช้จ่ายให้แก่โต๊ะครู ซึ่งสอนคัมภีร์กูรฮานแก่บุตรหลานของตน และเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเงินศึกษาพลีที่เก็บมาได้นั้นรัฐบาลได้นำมาใช้เพื่อการศึกษาทั้งการสอนภาษาไทย และการสอนทางศาสนาอิสลามด้วย

ในปี พ.ศ. 2467 ทางมณฑลปัตตานีได้ทดลองให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน ช่วยเก็บเงินศึกษาพลีโดยคิดส่วนลดให้ 5 เปอร์เซ็นต์ ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจผู้ใหญ่บ้าน ได้ประโยชน์จากการเร่งรัดเก็บเงินศึกษาพลีด้วย นอกจากนี้ได้มีการยกเว้นไม่เก็บเงินศึกษาพลีสำหรับผู้สอนศาสนาอิสลามด้วย แต่กำหนดให้ในสุเหร่าหนึ่งมีได้ไม่เกิน 3 คน⁸²

ดังนั้น การเก็บเงินศึกษาพลี ซึ่งเก็บในอัตราต่ำสุดอยู่แล้ว คือ คนละ 1 บาท ซึ่งไม่พอกับค่าใช้จ่ายหรือไม่ก็ไม่มีเงินพอที่จะจ้างครูที่มีความรู้ความสามารถอยู่แล้ว ยังต้องพบกับปัญหาการไม่สามารถเก็บเงินได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยอีก ย่อมมีผลกระทบกระเทือนต่อการหาคนมาสมัครเป็นครูด้วย ซึ่งส่งผลต่อเนื่องทำให้คุณภาพของการศึกษาด้อยลงไป เจ้าพระยามรชาตได้รายงานเกี่ยวกับปัญหานี้ตอนหนึ่งว่า

...ในเรื่องรายได้ รายจ่ายของโรงเรียน โดยมากแห่งรายได้ไม่พอกับรายจ่าย หรือบางแห่งจะพอเพียงอยู่บ้างก็ไม่ถึงเหลือเฟือ เพราะเหตุว่ารายได้ตามงบประมาณที่กะว่าจะได้กับที่เก็บเงินได้แท้จริงปีหนึ่ง ๆ ไม่ใคร่จะได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยทัน

⁸¹ “รายงานเจ้าพระยามรชาตตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามรชาตกราบบังคมทูล ร.6,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

⁸² “รายงานการศึกษากรมมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2467 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี เรียนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.44/52.

กำหนด ย่อมมีการขัดข้องติดค้าง กว่าจะเร่งรัดจัดการมาได้ไม่มีใครทันกับกิจการที่ต้องจ่าย โรงเรียนโดยมากแห่งย่อมมีเด็กที่ถูกบังคับมาเล่าเรียนมากมายกว่าจำนวนครูที่มี บางแห่งอาจเฉลี่ยครูที่ต้องสอนนักเรียนเป็นจำนวน 100 คนต่อครูคนหนึ่ง เหตุที่เป็นดังนี้ก็คงตกอยู่ในฐานอัตคัดขาดแคลนหลายประการ คือ

(ก) รายได้สำหรับท้องถิ่นที่นั้นไม่พอเพียงที่จะจ้างครูให้สมควรแก่จำนวนได้ หรือ

(ข) แม้มีเงินทองจะจัดจ้างได้ ก็ไม่สามารถจะหาครูให้ครบถ้วน เพราะเหตุว่า ถ้าจ้างผู้ที่สามารถอาจเป็นครูได้ดีก็มีจำนวนแพ่งเกินไป เพราะพลเมืองในท้องที่ยังไม่มีความรู้พอที่จะเลือกสรรได้ง่ายนัก ซ้ำบางท้องที่มีรายได้พอจะจ้างครูได้ก็แต่เพียง 8 บาท 12 บาท เป็นอย่างมาก ในท้องที่เช่นนี้ครูอย่างดีที่สุดจะมาสอนเด็กก็คือ คนที่มีพื้นการศึกษาเพียงเล็กน้อย...⁸³

จากการวิจัยพบว่าการเก็บเงินศึกษาพลี ซึ่งไม่สามารถจัดเก็บได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ส่งผลต่อการดำเนินการจัดการศึกษาด้วย

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นการดำเนินการต่อจากสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งก็คือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้กราบบังคมลาออกจากตำแหน่ง จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เมื่อครั้งยังเป็นพระองค์เจ้าธานีนิวัติเป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2469 ซึ่งต่อมาได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2469 การที่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้น เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีอยู่ก่อนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งแล้ว เพราะได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรเดินทางไปทรงดูงานการศึกษาในประเทศญี่ปุ่น และประเทศใกล้เคียง เช่น มลายู และฟิลิปปินส์ ในเดือน

⁸³ “รายงานเจ้าพระยาอมราชตรวจัตราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยาอมราชกราบบังคมทูล ร.6.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.22/44.

กรกฎาคม พ.ศ.2469 ขณะที่ทรงโปรดเกล้าฯให้ทรงเป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้นก็อยู่ในระหว่างกำลังทรงดูงานการศึกษาอยู่ในต่างประเทศ⁸⁴

เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี มีศาสนาและวัฒนธรรมแตกต่างกับคนไทยส่วนใหญ่ของประเทศ และยิ่งกว่านั้น ลักษณะของศาสนาและวัฒนธรรมยังมีลักษณะเหมือนกับชาวมลายูในประเทศมลายูมากกว่าที่จะเหมือนกับพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศไทย ประกอบกับการจัดการศึกษาในประเทศมลายู ซึ่งอังกฤษครอบครองอยู่ในขณะนั้นไม่ได้มีการเกณฑ์บังคับนักเรียนให้เข้าโรงเรียนแต่อย่างใด ในรายงานของเจ้าพระยามรชาทกล่าวถึงสภาพการณ์ในเขตมลายูของอังกฤษตอนหนึ่งว่า

...ในเขตรัฐอังกฤษ สำหรับการศึกษารัฐบาลไม่ได้มีการบังคับอย่างหนึ่งอย่างใด คงมีแต่โรงเรียนไว้สุดแต่ใครจะสมัครเท่านั้น ถ้าเกี่ยวข้องแก่การศึกษาแล้ว ดูเหมือนรัฐบาลอังกฤษได้พยายามเอาใจใส่ที่จะกระทำให้ชาวมลายูเห็นว่าเป็นการช่วยเหลืออุดหนุนบำรุงเป็นอย่างดี ในเวลานี้ก็ได้ทราบเกล้าฯ ว่า รัฐบาลอังกฤษมีความคิดแลได้ลงมือสร้างสะพาน อันเป็นหลักถานขึ้นที่กลันตัน แล ไทรบุรี เปนเหตุให้นิยมยินดีในพวกอิสลามอยู่มาก...⁸⁵

จากข้อมูลพบว่า นโยบายของอังกฤษในมลายูนั้นจะไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับการศึกษาของคนมลายู คือ ตั้งโรงเรียนที่มีการสอนตามแบบสมัยใหม่ แต่ไม่บังคับให้เด็กมลายูเข้าเรียนคงปล่อยให้ประชาชนมีเสรีภาพที่จะเลือกเรียนตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ หรือจะเรียนศาสนาตามแบบเดิม ทางด้านศาสนาก็เช่นเดียวกัน อังกฤษทราบว่า ชาวมุสลิมส่วนใหญ่เป็นคนที่เคร่งศาสนา อังกฤษก็พยายามสร้างในสิ่งที่จะทำให้ชาวมลายูรู้สึกที่อังกฤษส่งเสริมให้การช่วยเหลือต่อศาสนาอิสลาม วิธีการเหล่านี้คงจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวมลายูกับอังกฤษไม่ค่อยมีมากนัก และอังกฤษก็สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากมลายูได้เป็นเวลานาน แต่นโยบายของไทยต่อชาวมุสลิมในมณฑลปัตตานีนั้น เราไม่ได้มุ่งที่จะแสวงหาประโยชน์ แต่ต้องการให้เขามีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนไทย ซึ่งการ

⁸⁴ ระลึก อานี, "นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2475-2503)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2522), หน้า 72-73.

⁸⁵ "รายงานเจ้าพระยามรชาทตรวจจัดการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยามรชาท กราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

ให้มีการเรียนภาษาไทยก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะสร้างความรู้สึกนี้ได้ ถึงกระนั้น ถ้าการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียนอย่างเข้มงวดมากนัก ประชาชนก็จะเกิดความรู้สึกที่ไม่ดี เพราะเปรียบเทียบเห็นได้ง่าย และถ้ายังมีคนมาอุ้มชักชวนให้เป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลโดยอ้างถึงสภาพการณ์ในมลายูของอังกฤษ คนก็จะถูกชักจูงให้หลงผิดได้ง่าย ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองขึ้น นี่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องผ่อนผันเกี่ยวกับการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียนตามสมควร

ในอดีตปัตตานีหรือบริเวณมณฑลปัตตานี เคยเป็นอิสระมาก่อน ต่อมาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ในช่วงที่เป็นเมืองขึ้นของไทยนั้น ก็มีช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ที่ปัตตานีแข็งข้อต่อไทย และตั้งตัวเป็นอิสระ แม้ในยามที่เป็นเมืองขึ้นของไทย ปัตตานีก็มีอิสระมาก เพียงแต่ปัตตานีต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้แก่ไทยตามระยะเวลาที่กำหนดเท่านั้น การดำเนินการต่าง ๆ ภายในปัตตานี โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและวัฒนธรรม ทางปัตตานีก็มีอิสระโดยสมบูรณ์ เมื่อไทยเริ่มผนวกปัตตานีเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย โดยนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม เพื่อจะให้ชาวพื้นเมืองค่อย ๆ รับวัฒนธรรมของไทย การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี โดยนโยบายที่จะให้ชาวพื้นเมืองสามารถพูดภาษาไทยได้ก็เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม อย่างน้อยถ้าคนพื้นเมืองเหล่านั้นสามารถพูดภาษาไทยได้ คนพื้นเมืองในดินแดนส่วนนี้ก็จะเหมือนกับชาวไทยส่วนใหญ่ทั้งประเทศในด้านหนึ่ง คือ ความเหมือนกันทางด้านภาษา หรืออย่างน้อยก็สามารถพูดภาษาเดียวกันรู้เรื่อง แต่เนื่องจากความแตกต่างทางด้านอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะความแตกต่างทางด้านศาสนา จึงเป็นอุปสรรคในการใช้นโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะศาสนากับวัฒนธรรมในอิสลามนั้น จะแยกออกจากกันได้ยาก เพราะบางอย่างก็เป็นสิ่งเดียวกัน คือ วัฒนธรรมส่วนหนึ่งเป็นผลต่อเนื่องจากบทบัญญัติทางศาสนา เช่น การแต่งงาน การแบ่งมรดก การไม่กินอาหารบางชนิด ฯลฯ ล้วนแต่ต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติทางศาสนาทั้งสิ้น วัฒนธรรมบางอย่างก็เป็นผลจากบทบัญญัติทางศาสนา เช่น การเรียนหนังสือตามปอเนาะ ตามสุเหร่า หรือตามบ้านของผู้รู้ที่เขาเรียนก็เพราะเขาต้องรู้ถึงบทบัญญัติทางศาสนาตามที่ศาสนาบังคับ ต้องเรียนรู้เพื่อจะได้สามารถประกอบศาสนกิจ หรือแม้แต่การเรียนภาษามลายู เขาเรียนเพื่อจะสามารถอ่านตำราทางศาสนาอิสลาม ซึ่งตำราส่วนใหญ่ที่พวกเขาใช้จะเขียนเป็นภาษามลายูมากกว่าที่จะเขียน เพราะความรู้สึกทางเชื้อชาติเสียด้วยซ้ำไป แต่เขามีความรู้สึกทางศาสนาว่าเขานับถือศาสนาอิสลาม แม้แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ในสามจังหวัดภาคใต้ในปัจจุบัน คำว่า “ออหมมมลายู” หรือคนมลายูในทัศนของเขาหมายถึงคนที่นับถือศาสนาอิสลาม และ เมื่อเขาจะพูดถึงคนมาเลเซีย เขามักจะใช้คำว่า “ออหมมาเลเซีย” หรือคำว่า

“ออสเตรีย” หรือคนไทยในทัศนะของเขาก็คือหมายถึงคนที่นับถือศาสนาพุทธเท่านั้น มิได้หมายถึงเชื้อชาติหรือสัญชาติแต่อย่างใด

การที่ศาสนากับวัฒนธรรมในหมู่ชาวไทยมุสลิมแยกกันเกือบไม่ออกนี้เอง จึงทำให้เกิดความรู้สึกที่จะขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลได้ง่าย เขาจะมีความรู้สึกอ่อนไหวมากในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา และการที่รัฐบาลจะพยายามใช้นโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม โดยพยายามจัดการศึกษาเพื่อให้ชาวไทยมุสลิมพูดภาษาไทยได้ มีการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ส่วนหนึ่งจะกระทบกระเทือนถึงเวลาเรียนศาสนาของพวกเขา ดังนั้น เขาจึงมีปฏิกริยาในเชิงปฏิเสธต่อการจัดการศึกษาที่รัฐบาลได้จัดให้มีขึ้น เนื่องจากความละเอียดอ่อนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาตัวเอง ถ้าเจ้าหน้าที่รัฐบาลเข้มงวดกดขันเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนมากนักก็จะกลายเป็นปัญหาทางการเมืองได้ ทางรัฐบาลจึงจำเป็นต้องยินยอมผ่อนผันตามสมควร การเกณฑ์บังคับให้เด็กหญิงเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ในที่สุดก็จะโยงไปถึงเรื่องทางศาสนา ดังนั้น หลังปี พ.ศ. 2465 แล้ว รัฐบาลจึงต้องยินยอมผ่อนผันไม่มีการเกณฑ์เด็กหญิงมุสลิมให้เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนอีกต่อไป คงใช้วิธีเกลี้ยกล่อมให้บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กสมัครใจส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนเอง หรือแม้แต่โรงเรียนเอกชน โรงเรียนตามสุเหร่า และที่มีการสอนตามบ้านต่าง ๆ ซึ่งจริง ๆ แล้วมีความผิดตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พุทธศักราช 2461ทั้งสิ้น แต่รัฐบาลก็ต้องยินยอมผ่อนผันคงให้มีอยู่ได้เรื่อยมาทั้ง ๆ ที่ผิดกฎหมาย ทั้งนี้เพราะการสั่งปิดหรือดำเนินการตามกฎหมายนั้น จะกระทบกระเทือนถึงการเรียนศาสนาของประชาชน อาจเป็นสาเหตุที่จะนำไปสู่ความขัดแย้ง และความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ได้ง่าย

สมัยรัชกาลที่ 6 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความมุ่งมั่นที่จะให้คนภายในชาติไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตามได้เรียนรู้ภาษาไทย ซึ่งเป็นภาษาของชาติ ดังปรากฏในบันทึกคำแนะนำเรื่องจัดการศึกษามณฑลปัตตานีของท่านตอนหนึ่งว่าการจัดการศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานีเพื่อให้ประชาชนรู้จักเคารพนับถือประเทศบ้านเมืองของตน และไม่ถือเปนเราเปนเขา หรือเพื่อสะดวกแก่การปกครองจะต้องชี้แจงความจริงให้เข้าใจความจริงนั้นได้แก่ ประเทศสยามมีอยู่ 2 จำพวก คือ ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ ใคร ๆ ที่เป็นเจ้าของประเทศสยามคนนั้น ๆ คือ ชาวสยาม ...อะไรที่จะให้ชาวสยามมีความรู้ความเจริญในส่วนกำลังร่างกาย วิทยาศาสตร์ อันเป็นเครื่องประกอบอารยธรรม ประกอบความเจริญของชาวสยามได้ ก็อุศุหนุณเสมอหน้ากัน ความรู้อันเปนวิชากลาง ที่จะส่งเสริมชาวสยามให้

เป็นคนดี ทันทียมคนต่างประเทศเช่นนี้ ได้แก่ วิทยาการต่าง ๆ คือ หนังสือภาษาของชาตินั้น ๆ และหนังสือของประเทศตน⁸⁶

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นแนวความคิดที่มุ่งจะจัดการศึกษาเพื่อให้คนภายในชาติมีความเจริญรุ่งเรืองทันกับวิทยาการของโลก และมุ่งที่จะให้คนภายในชาติมีความเป็นปึกแผ่น มีความรู้สึกร่วมกัน มีภาษาอันเดียวกัน ซึ่งเป็นภาษาของชาติ และเน้นว่าทุกคนที่เป็นเจ้าของประเทศล้วนแต่เป็นคนไทยหรือ “ชาวสยาม” ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ดี ขจัดความรู้สึกแบ่งเป็นพวกเป็นเหล่าอันจะนำไปสู่ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในที่สุด

ในระยะแรกของการประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 นั้น สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ในขณะนั้น คือ พระยาเดชาอนุชิต ซึ่งมุ่งมั่นที่จะให้เด็ก ๆ มุสลิมพูดไทย ดังนั้นเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แล้ว ในมณฑลปัตตานีจึงมีการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียนเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นผลส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายในมณฑลปัตตานีเมื่อปี พ.ศ. 2465 โดยตวนกู้อับดุลกาเดร์ อดีตเจ้าเมืองปัตตานีก่อการขบถขึ้น⁸⁷ ทำให้ต้องผ่อนผันในเรื่องเกี่ยวกับการเกณฑ์เด็กให้เข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา

ผลกระทบของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีจุดประสงค์เพื่อให้ชาวพื้นเมืองที่ส่วนใหญ่ใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน สามารถใช้ภาษาไทยในการสื่อสารได้นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลต่อการปกครอง ดังความเห็นของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2449 ดังนี้

...ในข้อที่ตัวหนังสือ และภาษายังไม่เหมือนกันทุกมณฑลนั้น ในข้อนี้มีเรื่อง เนื่องในราชการอันควรจะนำมาสาธกในที่นี้ก่อนเรื่อง 1 คือ เมื่อสัก 2 ปีมาแล้ว หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสที่เมืองตั้งเกี่ยวลงพิมพ์กล่าวถึงการที่รัฐบาลฝรั่งเศสจัดการหัวเมืองข้างฝ่ายซ้ายแม่น้ำโขงว่าฝรั่งเศสไม่ควรจะหมิ่นประมาทวิถีปกครองของไทย แต่ก่อนมาหัวเมืองไทยทางลุ่มแม่น้ำโขงเหมือนกับเป็นเมืองประเทศราช ต่างชาติ

⁸⁶ สุภรณ์ วัชรศิริธรรม, “บันทึกคำแนะนำโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรื่องการจัดการศึกษามณฑลปัตตานี,” ใน ปริทัศน์หนังสือหายาก, (กรุงเทพฯ: หน่วยงานห้องสมุด กองตำรา กรมวิชาการ, 2516), หน้า 90.

⁸⁷ “เหตุการณ์ทางเมืองปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/13.

ต่างภาษากับเมืองหลวง...ต่อมารัฐบาลในกรุงเทพฯ จัดการหาอำนาจในการปกครองหัวเมืองทางนั้น ด้วยอุบายอันสุขุมคือตั้งเจ้านายและข้าราชการในกรุงเทพฯออกไปเป็นข้าหลวงประจำในท้องที่นานๆ ไม่ผลัดเปลี่ยนโดยเร็ว และคิดให้พระจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือ และภาษาไทยให้แพร่หลายไปในหมู่พลเมืองยิ่งขึ้นทุกที ด้วยอุบายอันนี้มีผลพาให้ไพร่บ้านพลเมืองนิยม และยำเกรงรัฐบาลไทย...ทุกวันนี้จึงมีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองเหล่านั้นได้ทั่วๆ ไป ข้อความที่ลงหนังสือพิมพ์นี้เข้าใจว่าหมอลำฝรั่งเศส ชื่อหมอลำเบงค์ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ เมืองอุบลหลายปีเป็นผู้แต่งส่งไปลงพิมพ์ แต่ผู้ใดจะแต่งส่งไปก็ตามความจริงมีอยู่ในข้อความที่เขาว่านั้นมาก และควรเป็นเครื่องสังเกตที่คนฝรั่งเศสเป็นผู้เห็นความจริงอย่างนี้...ที่ยกเรื่องนี้มาสาธกในที่นี้เพื่อจะให้แลเห็นได้โดยทันทีว่าทางที่ควรจัดในบางมณฑลที่อักษร และภาษายังไม่เหมือนกับหัวเมืองชั้นในนั้น ประโยชน์ของราชการบังคับให้ต้องคิดสอนภาษา และหนังสือให้เหมือนกับหัวเมืองชั้นในเป็นสำคัญ เท่ากันกับหรือยิ่งกว่าที่จะสอนหนังสือ และภาษาที่ใช้อยู่ในมณฑลนั้นๆ...⁸⁸

ดังนั้นเป้าหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี เพื่อต้องการให้คนในพื้นที่สามารถใช้ภาษาไทยในการสื่อสารได้ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ รัชสั่งว่า

...มณฑลปัตตานีนั้นจะต้องอุดหนุนการเล่าเรียนภาษาไทยให้เด็กๆ มลายูพูดไทยได้ นี่เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้น ด้วยความประสงค์จะให้ใช้ภาษาไทยได้ทั่วทั้งมณฑลในที่สุด...⁸⁹

⁸⁸ "โครงการศึกษา ความเห็นเรื่องการศึกษา กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูล ร.5," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ค.2/5.

⁸⁹ "รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ,"หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ค.1/1.

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีก็มีอุปสรรคที่สำคัญ คือ ชาวมุสลิมไม่นิยมเรียนหนังสือไทย ทางมณฑลปัตตานีจึงเรียกร้องให้ออกกฎหมายบังคับ ในปี พ.ศ. 2464 จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น ทางมณฑลปัตตานีจึงได้อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาในการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียน จึงทำให้กลายเป็นปัญหาทางการเมืองขึ้น กล่าวคือ เกิดการกระด้างกระเดื่องต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล มีการรวบรวมผู้คน ชักชวนผู้คนให้ต่อต้านรัฐบาลโดยอาศัยการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา และการเก็บเงินศึกษาฟรีเป็นข้ออ้าง มีการชกของสุ่มเพื่อก่อกวนขบถภายใต้การนำของทวนกู อับดุลกาเดร์ หรือ พระยาริษดิภักดี อดีตเจ้าเมืองปัตตานี เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. 2465 มีประชาชนเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมากพอสมควร

...วิธีดำเนินการของอับดุลกาเด ที่คิดจะขบถ และมูลเหตุเกิดแต่การที่รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติศึกษาฟรี จึงมีคนเข้าเป็นพรรคพวกของอับดุลกาเด มาก...ส่วนการบังคับให้เด็กมลายูเข้าโรงเรียนภาษาไทยนั้น ควรดัดแปลงผ่อนผันลงเสียก่อน...⁹⁰

ผลกระทบที่เกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง คือ มีชาวไทยมุสลิมบางส่วนอพยพไปอาศัยอยู่ในมลายู เนื่องจากการที่เจ้าหน้าที่เกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียน ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...พระวิชัยประชาบาล ผู้บังคับการตำรวจภูธร มณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งออกไปเที่ยวฟังราชการเมืองมลายู เนื่องแต่หนังสือพิมพ์ต่างๆ กล่าวความเรื่องมณฑล บั๊กซีได้ ได้แสดงความจริงบางอย่างให้กงสุลสยามที่ปีนังทราบ จะได้คอยโต้แย้ง แก่ผู้รู้ความไม่ตลอด พบกับชาวปีนังบางคนสนทนากันตามข่าวในหนังสือพิมพ์ ได้ข่าวบางอย่างคือ

มีชาวมลายูฝ่ายสยามหลายครัวเข้าไปพักอยู่ในเขตเมืองปลิศ และเมืองไทรบุรี เพื่อหาทางทำมาหากิน ได้กล่าวติเตียนการปกครองของไทยบางอย่างคือ

⁹⁰ “เรื่องผู้รั้งมณฑลปัตตานี เกี่ยวกับอับดุลกาเดร์ ย่อเรื่องเหตุการณ์ในมณฑลปัตตานี กราบบังคับมทูล ร.6,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/12.

- (ก) เก็บภาษีต่างๆ หยุ่มหยมรุนแรง
- (ข) จัดการศึกษารุนแรงโดยบังคับให้เด็กมลาญ เข้าโรงเรียนภาษาไทย และเก็บเงินศึกษาพลีด้วย
- (ค) ว่าการบังคับการเล่าเรียน มีความมุ่งหมายที่จะให้เปลี่ยนธรรมเนียม และลัทธิศาสนาให้เป็นอย่างทีคนไทยนับถือด้วย⁹¹

เมื่อพิจารณาจากรายงานดังกล่าวแล้ว สิ่งสำคัญที่ทำให้ชาวไทยมุสลิมบางส่วนอพยพไปอยู่ในมณฑลปัตตานีนั้น มีสาเหตุมาจากความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของไทย นั่นคือ มีความเข้าใจว่าการศึกษาที่จัดให้มีขึ้นนั้นเพื่อจะค่อยๆ เปลี่ยนศาสนาให้เด็กมุสลิมหันไปนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว รัฐบาลไม่ได้มีนโยบายในเรื่องนี้เลย

ในเรื่องการเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าศึกษาเล่าเรียนอย่างเคร่งครัดนี้ ในรายงานของเจ้าพระยา ยมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นได้รายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ตอนหนึ่งว่า...ในมณฑลปัตตานีนี้รู้สึกด้วยเกล้าฯ ว่าดูเหมือนเจ้านาที่จะพยายามในเรื่องบังคับการเล่าเรียนเคร่งมากกว่าชั้นในเสียอีก...⁹²

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความพยายามก่อนการกบฏภายใต้การนำของตวนกูอับดุลกาเดร์ อดีตเจ้าเมืองปัตตานี ฝ่ายรัฐบาลสามารถปราบปรามได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีนั้นได้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาทางการเมือง และหลังจาก ปี พ.ศ. 2465 เป็นต้นมา รัฐบาลก็ต้องยินยอมผ่อนผันเกี่ยวกับการเกณฑ์เด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนตามสมควร ดังจะเห็นได้จากการที่จำนวนนักเรียน โดยเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลมีจำนวนลดลง

หลังจากเหตุการณ์ไม่สงบในมณฑลปัตตานี ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. 2465 อันเนื่องมาจากการเกณฑ์บังคับให้เด็กได้เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนแล้ว การเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนของมณฑลปัตตานีก็ได้มีการผ่อนผัน ทำให้จำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลลดลงจากปี พ.ศ.2465 เป็นอันมาก คือ ในปี พ.ศ.2469 มีนักเรียนชายหญิงที่เรียนอยู่ในโรงเรียนประชาบาล

⁹¹ "เรื่องผู้ร้ายมณฑลปัตตานี เกี่ยวกับอับดุลกาเดร์ ย่อเรื่องเหตุการณ์ในมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/12.

⁹² "รายงานเจ้าพระยายมราช ตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูล ร.6," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. 22/14.

จำนวน 6,162 คน⁹³ นอกจากนี้นักเรียนก็มีการขาดเรียนกันมาก ซึ่งมีผลให้คุณภาพทางการศึกษาด้อยลงไปด้วย

ในช่วงปี พ.ศ. 2459-2464 มีจำนวนนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาเฉลี่ย 161 คน และช่วงปี พ.ศ. 2465-2468 มีจำนวนนักเรียนมัธยมศึกษาเฉลี่ย 173 คน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเรียนในระดับมัธยมนั้น เป็นที่นิยมในหมู่คนส่วนหนึ่งเท่านั้นคือ พวกข้าราชการ และพ่อค้าที่อยู่ในเมือง แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาในระดับนี้

นอกจากนี้ การขาดเรียนของนักเรียน การขาดแคลนครู และอุปสรรคอื่นๆ ที่ทำให้การเรียนโดยทั่วไปมีคุณภาพต่ำแล้ว สภาพความเป็นอยู่ในสังคมก็มีส่วนทำให้เป้าหมายของการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีที่จะทำให้เยาวชนไทยมุสลิม สามารถสื่อสารภาษาไทยได้บรรลุผลได้ยาก เนื่องจากภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวไทยมุสลิมคือภาษามลายู ดังนั้นแม้ว่าจะเรียนสำเร็จชั้นประถมศึกษาไปแล้ว แต่เมื่อออกจากโรงเรียนไปอยู่ในชุมชนที่ใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ก็จะทำให้ลืมภาษาไทยได้ง่าย ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...ความรู้สึกอีกชั้นหนึ่ง ด้วยเด็กมลายูได้เป็นนักเรียนที่นับว่าอ่านออกเขียนได้ พูดภาษาไทยได้แล้ว เมื่อเวลากลับไปบ้านหรือเมื่อออกจากเป็นนักเรียนแล้ว ไม่ได้พูดภาษาไทย เพราะโดยมากผู้ใหญ่ที่ปกครองรวมทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านด้วย หรือชาวบ้านพูดได้แต่ภาษามลายู ผู้ที่เรียนไปก็ลืมภาษาไทยเสียง่าย เสียผลที่ได้เรียนด้วย...⁹⁴

จากข้อมูลดังกล่าว พบว่า ทางรัฐบาลได้พยายามด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้เด็กมุสลิมได้เข้าเรียนในโรงเรียน เพื่อให้สามารถสื่อสารภาษาไทยได้ แต่ผลปรากฏว่าแม้แต่เด็กที่เรียนจบประถมศึกษา หรือสามารถพูดภาษาไทยได้แล้ว เมื่อออกจากโรงเรียน และอยู่ในชุมชนที่ใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ในที่สุดก็ลืมภาษาไทยที่ได้ร่ำเรียนมา เสียเวลาเรียนอยู่หลายปีโดยที่แทบจะไม่ได้อะไรเลย

⁹³ "รายงานการศึกษาธิการ ฉบับที่ 19 ประจำปีพุทธศักราช 2469," หน้า 56.

⁹⁴ กระทรวงมหาดไทย, "รายงานประจำปีราชการกระทรวงมหาดไทย จำนวนพระพุทธศักราช 2471 มณฑลปัตตานีของพระอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์," เทศาภิบาล เล่มที่ 30, ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2473): หน้า 902-903.

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลพบว่า การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานียังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะจำนวนนักเรียนที่ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนยังมีจำนวนไม่มากนัก จำนวนผู้ที่เข้าสอบก็มีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนนักเรียนทั้งหมด และได้กมุสลิมที่พอจะพูดภาษาไทยได้แล้วเมื่อออกจากโรงเรียนก็กลับลืมภาษาไทยอีก นโยบายและการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีจุดมุ่งหมายหลักที่ต้องการให้ชาวพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ได้เรียนรู้ภาษาไทย สามารถใช้ภาษาไทยในการสื่อสารได้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีแนวความคิดที่จะจัดการศึกษาให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี ซึ่งใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันได้เรียนรู้ภาษาไทย โดยขั้นแรกมุ่งที่จะให้ชาวไทยมุสลิมสามารถพูดภาษาไทยได้ ส่วนการรู้หนังสือไทยคืออ่านออกเขียนได้นั้นจะค่อยดำเนินการไปในขั้นที่สอง แต่เนื่องจากว่าโรงเรียนส่วนใหญ่ที่มีอยู่นั้น ล้วนแต่เป็นโรงเรียนที่อยู่ในบริเวณวัดทั้งสิ้น ดังนั้นประชาชนชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี ซึ่งไม่เห็นความสำคัญของการเรียนหนังสือไทยอยู่แล้ว ก็ยังมีความรังเกียจที่จะส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น

การศึกษาของชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี ได้แก่ การศึกษาในสถานศึกษาที่เรียกว่า ปอเนาะ การศึกษาตามสุเหร่า และการศึกษาตามบ้านของผู้รู้ทางศาสนาอิสลาม ซึ่งการศึกษาในสถานศึกษาเหล่านี้จะศึกษาภาษามลายู การอ่านคัมภีร์กุรอาน และศึกษาหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม ดังนั้นทางรัฐบาลจึงมีความเห็นที่จะให้แทรกการสอนภาษาไทยในโรงเรียนสุเหร่า โดยทางรัฐบาลจัดส่งครูให้ไปสอนพูดภาษาไทย แต่แนวความคิดนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังไม่ได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง

ในสมัยรัชกาลที่ 6 แนวความคิดที่ให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานี ซึ่งใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันได้เรียนรู้ภาษาไทย เน้นเพียงให้สามารถพูดภาษาไทยได้เท่านั้น โดยให้ถือว่าเป็นหน้าที่ของ สมุหเทศาภิบาลที่จะจัดการศึกษาในระดับมูลศึกษาเพื่อให้ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีสามารถพูดภาษาไทยได้ ดังนั้นเมื่อ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ได้พยายามโดยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี จึงเสนอให้ทางรัฐบาลออกกฎหมายบังคับ ปราบกฏว่าในปี พ.ศ.2464 ก็ให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น มีการเกณฑ์บังคับให้เด็กชายหญิงในมณฑลปัตตานีที่มีอายุตั้งแต่ 10- 14 ปีให้เข้าศึกษาเล่าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียนที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น การเกณฑ์บังคับให้เด็กเข้าศึกษาเล่าเรียนในมณฑลปัตตานีสร้างความไม่พอใจแก่ผู้ปกครองจนเกิดเหตุการณ์คิดก่อการขบถในปลายปี พ.ศ. 2465 หลังจากนั้นจึงมีการผ่อนผันเกี่ยวกับการเกณฑ์บังคับ

เด็กให้เข้าศึกษาเล่าเรียนตามสมควร ไม่เคร่งครัดเหมือนกับตอนที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ ประถมศึกษาใหม่ ๆ

การดำเนินการอีกประการหนึ่งที่พยายามจะให้บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กชาวมุสลิมส่ง บุตรหลานของตนเข้าเรียนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียน ได้แก่ การจัดให้มีการสอนภาษามลายูใน โรงเรียนระดับประถมศึกษา โดยเฉพาะในโรงเรียนประชาบาลที่มีอยู่ในท้องถิ่นของชาวไทยมุสลิมโดย คิดว่าวิธีนี้จะสามารถจูงใจให้บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาใน โรงเรียน แต่วิธีนี้ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ คือ ประชาชนก็ยังคงไม่สนใจที่จะส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียน หนังสือในโรงเรียนอยู่นั่นเอง ประชาชนชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่ยังคงนิยมส่งบุตรหลานของตนให้เรียน หนังสือภาษามลายู อ่านคัมภีร์กุรอาน และเรียนหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม ตามโรงเรียนปอเนาะ ตามสุเหร่า และตามบ้านของผู้รู้ ซึ่งมีอยู่มากมายในมณฑลปัตตานี

ถึงแม้ว่า ราษฎรจะนิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามากขึ้น ปัญหาที่มีมาแต่เดิมคือ การ ขาดแคลนครู ไม่มีโรงเรียน ขาดตำราเรียน ฯลฯ ก็เพิ่มขึ้นด้วย เพราะนอกจากบรรดาบุตรหลานราษฎร มุสลิมแล้ว ยังมีบุตรหลานของราษฎรไทยเชื้อสายจีนจำนวนไม่น้อย ในระยะแรกรัฐบาลต้องแก้ปัญหา ด้วยการแบ่งสอนเป็นสองผลัด ได้แก่ เช้า และบ่าย และให้นักเรียนชั้นสูงช่วยสอนนักเรียนชั้นต่ำแทน ครูที่ขาดแคลน พร้อมทั้งพยายามขยายโรงเรียนเพิ่มขึ้น ซึ่งโรงเรียนที่สร้างใหม่ในช่วงหลังนี้ ไม่ได้สร้าง ในวัดหรือสร้างในสุเหร่า หรือมัสยิดใดๆ⁹⁵ ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันความขัดแย้งทางศาสนาที่เคยเป็น ปัญหามาแต่เดิมได้เป็นอย่างดี ดังนั้นสถานศึกษาในช่วงต่อมาจึงเป็นเสมือนสถานที่สมาคมความ สามัคคีระหว่างชนที่มีเชื้อชาติ และศาสนาที่แตกต่างกันด้วย ทำให้การศึกษาช่วยในการลดช่องว่างใน เรื่องความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมประเพณี ให้มีความสามัคคีเกิดขึ้น บรรดาผู้ที่ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่ก็ต่างเข้ารับราชการ โดยเฉพาะเป็นครูมากขึ้น ทำให้การขาดแคลน บุคลากรในหน้าที่ต่างๆเริ่มลดลงซึ่งเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรง ตั้งความหวังไว้ที่จะ ...เพาะปลูกคนที่จะรับราชการในพื้นที่บ้านพื้นเมืองเหล่านี้...⁹⁶

⁹⁵ “เรื่องรายงานประจำปีราชการกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2471 มณฑลปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องที่317 ตอนที่ 1 เล่มที่ 22.

⁹⁶ “กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล ร.5,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.49/27.

ดังนั้น การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีช่วงหลังปี พ.ศ. 2465 เป็นต้นมานั้น ส่วนใหญ่เป็นที่พอใจของราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี และของรัฐบาลในฐานะที่ช่วยสร้างความสามัคคี และสร้างบุคลากรที่ทำหน้าที่รับราชการในท้องถิ่นนี้ ให้มากขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

แนวคิดของเสนาบดี ด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449 – 2468

เสนาบดี มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศ เทียบเท่ากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงในปัจจุบัน ในอดีต การจัดการศึกษานั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงศึกษาธิการเพียงอย่างเดียว หากยังมีกระทรวงอื่นๆเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาร่วมด้วย โดยเฉพาะกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีบทบาทในการจัดการศึกษา ยิ่งในพื้นที่ที่ราษฎร มีความแตกต่างจากราษฎรส่วนใหญ่ ทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และประเพณีวัฒนธรรม ด้วยแล้ว จำเป็นต้องศึกษาแนวความคิดในการปกครองพื้นที่นั้นควบคู่กับการจัดการศึกษาด้วย

แนวคิดในด้านศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นระยะเวลาอันยาวนานที่สุด ตั้งแต่พ.ศ.2435-2458เป็นผู้บัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก อธิบดีกรมศึกษาธิการ และทรงเป็นคู่คิดในเรื่องต่างๆของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้แต่ในเรื่องการศึกษาก็เช่นกันทรงได้รับคำปรึกษาหารือ และเป็นผู้ให้การสนับสนุนการศึกษาหัวเมืองในระยະหนึ่งด้วย ดังนั้น จึงนับได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษาของไทย

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะทรงพ้นจากหน้าที่ในกระทรวงธรรมการ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังคงให้การสนับสนุนการศึกษามาโดยตลอด ดังเห็นได้จากข้อความในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี๊ยะ มาลากุล) ครั้งยังเป็นพระวิสุทธิสุริยศักดิ์ ฉบับลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118 ตอนหนึ่งว่า

...การใช้คนต่างประเทศมากมีทางที่เสียเปรียบเหมือนสุบฝืน แรกๆสุบมีคุณอยู่บ้าง ถ้าสุบติดไปปลายมือก็ลงแดงได้เหมือนกัน แต่จะหยุดจัดการเล่าก็ไม่ได้ ครั้นทำไปก็ตองพึ่งฝรั่ง เพราะคนเราไม่ทันการ ถ้าการเดินไปในทางนี้ไม่เดินตามรอยญี่ปุ่น ซึ่งเขาใช้ฝรั่งแต่เพียงเป็นครูให้หัดคนของเขาพอเป็นแล้ว เขาเลิกฝรั่งได้เช่นนั้นแล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่ง โดยเราไม่รู้ตัว และไม่ตองมี

กองทัพฝรั่งเศสมาตี จึงคิดเห็นว่าการที่เป็นอยู่ดังนี้ เป็นทางอาจมีอันตรายได้ใน ภายหน้า การที่จะแก้ไขเห็นอย่างเดียวกัน แต่ต้องจัดการศึกษา กล่าวคือ ต้องคิด ฝึกหัดผู้คนของเราให้โดยเร็ว ที่ว่าโดยเร็ว นั้นหมายความว่าต้องรีบลงมือจัดการ เพราะการศึกษาเหมือนกับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ย่อมจะออกผลได้ แต่เมื่อครบ กำหนดตามสมควรแก่อายุกาล ไม่ใช่เป็นของที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะรีบรัดทำให้แล้ว รวดเร็ว ในวันหนึ่ง สองวันได้ ทุกวันนี้เราหยุดทำการเพาะปลูก ยิ่งรอไปก็ยิ่ง เสียเวลา ที่จะต้องให้เป็นอายุกาลของการเพาะปลูกนั้น และยังเปิดทางอันตราย ให้มากขึ้น เมื่อรวบรวมความเห็นของฉันเห็นว่าการอย่างไรในเมืองไทยที่จะ สำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี แต่เกรงว่าคนไทยด้วยกันจะคิดเห็นเช่นนี้ไม่กี่คนนัก¹

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ พบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาว่าควรเร่งให้มีการจัดการศึกษาโดยเร็ว เนื่องจากการศึกษามี ความสำคัญมากในการสร้างคน และพัฒนาประเทศชาติ โดยทรงพยายามผลักดันให้มีการขยาย การศึกษาให้แพร่หลายออกไปเพื่อสร้างกำลังคนที่มีความรู้ตามความต้องการ นอกจากนี้ทรงเปรียบเทียบ การจัดการศึกษาเหมือนการเพาะปลูกพันธุ์พืช หากไม่ลงมือจัดการเสียก่อนจะสูญเปล่า เพราะการปลูก พืชต้องอาศัยเวลา เมื่อถึงเวลาที่สมควรย่อมได้ผล หากไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาปล่อยให้โดย ไม่จัดการเสียก็จะมีแต่เสียเวลา ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดต้องจัดให้มีขึ้นโดยเร็ว

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังมีความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดการศึกษาว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากมาก ต้องอาศัยผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษ และมีความ ตั้งใจที่จะจัดการศึกษาอย่างแท้จริง ดังข้อความต่อไปนี้

...ใช่แต่เท่านั้น การศึกษาเป็นการจัดที่ยาก ฉันยังคิดเห็นว่าดูเหมือนจะยากกว่า การมหาดไทยเสียอีก การมหาดไทยแม้ดูเป็นการใหญ่โตก็จริง แต่สำเร็จอยู่ในวิธี ที่จะบังคับคน จะหาผู้ที่ทำการเห็นพ้องหาได้ไม่ยาก ด้วยการมหาดไทยก็เป็น

¹ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีถึงเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่ครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิ สूरยศศักดิ์ ฉบับลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118,” ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมี บรรดาศักดิ์ เป็นพระมณเฑียรพินิจ และพระยาวิสุทธิสุยศศักดิ์ ร.ศ.113-118, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2504), หน้า 361-369.

ทำนองเดียวกันนั่นเอง ข้าหลวงเทศาภิบาลดี ๆ ก็เกือบว่ามหาดไทยได้ แต่การศึกษาจะเอาข้าหลวงเทศาภิบาลคนหนึ่งคนใดหรือเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนหนึ่งคนใดไปจัดการศึกษา แม้จะทำกรมมหาดไทยหรือการเทศาภิบาลที่จะจัดการศึกษาเห็นว่าทำไม่ได้ทุกคน เพราะคนที่จัดการศึกษาต้องเป็นคนที่รักและมีนิสัยพอใจในการนั้นจึงจะทำได้...²

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดการศึกษาที่ต้องการคนที่มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษไม่ใช่ใครก็ได้ที่จะจัดการศึกษา บุคคลที่จะจัดการศึกษาต้องมีความใส่ใจ และมีความเชี่ยวชาญจึงจะจัดการศึกษาประสบความสำเร็จตามความต้องการ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นเรื่องการศึกษาว่ามีความสำคัญมาก เพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาชาติบ้านเมืองในอนาคต ดังข้อความต่อไปนี้

...ฉันได้คิดหลายหนที่จะถวายเป็นบำเหน็จออกจากตำแหน่งมหาดไทย เพื่อกลับไปจัดการศึกษาสนองพระเดชพระคุณ เพราะเหตุที่เคยทำมาและเชื่อว่าทำได้ แต่มานึกเกรงอยู่ว่าคนทั้งหลายจะเข้าใจไปว่าฉันมาทำความเสื่อมเสียอันใดไว้ในมหาดไทย แล้วจะหนีไปเสียให้พ้น อย่างมีคนว่าเมื่อมาจากการศึกษา แต่ข้อนี้ก็ไม่ใช่สำคัญ แต่มาคิดเห็นว่าถึงจะกราบทูลก็คงจะไม่โปรดให้ย้ายไป เพราะทรงเห็นว่าการในมหาดไทยนี้สำคัญมาก จึงไม่กล้ากราบทูลอย่างนั้น แต่ได้กราบทูลถึงความสำคัญของการศึกษาซึ่งต้องใช้เป็นเครื่องมือสำหรับกู้บ้านเมืองได้ในภายหน้า...³

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีถึงเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่ครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ฉบับลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118,” ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์ เป็นพระมนตรียุวกิจ และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ร.ศ.113-118, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริพร, 2504), หน้า 359-361.

³ เรื่องเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังคงให้การสนับสนุนการศึกษามาโดยตลอดและตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา ดังเห็นได้จากข้อความในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)

.... ด้วยเหตุผลดังได้ชี้แจงมาแล้ว เพราะเข้าใจอยู่ว่า พระเจ้าอยู่หัวคงจะทรงเห็นอย่างนั้นเหมือนกัน และเข้าใจว่าคุณเหมือนจะได้ลายพระหัตถ์ถึงคุณเปียในเรื่องนี้ ขอให้ไตร่ตรองดูให้จงมาก ถ้าจะโปรดให้คุณเปียมีหน้าที่ในการศึกษา หวังใจว่าจะไม่หลีกเลี่ยงการสำคัญที่สุดที่จะทำได้ การนี้ไม่ใช่การเฉพาะตัว ไม่ใช่การเฉพาะกรม เป็นการสำหรับชาติบ้านเมือง และอิสรภาพของเมืองไทย ขอให้ประมาณน้ำหนักให้มาก...⁴

ดังนั้น ใน พ.ศ.2441 กระทรวงมหาดไทยให้ความร่วมมือกับกระทรวงธรรมการ โดยรับเป็นผู้จัดการศึกษาในหัวเมืองทั้งสิ้น ส่วนการศึกษาในกรุงเทพฯ กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัด สำหรับในหัวเมืองนั้นส่งเสริมให้มีการศึกษาเบื้องต้น (ประถมศึกษาก่อน) โดยอาศัยความร่วมมือของคณะสงฆ์ ใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียน และพระเป็นครูผู้สอน การศึกษาในหัวเมืองเริ่มจัดขึ้นเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 ตามประกาศกระแสพระบรมราชโองการดังนี้

...มีพระบรมราชโองการให้ประกาศเผด็จแก่ภิกษุสงฆ์ทราบทั่วกันว่าบัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯเจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตีพิมพ์หนังสือแบบเรียนหลวง ทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติและวิชาความรู้อย่างอื่นขึ้นเป็นอันมาก เพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไว้

⁴ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่ครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ฉบับลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118,” ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์ เป็นพระมณตรีพินิจกิจ และพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ร.ศ.113-118, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิวนคร, 2504), หน้า 1359-361.

สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป และทรงอาราธนาพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสั่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติและมีความรู้ โปรดให้บังคับการพระอารามทั้งในหัวเมืองและมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดจนพระราชอาณาจักร ...⁵

การจัดการศึกษานั้นแบ่งเป็น 2 ส่วน คือฝ่ายสงฆ์ และฝ่ายฆราวาส สำหรับฝ่ายสงฆ์นั้นมีการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงกันในกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาในหัวเมืองด้วยโดยมีการสอนปฏิบัติธรรม และวิชาความรู้ต่างๆ โดยให้พระเป็นผู้สอนและใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียนซึ่งพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้รับผิดชอบในส่วนนี้ และการจัดการศึกษาในส่วนของฆราวาสนั้น พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้จัดการศึกษา โดยจัดให้มีการพิมพ์แบบเรียนต่างๆ ให้พระนำไปฝึกสอน ตลอดจนดูแลในเรื่องของงบประมาณที่ใช้จัดการศึกษาด้วย นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนวัดในหัวเมืองทั้งหลายมารวมกันขึ้นอยู่กับพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสด้วยเพื่อให้อยู่เป็นกลุ่มเดียวกัน ดังข้อความต่อไปนี้

...โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จัดการอนุกุลในกิจที่ฝ่ายฆราวาสจะพึงทำ จัดการพิมพ์แบบเรียนต่างๆ ที่จะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ไปฝึกสอนเป็นต้น ตลอดจนการที่จะเบิกพระราชทรัพย์จากพระคลังไปจ่ายในการที่จะจัดตามพระบรมราชประสงค์นี้ และโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนพระพุทธรักษาในหัวเมืองทั้งปวงมารวมขึ้นอยู่ในพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อจะได้เป็นหมวดเดียวกัน...⁶

จากกระแสพระบรมราชโองการนี้จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีส่วนในการจัดการศึกษาอีกครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ.2441 เป็นต้นมา

⁵ “ประกาศจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง,” ราชกิจจานุเบกษา, แผนกกฎหมาย เล่ม 15(พฤศจิกายน ร.ศ.117), หน้า 333-334.

⁶ เรื่องเดียวกัน

พ.ศ.2449 ในการประชุมเทศาภิบาลฝ่ายราชการซึ่งมีหน้าที่ในกระทรวงธรรมการ ผู้เข้าร่วมประชุมมีเสนาบดี ปลัดทูลฉลองของกระทรวงที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง และข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่างๆ ได้มีการนำเอาปัญหาการจัดการศึกษาในหัวเมืองขึ้นมาพูดอีกครั้งหนึ่ง ในการประชุมครั้งนั้น แม้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จะทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ตาม แต่ก็ทรงทราบเรื่องการจัดการศึกษามาโดยตลอด จึงทรงรับหน้าที่ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้ที่ประชุมทราบว่า ในชั้นแรกมีความประสงค์เพียงจะฝึกหัดคนเข้ารับราชการ เพื่อให้พอแก่ความต้องการของบ้านเมือง แต่ต่อมามีผู้นิยมเข้าศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น ตำแหน่งราชการจึงมีไม่พอแก่จำนวนผู้ที่ประสงค์จะเข้ารับราชการ ดังนั้นจึงควรแก้ไขโดยวางรูปแบบการศึกษาใหม่ ดังนี้

- ...1) จะต้องให้ราษฎรทุกคนที่เป็นผู้ชาย (ผู้หญิงดไว้ก่อน) ผู้มีอายุอยู่ในเวลาเรียน ได้เล่าเรียนทุกคน
- 2) จะต้องให้เรียนเพียงมีความรู้พอควรแก่สภาพเท่านั้น เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ออกไปหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาของตน
- 3) นักเรียนที่แหลม ให้เปิดช่องให้ได้มีโอกาสเรียนต่อขึ้นไปถึงวิชาชั้นสูงสุด...⁷

แนวคิดทางการศึกษาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มีความสอดคล้องกับความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ในการจัดการศึกษาว่าจะจัดการศึกษาเล่าเรียนสำหรับราษฎรอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะทำให้เด็กทั้งหลายได้เล่าเรียนโดยทั่วกัน และควรจัดการเกี่ยวกับการเล่าเรียนอย่างไร

ดังนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสนอแนวคิดเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการดังกล่าว โดยจะต้องจัดหาที่เล่าเรียนให้พอกับจำนวนนักเรียน จึงควรใช้วัดเป็นโรงเรียน และให้พระเป็นครูผู้สอนต่อไป เพราะเหตุที่มีวัดอยู่ทุกตำบลแล้ว ประกอบกับพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 . ก็ได้กำหนดให้วัดมีหน้าที่อบรมสั่งสอนกุลบุตรอยู่แล้ว แต่จะให้พระในวัดในหัวเมืองทั้งปวงสอนวิชาได้เหมือนครูในกรุงเทพฯ นั้นยังไม่ได้ ฉะนั้นจึงควรให้สอนเฉพาะความรู้เบื้องต้นง่าย ๆ ไปก่อนตามแบบเรียนอย่างง่าย ซึ่งกรมศึกษาธิการจะเป็นผู้จัดหาแจกจ่ายให้ไปสอนโดยทั่วกัน ส่วนโรงเรียนพิเศษที่ได้ตั้งขึ้นแล้ว และจะตั้งขึ้นใหม่ก็ให้ดำเนินไปส่วนหนึ่งต่างหาก เพื่อเป็นการสนับสนุนให้เด็กที่เฉลียว

⁷ “รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ.124,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.16/6.

ฉลาดได้มีโอกาสเล่าเรียนศึกษาความรู้เพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่โรงเรียนวัดที่สอนวิชาเบื้องต้นนั้น จำเป็นต้องจัดให้มีขึ้นทุกวัด สำหรับแบบเรียนที่จะใช้ในการสอนวิชาเบื้องต้น ควรใช้เพียง 4 เล่มก่อน คือแบบหัดอ่าน แบบเรียนเลข แบบเรียนวิทยา และแบบเรียนจรรยาซึ่งจะต้องแต่งง่ายๆเพื่อให้เหมาะแก่ความประสงค์ที่จะใช้สอนความรู้แก่พลเมืองทั่วไป และควรเพิ่มขึ้นคราวละมากๆแล้วแจกจ่ายออกไปทั่วทุกวัดโดยไม่คิดราคาแต่อย่างใด⁸ ปรากฏว่าที่ประชุมเห็นชอบด้วยพระดำรินี้ และลงมติว่าจะจัดการศึกษาตามกระแสพระดำริต่อไป

ในการประชุมเทศบาลคราวต่อๆมา ได้มีการนำปัญหาเรื่องการจัดการศึกษาในหัวเมืองขึ้นมากล่าวอยู่เสมอ ซึ่งในปี พ.ศ.2451 ตกลงกันว่ากระทรวงธรรมการมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาในมณฑลของตน และให้ข้าหลวงธรรมการซึ่งกระทรวงธรรมการแต่งตั้งออกไปเป็นผู้จัดการศึกษานั้นขึ้นอยู่ในความบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาลโดยตรง ข้อตกลงในการประชุมเทศบาลครั้งนี้จึงเป็นการย้ำว่า กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่จัดการศึกษาเบื้องต้นให้ช่วยราษฎรได้แล้วเรียนทั่วทุกคนตลอดราชอาณาจักร⁹ ที่เป็นเช่นนี้เพราะกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดูแลพื้นที่ มีเจ้าพนักงานประจำอยู่ตลอดทุกมณฑลแล้ว ย่อมจัดการได้สะดวก จึงกล่าวได้ว่ากระทรวงมหาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีนั้น มิได้มีเฉพาะเรื่องการปกครองเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการศึกษาด้วย

ในหนังสือกราบบังคมทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นว่า

...เรื่องการศึกษาเป็นการสำคัญอย่างยิ่งในราชการบ้านเมืองอย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นต้องดำริห์ตรองมาก การศึกษาที่จะจัดให้เป็นการสำหรับประเทศเป็นการใหญ่ และยากเกินกว่าสติปัญญาคนๆเดียวจะคิดให้ถ้วนถี่ หรือถูกต้องได้ทั่วไป ตัวข้าพระพุทธเจ้าเองแม้ได้เคยรับราชการมาในกรมศึกษาธิการช้านาน และได้เอาใจใส่ในการศึกษาอยู่โดยเฉพาะ ดังทรงพระราชดำริห์ในพระ

⁸ “รายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ.124,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.16/6.

⁹ วิมลวรรณ ทองปรีชา, “พระประวัติ และพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507) หน้า 79.

ราชหัตถเลขานั้นก็จริง แต่ก็รู้สึกลอยๆว่าทั้งความรู้แลความชำนาญของ
ข้าพระพุทธเจ้า ยังบกพร่องหย่อนอยู่มาก...¹⁰

ในความคิดเห็นเรื่องการศึกษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง
เห็นด้วยกับความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ว่าควรจัดการศึกษาเล่าเรียนอย่างไร ซึ่งในเรื่องนี้
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า

...จำต้องเอาความจริงอันมีอยู่เป็นข้อวินิจฉัย 3ประการคือ

- (1) คนทั้งหลายว่าโดยทั่วไป มีโอกาสเล่าเรียนในเวลาเป็นเด็ก เมื่อทำมาหาเลี้ยง
ชีพด้วยกำลังตนยังไม่ได้ ครั้นเมื่อเติบโตใหญ่ได้ขนาดพอจะทำการหาเลี้ยงชีพ
ได้ ก็ต้องไปทำมาหากินตามความจำเป็นของอรรถภาพ ซึ่งว่าหมด โอกาสเวลา
เล่าเรียนเพียงนั้น เพราะความจริงข้อนี้ การที่จะฝึกสอนราษฎร จะสอน
อะไรๆ บ้างก็ตาม จะต้องคิดให้เรียนรู้ภายในกำหนดโอกาสเวลาเล่าเรียน
ประการ 1
- (2) คนทั้งหลายมีอรรถภาพต่างกัน การทำมาหาเลี้ยงชีพ และตระกูลต่างกันวิชา
ความรู้ที่สมควรแก่คนบางจำพวก คนจำพวกอื่นรู้ไปเปลืองเปล่าโดยเกิน
ความต้องการแก่อรรถภาพของคนจำพวกนั้นหรือกลับไปโทษแก่คนจำพวก
นั้นๆ ที่ไปเรียนรู้เข้าก็มี ยกตัวอย่างดังเช่นที่ กรมหมื่นวชิรญาณฯทรงปรารภ
อยู่ว่า ลูกพลเรือนที่ทำไมไรนาหาได้พอมีอันจะกิน มาเข้าโรงเรียนรู้วิชาเสมียน
ทั้งรู้จะทำกินตามตระกูลไปนิยมช่างที่ยวบย้างเขาเป็นเสมียนเช่นนี้ท่าน
ทรงเห็นว่าเป็นโทษที่ได้จากการศึกษาหาใช้คุณไม่ เพราะความจริงข้อนี้ การ
ฝึกสอนราษฎรทั่วไป จะต้องเอาอรรถภาพเป็นเครื่องกำหนดวิชาความรู้ที่จะ
ฝึกสอนนั้นด้วย คืออย่าให้วิชาความรู้ที่เล่าเรียนไปเปลืองเปล่าโดยไม่เป็น
ประโยชน์ต่ออรรถภาพนี้ประการ 1

¹⁰ “ตรวจและจัดโครงการศึกษา สมเด็จพระเจ้าพระยากรมดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล วันที่ 1 เมษายน 2449,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.2/5.

- (3) คนทั้งหลายสติปัญญาสามารถไม่เสมอเหมือนกัน บางคนแม้อัธภาพอยู่ในที่ต่ำ มีสติปัญญาสามารถเกิดประจำตัวมาสูงเกินกว่าอัธภาพคนชนิดนี้ที่เชิดชูตระกูลต่ำให้สูง และเป็นเครื่องประดับสำหรับบ้านเมือง อันสมควรอุดหนุนให้มีช่องโอกาสเล่าเรียน หาความดีให้เต็มตามสมควรแก่สติปัญญาสามารถ เพราะความจริงข้อนี้การฝึกฝนสำหรับราษฎร จะต้องจัดให้มีช่องทางให้คนเล่าเรียนขึ้นไปได้ตามสติปัญญาสามารถอย่าให้มีที่ติดขัดด้วยอัธภาพ นี้ ประการ 1...¹¹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่าการศึกษาคณะที่จะจัดควรให้อยู่ในวัยก่อนการทำมาหาเลี้ยงชีพ สอนให้ตรงกับสภาพ ฐานะ อาชีพ ความต้องการ และส่งเสริม ผู้ที่มีความสามารถทางสติปัญญาสูงเป็นพิเศษ และจุดมุ่งหมายทางการศึกษานั้น คือ เพื่อให้พลเมืองรักชาติภูมิของตน เพื่อให้พลเมืองประพฤติอยู่ในในสุจริตธรรม และมีความเจริญทั้งกำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังปัญญา¹² ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย การศึกษาจึงควรแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ

1. มूलศึกษา สอนวิชาความรู้พื้นฐานของการเป็นพลเมืองที่ดี กำหนดเวลาไว้ 3 ปี แบ่งเป็น 2 ระยะ ระยะแรก 2 ปี เรียนทุกอย่างที่เป็นพื้นฐาน จบแล้วจะออกก็ได้ หรือจะเรียนต่ออีก 1 ปี ให้มีความรู้เพิ่มขึ้นก็ได้
2. ประถมศึกษา สอนอย่างเดียวกับมूलศึกษา แต่ให้สูงกว่า และละเอียดกว่ากำหนดไว้ 3 ปี แบ่งเป็น 2 ระดับเช่นเดียวกัน
3. มัธยมศึกษา เป็นการสอนขั้นต้นสำหรับผู้ที่จะศึกษาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะกับวิชาสามัญที่เป็นพื้นฐานของสาขาวิชาการต่างๆ เช่น เลข ภาษาอังกฤษชั้นสูง กำหนดเวลาเรียน 4 ปี แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ระยะแรก 3 ปี ระยะหลัง 1 ปี
4. อุดมศึกษา แยกเป็นวิชาความรู้เฉพาะอย่าง แยกสถานศึกษากันเป็นวิทยาลัยต่างๆ เช่น โรงเรียนทหารบก โรงเรียนทหารเรือ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนครู ให้ขึ้นอยู่กับการทรงงานนั้นๆ ส่วนการจัดตั้งมหาวิทยาลัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า ใ้กาล

¹¹ "มูลเกล้าถวายเป็นที่จัดการศึกษา ร.ศ. 131," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.10/13.

¹² วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวคิดทางการศึกษาไทย 2411-2475, (กรุงเทพฯ: หจก. ฟีนีქซ์บุ๊คซิง, 2526)

และใช้วิธีสยที่จะคิดอ่านในเวลาขึ้น เพราะจะจัดตั้งได้ต่อเมื่อการฝึกสอนชั้นต่ำเรียบร้อย และเจริญแล้ว จึงควรไว้ติดต่อภายหลัง¹³

การศึกษาทั้ง 4 ระดับนี้ 2 ระดับแรก ได้แก่ มูลศึกษา และประถมศึกษาจัดเป็นความรู้สามัญ สำหรับราษฎรทั่วไป ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า ต้องอาศัยแบบเรียนพื้นฐาน 4 เล่ม คือ ตำราเรียนหนังสือไทยพออ่านออกเขียนได้ ตำราเลขสามัญวิธี หนังสืออ่านคดีโลก คือว่าด้วยกายบริหาร สมบัติบริหาร และธรรมชาติสิ่งของที่ต้องอาศัยในการเลี้ยงชีพ และหนังสืออ่านคดีธรรม คือ แสดงคุณพระรัตนตรัย คฤหัสถ์ วินัย วินัยพลเมือง

สำหรับการศึกษา 2 ระดับหลัง ได้แก่ มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา จัดสอนสำหรับบุคคลบางพวก และวิชาการเฉพาะอย่าง สิ่งที่ต้องคำนึง คือ วิชาอย่างไรที่เราต้องการ และจะสอนวิชานั้นๆ ด้วย วิชาอย่างไรจึงจะรู้ดี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยากรของตะวันตก และต้องอาศัยตำราของต่างประเทศนั่นเอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นทำให้ใช้ตำราที่เป็นภาษาอังกฤษ เพราะการแต่งตำราไทยเป็นเรื่องยากและต้องใช้เวลานาน ส่วนภาษาอังกฤษนั้นสะดวก เพราะมีอยู่แล้ว สะดวกในการศึกษาหาความรู้ในระดับสูงต่อไป ทั้งการติดต่อสื่อสารกับชาวต่างชาติก็มีมากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้น จึงทรงเสนอให้บังคับเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่ชั้นมัธยมขึ้นไป¹⁴

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความคิดเห็นที่ไม่ควรจัดการศึกษาภาคบังคับ เพราะจะทำให้เกิดปัญหาตามมา กล่าวคือ ถ้าอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา เด็กผู้หญิงไม่สามารถเข้าเรียนได้ ดังนั้น ให้จัดการศึกษาในวัดให้ดีกว่า โดยให้เด็กชายเรียนไปก่อน ส่วนเด็กหญิงก็ให้เรียนตามแบบแผนประเพณี ต่อเมื่อการศึกษาในวัดดีแล้ว จึงค่อยจัดการศึกษาภาคบังคับ

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษา จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ขึ้นอยู่กับ เจ้าพนักงาน คือ กรมศึกษาธิการ ซึ่งต้องคิด จัด และตรวจสอบด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงเสนอแนวคิดในการจัดการศึกษา ดังนี้

¹³ "มูลเกล้าถวายเป็นความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.10/13.

¹⁴ "ตรวจและจัดโครงการศึกษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล วันที่ 1 เมษายน 2449," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/5.

...การคิด คือ การที่จะทำให้เป็นแบบแผนของการศึกษาชาติที่ได้ผล อย่างที่ญี่ปุ่น
ทำ แต่ไม่ใช่โดยการคัดลอก หรือไปลอกเลียนประเทศอื่น แม้จะทำได้สำเร็จ
แล้วก็ตาม เพราะเหตุที่ประเทศเรากับประเทศอื่นไม่เหมือนกัน ทางที่ดีที่สุดนั้น ก็
คือ เอาแบบอย่างอันดีที่เขาจัดในประเทศอื่นๆ มาเลือกสรร อย่างใดดีควรเอา
อย่าง ก็แก้ไขให้ถูกแก่ภูมิประเทศ เอาอย่างเขาบ้าง เอาอย่างเราบ้าง สุดแต่ให้
เป็นประโยชน์สมควรแก่เมืองเรา กระทรวงธรรมการควรเชิญผู้เชี่ยวชาญ
การศึกษาของอังกฤษ ญี่ปุ่น และเยอรมนี มาเป็นกรรมการปรึกษา...¹⁵

ในเรื่องของการคิดนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาอว่า
แนวทางที่ดีที่สุดในการจัดการศึกษาคือการเลือกนำแบบอย่างที่ดีของต่างประเทศมาใช้ให้เหมาะกับ
ประเทศของเรา ไม่ใช่เป็นการลอกเลียนแบบ เพราะลักษณะของแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน
ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงควรเชิญผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาของต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษา

นอกจากนี้การจัดการศึกษาจะประสบผลสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งกระทรวง
ธรรมการ เทศาภิบาลในกระทรวงมหาดไทยซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในหัวเมืองและฝ่ายสงฆ์
ด้วยดังข้อความต่อไปนี้

...การจัด คือ การที่จะทำให้งานบรรลุเป้าหมายได้ งานในส่วนนี้มีเจ้าพนักงาน
อยู่แล้วจากกระทรวงธรรมการ มหาดไทยในส่วนเทศาภิบาล และเจ้าคณะสงฆ์¹⁶

การตรวจสอบเป็นการประเมินผลว่าบรรลุตามวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษามากน้อย
เพียงใด ซึ่งในการตรวจสอบนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แบ่งการ
ประเมินผล โดยมีพนักงานตรวจสอบ ดังนี้

¹⁵ "ตรวจและจัดโครงการศึกษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล วันที่ 1 เมษายน 2449," หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ,ศ.2/5.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน

...การตรวจ คือ การประเมินผลงานว่า บรรลุตามเป้าหมายเพียงใด ควรมีพนักงาน

ตรวจ 3 ประเภท คือ

พนักงานตรวจการพนักงาน ทำหน้าที่ตรวจการสอนให้สอดคล้องกับ พระบรมราโชบาย ความมุ่งหมายของการศึกษา ในแต่ละมณฑลควรเพิ่มจากเดิมหนึ่งคนให้เป็นหลายคนเพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่อย่างได้ผล เพื่อไม่ให้เป็นการสิ้นเปลือง อาจใช้ครูที่สำเร็จจากโรงเรียนฝึกหัดครูให้ทำหน้าที่ตรวจการด้วย

พนักงานสอบวิชาพนักงาน ทำหน้าที่สอบ และให้ประกาศนียบัตรแก่ผู้ที่จะทำหน้าที่เป็นครู

พนักงานตรวจบัญญัติพนักงาน ทำหน้าที่ตรวจสอบแผน และหลักสูตรของกรมศึกษาธิการก่อนที่จะมีการประกาศใช้¹⁷

จากความคิดเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเสนอแนวทางการจัดการศึกษาจากพื้นฐานประเพณีนิยม โดยอาศัยวัดเป็นสถานที่ศึกษา และพระเป็นครูผู้สอนหนังสือ เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณแผ่นดิน ซึ่งต้องทุ่มเทให้กับการทหารอย่างมาก เพราะในระยะหลังฝรั่งเศสยังคงยึดเมืองตราดไว้ นอกจากนี้คนในบังคับต่างชาตก็มีปัญหารุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้อำนาจการรักษากฎหมายของไทยไม่ได้ผลเท่าที่ควร ประกอบกับการพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ ทำให้มีเรื่องต้องใช้จ่ายเงินแผ่นดินไปจำนวนมาก การลดจำนวนบ่อนเบี้ยให้น้อยลง ทำให้ภาษีที่เคยได้จากบ่อนเบี้ยน้อยลงเรื่อยๆ สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อการจัดสรรงบประมาณเพื่อการศึกษาทั้งสิ้น

แนวความคิดที่สำคัญของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือ การที่ยอมรับในความสำคัญของการศึกษาต่อความมั่นคง การพัฒนาประเทศ การเสนอวิธีการในการจัดการศึกษา และมองปัญหาที่อาจเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้า และเสนอวิธีการแก้ไข ดังจะเห็นได้จาก การใช้วัดเป็นสถานศึกษา และพระเป็นครูผู้สอน แม้จะไม่ทำให้การศึกษาบรรลุผลตามที่คาดหวัง เพราะหาพระที่มีความรู้พอเป็นครูสอนได้ยาก หลังจากที่มีการแบ่งความรับผิดชอบให้ฝ่ายศาสนจักรช่วยจัด

¹⁷ "ตรวจและจัดโครงการศึกษา สมเด็จพระเจ้าพระยากรมดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล วันที่ 1 เมษายน 2449." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ.2/5.

การศึกษามาตั้งแต่พ.ศ.2441และกำหนดให้เจ้าอาวาสเป็นธุระ เอาใจใส่ให้การศึกษแก่ศิษย์วัดตาม พระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ.2445 แล้วก็ตาม แต่โรงเรียนวัดเกิดขึ้นน้อยมาก ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงเห็นว่า เพื่อให้พระสามารถสอนได้ต้องลดหย่อนหลักสูตร ขั้นต้นให้ต่ำลง โดยให้มีการเรียนการสอนถึงแม้ความรู้ต่ำก็ดีกว่ารอการฝึกสอนให้เสียเวลา

แนวคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้มีบทบาทในการจัดการศึกษาของชาติ โดยท่านเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการคนแรกที่ได้รับการศึกษาทางด้านวิชาครูโดยตรง ทั้งจากภายในและต่างประเทศ ท่านได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการในพ.ศ.2459-2469 ดังนั้นการศึกษาแนวคิดในด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงมีความสำคัญยิ่ง การศึกษาตามทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มิใช่เฉพาะการคิดเลขเป็น และอ่านหนังสือออก ตามแนวความคิดในการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิมของไทย¹⁸ แต่การศึกษา คือการฝึกหัดผู้เรียนทั้งด้าน สมอง ร่างกาย และจริยธรรม เรียกว่า องค์ 3 แห่งการศึกษา ดังปรากฏในเอกสาร ต่อไปนี้

...ครูที่ดีต้องชวนชวายให้โรงเรียนของตนบริบูรณ์ไปด้วยศึกษาอันเต็มพร้อมไปด้วย องค์ 3 แห่งการศึกษาประกอบกัน คือ

พุทธิศึกษา ให้วิชา และปัญญาแก่ผู้เรียน

พลศึกษา ก็ต้องให้กำลังหรือความเข้มแข็งในร่างกายแก่ผู้เรียนด้วย เพื่อได้เป็นพาหนะสำหรับบำรุงอบรมพุทธิศึกษาให้เจริญ และรุ่งเรืองอยู่ได้

จริยศึกษา เป็นสิ่งสำคัญที่กระทำตัวผู้เรียนให้ถึงซึ่งเป็นผู้มีวิญญานอันประเสริฐ สมกับที่ได้นามปรากฏว่า มนุษย์ คือเป็นผู้ที่ซื่อตรง และยอมปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่โลกย์ ,แก่บ้านเมืองของตน ,แก่เพื่อนมนุษย์ และแก่ตนเอง เพราะเหตุฉะนั้นเราควรเห็นได้ว่า ศึกษาทั้ง 3 องค์ย่อมอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าขาดองค์ไหนไป การศึกษาก็บกพร่อง...¹⁹

¹⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์ ,การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่6, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า6.

¹⁹ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ,เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์(พระนคร: โรงพิมพ์นิติ ,ร.ศ.122) หน้า1-2.

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า การให้ความสำคัญองค์แห่งการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นั้น มีความแตกต่างกันอย่างสำคัญ โดยจริยศึกษาเป็นสิ่งที่ให้ความสำคัญมากที่สุด ดังปรากฏจากข้อเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เช่นเมื่อคราวไปดูงานการจัดการศึกษาที่ประเทศอินเดียว่า...Education makes a man วิชิตำคนให้เป็นคน คำนี้แปลว่าผู้เต็มไปด้วยมอริลตี้ มีอุปนิสัย อริยบทเป็นสุภาพบุรุษแท้ ที่ชาวอังกฤษ เรียกว่า Gentleman...²⁰

ในแบบสอนอ่านธรรมจริยา ซึ่งเป็นแบบเรียนเล่มสำคัญที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่งขึ้น ได้กล่าวเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

... การให้วิชาที่เรียกว่า “พุทธิศึกษา” แก่ผู้เรียนนั้น อาจทำให้ผู้เรียนมีสติปัญญา และความรู้คล่องแคล่วขึ้นจริง แต่การที่จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดีมีอัธยาศัย เรียบร้อย เป็นพลเมืองดี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ ยิ่งกว่านั้นต้องอาศัยฝึกฝนในธรรมจริยา หรือที่เรียกว่า “จริยศึกษา” จึงจะได้

กุลบุตรอาจเป็นผู้มีวิชา และปัญญาเฉียบแหลม แต่ไม่เป็นคนเรียบร้อย และประพฤติชอบสมควรกับชุมชนอันดี ข้าพเจ้าได้เห็นตัวอย่างนี้มาในประเทศอินเดียแล้ว...

การฝึกหัดนิสัย , อริยบท และจิตใจให้เป็นธรรมนี้ ขอจงปรากฏแก่ตาโลกเถิด ว่า มีค่าประเสริฐกว่าการฝึกหัดปัญญาให้มีความรู้มากนั้ก ...แม้ผู้เรียนได้ฝึกหัดธรรมจริยาให้สันดานของตนเป็นสันดานอันดีแล้วศึกษาให้มีความรู้ศิลปวิทยา ถ้วนทั่วกันทุกคนแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่ากรุงสยามอันเป็นชาติภูมิที่รักแห่งชาวเรา จะไม่เจริญยิ่งยวดขึ้นกว่าที่เจริญอยู่เดี๋ยวนี้...²¹

จากข้อมูลดังกล่าวพบว่า จากทัศนคติของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จริยศึกษา มิใช่เป็นเรื่องเฉพาะคุณงามความดีของคุณคน แต่มีความหมายรวมถึงรูปแบบของความดีงามที่ต้องการสร้างขึ้นโดยการจัดการศึกษาของรัฐ

²⁰ “รายงานของนายสนั่นเรื่องตรวจการศึกษาในประเทศอินเดีย,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/7.

²¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ,แบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่ม5,(พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ,2444), หน้า2-6.

การถ่ายทอดความรู้ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีผ่านทางครูผู้สอนซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้นำนักเรียนในทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการอ่าน การฝึกคัดลายมือ การคิดเลขหรือการเขียนตามคำบอก²²

เมื่อครูเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญในการจัดการเรียนการสอนดังกล่าวแล้ว ผู้ที่จะมาเป็นครูจึงต้องมีคุณสมบัติสำคัญบางประการ นอกเหนือจากการที่มีความรู้ในวิชาการ ดังนั้นครูต้องรู้วิธีการที่จะถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียนด้วย ซึ่งคุณสมบัติที่สำคัญของผู้ที่เป็นครู คือ ต้องเป็นผู้มีความประพฤติดี สามารถเป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ได้²³

แนวคิดด้านการจัดการเรียนการสอนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นเรื่องการรักษาระเบียบวินัย ครูที่ดีต้องรักษาระเบียบวินัย ต้องปกครองนักเรียนให้อยู่ในระเบียบ มีความเรียบร้อยอยู่เสมอ การเน้นระเบียบวินัยของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอยู่ในระดับสูงมาก โดยมีครูเป็นผู้นำทุกเรื่อง เนื้อหาของความรู้และจริยธรรมที่ครูต้องอบรมแก่นักเรียน เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มีแบบแผนแน่นอนโดยผ่านทางหลักสูตรและแบบเรียนจากส่วนกลางนี้ ซึ่งเป็นวิธีสอนที่เชื่อต่อการที่รัฐจะถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ที่รัฐต้องการให้ประชาชนรู้ไปด้วย

จากการศึกษาผลงานเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พบว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีแนวคิดในเรื่องของการจัดการศึกษาว่าการศึกษามีได้มีประโยชน์ในตัวเองหรือเป็นการเรียนรู้เพื่อความรู้อย่างเดียว แต่การศึกษามีขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหาสิ่งอื่นที่สำคัญและยิ่งใหญ่กว่า เช่น การฝึกหัดอ่านหนังสือในโรงเรียน เพื่อการอ่านหนังสือออกในอนาคต เพื่อจะได้เลือกอ่านต่อไป รวมทั้งเพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพเมื่อเติบโตขึ้น การเรียนคำนวณวิธีก็เป็นไปเพื่อให้เข้าใจวิทยาศาสตร์ในภายหน้า การเรียนตรรกวิทยาเพื่อให้เป็นคนพูดจาดีมีเหตุผล และหลักฐาน²⁴

นอกจากนี้ในการเรียนการสอนคำนวณวิธีเป็นไปเพื่อให้สามารถคิดเลขได้เร็วสามารถทอนสตางค์ได้ ซึ่งอาจมีประโยชน์ต่อการค้าของประเทศได้ ดังถ้อยคำบางตอนจากงานเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดังนี้

²² หลวงไพศาลศิลปศาสตร์, เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์(พระนคร: โรงพิมพ์นิติ, ร.ศ.122), หน้า42-48.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า5.

²⁴ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, แบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่ม5, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2444), หน้า135-136.

...การสอนคำนวณวิธีทุกอย่างในเวลาสั้น มีความปรารถนาจะสอนให้คิดได้รวดเร็ว เป็นสำคัญส่วนหนึ่ง ยิ่งการศึกษาได้เป็นเครื่องอุดหนุนการค้าของประเทศ การคิดเลขเร็วก็ยิ่งจำเป็นมากขึ้น...²⁵

จากข้อมูลข้างต้น พบว่า แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีลักษณะประยุกต์ กล่าวคือ มิได้เป็นไปเพื่อการเรียนรู้อย่างบริสุทธิ์เพียงประการเดียว แต่ยังเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างอื่นที่สำคัญกว่าด้วย นอกจากนี้จะทำให้ผู้เรียนรู้จักศาสตร์แล้ว ยังช่วยทำให้ผู้เรียนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมได้ด้วย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าประโยชน์ของการศึกษานั้น มีทั้งต่อผู้เรียนและประเทศชาติอย่างแยกกันไม่ออก ทางด้านตัวผู้เรียนนั้น สามารถปกครองตนเองและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข²⁶ ส่วนทางด้านประเทศชาตินั้น ได้แก่ การมีพลเมืองเป็นพลเมืองดี ดังปรากฏในข้อความบางตอนในงานเขียนของท่าน ดังนี้

...การศึกษาสำหรับทวยราษฎร์)หรือ ประถมศึกษา (ได้แก่ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่งสมควรจะให้ราษฎรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน พอให้รู้ผิดชอบชั่วดี รู้วิชาปานกลางๆ ไว้สำหรับพอแก่ต้องใช้อยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะต้องรักษาตัวทั้งส่วนชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สินและชื่อเสียง ให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้ คนหนึ่งๆก็ให้รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะเหล่าตระกูลของตน...เป็นภาคจำเป็นสำหรับคนไทยทั่วไป²⁷

และอีกตอนหนึ่ง กล่าวว่า

...การเรียนตอนต้นสามปีเรียนวิชาสามัญหรือจะเรียกว่าวิชาฆานุชยธรรม ก็ได้ คือเขียนให้รู้จักผิดชอบ รู้จักอ่านเขียนพูดให้เข้าใจได้ชัดเจน รู้จักคิดคำนวณอันเกี่ยวข้องกับการเก็บทรัพย์สินสมบัติและทำมาหากิน รู้จักรักษาของตัว รู้จักหน้าที่ของตนที่พึงกระทำซึ่งสมควรแก่ที่เป็นข้าแผ่นดินสยาม²⁸

²⁵ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ,เลขเร็ว,(พระนคร: โรงพิมพ์พุทธมิต ,ร.ศ.129)

²⁶ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ,แบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่ม 5,(พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ,2444)

²⁷ “ประมวลการศึกษา1” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ , ล.1/1.

²⁸ “แผนการศึกษาสำหรับชาติ (17 พ.ย.-28 พ.ย.2462),หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.10/42.

ดังนั้น จากข้อมูลพบว่า แนวคิดเรื่องการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงมีนัยสำคัญ ป่งชี้ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมือง

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 เป็นแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เพื่อจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับขึ้น ซึ่งเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาออกไปสู่ประชาชนในวงกว้างมากขึ้น นอกจากนี้ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบการปกครองที่ใช้อยู่ในขณะนั้น คือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้กล่าวในปาฐกถา ที่สามัคยาจารย์สโมสรสถาน เมื่อ พ.ศ.2468 ภายหลังประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ไปแล้ว 4 ปีว่า ประโยชน์อย่างหนึ่งของการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น คือการอบรมพลเมืองให้เป็นพลเมืองดี ความหมายของการเป็นพลเมืองดีในยุคนั้นคือการสร้างรัฐชาติ และการตั้งอำนาจสูงสุดองค์พระมหากษัตริย์ นั่นเอง²⁹

ในการสร้างรัฐชาติมีข้อกำหนดว่า รัฐชาติต้องเป็นรัฐที่มีอาณาเขตแน่นอน มีประชาชนที่มีภาษาวัฒนธรรม และประสพการณ์ในอดีตร่วมกัน รวมทั้งมีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจในการปกครองทุกส่วนของรัฐ ดังนั้นประชาชนที่เป็นพลเมืองดีของรัฐชาติจึงต้องเป็นประชาชนที่ทราบว่าเป็นพลเมืองของตนมีอาณาเขตแค่ไหน มีความรักและหวงแหนแผ่นดินเกิดตลอดจนเพื่อนร่วมชาติของตน และมีความภักดีต่อองค์พระประมุขของชาติ คือ องค์พระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นศูนย์กลางของระบบการปกครอง

ประชาชนที่เป็นพลเมืองดีในยุคของการสร้างชาติ และการตั้งอำนาจสูงสุดองค์พระมหากษัตริย์ ได้รับความรู้ในเรื่องเหล่านี้โดยผ่านการศึกษาในระบบ โดยรัฐบาลกำหนดเนื้อหาของความรู้ผ่านทางหลักสูตร และแบบเรียน ซึ่งมีการกำหนดให้มีแบบแผนเป็นแบบเดียวกัน และมีลักษณะแน่นอนตายตัว นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

จากการศึกษาในปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 ศาสตราจารย์ วิทย์ วิศุทเวทย์ ได้ศึกษาเนื้อหาของหลักสูตรในช่วงนี้ และได้ให้ข้อสรุปว่า หลักสูตรในช่วงดังกล่าวมีส่วนในการสร้างเอกภาพให้แก่รัฐประชาชาติ ให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีของรัฐที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ มี

²⁹ ศรี พุทธิมาส ,“แนวความคิดทางการเมือง และการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2529)

ความรักชาติ มีความสำนึกในความเป็นชาติ มีวินัย มีความเสียสละ เชื่อฟังคำสั่ง และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์³⁰

ลักษณะพลเมืองดีตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แก่ พลเมืองที่สนใจในการหาความรู้ให้ตนเอง มีวินัย มีความเสียสละ เคารพกฎหมาย มีความรักชาติ และภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ ลักษณะพลเมืองดีตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงสอดคล้องกับลักษณะพลเมืองดีตามความต้องการของรัฐในยุคการสร้างชาติ และการตั้งอำนาจสู่องค์พระมหากษัตริย์ดังกล่าว

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ทำให้เกิดการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้เด็กอายุ 7-14 ปี ต้องเข้ารับการศึกษาระบบทุกคน (ยกเว้นเด็กที่ขาดกำลังกาย กำลังความคิด เป็นโรคติดต่อหรืออยู่ห่างโรงเรียนเกิน 3,200 เมตร) จึงทำให้นโยบายของความรู้ในรูปแบบที่รัฐต้องการถูกถ่ายทอดไปสู่ผู้เรียนในวงกว้างมากขึ้น อันเป็นการส่งเสริมนโยบายของรัฐในการสร้างรัฐชาติ และการตั้งอำนาจสู่องค์พระมหากษัตริย์ด้วย ดังนั้นการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้นตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นการอบรมพลเมืองให้เป็นพลเมืองดีด้วย เป็นผู้มีความรู้ มักเป็นผู้มีเหตุผลจึงสะดวกต่อเจ้าหน้าที่ในการปกครอง³¹

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตระหนักดีว่า การจัดการศึกษาภาคบังคับ มีส่วนโดยตรงในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ กล่าวคือ แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่มีต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนจีนในมณฑลปัตตานี ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม อยู่ในเขตติดต่อระหว่างไทยและมาเลเซีย ในช่วงก่อนประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ในปีแรกของการปฏิบัติหน้าที่ราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีรายงานการศึกษาจากมณฑลภูเก็ตมาถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า ชาวจีนในมณฑลภูเก็ตได้ก่อความวุ่นวายขึ้น เนื่องจากมีความเข้าใจผิดว่าทางการไทยต้องการเกณฑ์คนไปเป็นทหาร จึงได้ประกาศตนต่อสู้การเรียกเกณฑ์ทหารในครั้งนั้น ซึ่งมีผลให้ชาวจีนและแขกบ่าบาหนีไปอยู่ปีนัง 2-3 คน ทางการไทยสันนิษฐานว่า แนวคิดดังกล่าวเกิดจากการที่ชาวจีน

³⁰ วิทย์ วิศุทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475.

³¹ “แผนการศึกษาสำหรับชาติ (17 พฤศจิกายน-28 พฤศจิกายน 2464),” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ.10/42.

ได้ว่าจ้างคนจีนที่เป็นพวกเก๊กเหม็งให้มาสอนหนังสือแก่บุตรหลานของตน โดยมีได้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลไทย ทำให้มีการสอนเฉพาะหนังสือจีน สอนให้รักแซ่ชาติ และรู้ภูมิศาสตร์ของประเทศจีน เนื่องจากครูจีนในโรงเรียนดังกล่าวเป็นพวกสมัยใหม่ รวมทั้งสอนเด็กไปตามลัทธิของจีน โดยไม่รู้ภาษาไทย จึงทำให้เด็กจีนไม่มีความรักดีต่อทางการไทย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำเรื่องดังกล่าวกราบทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การประกาศมี การสอนภาษาไทยขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว ไม่น่าเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ ต้องมีการกระทำการ อย่างอื่นควบคู่กันไปด้วย³²

ในการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดเมื่อ พ.ศ. 2463 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้ทำ รายงานร้องเรียนให้มีการเกณฑ์ศึกษาในท้องที่มณฑลปัตตานีขึ้นก่อนเป็นพิเศษ เพราะมีความเห็นว่ มณฑลปัตตานีเป็นเขตต่างชาติ ต่างศาสนา³³ จึงมีเด็กเข้าเรียนน้อยมาก ใน พ.ศ.2462 มีเด็กอยู่ในวัย เรียน 87,034คน แต่เข้าเรียนในโรงเรียนที่รัฐบาลจัดเพียง 2,636คน³⁴

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นต่อการจัดการศึกษาในเขตมณฑลปัตตานีว่า การ จัดการศึกษาให้ดีจะมีผลให้การปกครองมั่นคงไปด้วย ดังถ้อยคำบางตอนว่า

...การปกครองมณฑลปัตตานีจะจัดให้เป็นหลักแน่นแฟ้น ไม่ให้เขาเป็นเราดังคน
เวลาเข้าใจในปัจจุบันนี้ จักสำเร็จได้ดีด้วยการจัดวางหลักการศึกษาให้ดี...³⁵

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464มีผล ทางการเมืองในแง่ของการก่อให้เกิดความมั่นคง เป็นปึกแผ่นขึ้นในเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความแตกต่าง ของประชาชนต่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม เพราะการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น จะทำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³² “ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.4/19.

³³ “ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษาซึ่งได้กล่าวมาในท้ายรายงานการศึกษา มณฑลปัตตานี 2460-2461,” อ้างถึงใน พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการ ร.5 และ ร.6 กับเรื่องประกอบ, หน้า 201-202.

³⁴ ระลึก อานี, “นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475-2503,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2516)

³⁵ เรื่องเดียวกัน

ให้เยาวชนผู้อยู่ในเกณฑ์ต้องมาเรียนภาษาไทย³⁶ เรียนรู้ขนบธรรมเนียมไทย มีความรักแผ่นดินไทย และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์องค์เดียวกันอันจะก่อให้เกิดความผสมกลมกลืน และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระหว่างชนในชาติ

จากการวิจัย พบว่า การใช้นโยบายผสมกลมกลืน โดยการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น เป็นความจำเป็นของรัฐในยุคนั้นด้วย ทั้งนี้พิจารณาได้จากมณฑลที่ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ได้ครบทุกตำบลก่อน ล้วนเป็นท้องที่มีปัญหาความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา หรืออยู่ในเขตที่ถูกแทรกแซงจากต่างชาติได้โดยง่ายทั้งสิ้น กล่าวคือ ในปีแรกที่ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ท้องที่ที่สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ได้ครบทุกตำบล คือ อุดรธานี ร้อยเอ็ด สุราษฎร์ธานี และปัตตานี³⁷

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ของการจัดการศึกษาภาคบังคับว่ามีความสำคัญในการจัดเตรียมบุคคลไว้ประกอบอาชีพที่เหมาะสมตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคลในโอกาสต่อไป ซึ่งการจัดการศึกษาให้ทั่วถึงยังทำให้ทางราชการมีโอกาสคัดเลือกคนดีมีความสามารถเข้ารับราชการได้มากขึ้นด้วย³⁸

นอกจากนี้ การจัดการศึกษาภาคบังคับ ทำให้มีฐานรองรับการจัดการศึกษาในระดับมัธยม และอุดมศึกษา ซึ่งจะขยายตัวตามการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในอนาคต ซึ่งทำให้มีโอกาสในการผลิตบุคคลผู้มีการศึกษาในระดับสูงไว้ประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษที่ต้องฝึกฝนมาโดยเฉพาะ³⁹ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดดังกล่าว เกิดจากการขยายตัว และความอึดตัวของระบบราชการ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีภายหลังการรับอารยธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5

จากการศึกษางานวิจัยทางประวัติศาสตร์ และการศึกษาหลายชิ้นได้ให้ข้อสรุปในทิศทางเดียวกันว่า การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคแรกๆ นั้นเป็นไปเพื่อผลิตบุคคลเข้ารับราชการ ทั้งด้วยการจัดตั้งโรงเรียนหลวง และโรงเรียนของกระทรวง ทบวง

³⁶ "พระราชบัญญัติประถมศึกษา(2460-31 มี.ค.2466)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ.2/5.

³⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, "รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 ประจำปีพุทธศักราช 2464," หน้า 3.

³⁸ "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทูลเกล้าถวายความเห็นกระทรวงต่างๆ เรื่องการออกพระราชบัญญัติ ประถมศึกษา 19ส.ค.2464 ." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/5.

³⁹ "พระราชบัญญัติบังคับเด็กให้เล่าเรียนโรงเรียนราษฎร," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/2.

กรมต่างๆ ตลอดจนการจัดส่งบุคคลไปศึกษาต่อในต่างประเทศ⁴⁰ ทั้งนี้เพื่อผลิตบุคคลากรตอบสนองความต้องการของหน่วยราชการที่ได้จัดตั้งขึ้นใหม่ภายหลังการปฏิรูประบบบริหารราชการในขณะนั้น

การจัดการศึกษาของชาติในอดีต มีแนวคิดที่ยอมรับความสำคัญของแบบเรียนเกี่ยวกับการส่งผ่านทัศนคติทางการเมือง ที่รัฐพึงประสงค์ไปสู่ประชาชน จะเห็นได้จากการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยอมรับว่า ...การ ...จะให้ไพร่บ้านพลเมืองมีนิสัยใจคออย่างไร... รัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสัยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยการแต่งหนังสือสำหรับสอนเด็กในโรงเรียน⁴¹ ในรายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ.2453 ได้กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือเรียนไว้ว่า

...หนังสือเรียนเป็นหลักสำคัญของการศึกษาโดยเหตุว่า รัฐบาลต้องการให้ราษฎรมีความรู้อย่างไร หรือในที่สุดจะให้มันนิสัยใจคออย่างไร อำนาจของรัฐบาลอยู่ใน การแต่งหนังสือสอนเด็ก เหตุฉะนั้นการแต่งหนังสือ และสร้างหนังสือควรอยู่ใน กระทรวงธรรมการ...⁴²

แนวคิดเกี่ยวกับแบบเรียนในลักษณะดังกล่าว เกิดขึ้นในช่วงที่แบบสอนอ่านจริยธรรมถูกเขียน และได้รับการพิมพ์ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประชุมเพื่อร่างโครงการศึกษา ร.ศ.131 ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการสอนวิชาจรรยาไว้ว่า เพื่ออบรมเยาวชนให้เป็นพลเมืองดี⁴³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นย้ำในเรื่องของหน้าที่ที่บุคคลต้องทำในการรักษาชาติบ้านเมือง นอกจากนี้เพื่อผลประโยชน์ของชาติบ้านเมืองแล้วยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนเองด้วย เนื่องจากชาติบ้านเมือง และประชาชนต่างก็มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนแยกไม่ออก⁴⁴

⁴⁰ ละออทอง อมรินทร์รัตน์ , "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2411-2472," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522)

⁴¹ "โครงการศึกษา (21 มิ.ย. 117-29 ก.ย.120)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.2/5.

⁴² "รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล(ร.ศ.129)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.1/1.

⁴³ "มูลเกล้าถวายเป็นความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ.131," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ,ศ.10/13.

⁴⁴ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และพระยาอนุกิจวิธูร ,แบบสอนอ่านจริยธรรมเล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478)

จากการศึกษาแนวคิดทางด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พบว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความเห็นว่าการศึกษาคือการพัฒนาผู้เรียนทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา และจริยธรรม โดยเน้นการพัฒนาจริยธรรม ดังเห็นได้จากแบบสอนอ่านจริยธรรม ซึ่งเป็นแบบเรียนที่ท่านแต่งขึ้น มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาจริยธรรมในตัวผู้เรียน

นอกจากนี้ ในเรื่องวิธีการสอนต้องเน้นเรื่องระเบียบวินัย โดยครูมีบทบาทเป็นผู้นำในทุกเรื่อง ทั้งให้ความรู้ และเป็นแบบอย่างทางจริยธรรมกับนักเรียน วิธีการสอนดังกล่าว เป็นวิธีการที่เอื้อต่อการที่รัฐจะถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ที่รัฐต้องการให้ประชาชนรับรู้ไปด้วยเพราะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มีแบบแผนแน่นอนโดยผ่านทางหลักสูตร และแบบเรียนจากส่วนกลาง

สำหรับการศึกษาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น มีประโยชน์ทั้งต่อผู้เรียน และประเทศชาติอย่างแยกกันไม่ออก กล่าวคือ ประโยชน์ต่อผู้เรียน คือ การมีความรู้ความสามารถ ในการประกอบอาชีพ และดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข ส่วนประโยชน์ต่อประเทศชาติ คือการมีประชาชนที่มีความรู้ความสามารถเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง และมีประชาชนที่เป็นพลเมืองดี มีความรักชาติ และภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์

บทบาทของโรงเรียนต่อสังคมคือ การจัดคนในสังคม เพื่อคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมเพื่อประกอบอาชีพต่างๆตามความต้องการของสังคมต่อไป เพราะฉะนั้น การจัดการศึกษาชาติ จึงไม่ใช่การยกระดับคุณภาพประชากรแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการขยายโอกาสในการคัดเลือก และจัดสรรบุคคลตามการขยายตัวทางการศึกษา และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองอีกด้วย

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 และการแต่งแบบสอนอ่านธรรมจริยา มีส่วนในการขยายโอกาสในการคัดเลือก และจัดสรรบุคคล เพื่อเข้ามารับราชการและประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการขยายตัว และอ้อมตัวของระบอบราชการตลอดจนส่งเสริมนโยบายผสมกลมกลืน เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ และสร้างความรู้สึกรักชาติ และภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบการปกครองในขณะนั้น

จากการศึกษาพบว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีแนวคิดว่าการศึกษา และการเมืองต้องเป็นสิ่งสัมพันธ์กัน ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายทางการเมืองด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แสดงความคิดเห็นว่า รัฐบาลควรมีหน้าที่จัด และควบคุมการศึกษา เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลทางการเมืองอันไม่พึงประสงค์ ดังประเทศจีน อินเดีย และรัสเซีย ซึ่งไม่ได้จัด และควบคุมการศึกษาของตน แต่กลับปล่อยให้มีการเรียนการสอนอย่างอิสระ ทำให้คนมีการศึกษามี

โอกาสชักจูงคนที่มีการศึกษาน้อยให้ก่อความวุ่นวายขึ้นได้ ดั่งเนื้อความบางตอนในงานเขียนที่ปรากฏ ดังนี้

...โปรดดู 3 ประเทศที่กล่าวแล้ว คนฉลาดมีการศึกษาสองสามคนเป็นราชสีห์ จูงคน
หมู่มากผู้ขาดการศึกษาดูจน่าฝูงโค กระบือ ทำลายความสงบด้วยวิธี
ประหัตประหาร อย่างเลนิน หรือสก็์ ชุนยัดเซ็น และวิธีไม่ประหัตประหารอย่าง
นายคัณที , นายทาสของอินเดีย โดยอาศัยอิสรภาพเป็นธง...⁴⁵

ข้อเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ยกมากล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีแนวคิดว่าการศึกษาและการเมืองเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน

แนวคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม)

แนวความคิดของเจ้าพระยาอมราชในการจัดการปกครองหัวเมืองปัตตานีนั้นน่าสนใจมาก เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี ไม่ใช่คนไทย แต่เป็นชนกลุ่มน้อยที่แตกต่างออกไปจากคนไทย ทั้งเชื้อชาติ ภาษา ประเพณี และศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงควรศึกษาบทบาทของท่านในเรื่องการจัดการปกครองในมณฑลนี้

แนวความคิดของเจ้าพระยาอมราชในการจัดการปกครองหัวเมืองปัตตานี แต่เดิมนั้นมณฑลปัตตานี ยังมีฐานะเป็นเพียง เมืองปัตตานี มีอาณาบริเวณครอบคลุมบริเวณ 7 หัวเมือง คือ เมืองปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง สายบุรี ยะลา รามัญ และระแงะ ซึ่งเป็นหัวเมืองอยู่ในแหลมมลายู พลเมืองส่วนมากนับถือศาสนาอิสลามเมืองปัตตานีนั้นมีฐานะเป็นประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนกระทั่งไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเจ้าเมืองปัตตานีจึงตั้งตนเป็นอิสระแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ปัตตานีได้ตกเป็นประเทศราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง การแต่งตั้งเจ้าเมืองทั้ง 7 นี้ รัฐบาลไทยได้ยึดถือราษฎรเป็นหลัก โดยเมืองใดราษฎรนับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนมาก ก็แต่งตั้งเจ้าเมืองที่นับถือ

⁴⁵ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ปัญหาการศึกษาที่คนสนใจ," ใน *ความเรียงเรื่องต่างๆของครูเทพ*, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2475), หน้า 30, อ้างถึงใน สิริ พุทธมาส, "แนวความคิดทางการเมือง และการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)," (ปริญญาามหาบัณฑิต อักษรศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529)

ศาสนาเดียวกัน ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ได้รวมหัวเมืองทั้ง 7 นี้ไว้กับมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2439

อย่างไรก็ตามการจัดให้หัวเมืองซึ่งราษฎรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาอิสลามมาขึ้นกับมณฑลนครศรีธรรมราช ก็มีได้ทำให้การบริหารราชการของหัวเมืองทั้ง 7 ดีขึ้นได้ ดังนั้น ในที่สุด สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงทรงมอบหมายให้เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ดำเนินการวางแผนการปกครองในบริเวณ 7 หัวเมืองนี้ต่อไป หลังจากที่เจ้าพระยามรราช ได้จัดการปกครองเมืองสงขลา พัทลุง และเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ท่านจึงออกสำรวจสภาพของบ้านเมืองและทำรายงานเสนอ โดยชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของชาวเมืองในด้านเชื้อชาติ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และศาสนา จนในที่สุดกระทรวงมหาดไทยเห็นสมควรที่จะจัดระเบียบการปกครองเป็นพิเศษสำหรับท้องที่นั้น เพื่อมิให้กระทบกระเทือนต่อความรู้สึกของชาวเมือง โดยการออก “กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ. 120”⁴⁶ ลงวันที่ 10 ธันวาคม ร.ศ. 120 โดยกำหนดให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณเป็นหัวหน้าส่วนราชการ มีหน้าที่จัดราชการในบริเวณ 7 หัวเมือง ให้เป็นไปตามกฎข้อบังคับ หรือตามท้องตราจากกรุงเทพฯ หรือ ตามคำสั่งของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ถึงแม้ว่าบริเวณ 7 หัวเมืองนี้จะขึ้นอยู่กับมณฑลนครศรีธรรมราช แต่โดยเหตุที่กระทรวงมหาดไทยคำนึงถึงความสำคัญของบริเวณนี้ จึงได้กำหนดให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณมีอำนาจติดต่อกับราชการส่วนกลางโดยตรงได้⁴⁷ ทั้งนี้เพื่อให้กระทรวงมหาดไทยมีโอกาสที่จะดูแล ควบคุมการปกครองดินแดนนี้ได้อย่างใกล้ชิด เพื่อที่จะสามารถขจัดปัญหาการเมืองได้ทันทั่วทั้งที่ แต่ในทางปฏิบัติแล้วผลดีหรือผลเสียต่างๆ ก็ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติงานของข้าราชการในท้องที่นั้นนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การจัดการปกครองบริเวณ 7 หัวเมืองนี้ รัฐบาลได้พยายามเข้าไปควบคุมอย่างใกล้ชิด โดยการจำกัดอำนาจของพระยาเมืองว่า ในการบังคับบัญชาราชการจะต้องนำเรื่องเหล่านั้นไปปรึกษาหารือกับ กองบัญชาการเมือง ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการพลเรือนจากส่วนกลางถึง 3 คน ทำให้เสียงข้างมากในการปกครอง เป็นของรัฐบาลไทย ทั้งนี้เพื่อให้บรรดาพระยาเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาว

⁴⁶ มณีรัตน์ แยมประเสริฐ, “บทบาทด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารรัฐประศาสนศาสตร์ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 129.

⁴⁷ “กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ. 120,” *ราชกิจจานุเบกษา* 18 (ธันวาคม 2444): หน้า 714-720.

มลายูมีโอกาสก่อการกำเริบขึ้นได้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2449 จึงได้ยกหัวเมืองทั้ง 7 นี้ขึ้นเป็น มณฑลปัตตานี โดยการปรับปรุงอาณาเขตใหม่⁴⁸

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พบว่า เจ้าพระยายมราชเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการจัดระเบียบการปกครองในมณฑลปัตตานีมาตั้งแต่ต้น ดังนั้นท่านจึงเข้าถึงปัญหาความวุ่นวายในมณฑลปัตตานี ดังเช่นเหตุการณ์ กรณีของอัปคูลกาเดร์ ซึ่งตั้งตนเป็นกลุ่มโจรทางการเมืองขึ้น เพื่อหวังแบ่งแยกดินแดนมณฑลปัตตานีออกเป็นอิสระ ว่าแท้จริงแล้วเป็นเรื่องของการแสวงหาอำนาจแต่ได้ยกปัญหาความบกพร่องของการปกครองของการปกครองของรัฐบาลไทยมาเป็นข้ออ้าง⁴⁹ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำรัสว่า

... ในส่วนราชการแพนคมหาดไทย เราเชื่อว่าเจ้าพระยายมราชคงจะจัดดำเนินการแก้ไขดัดแปลงไปให้เหมาะแก่ภูมิประเทศ และสภาพแห่งมณฑลปัตตานีได้ และเราขอกว่าในที่นี้ว่า เราไว้วางใจในตัวเจ้าพระยายมราชโดยบริบูรณ์ทีเดียว...⁵⁰

ในการปกครองปัตตานี ซึ่งเป็นมณฑลที่มีลักษณะต่างออกไปจากมณฑลอื่น ๆ นั้น สิ่งหนึ่งที่เจ้าพระยายมราชเห็นว่าผู้ปกครองควรคำนึงถึงคือ การผ่อนผัน ไม่ว่าจะวางหลักการปกครองหรือออกกฎหมายใช้บังคับใดๆ ควรให้การผ่อนผันสำหรับมณฑลนี้ให้มากที่สุด โดยเฉพาะพยายามอย่าให้กระทบกระเทือนต่อความรู้สึก และขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเมือง ควรใช้วิธี ดำเนินการอย่างสายกลาง มีการผ่อนผันแบบค่อยเป็นค่อยไป ค่อยรวบรัดตัดรอน ด้วยความละมุนละม่อม วิธีการที่เจ้าพระยายมราชคัดค้านมากที่สุดคือ การตั้งกองทหารประจำไว้ที่นั่น⁵¹ เพราะเท่ากับเป็นการยั่วยุให้กลุ่มบุคคลที่ต้องการแบ่งแยกดินแดนใช้เป็นข้ออ้างได้มากขึ้น

⁴⁸ จักกฤษณ์ นรินดิษคุณการ, “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต รัฐประศาสนศาสตร์ ธรรมศาสตร์, 2520)

⁴⁹ มณีรัตน์ แยมประเสริฐ, “บทบาทด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 130.

⁵⁰ “พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราชที่ 1/53, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁵¹ “หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูล, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/13.

ความวุ่นวายอันเกิดจากความไม่พอใจในมณฑลปัตตานี เจ้าพระยายมราชเห็นว่าสาเหตุหนึ่งมาจากเรื่อง การจัดการศึกษา⁵² เริ่มจากเรื่อง การบังคับเก็บเงินศึกษาพลีแก่ชายฉกรรจ์ ซึ่งเริ่มใช้เมื่อมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา อันเป็นวิธีการหนึ่งที่เจ้าพระยายมราชคัดค้านตลอดมา เพราะท่านไม่เห็นด้วยกับการที่เจ้าหน้าที่เข้มงวดกดขี่ตามพระราชบัญญัตินี้เกินไป เนื่องจากราษฎรบางคนมีความจำเป็นจริงๆ ในเรื่องของการขาดเงิน จึงควรมีการผ่อนผันบ้าง แม้แต่การเก็บภาษีอากรอื่นๆ ก็เช่นกัน หากไม่จำเป็นก็ไม่ให้ยึดหรือขายทรัพย์สินอันเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพ มิให้เจ้าพนักงานผู้น้อยกระทำให้โดยพลละอำนาจ ให้เป็นหน้าที่ของข้าราชการตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดขึ้นมาเป็นผู้พิจารณาสั่งการ เพื่อถ่วงเวลาหาช่องทาง ถ้าจะกระทำได้ในฐานละม่อมกว่านี้⁵³ นอกจากนี้ การบังคับเด็กให้เข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้น ควรจะคำนึงถึงสภาพที่เป็นอยู่ของชาวชนบท ซึ่งมีวิธีการทำมาหากินโดยอาศัยแรงงานครอบครัว ไม่มีป่าไร่ให้สอย สำหรับเด็กที่จะเป็นแรงงานนั้น มีอายุตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป แต่เมื่อมีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา นอกจากต้องเสียเงินศึกษาพลีแล้ว ยังต้องให้บุตรที่เป็นแรงงานเข้าเรียนอีก เป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ในขณะที่เดียวกันเจ้าพระยายมราชก็เห็นความจำเป็นที่จะให้ราษฎรได้รับการศึกษา ท่านจึงเสนอว่า ควรค่อยๆ ปล่อยให้ราษฎรเข้าใจถึงประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษา⁵⁴

อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยายมราชได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีว่า สำหรับปัญหาเรื่องเงินนั้น ไม่ควรคิดหาจากราษฎรอีก แต่ควรจัดการเท่าที่ทุนมีอยู่ คือทำสถิติเป็นตำบลๆ ไป โดยดูจากงบประมาณที่ควรเป็นรายได้ว่าที่ใดมีมากหรือน้อย แล้วจึงกำหนดจำนวนเด็กให้เข้าเรียนพอกับเงินที่มีพอใช้จ่าย และจำนวนครูที่พอจะหาได้ กระทรวงศึกษาธิการต้องรับผิดชอบสร้างขึ้นให้ทันการ⁵⁵ โดยข้อคิดเห็นดังกล่าวนี้ ท่านมิได้เจาะจงว่าจะต้องใช้ในมณฑลนี้เท่านั้น มณฑลอื่นๆ ก็ควรยึดหลักเดียวกัน เพราะวิธีการทำมาหากินของราษฎรไม่แตกต่างกัน เป็นลักษณะของการใช้แรงงานในครอบครัว ดังนั้นเจ้าพระยายมราช จึงคัดค้านวิธีการที่จะสร้างความ

⁵² "หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูล, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/13.

⁵³ กรมศิลปากร, "หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูลที่ 7/2022 วันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2466," ศิลปากร 14,3(พ.ศ.2513): หน้า

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

เดือดร้อนให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะเรื่องเงินศึกษาพลีอันเป็นประเด็นสำคัญที่ท่านคัดค้านการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีนั้น เจ้าพระยาสยามราชได้เสนอให้สอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนทั่วไปเพื่อให้เห็นว่า รัฐบาลสนับสนุน แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการคัดค้านว่า ...ถ้าสอน ก็ต้องสอนทุกศาสนา ซึ่งปกติแล้วนักเรียนก็มีเวลารว่างพอจะไปเรียนศาสนาตามสุเหร่า ได้อยู่แล้ว...⁵⁶

ที่ประชุมเสนาบดีเห็นด้วยกับข้อนี้ เพราะเงินศึกษาพลีนั้นได้จ่ายให้แก่พวกผู้สอนคัมภีร์ตามโรงเรียนสุเหร่าอยู่แล้ว ถ้าต้องการแสดงว่ารัฐบาลสนับสนุน ก็สนับสนุนโรงเรียนประเภทนี้ได้⁵⁷ ข้อเสนอของเจ้าพระยาสยามราชจึงถูกยกเลิกไปด้วยเหตุผลดังกล่าว การที่เจ้าพระยาสยามราชเสนอขึ้นมาเช่นนั้น แม้ว่าจะก่อให้เกิดผลดีโดยทำให้ราษฎรชาวมลายูขึ้นชมรัฐบาล แต่หากพิจารณาถึงผู้นับถือศาสนาอื่นๆแล้ว อาจก่อให้เกิดความรู้สึกว่ารัฐบาลไม่ให้ความเสมอภาคในด้านศาสนา

อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยาสยามราชมีความเห็นว่า ข้อเสนอดังกล่าวข้างต้นใช้เฉพาะมณฑลปัตตานี ซึ่งมีชาวมุสลิมอาศัยอยู่เป็นส่วนมาก แสดงว่าเจ้าพระยาสยามราชพิจารณาในฐานะนักปกครองที่ยึดหลักพลเมืองเป็นสำคัญ แต่ส่วนเสนาบดีศึกษาธิการนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพิจารณาเฉพาะเรื่องกฎเกณฑ์ที่จะใช้ในทุกๆแห่งควรเท่าเทียมกัน จึงไม่เห็นด้วยในการตั้งข้อยกเว้นเรื่องนั้น ซึ่งมีทางเลือกอื่นในการแก้ปัญหาในเรื่องนี้แล้ว นั่นคือการให้การอุดหนุนสนับสนุนโรงเรียนสุเหร่า อันเป็นโรงเรียนสอนศาสนาโดยตรงอยู่แล้ว เมื่อความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสมเหตุผลผลกว่า จึงต้องยกเลิกข้อเสนอของเจ้าพระยาสยามราช

มณฑลปัตตานีเป็นมณฑลที่มีชนต่างชาติอยู่เป็นจำนวนมาก ฉะนั้นในการปกครองประชากรให้อยู่อย่างสงบสุข มิให้ก่อความวุ่นวายจะต้องใช้หลักความอะลุ้มอล่วย ดังกล่าวแล้ว ในเรื่องภาษีอากร ก็ควรจะมีการผ่อนผันบ้าง เช่นอากรค่าน้ำ⁵⁸ เจ้าพระยาสยามราชเห็นว่า เมื่อเก็บได้น้อยมาก ก็ควร

⁵⁶ "หนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ม.22/15.

⁵⁷ "หนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ม.22/15.

⁵⁸ ว.ช., ประสังคีต.ประวัติสรรพากร ฉบับสมบูรณ (พระนคร: กรุงเทพฯการพิมพ์, 2514), หน้า 10.

ยกเล็กเสีย เพื่อเป็นเครื่องแสดงพระมหากรุณาธิคุณ⁵⁹ แต่ที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วยที่จะให้ยกเล็ก เป็นการตลอดไป แต่ถ้าจะยกเล็กชั่วคราวในยามที่บ้านเมืองไม่สงบ ราษฎรได้รับความเดือดร้อนจาก ภัยธรรมชาติต่างๆ หลังจากนั้นเมื่อเห็นว่าพร้อมแล้วจะเก็บอีกก็ไม่ขัดข้อง ปรากฏว่าข้อเสนอของ เจ้าพระยาอมราชันนั้นไร้ผล การที่ที่ประชุมคัดค้านนั้น คงจะเป็นเพราะไม่อยากจะเสี่ยงที่จะเลิกเก็บ ด้วย อาจเกิดปัญหาขาดแคลนเงินในภายหลัง หรือจะเป็นเยี่ยงอย่างให้มณฑลอื่นเรียกร้องให้ยกเล็กบ้าง หากว่าจะเลิกเก็บจริงๆ ก็คงไม่มีปัญหาอันใด เพราะการเก็บภาษีอากรเหล่านี้มิได้เก็บทุกมณฑลอยู่แล้ว จึงควรที่จะยกเล็กได้

ส่วนเรื่องข้าราชการที่ส่งไปปกครองนั้น ควรจะมีการฝึกอบรมให้เข้าใจถึงสภาพท้องถิ่นนั้นๆ รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎรด้วย เพื่อที่จะทำตนให้เข้ากันกับราษฎร ไม่ว่าในหัวเมืองใด ก็ตาม ควรมีการคัดเลือกข้าราชการเป็นพิเศษ โดยเฉพาะมณฑลปัตตานี และมณฑลพายัพ เพราะ ความเข้าใจระหว่างราษฎรกับข้าราชการเป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้การปกครองได้ผลสมดังความ มุ่งหมายที่วางนโยบายไว้

เนื่องจากมณฑลปัตตานีมีลักษณะที่แตกต่างจากมณฑลอื่นๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง นครสวรรค์วรพินิต จึงทรงวางหลักรัฐประศาสน์นโยบาย 6 ข้อ สำหรับปกครองมณฑล⁶⁰ ดังนี้

1. ระเบียบการหรือวิธีปฏิบัติกรอย่างใด เป็นทางให้พลเมืองรู้สึกหรือเห็น ไปว่าเป็นเบียดเบียนกดขี่ศาสนาอิสลาม ต้องยกเลิกหรือแก้ไขเสียทันที การใดจะจัดขึ้นใหม่ ต้องอย่าให้ขัดกับลัทธินิยมของศาสนาอิสลาม หรือ ยิ่งทำให้เห็นว่าเป็นการอุดหนุนศาสนาอิสลามได้ยิ่งดี
2. การกะเกณฑ์อย่างใดๆ ก็ดี การเก็บภาษีอากรหรือพลีอย่างใดๆ ก็ดี เมื่อ พิจารณาโดยส่วนรวมเทียบกัน ต้องอย่าให้ยิ่งกว่าที่พลเมืองในแคว้น ประเทศราชของอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้เคียงนั้นต้องเกณฑ์ ต้องเสียอยู่เป็น ธรรมดา เมื่อพิจารณาเทียบกันแต่เฉพาะอย่างต้องอย่าให้ยิ่งหย่อนกว่า กัน จนถึงเป็นเหตุเสียหายในทางปกครองได้

⁵⁹ "รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่องมณฑลปัตตานี," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁶⁰ "หนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.

3. การกดขี่บีบบังคับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เนื่องจากการใช้อำนาจในทางที่ผิด มิเป็นธรรมก็ดี เนื่องจากการการดูหมิ่นพลเมืองชาวมาลายูในฐานะที่เป็นคนชาติที่ดี เนื่องจากการหน่วงเหนี่ยวชักช้าในกิจการตามหน้าที่ เป็นเหตุให้ราษฎรเดือดร้อนในเรื่องการหาเลี้ยงชีพที่ดี ต้องแก้ไข และระมัดระวังมิให้มีขึ้นได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ต้องให้ผู้กระทำผิดรับผลตามความผิดโดยยุติธรรม ไม่ใช่กลบเกลื่อนให้ยุติไป เพื่อจะรักษาหน้า หรือศักดิ์ศรีของข้าราชการ
4. กิจการทุกอย่างที่เจ้าหน้าที่จะต้องบังคับแก่ราษฎร ต้องระวังอย่าให้ราษฎรเสียเวลาหรือเสียงานซึ่งเป็นอาชีพของเขาจนเกินไป แม้จะเป็นการจำเป็นโดยระเบียบการก็ดี เจ้าหน้าที่จะต้องสอดส่องแก้ไขอยู่เสมอเท่าที่จะทำได้
5. ข้าราชการที่จะแต่งตั้งออกไปประจำอยู่ในมณฑลปัตตานี จะต้องเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสงี่ยม เยือกเย็น มิใช่สักแต่ว่าส่งไปบรรจุให้เต็มตามตำแหน่ง หรือส่งไปเป็นการลงโทษ เมื่อจะส่งไปต้องสั่งสอนชี้แจงให้เข้าใจในหลักการต่างๆ ที่ได้กล่าวมา ผู้ใหญ่ในท้องที่จะต้องสอดส่อง ฝึกฝนอบรมกันต่อไป ไม่ใช่คอยให้พลาดพลั้งก่อนแล้วจึงว่ากล่าวลงโทษ
6. เจ้ากระทรวงทั้งหลาย จะจัดวางระเบียบการอย่างใดขึ้นใหม่ หรือบังคับการอย่างใดในมณฑลปัตตานี อันจะเป็นทางเกี่ยวข้องกับทุกข์สุขของราษฎร ควรฟังความเห็นสมุหเทศาภิบาลก่อน ถ้าสมุหเทศาภิบาลขัดข้อง ก็ควรพิจารณาเหตุผล แก้ไขหรือยับยั้ง ถ้าไม่เห็นด้วยก็ควรหารือกับกระทรวงมหาดไทย ถ้าตกลงกันไม่ได้ ก็ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย

จากหลักการดังกล่าวเป็นหลักการที่คำนึงถึงผลประโยชน์ของราษฎรเป็นสำคัญ เจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดีจึงได้ยึดเป็นแนวทางในการปรับปรุงราชการบางอย่าง เพื่อให้เหมาะสมแก่สภาพการณ์ของมณฑลปัตตานี ดังนี้⁶¹

1. ในเรื่องระเบียบหรือวิธีปฏิบัติราชการที่เป็นเหตุให้พลเมืองมีความรู้สึกว่าเป็นการเบียดเบียนกดขี่ ศาสนาอิสลาม ต้องยกเลิกหรือแก้ไขทันที โดยกำหนดระเบียบใหม่ไม่ให้ขัดกับศาสนาอิสลาม หรือยิ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลอุดหนุนศาสนานั้นได้มากเท่าใดยิ่งดี

ในเรื่องนี้เจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดีได้เปลี่ยนแปลง เรื่อง “คำสั่งสาบานในเวลาถือน้ำ” โดยได้สั่งให้ตัดทอนข้อความที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัยออก และให้ใช้วิธีสาบานต่อพระคัมภีร์ตามประเพณีของศาสนาอิสลาม สำหรับข้าราชการที่นับถือศาสนาอิสลาม

2. เรื่องการกะเกณฑ์ การเก็บภาษีอากร อย่าให้สูงกว่าพลเมืองในประเทศราชของอังกฤษ

สำหรับเรื่องนี้ เจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดีให้ยกเลิกการเกณฑ์แรงหรือเกณฑ์สิ่งของ ส่วนการเกณฑ์จ้างก็ให้ระวางใช้แต่จำเป็น และให้ได้รับค่าจ้างอย่างจริงจัง และต้องระวางอย่าให้ขัดต่อเวลาปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลาม เช่น เวลาถือศีลอด เป็นต้น

นอกจากนี้ในเรื่องคดีความบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายศาสนา หรือประเพณี ถ้าคู่ความต้องการให้ผู้นำทางศาสนาเป็นผู้ตัดสิน ก็ควรยอมตามนั้น โดยให้กรมการอำเภอรับรอง ให้เป็นหลักฐานตามวิธีการ และให้ยกค่าธรรมเนียมยอมความตามอัตราที่ให้เรียกเป็นผลประโยชน์ของรัฐบาลเรื่องละ 2 บาทนั้น ให้เป็นรายได้แก่ผู้ตัดสินด้วย

หากพิจารณาในหลักการที่สำคัญแล้ว หลักรัฐประศาสน์ในบทย 6 ข้อของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตนั้น มิได้ต่างจากแนวความคิดของเจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดีที่กล่าวไว้ในตอนต้น โดยได้กล่าวถึง “ข้าราชการ” และ “การปกครองของข้าราชการ” ว่ามีความจำเป็นต้องคัดเลือกบุคคลเป็นพิเศษ โดยเฉพาะต้องคัดเลือกคนที่ซื่อสัตย์ สุจริต สุขุม เพื่อให้ภาพพจน์ของข้าราชการในสายตาของราษฎรเป็นภาพพจน์ที่ดี และในการปกครองก็ต้องระวางมิให้เป็นการกดขี่ ถ้าข้าราชการคนใดใช้อำนาจในทางที่ผิดต้องถูกลงโทษอย่างจริงจัง และถ้าเจ้ากระทรวงจะจัดวางระเบียบราชการอย่างใดขึ้นใหม่ ต้อง

⁶¹ “หนังสือเจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดีถึงมหาเสวกเอกเจ้าพระยามหิธร ราชเลขานุการ ที่ 56/2182,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. 22/16.

ฟังความคิดเห็นของสมุหเทศาภิบาลก่อน ถ้าไม่เห็นด้วยกับสมุหเทศาภิบาล ก็ควรหารือกับกระทรวงมหาดไทย ถ้ายังตกลงไม่ได้ก็นำขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย⁶²

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าแนวความคิดของเจ้าพระยามรราชในการจัดการปกครองมณฑลปัตตานีนั้น คือหลักรัฐประศาสนนโยบาย 6 ข้อนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นในมณฑลปัตตานีนั้น เจ้าพระยามรราชมีความเห็นว่าเป็นเหตุผลทางการเมือง เนื่องจากมีบุคคลบางกลุ่มต้องการแบ่งแยกดินแดนเพื่ออำนาจของตน⁶³ มากกว่าเป็นความไม่พอใจเรื่องการปกครองของรัฐบาล หรือปัญหาเศรษฐกิจ หากรัฐบาลพยายามลบล้างข้ออ้างดังกล่าว ก็จะทำให้ราษฎรส่วนใหญ่เข้าใจรัฐบาลดีขึ้น ว่ารัฐบาลมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกดขี่บีบบังคับชาวพื้นเมืองแต่อย่างใด ซึ่งหากพิจารณาในอีกแง่หนึ่งแล้วเป็นการยากที่จะทำให้ราษฎรซึ่งมีขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างจากคนไทยโดยทั่วไป มีความพอใจที่จะถูกปกครองโดยคนที่ราษฎรในดินแดนนั้นเห็นว่าเป็นคนต่างชาติ ราษฎรเหล่านั้นย่อมพอใจที่จะให้คนชาติเดียวกันปกครองมากกว่า ประกอบกับดินแดนมณฑลปัตตานีมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งเป็นคนเชื้อชาติเดียวกับราษฎรเหล่านั้น ดังนั้นราษฎรในมณฑลปัตตานียังมีความหวังที่จะพึ่งรัฐบาลมาเลเซียเมื่อตนประสบปัญหาต่างๆ ในภายหลังเมื่อเป็นอิสระแล้ว ถ้ามิใช่เช่นนั้น ปัญหาการแบ่งแยกมณฑลปัตตานีคงไม่ยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีตามความเห็นของเจ้าพระยามรราช ซึ่งมีบทบาทในการปกครองดินแดนนี้ จึงต้องการให้จัดการศึกษาในระบบแบบค่อยเป็นค่อยไป คำนึงถึงความแตกต่างของราษฎรในพื้นที่เป็นหลัก โดยเจ้าพระยามรราชเสนอให้อุดหนุนการสอนศาสนาอิสลามตามโรงเรียนทั่วไปเพราะราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีนับถือศาสนาอิสลาม นอกจากนี้เจ้าพระยามรราชยังคัดค้านเรื่องการเก็บเงินศึกษาพลี เพราะการเก็บเงินศึกษาพลีทำให้ราษฎรเดือดร้อน ซึ่งจากสภาพทางเศรษฐกิจราษฎรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ดังนั้นราษฎรจึงใช้ข้ออ้างในการเก็บเงินการศึกษาพลีในการสร้างปัญหาต่างๆ การที่เจ้าพระยามรราชมีความเห็นดังกล่าวนี้เพราะท่านยึดหลักราษฎรส่วนใหญ่เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม แนวความคิดของท่านได้รับการคัดค้าน เนื่องจากเมื่อพิจารณาแล้วการยกเว้นเรื่องการเก็บเงินการศึกษาพลีและการจัดให้มีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนทั่วไป อาจก่อให้เกิดความไม่พอใจต่อราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศและมณฑลอื่นๆ

⁶² “หนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁶³ “หนังสือเจ้าพระยามรราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ 2/2412,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

แนวคิดด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ในสมัยรัชกาลที่ 5-7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของระบอบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นช่วงการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เพื่อเตรียมรับสภาพการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อันเกิดจากการแพร่ขยายอารยธรรมตะวันตก และอำนาจลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นในการปฏิรูปการปกครองใหม่จึงต้องอาศัยกำลังคนรุ่นใหม่ซึ่งมีความรู้ความสามารถ และต้องมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เหมาะสมที่สุดที่จะร่วมในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินคือกลุ่มพระราชวงศ์ นั่นเอง⁶⁴

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูง พระองค์หนึ่งที่ทรงมีบทบาทสำคัญในทางการทหารมาตลอดตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งส่งผลให้ต่อมาให้พระองค์ได้ทรงมีบทบาทที่สำคัญทางการเมือง ตลอดจนบทบาทในด้านอื่นๆ รวมทั้งการศึกษาด้วย

แม้ว่าพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นผลงานด้านการทหารเป็นส่วนใหญ่ แต่พระองค์ทรงมีบทบาทในทางการศึกษาค้นเมื่อดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ ทรงจัดตั้งโรงเรียนนายเรือ ทรงวางรากฐานการเรียนการสอนในโรงเรียนนายเรือใหม่ เพื่อให้นายทหารเรือที่จบมามีความสามารถในการเดินเรือสมุทรได้ พร้อมกับบรรยายนายทหารเรือต่างประเทศออกจากราชการเมื่อครบสัญญาจ้างแล้ว เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ทรงปรับปรุงการศึกษาให้เป็นระบบมากขึ้น⁶⁵

ในระหว่างทรงงานที่กระทรวงกลาโหม สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงออกตรวจราชการหัวเมืองถึง 2 ครั้ง เพื่อศึกษาสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองท้องถิ่น มณฑลอีสาน และนครราชสีมา ในปี 2469 และมณฑลอุดรในปี 2470 พร้อมทั้งทำรายงานตรวจราชการไว้อย่างละเอียดพร้อมข้อเสนอแนะในด้านการคมนาคม การปกครอง ภาษีอากร และการศึกษา การออกราชการครั้งนี้ทำให้พระองค์ได้เห็นสภาพความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ และความเป็นจริงของชนบท รวมทั้งการทำงานของข้าราชการไทยอย่างแท้จริง ซึ่งต่อมาเมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

⁶⁴ สิริรัตน์ เกตุชูเชียร, "บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2446-2475," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521) หน้า 1.

⁶⁵ นวรัตน์ เลขะกุล, ชีวิตและงาน ทูลกระหม่อมบริพัตร, (กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, 2544), หน้า 31.

ในปี 2471-2475 นั้น ก็ทรงออกตรวจราชการในมณฑลต่างๆ ด้วยทรงเห็นประโยชน์ที่จะได้ทราบความเป็นอยู่ของประชาชนด้วยพระองค์เอง เพื่อที่จะได้กระจายความรู้ที่ได้ทรงทอดพระเนตรมาให้กับเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ได้อย่างตรงเป้าหมาย⁶⁶

นอกจากนี้ ในมณฑลปัตตานีก็เช่นเดียวกันดังจะเห็นได้ จากหลักฐานการประชุมเสนาบดี ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานประชุมเรื่องมณฑลปัตตานี แก่ล้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ โดยอ้างถึงรายงานของเจ้าพระยายมราช ว่ากิจการอันเนื่องกับกระทรวงอื่นๆ ยังจำเป็นต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงเมื่อ วันที่ ๒ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ มีข้อความ ดังนี้

...ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาตามความในรายงานของเจ้าพระยายมราช เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ข้อบกพร่องทั้งปวงที่เจ้าพระยายมราชได้ประสบและหยิบยกขึ้นกราบบังคมทูลนั้น ย่อมเนื่องมาแต่ระเบียบการบ้าง เนื่องแต่วิธีปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่บ้าง อาจรวมกติกากลางไว้เป็นหลักกลางๆ ก่อนได้ว่า เฉพาะมณฑลปัตตานีสมควรถือหลักรัฐประศาสน์นโยบายพิเศษอย่างใด อันจะควรแก่กาลเทศะเมื่อได้ตกลงกันในหลักอันนี้ก่อนแล้ว จะพิจารณาเรียงเรื่องตามรายงานต่อไปนี้ก็ย่อมสะดวก ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เสนอหลักรัฐประศาสน์นโยบายสำหรับมณฑลปัตตานีขึ้นปรึกษาเป็นความ 6 ข้อ ซึ่งที่ประชุมได้ตกลงเห็นชอบพร้อมกัน คือ

ข้อ 1. ระเบียบการหรือวิธีปฏิบัติราชการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นทางให้พลเมืองรู้สึกหรือเห็นไปว่าเป็นการเบียดเบียนกดขี่ศาสนาอิสลามต้องยกเลิกหรือแก้ไขเสียทันที การใดจะจัดขึ้นใหม่ต้องอย่าให้ขัดกับลัทธินิยมของอิสลามหรือยิ่งทำให้เป็นการอุดหนุนศาสนาหมัดได้ยิ่งดี...⁶⁷

⁶⁶ นวรัตน์ เลขะกุล, ชีวิตและงาน ทนกระหม่อมบริพัตร, (กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, 2544), หน้า 44-45.

⁶⁷ "กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล ร.6 ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2466," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

สำหรับข้อที่ 1 ในเรื่องของระเบียบหรือการปฏิบัติใดๆที่แสดงว่าเป็นการกดขี่ข่มเหงชาวมุสลิม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตเสนอให้ยกเลิกหรือแก้ไขเสียใหม่ โดยอย่าให้ขัดกับข้อปฏิบัติของศาสนาอิสลามและถ้าการสิ่งใดที่ทำแล้วเป็นการสนับสนุนศาสนาอิสลามได้ก็ให้ทำ

ในเรื่องของการเก็บภาษีอากรหรือการศึกษาพลี หากพิจารณาแล้วควรเก็บอย่างเหมาะสม โดยไม่ให้เก็บมากกว่าคนที่อยู่ในมาเลเซีย แต่ก็ไม่ให้เก็บน้อยกว่าคนในภูมิภาคอื่นๆ เพราะจะทำให้เกิดปัญหาในการปกครองได้ ดังความที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตเสนอดังนี้

...ข้อ 2 . การกะเกณฑ์อย่างใดๆก็ดี การเก็บภาษีอากรหรือพลีอย่างใดๆ เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมเทียบกันต้องอย่าให้ยิ่งกว่าที่พลเมืองในแคว้นแคว้นประเทศราชของอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้เคียงนั้นต้องเกณฑ์ ต้องเสียอยู่เป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาเทียบกันแต่เฉพาะอย่างต้องอย่าให้ยิ่งหย่อนกว่ากันจนถึงเป็นเหตุเสียหายในทางปกครองได้....

ข้อ 3 . การกดขี่บีบบังคับแต่เจ้าพนักงานของรัฐบาลเนื่องแต่การใช้อำนาจในทางที่ผิดมิเป็นธรรมก็ดี เนื่องแต่การหมิ่นลู่ดูแคลนพลเมืองชาติแขกโดยฐานที่เป็นคนต่างชาตีกดี เนื่องแต่การหน่วงเหนี่ยวชักช้าในกิจการตามที่น่าเป็นเหตุให้ราษฎรเสียความสะดวกในทางหาเลี้ยงชีพก็ดี ฟังต้องแก้ไขและระมัดระวังมิให้มีขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องให้ผู้ทำผิดรับผิดชอบตามความผิดโดยยุติธรรม ไม่ใช่สักแต่ว่าจัดการกลับเกลื่อนให้เงียบไปเสียเพื่อจะไว้หน้าสงวนศักดิ์ของข้าราชการ

ข้อ 4 . กิจการใดๆทั้งหมดอันเจ้าพนักงานจะต้องบังคับแก่ราษฎรต้องขัดข้องเสียเวลาเสียการในทางหาเลี้ยงชีพของเขาเกินสมควร แม้จะเป็นการจำเป็นโดยระเบียบการก็ดี เจ้าหน้าที่ที่ฟังสอดส่องแก้ไขอยู่เสมอเท่าที่สุดจะทำได้

ข้อ 5 . ข้าราชการที่จะแต่งตั้งออกไปประจำตำแหน่งในมณฑลปัตตานี ฟังเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสถียรเยือกเย็น ไม่ใช่สักแต่ว่าส่งไปบรรจุให้เต็มตำแหน่งหรือส่งไปเป็นทางลงโทษเพราะเลว

เมื่อจะส่งไปต้องสั่งสอนชี้แจงให้รู้ลักษณะทางการอันจะพึงประพฤติระมัดระวังโดยหลักที่ได้กล่าวในข้อ 1 ข้อ 3 และข้อ 4 ข้างบนนั้นแล้ว ผู้ใหญ่ในพื้นที่ที่ฟังสอดส่องฝึกฝนอบรมกันต่อไปในคุณธรรมเหล่านั้นเนื่องๆ ไม่ใช่แต่คอยให้พลาดพลั้งลงไปก่อนแล้วจึงว่ากล่าวลงโทษ

ข้อ 6 . เจ้ากระทรวงทั้งหลายจะจัดวางระเบียบการอย่างใดขึ้นใหม่หรือบังคับการอย่างใด ในมณฑลปัตตานีอันจะเป็นทางพาดพานถึงสุขทุกข์ของราษฎรควรฟังความเห็นของสมุหเทศาภิบาลก่อน ถ้าสมุหเทศาภิบาลขัดข้องก็ควรพิจารณาเหตุผลแก้ไขหรือยับยั้ง ถ้าไม่เห็นด้วยว่ามีมูลขัดข้องก็ควรหารือกับกระทรวงมหาดไทย แม้ยังไม่ตกลงกันได้ระหว่างกระทรวงก็พึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย⁶⁸

จากหลักรัฐประศาสน์นโยบายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้เสนอทั้ง 6 ข้อนั้นเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับการปกครองราษฎรในมณฑลปัตตานีเป็นการเสนอแนวคิดให้แก่ข้าราชการในพื้นที่ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องมีความยุติธรรม เข้าใจในวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ มุ่งจัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎร หลักปฏิบัติหรือระเบียบใดๆ หากทำให้ราษฎรเดือดร้อนให้งดเสีย

สำหรับเรื่องของการศึกษาในมณฑลปัตตานีนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้นำความเสนอ ดังนี้

...การศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ได้ชี้แจงวิธีการ ซึ่งได้อนุมัติไปให้ปฏิบัติโดยความตกลงกับสมุหเทศาภิบาลผ่อนผันตามควรแก่การแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น โรงเรียนตามสุเหร่าก็ยังคงมีใช้เพิ่มขึ้นแต่การสอนภาษามลายูภาษาไทยเท่านั้น ผู้หญิงก็ยังมีได้เกณฑ์ให้เรียนเป็นครู เพื่อเพาะครูผู้หญิงขึ้นไว้ชั้นหนึ่งก่อนเท่านั้น ข้อชี้แจงทางการของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์นี้ เป็นอันแตกต่างกับผลที่เจ้าพระยามหาศัลย ได้ไปประจบอยู่หลายประการ ซึ่งคิดด้วยเกล้าฯ เป็นความพลาดพลั้งในทางปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ทางมณฑลทำนอกทำเหนือไปบ้างก็เป็นได้ ในที่สุดจึงได้ทำความตกลงกัน ดังนี้

⁶⁸ “กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล ร.6 ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2466,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

การสอนโกหฺร่าน เจ้าพระยาฯ ยามราชเห็นว่ ส่วนโรงเรียนอื่นที่มิใช่โรงเรียนโกหฺร่าน นั้นก็ควรจัดให้มีขึ้นซึ่งจักปรากฏเป็นที่ขึ้นชอบแก่ราษฎรว่ารัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลามด้วย เจ้าพระยาฯ ธรรมศักดิ์เห็นว่ขัดข้องเพราะมิได้จัดให้มีการสอนศาสนาในโรงเรียนเลย ถ้ามีขึ้นย่อมต้องมีสอนศาสนาอื่นด้วยและเห็นว่การศึกษาเท่าที่จัดอยู่นักเรียนก็มีเวลาว่่างพอจะไปเรียนศาสนาตามสุหฺร่าได้อยู่แล้ว ผู้อื่นในที่ประชุมมีความเห็นต้องกันว่ เมื่อปรากฏชัดว่่านักเรียนมีเวลาไปเรียนโกหฺร่านตามสุหฺร่าได้ดังนี้แล้วก็ดูเป็นการเพียงพอแล้ว แต่ความผ่อนผ่นที่มีระเบียบดังนี้ พึงต้องทำให้ตระหนักแก่ราษฎรและหากจะประสงค์ให้ปรากฏว่่าอุดหนุนศาสนาอิสลามจะจัดการอุดหนุนโรงเรียนสุหฺร่าให้ยิ่งขึ้นก็ได้ ซึ่งยอมจะปรากฏเป็นการอุดหนุนศาสนาอยู่เอง เจ้าพระยาฯ ยามราชว่่าถ้าได้เพียงเท่านี้ก็พอไปได้ เรื่องนักเรียนผู้หญิงตกลงว่่าเมื่อยังมีได้เกณฑ์แต่ปรากฏกลายเป็นเกณฑ์ไปจะนี้อยู่ในวิธีปฏิบัติการ ซึ่งจะต้องชี้แจงอธิบายกันเสียใหม่ ส่วนความคิดที่จะเพาะครูผู้หญิงขึ้นก่อนโดยทางเกลี้ยกล่อมให้มาเรียนมิใช่เกณฑ์นั้นก็ชอบอยู่แล้ว เรื่องการศึกษาพลีตกลงพร้อมกันว่่าให้คงไว้ เรื่องครูไม่พอ เจ้าพระยาฯ ธรรมศักดิ์ชี้แจงว่่า ได้จัดการไปในทางแบ่งเวลาเรียนอยู่แล้ว เห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่่าจะแก้ไขกว่่านี้ด้วยขาดตัวครู ต้องค่อยเป็นค่อยไป...⁶⁹

การจัดการศึกษาตามหลักหลักรัฐประศาสนโยบายในมณฑลปัตตานีนั้น ข้อชี้แจงของเจ้าพระยาฯ ธรรมศักดิ์มีความแตกต่างกับสิ่งทีเจ้าพระยาฯ ยามราชประสบอยู่หลายประการซึ่งส่วนใหญ่เป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในมณฑลปัตตานีแต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้ โดยการสอนศาสนาอิสลามนั้นเจ้าพระยาฯ ยามราชมีความเห็นว่่าควรมีการจัดให้สอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนต่างๆ เพราะจะทำให้ราษฎรเกิดความพอใจ เห็นว่่าเป็นการสนับสนุนศาสนาอิสลาม แต่เจ้าพระยาฯ ธรรมศักดิ์มีความเห็นต่างไปคือเห็นว่่าไม่ควรมีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียน เนื่องจากหากมีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนก็ต้องสอนศาสนาอื่นด้วย และเห็นว่่านักเรียนสามารถใช้เวลาว่่างไปเรียนศาสนาตามสุหฺร่าได้ ซึ่งในที่ประชุมเห็นด้วยกับความเห็นของเจ้าพระยาฯ ธรรมศักดิ์มนตรี

⁶⁹ “กรมหลวงนครสวรรค์ฯ พินิตกรบบังคมทูล ร.6 ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2466,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

สำหรับเรื่องของนักเรียนหญิงนั้น ตกลงกันว่ายังไม่มีการเกณฑ์ให้เข้าเรียน แต่ถ้ามีการเกณฑ์นักเรียนหญิงให้เข้าเรียนต้องมีการชี้แจงอธิบายให้ดี ส่วนความคิดที่จะฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้นเพื่อสอนนั้นดีอยู่แล้ว นอกจากนี้การเก็บเงินศึกษาพลีนั้นให้ทำอย่างเดิมไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ส่วนในเรื่องการขาดแคลนครูนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีชี้แจงให้จัดการโดยการแบ่งเวลาในการสอน เรื่องจำนวนครูไม่พอในที่ประชุมเห็นว่าควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

จากการวิจัย พบว่าแนวคิดการจัดการศึกษา ในมณฑลปัตตานี ที่ประชุมเสนาบดี ปี พ.ศ. 2466 นั้น ตกลงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามหลักรัฐประศาสน์นโยบาย คือ ให้ยกเลิกสิ่งที่ขัดต่อหลักศาสนา หรือประเพณีทุกอย่าง และให้ส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่า รัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม⁷⁰ โดยสั่งห้ามเกณฑ์เด็กหญิงเข้าเรียนร่วมเด็กชายชั่วคราว จนกว่าจะมีโรงเรียนสตรีซึ่งสอนโดยครูสตรีโดยเฉพาะก่อน และให้ส่งเสริมการเรียนการสอนตามสุเหร่ามัธยมตามธรรมเนียมเดิม แต่กำหนดว่าต้องสอนทั้งภาษามลายู และภาษาไทย

ส่วนโรงเรียนทั่วไปในมณฑลปัตตานีนั้นให้สอนทั้งสองภาษานี้เป็นหลัก โดยให้สอนภาษามลายูเป็นพื้นฐานก่อน ขึ้นต่อมาจึงสอนทั้งสองภาษา⁷¹ นับได้ว่ารัฐบาลได้พยายามที่จะจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ให้สอดคล้องกับศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งมุสลิมทั่วไปต่างก็พอใจกัน นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามากขึ้นเป็นลำดับ จึงนับได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุดโดยไม่จำเป็นต้องยกเลิกการเก็บเงินศึกษาพลีแต่อย่างใด ในเรื่องนี้ยืนยันได้จากช่วงก่อนการต่อต้านนั้น ราษฎรเดือดร้อนใจในการที่ต้องปฏิบัติสิ่งที่ขัดกับศาสนา และประเพณีมากกว่าความเดือดร้อนเรื่องเงินทอง ดังนั้นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2465 เมื่อรัฐบาลแก้ปัญหาโดยขจัดสิ่งที่ขัดต่อศาสนา และประเพณีแล้ว จึงไม่ปรากฏว่าราษฎรต้องเดือดร้อนจากการเก็บเงินศึกษาพลีนี้ กระทรวงศึกษาธิการสามารถเก็บเงินได้เพียงพอต่อการใช้จ่ายในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีทุกปี ทั้งยังมีเงินเหลืออีกแต่ละปีเป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโอนเงินจำนวนนี้เข้าไว้ในอำนาจกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และได้ยกเลิกการเก็บเงินศึกษาพลีในปี พ.ศ. 2473⁷²

⁷⁰ “รายงานการประชุมปฤกษา เรื่องมณฑลปัตตานี ลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2466,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน

⁷² “รายงานการประชุมงบประมาณพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2473,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.1.3/73.

อย่างไรก็ตาม เมื่อราชภูมินิกยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามากขึ้นนั้น ปัญหาซึ่งมีมาแต่เดิม คือการขาดครู ขาดโรงเรียน ขาดตำราเรียน ฯลฯ ก็เพิ่มขึ้นด้วย เพราะบรรดาบุตรหลานราชภูมินิกยมแล้ว ยังมีบุตรหลานของราษฎรไทยจีนอีกเป็นจำนวนไม่น้อย ในระยะแรกรัฐบาลจึงต้องแก้ปัญหาโดยการแบ่งสอนเป็นสอนผลัดเช้า และบ่าย และให้นักเรียนชั้นสูงช่วยสอนนักเรียนชั้นต่ำ แทนครูที่ขาดแคลน พร้อมทั้งพยายามขยายโรงเรียนเพิ่มขึ้น ซึ่งโรงเรียนที่สร้างใหม่ในช่วงหลังนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่ได้สร้างในวัด หรือไปสร้างในสุเหร่ามัสยิดใด⁷³ ทั้งนี้เป็นการป้องกันความขัดแย้งทางศาสนาที่เคยเป็นปัญหามาแต่เดิมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นสถานศึกษาในช่วงต่อมาจึงเป็นเสมือนสถานที่สมานความสามัคคีระหว่างชนที่มีเชื้อชาติ ศาสนาต่างกันด้วย ทำให้การศึกษามีส่วนช่วยการปกครองชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะนอกจากช่วยลดช่องว่างความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประเพณี และวัฒนธรรม ให้มีความสามัคคีเกิดขึ้นแล้ว บรรดาผู้ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่ก็ออกมารับราชการ โดยเฉพาะเป็นครูมากขึ้น ทำให้การขาดแคลนบุคลากรในหน้าที่ต่างๆ เริ่มลดลงเป็นลำดับ ซึ่งนับเป็นประการสำคัญที่ทำให้ความมุ่งหมายที่จะเพาะปลูกคนที่จะรับราชการในพื้นที่บ้านพื้นเมืองเหล่านี้⁷⁴ ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งความหวังไว้แต่แรกเริ่มการปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานีมีแนวโน้มเป็นจริงมากขึ้น

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีช่วงหลังปี พ.ศ. 2465 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่จึงเป็นที่พอใจของราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี และของรัฐบาลในฐานะที่ช่วยสร้างความสามัคคี และเพาะปลูกคนที่จะรับราชการในพื้นที่บ้านพื้นเมือง ให้มีมากขึ้นเป็นลำดับ

แนวคิดในการจัดการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เน้นในเรื่องของการจัดการศึกษาให้ขยายออกไปสู่หัวเมืองทั่วราชอาณาจักร ให้เด็กได้เล่าเรียนอย่างทั่วถึงกัน โดยในระยะแรกให้วัดเป็นสถานที่ศึกษา และพระเป็นผู้สอน เพราะเหตุที่มีวัดอยู่ทุกตำบลแล้วค่อยขยายขยายต่อไป นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่าการศึกษาที่จะจัดควรให้อยู่ในวัยก่อนการทำมาหาเลี้ยงชีพ สอนให้ตรงกับสภาพ ฐานะ อาชีพ ความต้องการ และส่งเสริม ผู้ที่มีความสามารถทางสติปัญญาสูงเป็นพิเศษ โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความคิดเห็นที่ไม่ควรจัด

⁷³ สมโชติ อ๋องสกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2521)หน้า 273.

⁷⁴ "กรมดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล ร.5 ไปรเวต 262/43047 ลงวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2438," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.49/27.

การศึกษาภาคบังคับ เพราะจะทำให้เกิดปัญหาตามมา กล่าวคือ ถ้าอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา เด็กผู้หญิงไม่สามารถเข้าเรียนได้ ดังนั้น ให้จัดการศึกษาในวัดให้ดีกว่าก่อน โดยให้เด็กชายเรียนไปก่อน ส่วนเด็กหญิงก็ให้เรียนตามแบบแผนประเพณี ต่อเมื่อการศึกษาในวัดดีแล้ว จึงค่อยจัดการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งตรงกับแนวคิดของเจ้าพระยาอมราชที่คัดค้านการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาตลอดมา เพราะท่านไม่เห็นด้วยกับการที่เจ้าหน้าที่เข้มงวดกวดขันตามพระราชบัญญัตินี้เกินไป เนื่องจากราษฎรบางคนมีความจำเป็นจริงๆ ในเรื่องของการขาดเงิน จึงควรมีการผ่อนผันบ้าง

นอกจากนี้ในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีเจ้าพระยาอมราชมีความคิดเห็นว่าควรจัดให้มีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียน การจัดการศึกษาควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป คำนึงถึงความแตกต่างของราษฎรในพื้นที่เป็นหลัก โดยเจ้าพระยาอมราชเสนอให้อุดหนุนการสอนศาสนาอิสลามตามโรงเรียนทั่วไปเพราะราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีนับถือศาสนาอิสลาม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีแนวคิดว่าการศึกษา และการเมืองต้องเป็นสิ่งสัมพันธ์กัน ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายทางการเมืองด้วย ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายทางการเมืองด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แสดงความคิดเห็นว่า รัฐบาลควรมีหน้าที่จัด และควบคุมการศึกษา

ดังนั้นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ของการจัดการศึกษาภาคบังคับว่ามีความสำคัญในการจัดเตรียมบุคคลไว้ประกอบอาชีพที่เหมาะสมตามอัตราของแต่ละบุคคลในโอกาสต่อไป นอกจากนี้ การจัดการศึกษาภาคบังคับ ทำให้มีฐานรองรับการจัดการศึกษาในระดับมัธยมและอุดมศึกษา ซึ่งจะขยายตัวในอนาคต ซึ่งทำให้มีโอกาสในการผลิตบุคคลผู้มีการศึกษาในระดับสูงไว้ประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษที่ต้องฝึกฝนมาโดยเฉพาะ และการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น มีส่วนโดยตรงในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นต่อการจัดการศึกษาในเขตมณฑลปัตตานีว่า การจัดการศึกษาให้ดีจะมีผลให้การปกครองมั่นคงไปด้วย การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 มีผลทางการเมืองในแง่ของการก่อให้เกิดความมั่นคง เป็นปึกแผ่นขึ้นในเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความแตกต่างของประชาชนต่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม เพราะการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น จะทำให้เยาวชนผู้อยู่ในเกณฑ์ต้องมาเรียนภาษาไทย เรียนรู้ขนบธรรมเนียมไทย มีความรักแผ่นดินไทย และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์องค์เดียวกันอันจะก่อให้เกิดความผสมกลมกลืน และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระหว่างชนในชาติ

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาตามหลักหลักปรัชญาของศาสนาในมณฑลปัตตานีนั้น ข้อชี้แจงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความแตกต่างกับสิ่งที่เจ้าพระยาอมราชประสงค์อยู่หลายประการซึ่งส่วนใหญ่เป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในมณฑลปัตตานีแต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้ โดยการสอนศาสนาอิสลามนั้นเจ้าพระยาอมราชประสงค์มีความเห็นว่าควรมีการจัดให้สอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนต่างๆเพราะจะทำให้ราษฎรเกิดความพอใจ เห็นว่าเป็นการสนับสนุนศาสนาอิสลาม แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นต่างไปคือเห็นว่าไม่ควรมีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนเนื่องจากหากมีการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนก็ต้องสอนศาสนาอื่นๆด้วย และเห็นว่านักเรียนสามารถใช้เวลาว่างไปเรียนศาสนาตามสุเหร่าได้ ซึ่งในที่ประชุมเห็นด้วยกับความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

แนวคิดการจัดการศึกษา ในมณฑลปัตตานี ที่ประชุมเสนาบดี ปี พ.ศ 2466 .นั้น ตกลงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามหลักปรัชญาของศาสนา คือ ให้ยกเลิกสิ่งที่ขัดต่อหลักศาสนา หรือประเพณีทุกอย่าง และให้ส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่า รัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม โดยสั่งห้ามเกณฑ์เด็กหญิงเข้าเรียนร่วมเด็กชายชั่วคราว จนกว่าจะมีโรงเรียนสตรีที่สอนโดยครูสตรี โดยเฉพาะก่อน และให้ส่งเสริมการเรียนการสอนตามสุเหร่ามัธยิตตามธรรมเนียมเดิม แต่กำหนดว่าต้องสอนทั้งภาษามลายู และภาษาไทย

นับได้ว่ารัฐบาลได้พยายามที่จะจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ให้สอดคล้องกับศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งมุสลิมทั่วไปต่างก็พอใจกัน นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามากขึ้นเป็นลำดับ จึงนับได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุด ซึ่งเป็นผลมาจากที่ประชุมเสนาบดี โดยนำแนวคิดที่ตกลงร่วมกันมาใช้ในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี

เมื่อราษฎรนิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามากขึ้นนั้น ปัญหาซึ่งมีมาแต่เดิม คือการขาดครู ขาดโรงเรียน ขาดตำราเรียน ฯลฯ ก็เพิ่มขึ้นด้วย เพราะบรรดาบุตรหลานราษฎรมุสลิมแล้ว ยังมีบุตรหลานของราษฎรไทยจีนอีกเป็นจำนวนไม่น้อย ในระยะแรกรัฐบาลจึงต้องแก้ปัญหาโดยการแบ่งสอนเป็นสอนผลัดเช้า และบ่าย และให้นักเรียนชั้นสูงช่วยสอนนักเรียนชั้นต่ำแทนครูที่ขาดแคลน พร้อมทั้งพยายามขยายโรงเรียนเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการป้องกันความขัดแย้งทางศาสนาที่เคยเป็นปัญหามาแต่เดิมได้เป็นอย่างดี เพราะแต่เดิมเรียนในวัด หรือตามสุเหร่า ปอนาะ

ดังนั้น การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีจะประสบผลสำเร็จด้วยดีต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งเสนาบดี สมุหเทศาภิบาล เจ้าหน้าที่ของรัฐ และราษฎรในพื้นที่ด้วย

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการวิเคราะห์การศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่าง พ.ศ. 2449-2468 นี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อ ศึกษา วิเคราะห์ นโยบายด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ได้แก่ งบประมาณ บุคลากร ครู หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน ภายใต้สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อการศึกษาในมณฑลปัตตานี และแนวคิดของคณะเสนาบดี ประกอบด้วย 1. กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2. เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) 3. เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) 4. สมเด็จพระเจ้าฟ้าปิตรีสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น ที่ปรากฏในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีขอบเขตในการวิจัยเริ่มตั้งแต่ศึกษาความเป็นมา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ของมณฑลปัตตานี รวมทั้งนโยบายการศึกษาในมณฑลปัตตานี ทั้งด้าน งบประมาณ บุคลากร ครู หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน อีกส่วนหนึ่งศึกษาแนวคิดของคณะเสนาบดี ด้านการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี โดยเหตุการณ์ทั้งหมดอยู่ในช่วง พ.ศ. 2449-2468 การวิจัยครั้งนี้ แบ่งการพิจารณาออกเป็น 3 ช่วง ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คือ

1. สมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ.2449-2453 เป็นช่วงของการปฏิรูปการปกครอง มณฑลปัตตานีตลอดจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2453-2464 เป็นช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์พ.ศ. 2461 และพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก
3. สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2464-2468 เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกจนถึงสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีตั้งแต่ พ.ศ. 2449 - 2468

จากการศึกษาภาพรวมของนโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีตั้งแต่ พ.ศ. 2449 - 2468 ได้ชี้ให้เห็นว่า ในแต่ละช่วง คือช่วงที่ 1 สมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างปี พ.ศ.2449-2453 เป็นช่วงของการปฏิรูปการปกครอง มณฑลปัตตานีตลอดจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงที่ 2 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2453-2464 เป็นช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรพ.ศ. 2461 และพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก และช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2464-2468 เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกจนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่างมีการเกิดขึ้นและเคลื่อนไหวปรับตัวภายใต้บริบททางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ในภาพรวมจะเห็นว่า นโยบายแต่ละยุค มักจะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่อิทธิพลของกระแสการล่าอาณานิคมได้กระจายสู่ประเทศไทย ผู้นำประเทศในสมัยนั้นทั้งพระมหากษัตริย์และเสนาบดีคนสำคัญต่างเห็นความจำเป็นของการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างประเทศและเพื่อคานอำนาจของกระแสการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก โดยเฉพาะประเทศอังกฤษกับฝรั่งเศส ที่ขยายอำนาจเข้ามาประชิดพรมแดนไทยทั้งด้านพม่า มลายู และอินโดจีน และมีท่าทีคุกคามอำนาจอธิปไตยของประเทศไทย ส่งผลให้ประเทศไทยต้องทำการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองโดยระบบเทศาภิบาล เพื่อให้กรุงเทพฯ สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชได้รัดกุมขึ้น เจ้าเมืองทั้งเจ็ดไม่พอใจเมื่อถูกลดรอนอำนาจลงอย่างมากจึงได้ก่อกบฏขึ้นอีก แต่กรุงเทพฯ ก็สามารถจัดการกับความพยายามแยกตัวเป็นอิสระได้ การปฏิรูประบบการปกครองรวมอำนาจไว้ส่วนกลางเป็นระบอบเทศาภิบาล เป็นผลให้บรรดาเจ้าเมืองไม่พอใจเพราะถูกลดรอนอำนาจ เกิดขึ้นพร้อมกับการที่อังกฤษซึ่งปกครองรัฐต่างๆ ของมลายูได้ใช้นโยบายส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของเจ้าเมืองหรือสุลต่านหนูนพวกเจ้าให้สูงส่งกว่าบุคคลธรรมดา สร้างความแตกแยกระหว่างพวกเจ้ากับพวกราษฎร ช้ำยังหนูนชาวจีนให้ครองอำนาจเศรษฐกิจเพื่อให้สะดวกต่อการปกครอง ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นยึดครองมลายู ขบวนการต่อสู้เพื่ออิสรภาพก็เกิดขึ้น หลังสงครามสงบชาวมลายูก็ตกดินรนเพื่อเอกราชของตน สภาพการณ์ข้างต้นมีอิทธิพลต่อแนวคิดของชาวไทยเชื้อสายมลายู จนขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราชที่เป็นรูปร่างได้เกิดขึ้นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างของปัญหาความรุนแรง ความเคลื่อนไหวของหัวเมืองมลายู หรือดินแดนที่ถูกเรียกขานว่าเป็นรัฐปัตตานี เพื่อแยกตัวเป็นอิสระในทัศนะของรัฐบาลไทยนั้น ได้แก่

ด้านภูมิศาสตร์ เนื่องจากเป็นพื้นที่อยู่ห่างไกลและภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขา ทำให้เส้นทางคมนาคมขนส่งเข้าถึงลำบาก เมื่อเปรียบเทียบกับการเดินทางติดต่อกับกรุงเทพฯแล้ว ชาวไทยเชื้อสายมลายูในมณฑลปัตตานีมักจะเดินทางไปติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งทำได้ง่ายและสะดวกกว่าทั้งการเดินทางทางบกและทางน้ำ ปัจจัยของด้านภูมิศาสตร์นี้เชื่อมชาวไทยเชื้อสายมลายูเข้าใกล้ชิดกับมาเลเซียมากกว่ากรุงเทพฯ

ด้านระบบการเมืองการปกครอง รูปแบบการเมืองการปกครองที่ถูกนำมาใช้ในมณฑลปัตตานี แม้มิได้แตกต่างจากพื้นที่อื่นของประเทศ กล่าวคือ เป็นระบบที่ศูนย์กลางของอำนาจอยู่ที่รัฐบาลในกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวไทยเชื้อสายมลายูซึ่งมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตการที่เจ้าหน้าที่ปกครองรับคำสั่งหรือรับนโยบายจากรัฐบาลที่กรุงเทพฯ โดยไม่รับฟังหรือให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในการกำหนดนโยบาย ทำให้นโยบายที่นำไปใช้ในพื้นที่ดังกล่าวมุ่งให้ประโยชน์เฉพาะส่วนกลางมากกว่าประโยชน์ในพื้นที่ ประกอบกับเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธมีความเข้าใจในภาษาท้องถิ่นเพียงเล็กน้อยหรือไม่เข้าใจเลย ประการสำคัญคือ ยังไม่สามารถเข้าใจวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นดีเพียงพอ จึงเป็นผลให้เกิดช่องว่างของการสื่อสารและต่อการจัดการด้านการเมืองการปกครองมาก

ด้านการรวมกลุ่มทางสังคม ชาวไทยเชื้อสายมลายูยึดมั่นในศาสนาอิสลามอย่างแน่นแฟ้น และมีวิถีชีวิตที่ไม่ผสมกลมกลืนกับสังคมของชาวไทยพุทธหรือไทยเชื้อสายจีน แม้โดยความเป็นจริงที่ระดับความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยมุสลิมกับชาวไทยพุทธมิได้เป็นปัญหาหรือไม่เคยมีปัญหาเรื่องแบ่งพวกหรือแบ่งฝ่าย แต่ในแง่ของการรวมกลุ่มทางสังคมแล้ว อุดมลักษณะทางด้านศาสนาและความเชื่อที่แตกต่างกันทำให้ชาวไทยมุสลิมไม่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงที่ทำให้สามารถกลมกลืนได้กับชาวไทยพุทธที่เป็นชนส่วนน้อยในพื้นที่อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน ความเดียดร้อหรือความทุกข์ของชาวไทยมุสลิมมิได้มีส่วนทำให้ชาวไทยพุทธรู้สึกทุกขหรือแค้นด้วยมากนัก ซึ่งรวมถึงความรู้สึกของเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ที่เป็นชาวไทยพุทธด้วย

ด้านเศรษฐกิจ ชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีมีวิถีชีวิตแบบพอเพียง ส่วนใหญ่พึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่ความมั่งคั่งอยู่ในมือของคนเชื้อสายอื่นที่ไม่ใช่ชาวไทยมุสลิม ความรู้สึกที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ถูกคนจากที่อื่นตักตวงและเอาเปรียบพวกเขา ซ้ำยังเกิดการเอาเปรียบเรื่องความล่าช้าของการพัฒนาพื้นที่กับพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ รวมทั้งสภาพความเจริญทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านมาเลเซียอยู่ที่ใกล้เคียง สภาพการณ์ข้างต้นทำให้ชาวไทยมุสลิมรู้สึก

ผลประโยชน์ของพวกเขาไม่ได้รับการปกป้องเอาใจใส่จากรัฐบาล ผลก็คือความรู้สึกห่างเหินและการไม่ยอมรับว่าพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ

ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่อิทธิพลทางการเมืองการปกครองแล้ว บริบทของสังคม และการศึกษาก็มีส่วนผลักดันให้เกิดนโยบายการศึกษาในมณฑลปัตตานีด้วย โดยเฉพาะในยุคที่รัฐบาลพยายามจัดการศึกษาเพื่อปวงชนให้กับประชาชนในทุกท้องถิ่น เพื่อยกระดับการรู้หนังสือของประชาชน ในฐานะที่มณฑลปัตตานีมีสภาพทางสังคม ทั้งในด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม แตกต่างจากมณฑลอื่นๆในประเทศ การจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นในวัด ย่อมส่งผลกระทบต่อการเกิดนโยบายด้านการศึกษาด้วย เพราะราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีนับถือศาสนาอิสลาม การจัดการเรียนการสอนในวัดย่อมขัดต่อหลักปฏิบัติของชาวมุสลิม

ประเด็นสำคัญที่ทำให้นโยบายในแต่ละยุคก่อตัวได้อีกประการหนึ่งคือ สภาพสังคมและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ซึ่งในมุมมองของรัฐไทยเห็นว่า ถึงแม้ชาวมุสลิมมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์กับคนไทยพุทธทั้งในด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม แต่ภาษาไทยคือเครื่องมือสื่อสารที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนสองกลุ่มได้ เพราะฉะนั้นจึงหวังว่า การจัดการศึกษาจะยกระดับการรู้หนังสือและเพื่อให้ชาวมลายูสามารถพูดภาษาไทยได้

ในปี พ.ศ. 2461 จึงมีการประกาศพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรก่อนที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 เนื่องจากพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรถือว่ามีบทบัญญัติเกี่ยวกับการประถมศึกษาด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาซึ่งเอกชนเป็นผู้จัดให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461 เพื่อวางระเบียบการปกครองโรงเรียนราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร นับว่าเป็นกฎหมายฉบับแรกที่ใช้บังคับเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของเอกชน หรือโรงเรียนราษฎร เพราะแต่เดิมมาโรงเรียนบุคคลมักจะดำเนินการสอนหรือจัดการศึกษาตามอำเภอใจ ไม่อยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงาน การดำเนินงานจึงขาดตกบกพร่อง พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรดังกล่าวได้กำหนดความมุ่งหมาย

การประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461 เพื่อควบคุมโรงเรียนเอกชน มีสาเหตุมาจากนโยบายการจัดการสร้างความรู้สึกราชาตินิยมแก่ประชาชน ซึ่งเป็นพระบรมราโชบายที่เกิดจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่จะปรับปรุงระบบการศึกษาภายในรัชกาลของพระองค์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระประสงค์ที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติจดทะเบียนขึ้น โดยพระราชบัญญัตินี้ได้ออกมาควบคุมโรงเรียนเอกชนทั่วไป ทั้งโรงเรียนจีน และโรงเรียนสอนศาสนาในมณฑลปัตตานีด้วย

เมื่อพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ได้ประกาศใช้ มีผลให้โรงเรียนราษฎร์ทุกแห่งต้องไปจดทะเบียน และอยู่ในความควบคุมดูแลของพนักงานเจ้าหน้าที่พร้อมกันนั้นก็จำเป็นต้องปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่บัญญัติบังคับไว้ในพระราชบัญญัติ เช่นผู้จัดการโรงเรียนจำเป็นต้องจัดสอนนักเรียนให้อ่านเขียน และเข้าใจภาษาไทยได้โดยคล่องแคล่วพอสมควร และให้ได้ศึกษาหน้าที่ของพลเมืองที่ดี ปลูกความจงรักภักดีต่อสยาม และมีความรู้แห่งภูมิประเทศรวมทั้งพงศาวดาร ตำนานเมือง และภูมิศาสตร์ด้วยเป็นอย่างน้อย บทบัญญัติดังกล่าวทำให้โรงเรียนราษฎร์ บางประเภทที่มุ่งสอนภาษาต่างประเทศอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำเนินการสอนต่อไปได้

ต่อมาในยุคที่สมัยรัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ. 2464-2468 เริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกจนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น มีความต่างออกไปเพราะเป็นช่วงรอยต่อระหว่างประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก ซึ่งแตกต่างจาก 2 ช่วง ที่การจัดการศึกษายังไม่ได้ออกกฎหมายมาบังคับ ในช่วงนี้เห็นปรากฏการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้ง และจุดพลิกที่ทำให้ราษฎรพึงพอใจกับการจัดการศึกษาของรัฐ นอกจากนี้สภาพสังคมในช่วงนี้มีสภาพการตื่นตัว ได้มีเหล่าเสนาบดีหลายท่านประชุมเพื่อกำหนดนโยบายด้านการศึกษา และจากบทเรียนในช่วงที่ผ่านมายังเป็นตัวกำหนดทิศทางในการกำหนดนโยบายในช่วงนี้ด้วย

ในภาพรวมสามช่วงนอกจากจะอยู่ภายใต้บริบทที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว การกำหนดนโยบายยังขึ้นอยู่กับแรงผลักดันของเสนาบดีคนสำคัญด้วย เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นระยะเวลาที่นานที่สุด ตั้งแต่ พ.ศ. 2435-2458 เป็นผู้บัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก อธิบดีกรมศึกษาธิการ และทรงเป็นคู่คิดในเรื่องต่างๆของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้แต่ในเรื่องการศึกษาก็เช่นกันทรงได้รับคำปรึกษาหารือ และเป็นผู้ให้การสนับสนุนการศึกษาหัวเมืองในระยะหนึ่งด้วย ดังนั้น จึงนับได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษาของไทย ซึ่งพระองค์ได้มีส่วนผลักดันให้มีการจัดสอนภาษาไทยควบคู่กับภาษามลายู โดยให้ราษฎรเห็นความสำคัญของภาษาไทยในฐานะภาษาประจำชาติ แต่ขณะเดียวกันให้เรียนภาษามลายูควบคู่กันด้วย เนื่องจากเห็นว่าภาษามลายูเป็นภาษาแม่เป็นภาษาที่แสดงอัตลักษณ์ของราษฎรในท้องถิ่นจึงคงไว้ ดังมีข้อความสนับสนุน ให้เรียนภาษาควบคู่กัน ดังนี้

...กรมหลวงดำรงรับสั่งว่าพื้นการศึกษาชั้นเบื้องต้นของทวยราษฎร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าควรมอบให้เทศาภิบาล

ทั้งหลายต่างลงมือจัดพร้อมกันไปทีเดียว การจึงจะสำเร็จได้เร็ว ในส่วนหัวเมือง
มณฑลก็ให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้อำนวยความสะดวก...ยังมณฑลปัตตานีมีราษฎร
เปนมลายูมากจะต้องสอนทั้งหนังสือไทยและมลายู ...การที่จะจัดมูลศึกษานั้นให้
ถือว่าการที่จะให้ใช้ตัวหนังสือไทยทั่วไปอย่างเดียวกันนี้เป็นข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง
ส่วนมณฑลปัตตานีนั้นจะต้องอุดหนุน การเล่าเรียนภาษาไทยให้เด็กมลายูพูดไทย
ได้ นี่เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นด้วยความประสงค์จะให้ใช้ภาษาไทยได้ทั่วทั้งมณฑล
เป็นที่สุด นี่เป็นความมุ่งหมายในหลักสูตรของมูลศึกษาขั้นต้น...¹

นอกจากนี้ มีเสนาบดีท่านอื่นๆที่มีส่วนผลักดันนโยบายด้านการศึกษาที่ต้องการให้มีการจัด
การศึกษาทั่วทั้งมณฑลปัตตานี โดยเสนาบดีที่สนับสนุนให้มีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ใน
มณฑลปัตตานี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตระหนักดีว่า การจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น มีส่วนโดยตรง
ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ กล่าวคือ แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรม
ศักดิ์มนตรีที่มีต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนจีนในมณฑลปัตตานี ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความ
แตกต่างระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม อยู่ในเขตติดต่อระหว่างไทยและมาเลเซีย

ในช่วงก่อนประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในปีแรกของการปฏิบัติ
หน้าที่ราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีรายงานการศึกษาจากมณฑลภูเก็ตมาถึง
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า ชาวจีนในมณฑลภูเก็ตได้ก่อความวุ่นวายขึ้น เนื่องจากมีความเข้าใจผิด
ว่าทางการไทยต้องการเกณฑ์คนไปเป็นทหาร จึงได้ประกาศตนต่อสู้การเรียกเกณฑ์ทหารในครั้งนั้น ซึ่ง
มีผลให้ชาวจีน และแขกบ่าบา หนีไปอยู่ปีนัง 2-3 คน ทางกรไทยสันนิษฐานว่า แนวคิดดังกล่าวเกิด
จากการที่ชาวจีนได้ว่าจ้างคนจีนที่เป็นพวกเก๊กเหม็งให้มาสอนหนังสือแก่บุตรหลานของตน โดยมีได้อยู่
ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลไทย ทำให้มีการสอนเฉพาะหนังสือจีน สอนให้รักแ่ชาติ และรู้
ภูมิศาสตร์ของประเทศจีน เนื่องจากครูจีนในโรงเรียนดังกล่าวเป็นพวกสมัยใหม่ รวมทั้งสอนเด็กไปตาม
ลัทธิของจีนโดยไม่รู้ภาษาไทย จึงทำให้เด็กจีนไม่มีความภักดีต่อทางการไทย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์
มนตรีได้นำเรื่องดังกล่าวกราบทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ “รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลแผนกกระทรวงธรรมการ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค.ศ. 1/1.

ว่า การประกาศมีการสอนภาษาไทยขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว ไม่น่าเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ ต้องมีการกระทำอย่างอื่นควบคู่กันไปด้วย²

นอกจากนี้สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในการกำหนดนโยบายคือทุกยุคนั้น ผู้นำประเทศจะกำหนดทางเลือกหรือตัดสินใจภายใต้การมีข้อมูลที่รอบด้าน เช่น ในยุคแรกมีการรวบรวมข้อมูลและประเมินสภาพการว่าควรจัดการศึกษาหัวเมืองชายแดนอย่างไร การจัดการควรให้ใครเป็นผู้จัดเป็นต้น ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองบาย ขยายการศึกษาไปสู่หัวเมือง โดยมีพระบรมราชโองการประกาศการจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมืองขึ้นเมื่อ วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 โดยทรงวางจุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ 2 ประการ คือเพื่อให้มีความประพฤติชอบ และเพื่อให้ประกอบอาชีพในทางที่ชอบ โดยมีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ดำเนินการและกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงแต่งตั้งพระราชาคณะไปเป็นผู้อำนวยการศึกษา ผู้อำนวยการศึกษา มีหน้าที่ออกตรวจสภาพการณ์ต่างๆที่เป็นอยู่ในมณฑลที่รับผิดชอบ และพระองค์เองยังเสด็จไปประพาสหัวเมืองได้บ่อยครั้ง และในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เจ้าพระยามรชาตตรวจราชการมณฑลปัตตานีเช่นกัน จากรายงานของเจ้าพระยามรชาตเป็นหลักฐานที่แสดงว่า มณฑลปัตตานีเคยเป็นแหล่งการศึกษาทางศาสนาอิสลามที่มีชื่อเสียง ปรากฏในรายงานตอนหนึ่ง ดังนี้

... ในมณฑลปัตตานีนี้เป็นที่ซึ่งขึ้นชื่อลือชามในหมู่แขกทั้งหลายว่า เปนสำนักที่มีการเล่าเรียนหรือปราชญ์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ในทางศาสนาเป็นอย่างดี มีผู้ส่งบุตรหลานไปเล่าเรียน เปนสาธุศิษย์กับโต๊ะหะยีปีหนึ่ง ตั้งหลายร้อยคน คือชาวมลายู ในกรุงเทพฯ บ้าง กลันตัน ไทรบุรี เประไนเขตอังกฤษ และหัวเมืองอื่นๆ บ้าง...³

การให้เสนาบดีตรวจราชการจะทำให้เห็นสภาพจริงเพื่อจะได้นำสิ่งที่เห็นเหล่านั้นมาปรับปรุงให้เหมาะกับภูมิประเทศตามความเหมาะสมต่อไป

² "ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ. 4/19.

³ "รายงานเจ้าพระยามรชาต ตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร.6 ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/14.

เป้าหมายของนโยบายคือพูดภาษาไทย รู้หนังสือ อ่านออกเขียนภาษาไทยได้ นโยบายที่จัดนั้น มุ่งเน้นการส่งเสริมการศึกษา มีเพียง ช่วงที่ 3 ที่มีการประกาศเป็นพระราชบัญญัติ ซึ่งได้กำหนด บทลงโทษ แต่จุดเน้นก็ยังมุ่งเน้นส่งเสริมและอุดหนุนการศึกษาให้กับคนในชาติ โดยเฉพาะในมณฑล ปัตตานีถือว่าเป็นมณฑลแรกๆที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ มณฑลปัตตานีเป็นหนึ่งในจำนวน 5 มณฑลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทุกตำบลตั้งแต่ปี พ.ศ.2464 ซึ่งการประกาศใช้ พระราชบัญญัตินี้มีผลดีในแง่ของการขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปเพื่อให้ทันกับความต้องการ ของบ้านเมืองในการผลิตคนเข้ารับราชการ ทำให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ยังมีผลต่อการเมืองการปกครองด้วยเนื่องจากรัฐบาลใช้นโยบายที่จัดส่งข้าราชการจาก ส่วนกลางออกไปปกครอง และจัดให้โรงเรียนสอนภาษาหนังสือไทยภาคกลางอย่างแพร่หลายออกไป ทั้งนี้เพื่อให้พลเมืองเกิดความนิยม และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สิ่งที่น่าสังเกตในการนำนโยบายไปปฏิบัติคือ การดำเนินนโยบายของรัฐ จะดำเนินการไป พร้อมๆ กับปฏิรูประบบบริหารจัดการปกครอง ในการดำเนินนโยบายยังให้ความสำคัญกับการศึกษา และการปรับตัวเชิงนโยบาย จะเห็นได้ชัดจากการใช้หลักรัฐประศาสนนโยบาย ในการบริหารมณฑล ปัตตานี ทั้งนี้นโยบายต่างๆในมณฑลปัตตานีจะขับเคลื่อนไปได้ดี หากให้ความสำคัญกับเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สำคัญ

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เจ้าพระยาอมราชผู้ตรวจราชการ ได้ลงไปตรวจราชการในมณฑลปัตตานี เพื่อดูสภาพการศึกษาและความก้าวหน้าของนโยบาย ท่านได้รายงานผลของการติดตามนโยบายจาก รายงานตรวจราชการมณฑลปัตตานีที่เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับดังกล่าว ระบุว่า การศึกษาเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดการ ต่อต้านรัฐบาลขึ้น และการที่ราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีเดือดร้อนมากคือ การศึกษาที่ได้จัดนั้น ขัดกับหลักศาสนาอิสลาม และประเพณีที่ห้ามเด็กชายวัยเริ่มต้นสู่ความเป็นหนุ่มสาวใกล้ชิดติดต่อกัน ดังปรากฏในรายงานนั้นตอนหนึ่งว่า

...โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงนั้น เป็นที่รังเกียจทั้งในทางศาสนา แลโดยธรรมเนียมดลัทธิ
นิยมว่า หญิงใดซึ่งมีอายุ 12 ปีขึ้นไป จะสมาคมถูกต้องกับชายไม่ได้ ยิ่งเป็นคน
ต่างศาสนาแล้ว เป็นกรบาปชั่วร้ายมาก...⁴

จากการตรวจราชการมณฑลปัตตานีที่เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผลให้ในปี พ.ศ.2466 ที่ประชุมเสนาบดีจึงตกลง
เปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามหลักรัฐประศาสนนโยบาย คือ ให้อยกเลิกสิ่งขัดต่อศาสนาหรือประเพณีทุก
อย่าง และให้ส่งเสริมสิ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นว่ารัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม⁵

ดังนั้นจากข้อมูลดังกล่าว พบว่านโยบายที่จัดให้มีความเหมาะสม หรือไม่อย่างไร ถ้าหากว่า
เหมาะสมแล้วก็มีการสนับสนุนให้ทำต่อไป หากนโยบายนั้นๆไม่เหมาะสมกับพื้นที่ ก็ต้องเปลี่ยนแปลง
ปรับปรุง เพื่อให้สอดคล้อง และเป็นประโยชน์กับพื้นที่นั้นๆมากที่สุด จุดเด่นของนโยบายที่ให้มีการ
ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 คือ การทำให้เด็กได้เข้าสู่ระบบการศึกษา ได้แล้ว
เรียนมีความรู้ ขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปเพื่อให้ทันกับความต้องการของบ้านเมืองในการ
ผลิตคนเข้ารับราชการ ทำให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ยังมีผลต่อ
การเมืองการปกครองด้วยเนื่องจากรัฐบาลใช้นโยบายที่จัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางออกไปปกครอง
และจัดให้โรงเรียนสอนภาษาหนังสือไทยภาคกลางอย่างแพร่หลายออกไป ทั้งนี้เพื่อให้พลเมืองเกิด
ความนิยม และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

นอกจากนี้ ผลจากการประชุมเสนาบดี ปี พ.ศ. 2466 นั้น ตกลงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตาม
หลักรัฐประศาสนนโยบาย คือ ให้อยกเลิกสิ่งขัดต่อหลักศาสนา หรือประเพณีทุกอย่าง และให้ส่งเสริมสิ่ง
ที่ทำให้ราษฎรเห็นว่า รัฐบาลอุดหนุนศาสนาอิสลาม⁶ โดยสั่งห้ามเกณฑ์เด็กหญิงเข้าเรียนร่วมเด็กชาย
ชั่วคราว จนกว่าจะมีโรงเรียนสตรีซึ่งสอนโดยครูสตรี โดยเฉพาะก่อน และให้ส่งเสริมการเรียนการสอน
ตามสุเหร่ามัธยมตามธรรมเนียมเดิม แต่กำหนดว่าต้องสอนทั้งภาษามลายู และภาษาไทย ทำให้
สถานศึกษาในเวลาต่อมาเป็นเสมือนสถานที่ที่สมานฉันท์ของนักเรียนทั้งไทยพุทธ และมุสลิม

⁴ “รายงานเจ้าพระยายมราชตรวจจัดราชการมณฑลปัตตานี เจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูล ร.6,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁵ “รายงานการประชุมปลุกษา เรื่องมณฑลปัตตานี,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

⁶ “รายงานการประชุมปลุกษา เรื่องมณฑลปัตตานี ลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2466,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/15.

อย่างไรก็ตาม แม้การดำเนินนโยบายทุกยุคมีการกำหนด และปรับเปลี่ยน นโยบายแต่ละยุคให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ คำนึงถึงความแตกต่าง เคารพในอัตลักษณ์ของกลุ่มคนในสังคมนั้นๆ แต่ในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติกลับพบปัญหาหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเกี่ยวกับการบริหารจัดการของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่นเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม ขาดความระมัดระวังจนทำให้เกิดความขัดแย้งซึ่งทำให้การดำเนินนโยบายไม่นำไปสู่การบรรลุผลเท่าที่ควร

นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี มีเป้าหมายเน้นให้เด็ก พุด อ่าน และเขียนภาษาไทยได้นั้น มีการปรับปรุงวิธีการต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องและเป็นไปตามนโยบาย การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ภายใต้ต้นนโยบายแต่ละสมัยถือว่าประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากมีการประสานงานกันดีในคณะเสนาบดี ในเรื่องการประชุมเพื่อหาข้อสรุปเพื่อใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการดำเนินนโยบาย แต่อย่างไรก็ตามในบางช่วงของการดำเนินนโยบายอาจมีสิ่งที่ทำให้ขัดเคืองบ้าง ดังนั้นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกำหนดนโยบายด้านการศึกษานั้นมีผลทำให้เด็กเข้าเรียน ในระบบการศึกษาที่รัฐจัดมากขึ้น ประชาชนยอมรับสถานศึกษาที่รัฐจัดขึ้น ถึงแม้ว่าในช่วงแรกจะมีการขัดแย้งก็ตาม แต่ต่อมาพอรัฐปรับเปลี่ยนวิธีการแก้ปัญหา ราษฎรในมณฑลปัตตานีก็มีความพอใจในการศึกษาที่รัฐ จัดให้

ผลกระทบที่เกิดจากนโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี มีนักเรียนเข้ารับการศึกษามากขึ้น ทำให้สามารถผลิตบุคลากรในการพัฒนาประเทศ ทั้งเด็กผู้ชาย และเด็กผู้หญิงมีโอกาสเข้ารับศึกษาในระบบโรงเรียน เป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับเด็ก แต่เมื่อมีเด็กเข้าสู่ระบบการศึกษามากขึ้นมีการขาดแคลนครู อีกทั้งบางครั้งการจัดการศึกษาไม่เป็นที่พอใจของราษฎรทำให้ไม่นิยมส่งเด็กเข้าเรียน ดังกรณีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาพ.ศ.2464 ซึ่งให้เด็กชายหญิงเรียนร่วมกัน เป็นต้น เนื่องจากในหลักศาสนาอิสลามชายหญิงที่อยู่ร่วมกันถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรง ผู้ปกครองมีความรังเกียจที่จะให้เด็กหญิงเรียนปะปนกับเด็กชาย

อย่างไรก็ตามการกำหนดนโยบายด้านการศึกษาและการจัดการศึกษาต้องคำนึงถึงความต้องการของคนในพื้นที่ การยอมรับในสิ่งที่เขาเป็นยอมก่อให้เกิดผลดีในการปฏิบัติงาน

นโยบายด้านการศึกษาในแต่ละช่วง จะเน้นการปรับเปลี่ยนนโยบายเพื่อความเหมาะสม โดยยุคแรกเป็นการสานต่อนโยบายการสอนภาษาไทย เพียงแต่ปรับเปลี่ยนการจัดการศึกษาที่จัดแบบวัดเป็นศูนย์กลาง หันให้ไปความสำคัญกับศาสนสถานศึกษาของท้องถิ่น เช่น มัสยิด สุเหร่า โดยมีการจัดครูให้ไปสอนภาษาไทยใน มัสยิด หรือ สุเหร่าเพราะราษฎรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม

ต่อมายังมีการจัดให้เรียนภาษามลายูควบคู่กับภาษาไทยต่อไปเป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐให้ความสำคัญในเรื่องของความเป็นตัวตน แต่ก็ไม่ได้ให้ละทิ้งความเป็นพลเมือง(ภาษาไทยเป็นภาษาราชการ)

นอกจากนี้มีการยุบเลิกวิธีการที่ขัดต่อหลักของศาสนาอิสลาม เช่นการให้ชายหญิงเรียนร่วมกัน เป็นต้น

นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานีเป็นนโยบายที่ให้บทเรียนต่อนโยบายทางการศึกษาสำหรับท้องถิ่น ที่มีความแตกต่างในเรื่องของเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม กล่าวคือรัฐให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่ใช้ความรุนแรง ควรมีการประนีประนอม เพราะการใช้ความรุนแรงในการตอบโต้ย่อมก่อให้เกิดการต่อต้านหรือขัดแย้ง จนกลายเป็นปัญหาบานปลายขึ้น เพราะฉะนั้นไม่ควรใช้กำลังแต่ควรพยายามเข้าไปครองใจประชาชนในพื้นที่

สิ่งที่ขัดต่อความศรัทธาหรือค่านิยมของกลุ่มชน พึงระวัง และยอมรับในสิ่งที่แตกต่าง พยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น

เคารพอัตลักษณ์ ค่านึงถึงส่วนรวม ยึดถือความถูกต้อง สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น

สร้างความเข้าใจอันดี โดยจัดให้มีการประชุม หรือสัมมนา หาแนวทางในการพัฒนาร่วมกัน ระหว่างรัฐกับคนในพื้นที่

นโยบายและการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ.2449-2468

จากการศึกษานโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี ในด้านงบประมาณ ครู บุคลากร ครู หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน พบว่ามีประเด็นวิเคราะห์เชิงนโยบายดังนี้

การจัดการเรียนการสอน แต่เดิมนโยบายการจัดการสอนเน้นวัดเป็นศูนย์กลางการด้านจัดการศึกษา(จุดเด่นคือการใช้ศาสนาสถานเป็นหลักในการบ่มเพาะความมั่ง) แต่เนื่องจากช่องว่างทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม ซึ่งจะศึกษาอยู่ตามบ้านโต๊ะครูหรือสุเหร่า การจัดการเรียนการสอนจึงมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตมุสลิมโดยให้มีการสอนภาษาไทยในสุเหร่าได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กลไกการจัดการเรียนรู้อย่างเน้นบทบาทของผู้นำศาสนา และบทบาทของศาสนาสถานเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

บุคลากร ครู นโยบายด้านบุคลากรและครู จะเห็นได้ว่า เพื่อให้การดำเนินนโยบายเรื่องการเรียนรู้หนังสือหรือการสอนภาษาไทยในพื้นที่นั้นบรรลุ รัฐบาลจึงได้จัดให้มีโรงเรียนฝึกครูมูล

หลักสูตร นโยบายด้านการจัดหลักสูตร โดยรวมยังเป็นหลักสูตรที่กำหนดโดยรัฐ หากแต่ เพื่อให้การดำเนินนโยบายบรรลุผลสนองต่อความแตกต่างทางอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ สังคมและ วัฒนธรรมของประชากรในพื้นที่ รัฐจึงได้มีการปรับหลักสูตรการสอนให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น จัดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยควบคู่กับภาษามลายู เน้นพูดภาษาไทย อ่าน และเขียน ภาษาไทย

ด้านงบประมาณ นโยบายด้านการจัดการงบประมาณทรัพยากรจะเห็นได้ว่า ทั้งสามยุคนี้ได้รับการจัดสรรงบประมาณทางการศึกษาค่อนข้างน้อย เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจของรัฐบาลในขณะนั้นตกต่ำลง เกิดภาวะข้าวยากหมากแพงขึ้นทั่วไป งบประมาณทางการศึกษาที่รัฐบาลจัดสรรให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2449-2468 มีจำนวนน้อยมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคหนึ่งที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินการจัดการศึกษาให้ได้ผลเท่าที่ควรอย่างไรก็ตามเงินรายได้ทางอื่นที่ได้นำมาใช้ในการจัดการศึกษาอีกทางหนึ่งก็ได้จากการบริจาคของประชาชนและจากการเรียไร โรงเรียนหลายแห่งในมณฑลปัตตานี สร้างขึ้นด้วยเงินที่ได้จากการเรียไร และจากการบริจาคของประชาชน

ในส่วนการศึกษาของมณฑลปัตตานีก็ไม่ได้มีการเร่งรัด เพื่อจะให้เด็กมุสลิมพูดภาษาไทยให้ได้คงค่อย ๆ ดำเนินการไปที่ละเล็กทีละน้อย ไม่ดำเนินการในสิ่งที่จะทำให้ประชาชนมีความรู้สึกอึดอัด ผิดต่อศาสนาและลัทธินิยม ตามหลักรัฐประศาสนนโยบาย 6 ประการ ซึ่งรัชกาลที่ 6 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ วางไว้สำหรับปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี เมื่อปี พ.ศ. 2466 ดังนี้

ข้อ 1 ระเบียบการหรือวิธีปฏิบัติกรอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นทางให้พลเมืองรู้สึกหรือเห็นไปว่าเป็นการเบียดเบียนกดขี่ศาสนาอิสลามต้องยกเลิกหรือแก้ไขเสียทันที การใดจะจัดขึ้นใหม่ต้องอย่าให้ขัดกับลัทธินิยมของอิสลามหรือยิ่งทำให้เป็นการอุดหนุนศาสนาหมัดได้ยิ่งดี

ข้อ 2 การกะเกณฑ์อย่างใด ๆ ก็ดี การเก็บภาษีอากรหรือพลีอย่างใด ๆ เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมเทียบกันต้องอย่าให้ยิ่งกว่าที่พลเมืองในแคว้นแคว้นประเทศราชของอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้เคียงนั้นต้องเกณฑ์ ต้องเสียอยู่เป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาเทียบกันแต่เฉพาะอย่างต้องอย่าให้ยิ่งหย่อนกว่ากัน จนถึงเป็นเหตุเสียหายในทางปกครองได้

ข้อ 3 การกดขี่บีบบังคับแต่เจ้าพนักงานของรัฐบาลเนื่องแต่การใช้อำนาจในทางที่ผิดมิเป็นธรรมก็ดี เนื่องแต่การหมิ่นลู่ดูแคลนพลเมืองชาติแขกโดยฐานที่เป็นคนต่างชาติดี เนื่องแต่การหน่วงเหนี่ยวชักช้าในกิจการตามที่น่าเป็นเหตุให้ราษฎรเสียความสะดวกในทางหาเลี้ยงชีพก็ดี พึงต้องแก้ไขและระมัดระวังมิให้มีขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องให้ผู้นำผิดรับผิดชอบตามความผิดโดยยุติธรรม ไม่ใช่สักแต่จะจัดการกลบเกลื่อนให้เงียบไปเสียเพื่อจะไว้หน้าสงวนศักดิ์ของข้าราชการ

ข้อ 4 กิจกรรมใดๆทั้งหมดอันเจ้าพนักงานจะต้องบังคับแก่ราษฎรต้องขัดข้องเสียเวลาเสียการในทางหาเลี้ยงชีพของเขาเกินสมควร แม้จะเป็นการจำเป็นโดยระเบียบการก็ดี เจ้าหน้าที่พึงสอดส่องแก้ไขอยู่เสมอเท่าที่สุดจะทำได้

ข้อ 5 ข้าราชการที่จะแต่งตั้งออกไปประจำตำแหน่งในมณฑลปัตตานี พึงเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสถียรเยือกเย็น ไม่ใช่สักแต่จะส่งไปบรรจุให้เต็มตำแหน่งหรือส่งไปเป็นทางลงโทษเพราะเลว

เมื่อจะส่งไปต้องสั่งสอนชี้แจงให้รู้ลักษณะทางการอันจะพึงประพฤติระมัดระวังโดยหลักที่ได้กล่าวในข้อ 1 ข้อ 3 และข้อ 4 ข้างบนนั้นแล้ว ผู้ใหญ่ในพื้นที่พึงสอดส่องฝึกฝนอบรมกันต่อไปในคุณธรรมเหล่านั้นเนื่องๆ ไม่ใช่แต่คอยให้พลาดพลั้งลงไปก่อนแล้วจึงว่ากล่าวลงโทษ

ข้อ 6 เจ้ากระทรวงทั้งหลายจะจัดวางระเบียบการอย่างใดขึ้นใหม่หรือบังคับการอย่างใดในมณฑลปัตตานีอันจะเป็นทางพาดพานถึงสุขทุกข์ของราษฎรควรพึงความเห็นของสมุหเทศาภิบาลก่อน ถ้าสมุหเทศาภิบาลขัดข้องก็ควรพิจารณาเหตุผลแก้ไขหรือยับยั้ง ถ้าไม่เห็นด้วยว่ามีมูลขัดข้องก็ควรหารือกับกระทรวงมหาดไทย แม้ยังไม่ตกลงกันได้ระหว่างกระทรวงก็พึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย⁷ บทเรียนและข้อคิดจากเสนาบดีคนสำคัญ

วิเคราะห์ข้อคิดและบทบาทของเสนาบดีคนสำคัญ ความเป็นผู้นำทางความคิดที่สำคัญหรือกลุ่มนักคิดที่มีวิสัยทัศน์ยาวไกล ต่างมุมมองต่างความคิดเป็นกลุ่มพลังสมองของประเทศชาติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาว่าควรเร่งให้มีการจัดการศึกษาโดยเร็ว เนื่องจากการศึกษามีความสำคัญมากในการสร้างคน และพัฒนาประเทศชาติ โดยทรงพยายามผลักดันให้มีการขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปเพื่อสร้างกำลังคนที่มีความรู้ตามความต้องการ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาในสุเหร่า เพื่อเป็นการอุดหนุนศาสนาอิสลาม โดยไม่ให้ยุบหรือเลิกสุเหร่าไป แต่กลับสนับสนุนให้มีการเรียนการสอนในสุเหร่า ดังข้อความต่อไปนี้

⁷ กระทรวงมหาดไทย, “หลักรัฐประศาสนบาย ซึ่งให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ วางไว้สำหรับปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี,” เทศาภิบาล 29,153 (กรกฎาคม 2466): หน้า216-221.

...การที่จะยุบโรงเรียนให้เหลือแต่น้อยแห่งนั้นไม่ควรยิ่ง สอนกันแพร่หลายทั่วไปได้เท่าไรก็ยิ่งดี เมื่อสอนภาษาไทยด้วยรัฐบาลก็ให้ความอุดหนุน ถ้าขัดด้วยไม่มีครูที่ตั้งโรงเรียนกลางคืนสำหรับเพาะครูแล้วส่งออกไปสอนในที่ต่าง ๆ จะให้เงินเดือนพอเป็นกำลังราชการบางเล็กน้อยก็ควรให้มีหน้าที่สอนแต่ภาษาไทยอย่างเดียว ในที่สุดให้พูดไทยได้ทั่วกันก่อน การรู้หนังสือไทยนั้นจะยกเอาไว้เป็นขั้นที่ 2 ให้ค่อยเป็นค่อยไปภายหลังก็ได้...⁸

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงใส่ใจพระทัยกับการจัดการศึกษาโดยเป็นการอุดหนุนอิสลาม ให้เห็นว่าเขามีความสำคัญ เมื่อสุเหร่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชนมุสลิมเช่นเดียวกับวัด ดังนั้น จึงไม่ควรยุบเลิกไป เพราะอาจจะมีปัญหาตามมาภายหลังได้

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษาของชาติ แนวคิดที่สำคัญในการจัดการศึกษาคือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 เป็นแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เพื่อจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับขึ้น ซึ่งเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาออกไปสู่ประชาชนในวงกว้างมากขึ้น นอกจากนี้ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับระบอบการปกครองที่ใช้อยู่ในขณะนั้น คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตระหนักดีว่า การจัดการศึกษาภาคบังคับ มีส่วนโดยตรงในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ กล่าวคือ แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่มีต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนจีนในมณฑลปัตตานี ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม อยู่ในเขตติดต่อระหว่างไทยและมาเลเซีย ในช่วงก่อนประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ในปีแรกของการปฏิบัติหน้าที่ราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีรายงานการศึกษาจากมณฑลภูเก็ตมาถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า ชาวจีนในมณฑลภูเก็ตได้ก่อความวุ่นวายขึ้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำเรื่องดังกล่าวกราบทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การประกาศมีการสอน

⁸ "รายงานการประชุมเทศบาลแพนภะทรวงธรรมการ," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.42/8.

ภาษาไทยขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว ไม่น่าเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ ต้องมีการกระทำอย่างอื่นควบคู่กันไปด้วย⁹

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นต่อการจัดการศึกษาในเขตมณฑลปัตตานีว่า การจัดการศึกษาให้ดีจะมีผลให้การปกครองมั่นคงไปด้วย ดังถ้อยคำบางตอนว่า ...การปกครองมณฑลปัตตานีจะจัดให้เป็นหลักแน่นแฟ้น ไม่ให้เขาเป็นเรอต่างคนเขลาเข้าใจในปัจจุบันนี้ จักสำเร็จได้ดีด้วยการจัดวางหลักการศึกษาให้ดี...¹⁰

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 มีผลทางการเมืองในแง่ของการก่อให้เกิดความมั่นคง เป็นปึกแผ่นขึ้นในเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความแตกต่างของประชาชนต่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม เพราะการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้น จะทำให้เยาวชนผู้อยู่ในเกณฑ์ต้องมาเรียนภาษาไทย¹¹ เรียนรู้ขนบธรรมเนียมไทย มีความรักแผ่นดินไทย และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์องค์เดียวกันอันจะก่อให้เกิดความผสมกลมกลืน และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระหว่างชนในชาติ

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และการแต่งแบบสอนอ่านธรรมจริยา มีส่วนในการขยายโอกาสในการคัดเลือก และจัดสรรบุคคล เพื่อเข้ามารับราชการและประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการขยายตัว และอิมตัวของระบอบราชการตลอดจนส่งเสริมนโยบายผสมกลมกลืน เพื่อสร้างความรู้รักเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างชนในชาติ และสร้างความรู้รักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบการปกครองในขณะนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีแนวคิดว่าการศึกษา และการเมืองต้องเป็นสิ่งสัมพันธ์กัน ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายทางการเมืองด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แสดงความคิดเห็นว่า รัฐบาลควรมีหน้าที่จัดและควบคุมการศึกษา เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลทางการเมืองอันไม่พึงประสงค์

บุคคลต่อไปที่เป็นบุคคลสำคัญในการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี คือเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) แนวความคิดของเจ้าพระยายมราชในการจัดการปกครองหัวเมืองปัตตานีนั้นน่าสนใจมาก เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานี ไม่ใช่คนไทย แต่เป็นชนกลุ่มน้อยที่แตกต่างออกไปจากคน

⁹ "ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ , ศ.4/19.

¹⁰ ระลึก อานี, "นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475-2503," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2516)

¹¹ "พระราชบัญญัติประถมศึกษา 31 -2460)มี.ศ.(2466 ." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ,ศ.5/2.

ไทย ทั้งเชื้อชาติ ภาษา ประเพณี และศาสนา ในการปกครองปัตตานี ซึ่งเป็นมณฑลที่มีลักษณะต่างออกไปจากมณฑลอื่น ๆ นั้น สิ่งหนึ่งที่เจ้าพระยาอมราชเห็นว่าผู้ปกครองควรคำนึงถึงคือ การผ่อนผัน ไม่ว่าจะวางหลักการปกครองหรือออกกฎหมายใช้บังคับใดๆ ควรให้การผ่อนผันสำหรับมณฑลนี้ให้มากที่สุด โดยเฉพาะพยายามอย่าให้กระทบกระเทือนต่อความรู้สึก และขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเมือง ควรใช้วิธี ดำเนินการอย่างสายกลาง มีการผ่อนผันแบบค่อยเป็นค่อยไป ค่อยรวบรัดตัดรอนด้วยความละมุนละม่อม วิธีการที่เจ้าพระยาอมราชคัดค้านมากที่สุดคือ การตั้งกองทหารประจำไว้ที่นั่น¹² เพราะเท่ากับเป็นการยั่วยุให้กลุ่มบุคคลที่ต้องการแบ่งแยกดินแดนใช้เป็นข้ออ้างได้มากขึ้น

นอกจากนี้ การบังคับเด็กให้เข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา นั้น ควรจะคำนึงถึงสภาพที่เป็นอยู่ของชาวชนบท ซึ่งมีวิธีการทำมาหากินโดยอาศัยแรงงานครอบครัว ไม่มีบ่าวไพร่ใช้สอยสำหรับเด็กที่จะเป็นแรงงานนั้น มีอายุตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป แต่เมื่อมีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา นอกจากต้องเสียเงินศึกษาฟรีแล้ว ยังต้องให้บุตรที่เป็นแรงงานเข้าเรียนอีก เป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ในขณะที่เดียวกันเจ้าพระยาอมราชก็เห็นความจำเป็นที่จะให้ราษฎรได้รับการศึกษา ท่านจึงเสนอว่า ควรค่อยๆทำไป ให้ราษฎรเข้าใจถึงประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษา¹³

จากลักษณะดังกล่าวจะเห็นว่าเจ้าพระยาอมราชทรงให้ความสนใจในความเป็นตัวตนของพลเมือง กล่าวคือ เจ้าพระยาอมราชเป็นนักปกครองที่เน้นการครองใจราษฎรมากกว่าการครอบครองด้วยอำนาจ

เสนาบดีคนสำคัญนั้น คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพพระองค์ทรงเป็นทั้งนักปกครอง และนักการศึกษาในขณะเดียวกัน ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีนั้น พระองค์ให้ยึดหลักบัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น อะไรที่พอจะสนับสนุนหรือเป็นการทำให้ราษฎรเกิดความพึงพอใจก็ให้ปฏิบัติในสิ่งนั้น แล้วค่อยสอดแทรกให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการเป็นพลเมืองภายในรัฐ

การที่ผู้นำความคิดหลายท่าน พยายามวางนโยบายภายใต้การประเมินสถานการณ์บ้านเมืองว่า ควรดำเนินนโยบายทางการศึกษาอย่างไร เพื่อพัฒนาคนและประเทศชาติ จะเห็นได้การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเจ้าพระยาอมราชใช้วิธีการทำให้ราษฎรเกิดความรู้สึกพอใจกับนโยบายของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนในเรื่องศาสนาอิสลาม เน้นการครองใจ

¹² “หนังสือเจ้าพระยาอมราช กราบบังคมทูล, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.22/13.

¹³ กรมศิลปากร, “หนังสือเจ้าพระยาอมราช กราบบังคมทูลที่ 7/2022 วันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2466,” ศิลปากร 14,3 (พ.ศ.2513): 42.

ราษฎร ให้ราษฎรเห็นว่าตนเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาประเทศ โดยพยายามจูงใจให้คนเรียนหนังสือ เพื่อจะได้รับราชการในท้องถิ่น นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่สุดจากข้อคิดของเสนาบดีคนสำคัญ คือ ทุกท่าน ได้ให้หลักคิดเชิงนโยบายที่ดี นั่นคือ หลักคิดเรื่อง “ความมีเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย” สร้างความเป็นหนึ่งเดียวในพื้นที่ เคารพในอัตลักษณ์ของคน สนับสนุนความเป็นพลเมืองของชาติ โดยผ่านทางการศึกษา

การใช้วิธีการที่เน้น “การครองใจ มิใช่คุกคาม” กล่าวคือ สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานกับราษฎรในพื้นที่ ไม่สร้างความรู้สึกลบตาบอด หรือขัดแย้งกับราษฎรในพื้นที่

เน้นการปรับตัวเพื่อ “กลมเกลียว มิใช่กลืนกลาย” โดยการสร้างความสมัคคีธรรมให้มีขึ้นภายในชาติ ยอมรับในความแตกต่าง และไม่พยายามยึดเยียดให้เขาเป็นในสิ่งที่ไม่ใช่เขา สร้างความรู้สึกร่วมกันให้มีขึ้นในชาติ สิ่งเหล่านี้มีนัยต่อการดำเนินนโยบายและยุทธศาสตร์ทางการศึกษา ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน

บทเรียนนโยบายและการจัดการ

จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ควรจัดอย่างค่อยเป็นค่อยไป มีการสำรวจข้อมูลพื้นที่ค่านิยมของคนในพื้นที่ด้วย เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น กล่าวคือ การประกาศให้ขยายการศึกษาทั่วราชอาณาจักรไทยเป็นเรื่องที่ดี ที่สร้างให้คนมีความรู้ ก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญในด้านต่างๆ แต่ควรคำนึงถึงความแตกต่างของพื้นที่ ศาสนา ภาษาวัฒนธรรม บริบทของสังคมนั้นๆ ด้วยว่าการจัดการศึกษามีผลกระทบอย่างไร ก่อให้เกิดผลดีหรือผลเสีย หรือไม่ เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นต่อไป

นโยบายหรือยุทธศาสตร์ต้องเน้นเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่น จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับความต้องการและจำเป็นของคนในพื้นที่ คำนึงถึงประโยชน์ของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก นอกจากนี้ รัฐต้องคำนึงถึงอัตลักษณ์เดิมของคนในพื้นที่ สนับสนุนให้คนพูดภาษาไทยเป็นภาษาราชการและอนุญาตให้ใช้ภาษามลายูในการสื่อสารระหว่างคนในท้องถิ่น

รัฐควรให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่ใช้ความรุนแรง ควรมีการประนีประนอม เพราะการใช้ความรุนแรงในการตอบโต้ย่อมก่อให้เกิดการต่อต้านหรือขัดแย้ง จนกลายเป็นปัญหาบานปลายขึ้น เพราะฉะนั้นไม่ควรใช้กำลังแต่ควรพยายามเข้าไปครองใจประชาชนในพื้นที่

- ข้าราชการที่ได้รับเลือกหรือแต่งตั้งให้ไปปฏิบัติหน้าที่ที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมนั้น พึงเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสงี่ยม สุขุมเยือกเย็น ไม่ใช่สักแต่ว่าส่งไปบรรจุให้เต็มตำแหน่งหรือส่งไปเป็นการลงโทษ เพราะไม่ดี และเมื่อส่งไปรับราชการแล้วต้องคอยชี้แจงบอกให้รู้ถึงลักษณะอันพึงประพฤติ และระมัดระวัง โดยผู้บังคับบัญชาต้องคอยดูแล อบรม ตักเตือนกันต่อไป

- การส่งข้าราชการเข้าไปปฏิบัติงานต้องส่งบุคคลที่มีความเข้าใจในหลักของศาสนาอิสลาม เข้าใจวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ ยอมรับในสิ่งที่แตกต่าง

- ส่งเสริมให้สถาบันหลักอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติซึ่งได้แก่ชาติ มีความเป็นมา ร่วมกัน ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์อันดีระหว่างชนในชาติ จะเห็นได้จาก การที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศาสนูปถัมภกของทุกศาสนา

- นโยบายใดๆ ที่จัดมีขึ้นในมณฑลปัตตานีนั้น ต้องมีการประเมิน ติดตามผลของนโยบายว่า ใช้ได้จริงและไม่นำไปสู่ความขัดแย้งต่างๆ

- ผู้นำศาสนาเป็นบุคคลสำคัญที่ราษฎรเคารพศรัทธา ดังนั้นหากต้องการจัดหรือสร้างสิ่งใดขึ้น ควรมีการปรึกษากับบุคคลเหล่านี้ด้วย

- นโยบายเน้นความกลมกลืน กลมเกลียว และไม่กลืนกลาย โดยการสร้างจิตสำนึกร่วมกัน ยอมรับในความแตกต่าง ไม่ดูถูกเหยียดหยามในสิ่งที่เขาศรัทธาหรือนับถือ ไม่แบ่งแยก และไม่ยึดเหยียด ในสิ่งที่ขัดต่อหลักที่เขาศรัทธา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้อยู่บนแนวคิดพื้นฐานว่า การศึกษานั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพสังคมต่างๆ ได้แก่ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยเฉพาะมณฑลปัตตานีซึ่งราษฎรส่วนใหญ่ที่อาศัยในดินแดนส่วนนี้มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่แตกต่างจากราษฎรส่วนใหญ่ในพระราชอาณาจักรไทย

ราษฎรส่วนใหญ่ที่อาศัยในดินแดนส่วนนี้มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่แตกต่างจากราษฎรส่วนใหญ่ในพระราชอาณาจักรไทย แต่กลับมีความคล้ายคลึงกับราษฎรในประเทศมาเลเซีย ซึ่งมีพรมแดนติดกัน ดังนั้นในด้านภูมิศาสตร์การเมืองจึงกล่าวได้ว่าพรมแดนทางด้านใต้ของพระราชอาณาจักรไทยไม่มีพรมแดนทางวัฒนธรรม หรือพรมแดนทางเชื้อชาติแบ่งกัน นับเป็นอันตรายต่ออธิปไตยของไทยในดินแดนส่วนนี้เป็นอันมาก เพราะยากลำบากต่อการรักษาบูรณภาพของดินแดน

แม้ว่ารัฐบาลไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พยายามรักษาบูรณภาพของดินแดนส่วนนี้ด้วยการแผอิทธิพลของไทยเข้าไปเป็นลำดับตลอดมา

ลักษณะการปกครองของไทย ในดินแดนมณฑลปัตตานี เริ่มแรก เป็นการขยายอำนาจในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ทีละขั้นตอน จากเดิมที่ปัตตานีมีอิสระอย่างเต็มที่ และมีเจ้าเมืองสืบตระกูลกันปกครองบ้านเมืองตามประเพณีท้องถิ่น ต่อมาค่อยๆ เปลี่ยนเป็นฝ่ายไทยเข้าไปมีอำนาจควบคุมแต่งตั้ง และยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง ตลอดจนสามารถเข้าไปจัดการปกครองภายในดินแดนส่วนนี้ทุกด้านเป็นลำดับ โดยไม่ผลิผลลามทันที ลักษณะเช่นนี้นับเป็นวิธีการอย่างหนึ่งซึ่งผู้บริหารของประเทศไทยใช้ในการดำเนินงานต่างๆ เสมอมา จนอาจกล่าวได้ว่าเวลาที่พระราชอาณาจักรไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสืบมาจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นเพราะวิธีการดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไปทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ตลอดเวลาที่ไทยปกครองดินแดนส่วนที่เป็นมณฑลปัตตานี รัฐบาลต้องประสบปัญหาการต่อต้านหรือขัดขืน เพื่อความเป็นอิสระตลอดมา โดยในระยะแรกเป็นการต่อต้านเฉพาะในหมู่เจ้าเมืองบางคนบางสมัยเท่านั้น แต่ในระยะหลังตั้งแต่มีการปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี ได้มีการต่อต้านเกิดขึ้นเสมอเรื่อยมา และขยายขอบเขตกว้างขวางทั้งในด้านกำลังคน และเป้าหมาย กล่าวคือ ในระยะหลังนั้นมีราษฎรจำนวนหนึ่งเข้าร่วมมือกับอับดุลกาเดร์ อดีตเจ้าเมืองปัตตานีซึ่งถูกปลดจากตำแหน่ง เมื่อ พ.ศ. 2445 มากขึ้น ส่วนเป้าหมายนั้นแต่เดิมเป็นไปในลักษณะต้องการตำแหน่งและอำนาจคืน ระยะต่อมากลับกลายเป็นต้องการดินแดนทั้งหมดกลับคืน โดยอ้างความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ยังคงมีมาจนถึง

ปัจจุบัน นับเป็นปัญหา และอุปสรรคที่สำคัญต่อการปกครองของไทยในดินแดนส่วนนี้เป็นอันมาก เนื่องจากความผิดพลาดของการดำเนินงานในบางสมัย และผู้ดำเนินงานบางคนโดยเฉพาะบรรดาข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ในดินแดนส่วนนี้บางคนนอกจากไม่มีความรู้ความเข้าใจในลักษณะพิเศษเฉพาะท้องถิ่น ขาดความอดทน และขันติธรรมแล้ว ยังเป็นผู้ที่มีทัศนคติไม่ดีต่อราษฎรส่วนใหญ่ในดินแดนส่วนนี้ด้วย ปัญหาการต่อต้านจึงมีลักษณะบานปลายเรื่อยมา

ดังนั้น ทุกครั้งที่รัฐบาลสามารถปราบปรามการต่อต้านที่เกิดขึ้นได้ รัฐบาลจะแผ่อำนาจเข้าไปปกครองภายในดินแดนส่วนนี้มากขึ้นกว่าเดิม โดยใช้อำนาจ เป็นหลักในการรักษาความสงบภายใน และใช้นโยบายผ่อนผันทุกอย่างเป็นพิเศษควบคู่กับการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้น อันเป็นนโยบายทางการเมืองควบคู่ด้วยเสมอ ซึ่งวิธีการปกครองเช่นนี้ นับเป็นวิธีการอย่างหนึ่งของไทยที่ใช้ในการปกครองทั่วไป แต่สำหรับการใช้อำนาจทหารเข้าควบคุมโดยตรงในดินแดนส่วนนี้ กระทำเฉพาะกรณีที่สำคัญ และเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น

สำหรับนโยบาย ละครการดำเนินงานของรัฐบาลในดินแดนส่วนนี้ นโยบายหลักที่รัฐบาลทุกสมัยปฏิบัติสืบต่อกันมา คือพยายามรักษาดินแดนส่วนนี้ไว้ในพระราชอาณาจักรไทย เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้น แต่วิธีดำเนินงานในแต่ละสมัยแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากในช่วงปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานีระหว่างปี พ.ศ. 2449 ถึง พ.ศ. 2474 ซึ่งเพียงระยะเวลาประมาณ 25 ปี ได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวทางการดำเนินงาน ในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อันเป็นการสูญเสียเวลาของการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง ลักษณะการดำเนินงานที่ขาดความต่อเนื่องกันเช่นนี้ มีส่วนสำคัญทำให้การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานีเกิดความขัดข้องขึ้นตลอดเวลา และไม่สามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เท่าที่ควร

อย่างไรก็ตามจากลักษณะการดำเนินงาน เป้าหมาย และนโยบายของการดำเนินงานตลอดจนผลของการดำเนินงานที่ได้ศึกษามาโดยตลอด อาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานีเป็นวิธีการรักษาอธิปไตยของไทยในดินแดนส่วนนี้ และเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเอกภาพทางการเมืองของประเทศไทย ซึ่งมีผลสืบมาจนถึงปัจจุบันโดยเฉพาะผลที่สืบมานั้น มีทั้งผลประโยชน์ของประเทศชาติ และปัญหาที่ต้องปรับปรุงแก้ไขต่อไปด้วยความระมัดระวัง

ดังนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานเกี่ยวกับการปกครองในปัจจุบันจึงขอสรุปบทเรียนจากอดีตโดยอาศัยการศึกษาประวัติศาสตร์การปกครองท้องถิ่นส่วนนี้เป็นบรรทัดฐาน เพื่อเสนอแนะต่อผู้บริหารการปกครองและบุคลากรอื่นๆที่เกี่ยวข้องด้วย ดังนี้

การปกครองดินแดนส่วนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และมีวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น เช่น มณฑลปัตตานี จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องคำนึงถึงความแตกต่างขั้นพื้นฐานเหล่านี้ด้วยเสมอ เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลกระทบต่อจิตใจโดยไม่จำเป็น โดยเน้นนโยบายสร้างความกลมเกลียวกันมากกว่าการเน้นนโยบายผสมกลมกลืน เพราะการผสมกลมกลืนก่อให้เกิดการต่อต้านง่ายกว่าการสร้าง ความกลมเกลียว

แนวนโยบาย และวิธีดำเนินการปกครอง หรือการดำเนินงานทุกอย่างที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประชาชน ควรยึดหลักเมตตาธรรม มีการผ่อนสั้นผ่อนยาว อະลุ่มอ่วยกันตามสมควร ด้วยความรอบคอบ และความเหมาะสม เพื่อให้ประชาชน ได้รับทั้งความสะดวกสบาย และความเป็นธรรมทั่วกัน โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทางการเมืองการปกครองเป็นสำคัญ ยิ่งกว่าผลประโยชน์อื่นใด ด้วยความยุติธรรม และจริงใจ

การคัดเลือกบุคลากร ผู้ปฏิบัติงานทั้งในระดับบริหาร และระดับดำเนินการ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยจะต้องพิจารณาคัดเลือกเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติครบถ้วน มีความสามารถเหมาะสมกับหน้าที่ และท้องถิ่นอย่างแท้จริง มีคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความจริงใจ และมีทัศนคติที่ดีต่อหน้าที่ และท้องถิ่นนั้น โดยมีระบบควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของบุคลากรเหล่านี้อย่างทั่วถึง และเป็นธรรม ดังนั้น การแก้ปัญหาต่างๆ ควรรีบแก้ไขที่ต้นเหตุอย่างรอบคอบทันที นับว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง ซึ่งสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาต่างๆ ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี สมควรที่ผู้บริหารประเทศที่ปรารถนาดีต่อชาติอย่างจริงใจนำไปปฏิบัติกันทันที

การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีปัญหา และอุปสรรคต่างๆ มากมาย นอกจากปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจาก ภาษา เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมแล้ว ยังมีปัญหาอื่นๆ อีก เช่น การขาดแคลนครู การขาดแคลนงบประมาณ ปัญหาอุปสรรคต่างๆ เหล่านี้ ทำให้การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีไม่ได้ผลเท่าที่ควร จุดมุ่งหมายที่จะให้ชาวพื้นเมืองสามารถพูดภาษาไทยได้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ และจากการศึกษาปรากฏว่านักเรียนในมณฑลปัตตานีมีสถิติขาดเรียนมากที่สุด โดยมีจำนวนมากกว่ามณฑลอื่นๆ ของประเทศ

นอกจากนี้ การที่จะทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ อย่างรวดเร็ว โดยการใช้กฎหมายบังคับ ทั้งที่ประชาชนยังไม่พร้อมที่จะรับนั้นย่อมเกิดปฏิกิริยาตอบโต้อยู่เสมอ แทนที่จะเกิดผลดีตามที่หวังไว้ กลับก่อให้เกิดผลเสียตามมา ดังจะเห็นได้จาก การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาพุทธศักราช 2464 เมื่อมีการออกกฎหมายบังคับแล้ว ทำให้ยกเลิกได้

ยาก เพราะกฎหมายย่อมมีผลบังคับต่อดินแดนส่วนอื่นๆ ของประเทศด้วย การผ่อนผันไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะจะทำให้กฎหมายลดความศักดิ์สิทธิ์ลง

ดังนั้น การดำเนินการเปลี่ยนแปลงการศึกษาในมณฑลปัตตานีควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้วยความรอบคอบและรู้เท่าถึงการณ์ ไม่ควรเปลี่ยนโดยวิธีการที่รวดเร็วเช่นการใช้กฎหมายบังคับ เพราะเยาวชนส่วนใหญ่ในมณฑลปัตตานีได้รับการศึกษาเล่าเรียนอยู่แล้ว เพียงแต่ว่าเป็นการมุ่งเน้นด้านศาสนาอิสลามในโรงเรียนปอเนาะ หรือศึกษาความรู้ทางโลกในโรงเรียนที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้น ประกอบกับชาวไทยมุสลิมมีความจำเป็นต้องเรียนรู้ถึงบทบัญญัติทางศาสนาอันเป็นกฎข้อบังคับทางศาสนา ย่อมส่งผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์ได้

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน วัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ วัฒนธรรมทุกวัฒนธรรมไม่อยู่คงที่ เปรียบเสมือนสิ่งที่มีชีวิต คือ มีการเปลี่ยนแปลง และเติบโตได้ เราจะได้สังเกตได้ว่าวัฒนธรรมของไทย เมื่อ 50 ปีก่อนกับปัจจุบันนี้มีความแตกต่างกันมาก แต่การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการบังคับ หรือฝืนเปลี่ยน หรือจงใจที่จะเปลี่ยน ถ้าวัฒนธรรมถูกเปลี่ยนโดยความไม่สมยอมของคนส่วนใหญ่แล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นมักจะถูกต่อต้านเสมอ คือ ประชาชนไม่พอใจ การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะเป็นกระบวนการของวัฒนธรรมเอง ด้วยความยอมรับ และความพอใจของคนส่วนใหญ่

หากพิจารณาถึงศาสนาอิสลามแล้ว พบว่าศาสนาอิสลามได้เปิดช่องทางให้มีการเปลี่ยนแปลงได้มากพอสมควร เนื่องจากเนื้อหาของศาสนาอิสลามอันเป็นที่มาของวัฒนธรรมอิสลามนั้นแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ พวกที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ซึ่งเป็นข้อกำหนดแน่นอนในบทบัญญัติทางศาสนา และพวกที่เปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา และสถานที่ พวกที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ในส่วนมากมักจะมีกฎระเบียบแน่นอนตายตัวว่าจะต้องปฏิบัติอะไร เมื่อไร อย่างไร และภายใต้เงื่อนไขอะไรบ้าง ส่วนพวกที่เปลี่ยนแปลงได้นั้นส่วนมากจะระบุไว้กว้างๆ หรือไม่ระบุเลย การปฏิบัติอย่างไรมันอยู่ในวิภาษานญาณของมุสลิมทุกคน

นักปกครองบางคนมักมองสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วยความไม่เข้าใจ พอเห็นบางสิ่งบางอย่างที่ไม่พอใจ ก็ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงทันทีทันใด เช่น ประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวชอบนุ่งโจงกระเบนก็ต้องการเปลี่ยนให้นุ่งกางเกงแทน หรือประชาชนเคยพูดภาษามลายูก็เปลี่ยนให้พูดภาษาไทยแทนอย่างรวดเร็ว เป็นต้น ซึ่งโดยสภาพความเป็นจริงสิ่งเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องวิตกกังวล เนื่องจากเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในปัจจุบันจำนวนคนที่แต่งตัวสมัยใหม่ เข้ารับการศึกษาตามระบอบ รวมถึงการใช้ภาษาไทย มีจำนวนมากขึ้น ซึ่งเป็นไปตามกาลเวลา และเกิดจากความต้องการ

หรือความจำเป็น ถ้ารีบฝืนความรู้สึกของประชาชนให้เปลี่ยนหรือแสดงความรังเกียจต่อสิ่งที่เราไม่ชอบเหล่านี้ ก็มีแต่จะสร้างปฏิกิริยาที่ไม่พอใจจากประชาชนเท่านั้น เมื่อโลกได้เปลี่ยนไปประชาชนก็จะเห็นความสำคัญที่จะต้องเปลี่ยนแปลงตนเองให้ทันสมัยตามไปด้วย โดยไม่ต้องมีใครมาบังคับ ความสำคัญอยู่ที่ว่านักการปกครอง และนักการศึกษาต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนา และวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นนี้พอสมควร จึงสามารถเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆตามที่ปรารถนาได้โดยสันติ

ผลการศึกษาวิจัยเรื่องนี้สามารถอภิปรายได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการเมืองการปกครอง เนื่องจากการศึกษา คือเครื่องมืออย่างหนึ่งที่รัฐนำมาใช้ในการขัดเกลาทางการเมืองการปกครองให้แก่เยาวชนของชาติ ดังนั้นในการสร้างชาติเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รัฐก็ได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมให้เกิดความสำนึกในความเป็นชาติด้วย นอกจากนี้ การศึกษายังเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการผสมผสานคนในชาติให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของคนในชาติเดียวกัน เช่น การใช้ภาษาไทยในโรงเรียนจีน ปอเนาะ โรงเรียนฝรั่ง หรือการใช้หลักสูตรเดียวกันสอนชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ และชาวเขาต่างๆในภาคเหนือ ถึงแม้ว่าจะมีการต่อต้านจากชนกลุ่มน้อยซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงทางการเมืองการปกครองโดยตรงก็ตาม แต่การเมืองก็ได้ใช้การศึกษาเป็นปัจจัยในการสร้างความรู้สึกของคนในชาติให้มีความสำนึกทางการเมืองเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์ในทางการเมืองของชาติโดยส่วนรวม ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าการศึกษสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของสมาชิกในสังคม และสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติได้ แม้บางครั้งจะมีผลในทางกลับกันก็ตาม

ดังนั้นกระบวนการจัดการศึกษา ต้องสัมพันธ์กับระบบสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจด้วย จึงจะทำให้เกิดประสิทธิภาพ ทั้งนี้เนื่องจากระบบเศรษฐกิจ การเก็บภาษีอากรมาใช้จ่ายเพื่อการศึกษาที่ดี ปัญหาเรื่องทัศนคติของประชาชนที่ไม่นิยมการศึกษาก็ดี ตลอดจนคุณภาพของนักเรียน และครู นอกจากนี้ปัจจัยอื่นๆ เช่น การต่อต้านรัฐ การเสียเปรียบของคนไทยในระบบเศรษฐกิจ ปัญหาชนกลุ่มน้อย เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพล และผลกระทบต่อการจัดการศึกษาทั้งสิ้น

แม้ว่านักการศึกษาจะวางโครงการจัดการศึกษาไว้อย่างดีเยี่ยม และกำหนดแนวทางปฏิบัติไว้รัดกุมเพียงใดก็ตาม ถ้าขาดงบประมาณ ขาดกำลังคนที่มีความรู้ความสามารถ และที่สำคัญคือนโยบายของรัฐบาลว่าจะสนับสนุนการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการศึกษาเพียงใดหากว่างบประมาณได้รับน้อย ก็ยากที่จะทำให้วัตถุประสงค์ของโครงการที่วางไว้ประสบความสำเร็จได้

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 ควรเน้นนโยบายสร้างความกลมเกลียวกันมากกว่าการเน้นนโยบายกลืนกลาย เพื่อลดการต่อต้าน และเป็นการแสดงการยอมรับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่

1.2 ควรมีการพัฒนานโยบายเรียนการสอนภาษามลายูและภาษาไทยควบคู่กันทุกโรงเรียน ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อประโยชน์ในการสื่อสาร

1.3 การดำเนินงานทุกอย่างที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประชาชน ควรยึดหลักเมตตาธรรม จริงใจ และมีความยุติธรรม

1.4 การคัดเลือกบุคลากร ผู้ปฏิบัติงานทั้งในระดับบริหาร และระดับดำเนินการ จะต้องพิจารณาคัดเลือกเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติครบถ้วน มีความสามารถเหมาะสมกับหน้าที่ และท้องถิ่นอย่างแท้จริง มีคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความจริงใจ และมีทัศนคติที่ดีต่อหน้าที่ และท้องถิ่นนั้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ วิเคราะห์ในภาพกว้าง ดังนั้นจึงขอเสนอแนะแก่ผู้ที่สนใจทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

2.1 ควรศึกษา วิเคราะห์ แนวคิดของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษากลุ่มอื่นๆ ในมณฑลปัตตานี อย่างลึกซึ้ง เพื่อให้ได้มุมมองที่ละเอียดมากขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัย การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี แต่ละประเภทหรือแต่ละระดับ อย่างละเอียดเป็นการเฉพาะ

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัย ในเรื่องนี้ในช่วงเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้ได้ผลที่ต่อเนื่องที่ชัดเจนขึ้น อันเป็นข้อเสนอที่มีประโยชน์ในการจัดการศึกษาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

2.4 ควรมีการศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่องเพื่อประเมินผลการจัดการศึกษา และเสนอแนะแนวทางในการจัดการศึกษาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อนำไปสู่ความสันติสุขในระยะยาว

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ. 120. ราชกิจจานุเบกษา 18 (ธันวาคม 2444): 714-720.

“กรมตำรวจราชานุภาพกราบบังคมทูล ร.5 ไปรเวต 262/43047 ลงวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2438”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.49/27.

“กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูล ร.6 ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2466”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.22/15.

การปกครอง,กรม. กองประสานราชการ. สถานะภาพ 4 จังหวัดภาคใต้.พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น,2505.

การปกครอง, กรม.กองประสานงาน.สิ่งที่น่ารู้เกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ เอกสารประกอบการศึกษาอบรมภาษามลายูแก่ข้าราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2512.

การปกครอง,กรม. กองประสานราชการ. สิ่งที่น่ารู้เกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น,2512.

ชจัดภัย บุญพัฒน์ .ไทยมุสลิม. กรุงเทพฯ :แพรวพิทยา,2519.

“โครงการศึกษา กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูลร.5”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.2/55.

“โครงการศึกษา (21 มิ.ย. 117-29 ก.ย.120)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.2/5.

จอห์น แบสตัน,และแฮร์รี่ เจ. เบ็นดา. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่.แปลโดย ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ และ ภรณ์ กาญจนนัชชฐิติ.กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

จักกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2520.

- “เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทูลเกล้าถวายความเห็นกระทรวงต่างๆ เรื่องการออกพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา 19 ส.ค.2464”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.2/5.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ศาสนาอิสลาม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.
- ณรงค์ นุ่นทอง. การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวง
เทศาภิบาล พ.ศ.2439-2449.วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
2520.
- ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. ความหมายของอัล-กุรอาน. กรุงเทพฯ: วุฒิกิจการพิมพ์, 2512.
- ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยและมลายู. วารสารรวมคำแหง 2 (กรกฎาคม พ.ศ.2518)
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2516.
- “ตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 121 ของพระสิทธิธรรมมุนี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.
12/34.
- “ตั้งโรงเรียนที่เมืองตานีแหลมมะลายู ราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย แจ้งความมายังปลัดทูล
ฉลองกระทรวงธรรมการ”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/1.
- “ตั้งโรงเรียนสตรีที่มณฑลปัตตานี 17 ส.ค.-12 ก.ย. 2456 สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีประทาน
เสนอเสนาบดีกระทรวงธรรมการ”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/7.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ: เจริญ
รัตน์การพิมพ์, 2516.
- “ทูลเกล้าถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ .131”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.10/13.
- ธรรมการ, กระทรวง. รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่หนึ่ง. พแนกกรมศึกษาธิการ ประจำพระพุทธ
ศก 2451.
- ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่ม 5. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2444.
- ธรรมศักดิ์มนตรี และพระยาอนุกิจวิธูร, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านจริยธรรมเล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์
ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478.
- ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ปัญหาการศึกษาที่คนสนใจ. ใน ความเรียงเรื่องต่างๆของครูเทพ. พระ
นคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2475. อ้างถึงใน ศิริ พุทธมาส. แนวความคิดทางการเมือง และ
การศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ
อยุธยา). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

- นพดล วจนอุดมศาสตร์. ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.2449-2474. วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร.2523.
- นวรรตน์ เลขะกุล. ชีวิตและงาน ทุณกระหม่อมบริพัตร. กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
จำกัด,2544.
- แม่น้อย ดิตติรานนท์. เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์. วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
2519.
- “ปริจาคทรัพย์จัดการตั้งโรงเรียนที่วัดนอกมณฑลปัตตานี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/5.
ประพันธ์ เรืองณรงค์. สมบัติไทยมุสลิมภาคใต้: การศึกษาคติชาวบ้านไทยมุสลิม จังหวัด
ปัตตานี ยะลา นราธิวาส. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2527.
- “ประมวลการศึกษา1”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ล.1/1.
- ประสิทธิ์ เวชสวรรค์. การพัฒนาการศึกษาเพื่อบูรณาภาพของจังหวัดชายแดนภาคใต้.วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.2509.
- “ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/19.
- “แผนการศึกษาสำหรับชาติ (17 พ.ย.-28 พ.ย.2462)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.10/42.
- “พระกล่อมครูโรงเรียนนรสีมสร เมืองปัตตานี เจริญพรมายังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ อธิบดีกรม
ศึกษาธิการ”.หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/3.
- “พระราชบัญญัติบังคับเด็กให้เล่าเรียนโรงเรียนราษฎร”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.2/2.
- “พระราชบัญญัติประถมศึกษา(2460-31 มี.ค.2466)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.2/5.
- “พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยามหาเสนาที่ 1/53”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.22/15.
- ไพศาลศิลปะศาสตร์,พระยา. เลขเรือ.พระนคร: โรงพิมพ์พุทธนิเทศ,ร.ศ.129.
- ภาคินี เปรมโยธิน. กระบวนการบริหารราชการส่วนภูมิภาคกับการแก้ปัญหาชนกลุ่มน้อยในจังหวัด
ชายแดนภาคใต้. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2519.
- “มณฑลต่างๆส่งรายงานครึ่งปี จำนวนโรงเรียนรัฐบาลชั้นประถมชั้นมัธยม เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459
ธรรมการมณฑลปัตตานีประทานกราบเรียนอธิบดีกรมศึกษาธิการ”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
ศธ.44/20.

- “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 121 ของพระสิริธรรมมูณี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.12/34.
- “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 122 ของพระสิริธรรมมูณี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.12/34.
- “มณฑลนครศรีธรรมราช รายงานตรวจการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 124 ของพระสิริธรรมมูณี.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.12/34.
- มณีรัตน์ แยมประเสริฐ. บทบาทด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- มหาดไทย,กระทรวง. เทศาภิบาล เล่ม 1 แผ่นที่ 2 (1 พฤษภาคม ร.ศ.125)
- มหาดไทย,กระทรวง. เทศาภิบาล เล่ม 7, แผ่นที่ 38 (1 พฤษภาคม ร.ศ.128)
- มหาดไทย,กระทรวง. รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 127. เทศาภิบาล 6,36 (มีนาคม 2451)
- มหาดไทย,กระทรวง. รายงานการประชุมเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 128. เทศาภิบาล 8,44 (พฤศจิกายน 2452)
- มหาดไทย,กระทรวง. ยอดสำนวนครุฑการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา พ.ศ.2454. เทศาภิบาล 18(มีนาคม พ.ศ. 2457)
- มหาดไทย,กระทรวง. หลักรัฐประศาสน์นโยบาย ซึ่งไว้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ วางไว้สำหรับปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี. เทศาภิบาล 29,153 (กรกฎาคม 2466)
- มูญาฮิด(นามแฝง). วิถีชีวิตมุสลิม. กรุงเทพฯ: วุฒิกกรการพิมพ์, 2520.
- โมหัมมัด อับดุลกาเดร์, ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่องศาสนาอิสลามของชาวไทยมุสลิมในสี่จังหวัดภาคใต้ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต, 2520.
- “ย้ายกรมธรรมการไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการ”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.2/1.
- ระลึก ธาณี. นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475-2503. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .2516.
- “รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลแผนกกระทรวงธรรมการ”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.1/1.
- “รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล(ร.ศ.129)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.1/1.

- “รายงานการประชุมงบประมาณพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2473”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.
1.3/73.
- “รายงานการประชุมเทศบาลนิคมกษัตริย์นครสวรรค์”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.42/8.
- “รายงานการประชุมปลุกษา เรื่องมณฑลปัตตานี ลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2466”. หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ.ม.22/15.
- “รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่องมณฑลปัตตานี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.22/15.
- “รายงานการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ศก 118 ของพระสิริธรรมมุนี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.
12/13.
- “รายงานเจ้าพระยามราช ตรวจสอบจัดการมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร.6”. หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ.ม.22/14.
- “รายงานตรวจการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราช ศก 122 ของพระสิริธรรมมุนี”. หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ . ศ12/34.
- “รายงานการตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาแลการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 119 ” . หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.12/34.
- “รายงานเจ้าพระยามราช ตรวจสอบจัดการมณฑลปัตตานี กราบบังคมทูล ร.6” .หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ . ม.22/14.
- “รายงานประชุมพิเศษ เรื่องการจัดการศึกษาทั่วประเทศ ร.ศ.117.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ12/7.
- “รายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาแลการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราช ศก120 ของพระสิริ
ธรรมมุนี” . หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ศ.12/34.
- “รายงานตรวจจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ประจำปีศก 125 พระสิริธรรมมุนี ทำรายงานเสนอต่อ
เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์ภูมิกโร”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.12/34.
- “เรื่องจัดตั้งข้าหลวงตรวจการศึกษาและตั้งกรรมการเมือง กรรมการจังหวัด กรรมการมณฑล”.หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.10/19.
- “เรื่องมณฑลปัตตานีส่งความเห็นของหลวงพิบูลย์ฯ เรื่องจะจัดการตั้งโรงเรียนขึ้นในที่สวนของโรงเรียน
จังหวัดยะลา สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ประทานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ”.
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/10.
- “เรื่องมณฑลปัตตานีส่งบาญชีโรงเรียนและบาญชีนักเรียนประจำปีศก 126”.หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
ศธ.51/6.

- “เรื่องมณฑลปัตตานีส่งรายงานประจำปีพ.ศ.2459 สมุหเทศาภิบาลปัตตานีประทานกราบเรียน
เสนาบดีกระทรวงธรรมการ.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.44/28.
- “โรงเรียนเบญจมราชาทิศ มณฑลปัตตานี” .หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.4/11.
- “โรงเรียนแลการเล่าเรียนในมณฑลปัตตานี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศ.4/1.
- ละออทอง อมรินทร์รัตน์ . การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2411-2472. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
2522.
- อุดมชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
2516.
- ศิริ พุทธมาศ. แนวความคิดทางด้านการเมือง และการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา).วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2529.
- ศึกษาธิการ,กระทรวง.กรมศิลปากร. ประวัติศาสตร์สี่จังหวัดภาคใต้. ยะลา: โรงพิมพ์ครูสัมมนาการ,
2505.
- สงคราม ชื่นภิบาล. การผสมกลมกลืนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้.วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2519.
- สมโชติ อ๋องสกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
2521.
- สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512.
- สิริรัตน์ เกตุขะฐีเยร. บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรม
พระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2446-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2521.
- สุวัจน์ บัวทอง.รายงานโครงการวิจัยข่าวสารในจังหวัดชายแดนภาคใต้(คู่มือสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้).
ศูนย์การวิจัยและพัฒนาการทหารกรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2517.
- “เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้” . หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.
2.14/74.

เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประกาศว่าด้วยกำหนดเรือเดินไปรษณีย์ทางแหลมมลายู ใน ประชุม
กฎหมายประจำศก., หน้า 536-538. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.

“หนังสือเจ้าพระยามรราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.
22/13.

“หนังสือเจ้าพระยามรราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ 2/2412”. หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ.ม.22/14.

“หนังสือเจ้าพระยามรราช ถึงมหาเสวกเอกเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ ที่ 56/2182”. หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ.ม.22/16.

“หนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”. หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ.ม.22/15.

“หลวงเชษฐาขอกระดานดำสำหรับโรงเรียนปัตตานี”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.ศธ.51.9/2.

อภัย จันทวิมล, ปัญหาเกี่ยวกับสี่จังหวัดภาคใต้. ลพบุรี: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบค่ายสมเด็จพระ
นารายณ์, 2507.

ภาษาอังกฤษ

A.Teeuw and D.K. Wyatt. Hikayat Patani :The Story of Patani .Kuala Lumpur:University of
Malaya Press,1961.

A class-Book of Certificate History Malaya, 1400-1965}part1. Malaysia: Preston Corporation,
1970.

Paul Wheatley. The Golden Khersonese .Kuala Lumpur: University of Malaya Press,1961.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ.131

ภาคหนึ่ง ปรรอภการศึกษาทั่วไป

การงานที่จะจัดในฝ่ายการศึกษาสำหรับบ้านเมืองเป็นเรื่องกว้างใหญ่มาก ทั้งเป็นเรื่องที่ต้องพิเคราะห์โดยลึกซึ้ง และไม่ใช้ของที่จะทำให้เห็นรูปร่างง่าย ๆ และรวดเร็วได้ทันตา เช่นการก่อเย่าสร้างเรือน อีกประการหนึ่งเป็นลักษณะของการที่จะพูดกันแต่เพียงผลที่แลเห็นว่าขาดสิ่งนี้ต้องการอย่างนั้น ควรจะมีจะทำสิ่งนั้น ๆ ขึ้นเพียงเท่านี้ ก็ไม่ผู้จะยากนัก คงจะหยิบได้เป็นเอกประการว่าสิ่งที่ยังบกพร่องสิ่งนั้นขาดควรจะมี ส่วนข้อยากนั้นอยู่แก่ที่ว่าทำอย่างไร จึงจะทำให้มีให้เพิ่มขึ้นได้ดังความประสงค์ เพราะเหตุนี้หนังสือฉบับนี้ที่จะเป็นความเห็นอันเจ้าหน้าที่ต้องร่างขึ้นสำหรับจะทำการจริง ๆ จึงจำต้องกล่าวโดยกว้างถึงเหตุผลต้นปลายแห่งการทั้งหลาย ซึ่งเกี่ยวข้องกัน อันจะเป็นเหตุแห่งความสำเร็จและไม่สำเร็จ เสาะสาางเอาเหตุที่ขัดข้องและทางที่ควรจะทำแก้ไขกันอย่างไรโดยแท้จริงออกแสดงให้ตลอด เหมือนหมอรักษาโรค จำต้องตรวจให้รู้สมุฏฐานของโรค จึงจะเป็นหนทางดำริที่จะจัดให้เหมาะแก่ประเทศแลกาลสมัยได้จริง ในที่นี้จึงจะขอแนะนำข้อความสำคัญ ๆ บางอย่างซึ่งเป็นหลักของการกล่าวเสียก่อนในภาคต้น เป็นความปรารภแห่งการศึกษาทั่วไป ดังจะมีอยู่ต่อไปนี้

หลักที่ 1 ว่าด้วยลักษณะของประเทศสยามและชนชาวสยาม

การที่ใครจะทำอะไรแก่สิ่งอันใด ก็จำจะต้องเอาธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ ที่มีอยู่โดยจริงอย่างไร มาเป็นหลักพิเคราะห์ จึงจะทำสิ่งอันนั้นให้สำเร็จผลตามความต้องการได้ เหตุนี้เมื่อจะพูดถึงการที่จะทะนุบำรุงการศึกษาของทวยราษฎร์ ก็จำจะต้องนำเอาธรรมดาของพื้นภูมิประเทศและอธยาศรัยขึ้นมา เป็นหลักพิเคราะห์ก่อน ดังจะกล่าวต่อไป

พื้นภูมิประเทศสยามทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าจะเทียบกับเมื่อก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยนี้ผู้คนจะคึกคักมากขึ้นก็จริง แต่ก็ยังถือว่าเป็นประเทศที่ยังมีพลเมืองน้อยโหล่งยังไม่เป็นประเทศที่พลเมืองคับคั่งอัดแอตั้งเกาะอังกฤษหรือญี่ปุ่น พื้นที่ดินซึ่งยังว่างเปล่ายังมีอีกมาก สมบัติที่ยังจมอยู่ในดินและที่ยังจะปลูกผลให้เกิดขึ้นแต่ดินอันยังไม่เป็นทรัพย์ ยังมีโอกาสอยู่มากที่จะทำให้เป็นมทรัพย์ และเหตุที่ราษฎรยังไม่มั่งคั่งสมบูรณ์นั้นไม่ได้เป็นเพราะหาทางที่จะเกิดทรัพย์ไม่ได้ ในที่นี้ถ้าจะให้คนท่รู้แต่ตัวราไม่เป็นรู้ธรรมดาของถิ่นประเทศจริงมาตอบ คงจะได้ฟังเสียงตอบทันทีว่า เพราะราษฎรซึ่งอยู่ในพื้นดินไม่รู้จัก

ทรัพย์ แต่ถ้าผู้รู้จักถิ่นประเทศ และอรรถศาสตร์ของราชฎรตี และใคร่ครวญแล้วจึงตอบ คงจะว่าไม่ใช่ เช่นนั้น เปนเพราะไม่ทำมากกว่าไม่รู้ ข้อความนี้มีอะไรเปนพยาน พยานมีอยู่ว่า ราชฎรตีที่เดียวว่า ที่ดินที่มีอยู่รอบข้างเอาพืชพันธุ์อันใดหวานเพาะลงเท่าไร ก็เกิดผลเท่านั้น ที่ดินที่มีอยู่ก็ไม่ได้จับจองแล้ว จนเต็มแน่น ราชฎรตีที่มีอยู่ก็ไม่ได้ขยันขันแข็งทำงานการจนเต็มตัวเต็มแรงทุกคน ความบกพร่องแลเห็น ด้วยตาอยู่ว่าเป็นโอกาศมีอยู่ทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายดินยังว่างเปล่าก็แลเห็นอยู่ ฝ่ายคนที่ว่างเปล่าก็แลเห็น อยู่ ฝ่ายคนที่ว่างเปล่าไม่ได้ทำงานเท่าไรก็แลเห็นอยู่ด้วยตาเหมือนกัน ที่ดิน (แลนด์) กับแรง (เลเบอร์) ยังไม่ทำความคบหากันเข้าได้ ความมั่งคั่งสมบูรณ์ จึงไม่บังเกิด จะว่าเป็นเพราะเขาไม่รู้หรือว่าจะทำ อย่างไร เป็นต้นว่าถ้าดินเจ็ดเสียจนหมดไม่มีที่จะทำเพาะปลูกอะไรก็ไม่ขึ้นดังนี้ จึงจะว่าต้องการความรู้ คือ ต้องรู้วิธีประสมธาตุเปลี่ยนรสพื้นดิน นี้ไม่ใช่เช่นนั้น ความรู้อันนี้ยังไม่จำเป็นก่อนที่ที่ดินจะได้จับจองเสียหมดจนหาที่ว่างได้ยาก นี้เขาก็แลเห็นอยู่ดี ๆ ว่าเอาพืชพันธุ์อันใดหวานเพาะลง สิ่งนั้นก็เกิดไม่มี ที่สิ้นสุดแต่เขาไม่ทำให้เต็มแรงเต็มกำลังของเขา เขาชอบแต่พอทำพอกันและนิยมในการที่จะหลีกเลี่ยงหาทางที่เบาแรงหรือหากินโดยฉับฉวย ซึ่งอิมปากอิมท้องไปมือหนึ่ง ๆ โดยไม่ต้องทำอะไร ซึ่งในประเทศสยามมีอยู่หลายวิธีหลายทางนั้น ซึ่งความข้อนี้ไม่ใช่พูดด้วยความเดา หรือคาดคะเน เปนสิ่งที่มีพยาน อาจจะได้รอบทิศรอบทาง มณฑลอุบลปลูกยาสูบได้ดี และมีต้นยาแทบทุกบ้าน แต่เขาทำชั่วพอใช้ เท่านั้น ถ้าขาดเขาก็ซื้อยาอันขำมาจากฝั่งโขงของฝรั่งเศสใช้ ซึ่งตรงกันขำกับควรถที่เราจะปลูกยาให้ มากจนได้ส่งออกไปข้างฝั่งฝรั่งเศส มณฑลนครสวรรค์ ถ้าจะปลูกแต่แดงไทยอย่างเดียวก็น่าจะมีคนปลูกพอแก่ที่ดินที่มีอยู่ แต่เมื่อปลูกได้ผลมากคนกินไม่หมดแล้วจะเอาไปไหนนั้น ยังมีปัญหาหนึ่ง ถ้าจะกล่าวเลยไปถึงศิลปและหัตถกรรมด้วย ตัวอย่างอันรู้แล้วว่าไม่ทำก็มีอยู่ ในกองมหันตโทษเมื่อนักโทษ เข้ามาติดอยู่ในเรือนจำ ก็หัตถวิชาอะไรให้ทำได้ เปนสรวะพัด แต่เมื่อพ้นโทษออกไปแล้วสืบดูก็เป็นอย่างน้อยที่สุดที่ว่าใครได้ไปทำมาหากินติดต่อไปจากวิชาที่ได้ฝึกหัดทำเปนแล้ว โรงเรียนช่างตั้งขึ้นไว้โรงเรียนหนึ่ง เมื่อยังไม่ได้เกณฑ์คนเปนทหารมีนักเรียนถึงเจ็ดสิบแปดสิบคน แต่พอต้องเกณฑ์เปนทหาร มีนักเรียน เหลืออยู่ไม่ถึงสิบคน เหล่านี้เป็นตัวอย่าง แต่ตัวอย่างเหล่านี้ก็มีเหตุผลอื่น ๆ ประกอบอยู่บ้าง ซึ่งจะได้หยิบขึ้นพิจารณาต่อไป ในที่นี้เป็นแต่ยกมาอ้างพอเปนพยานว่า รู้กับทำนั้นเปนของแยกกันในประเทศ สยาม ผิดกันกับประเทศอื่นที่พลเมืองหนาแน่น ในประเทศเหล่านั้นรู้กับทำรวมกัน คือ มีแต่ราชฎรต้อง เทียววังงานท่า มีความรู้เท่าใดทำเท่านั้น เพราะผู้ที่ไม่มีอะไรจะทำยอมเปนผู้ที่ไม่มีวิชาความรู้ ผู้ที่มี ความรู้เขาแย่งเอางานไปทำเสียหมด แม้แต่งานอย่างต่ำ ๆ ก็ยังหาทำไม่ใคร่ได้ ในประเทศเรางานยัง ต้องวิงวาดคนอยู่เสมอ แม้ว่าไม่มีความรู้ที่จะทำงานอย่างสูง ถึงอย่างต่ำก็ไม่ทำเสียด้วย ไปฝึกฝ่ายที่จะ ทำแต่ในสิ่งที่ไม่รู้อันเกินความสามารถตนเองอยู่เสมอ หรือมิฉะนั้นก็ไม่ทำเสียเลยดีกว่า นักโทษ ม.ห. คน

หนึ่งได้รู้จักตัว ถูกเนรเทศไปเมืองตรัง ไปได้ทำอะไรไม่ทราบจนได้เป็นเสมียนในกรมสรรพากรนอก ครั้ง
 พ้นกำหนดโทษกลับเข้ามากรุงเทพฯ มีเงินติดตัวมาบ้างเล็กน้อย ที่ถูกควรจะไปลากรดเจ๊กหรือรับจ้าง
 เขาถางร่องสวน แต่หาทำเช่นนั้นไม่ มาซื้อถุงเท้ารองเท้าแต่งเต็มยศมาขอทำการกระทรวง นักโทษคนนี้
 ถ้าจะให้หายลวงหน้าก็หายได้ดี และเชื่อว่าคงถูก คงจะเที่ยววิ่งหางานทำอยู่ ดั่งนั้นลงปลายไม่มีอะไรก็
 จะกินเข้า เสื้อผ้าถุงเท้ารองเท้าที่ซื้อไว้ก็หมด ในที่สุดวิชาใจกรรมของตนเคยทำมาอย่างไร ก็ต้องทำ
 อีกแล้วเลยเข้าคุกไปใหม่ ตัวอย่างมีอยู่ดังนี้ ไม่ใช่แต่คนสามัญที่พอจะตะกายเป็นเสมียน แม่นักโทษถึง
 ม.ห.ก็ยังมีอยู่เช่นนี้ เหตุการณ์ที่จะจัดการศึกษาในประเทศสยามจึงจำจะต้องแยกทาง พิเคราะห์เป็น
 2 อย่างคือ สอนให้รู้อย่างหนึ่งสอนให้ทำอย่างหนึ่ง ในข้อนี้คงจะต่างกับประเทศอื่น ๆ ในประเทศเรา
 การสอนให้รู้ไม่ใช่เป็นการยาก เพราะคนชาติไทยเรามีข้อที่ปรากฏและควรสรรเสริญอย่างยิ่งในเรื่อง
 การเล่าเรียนศึกษา คือ เรามีลักษณะเป็นคนฉลาดรู้อะไรได้เร็ว ไม่ใช่ชาติที่โง่เขลาหรือตื้อดิ่ง จะเล่าเรียน
 ศิลปวิทยาใด ๆ ก็หยิบฉวยได้โดยเร็วไว แม้อะไรเห็นแต่ตัวอย่างแล้วก็ทำได้ คุณวิเศษในข้อนี้คงจะ
 เป็นอย่างเยี่ยมในระหว่างชาติต่าง ๆ เหตุการณ์ที่จะสอนให้รู้ไม่ใช่เป็นการยาก มีอยู่ก็แต่จะลงทุน
 และจัดทำให้พอเพียงเท่านั้น แต่การที่จะสอนให้ทำนั้นแหละจะเป็นการยากในประเทศสยาม เพราะ
 เหตุที่ว่านิสัยของชาวเรามีข้อที่บกพร่องสำคัญอยู่ในส่วนนี้เป็นหลายอย่าง กล่าวคือ มีนิสัยเป็นคนเบื่อ
 เร็ว อะไรรู้แล้วเป็นแล้วไม่ชอบทำ ชอบแต่ทำทดลองพอทำได้หรือทำเล่น ถ้าพอรู้สึกว่าเป็นงานเป็นการ
 แล้วก็เบื่อข้อหนึ่ง มีอัชฌาสัยไม่มีใครมันคงต่อหน้าที่การงานของตน ชอบแต่เล่นหากิจที่ไม่ใช้ธุระ
 มาเป็นธุระอีกข้อหนึ่ง สิ่งที่อยู่ในความสามารถเห็นเป็นตำซ้ำและไม่พอเพียง ใจเร็วอยากดีเกินไป
 ชอบสายหาที่จะทำแต่สิ่งที่เกินกว่าความรู้และความสามารถของตน แล้วก็ทำไม่ได้อีกข้อหนึ่ง สิ่ง
 เหล่านี้เป็นเครื่องถ่วงความเจริญอยู่ในบ้านเมืองเราเป็นอันมากการที่จะสอนให้ทำนั้นแหละ เป็นสิ่งที่
 ยากยิ่งอยู่ในบ้านเมืองของเราและเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บทเรียนอันจะสอนโรงเรียน เป็นสิ่งที่มีเหตุ
 กระทบกระทั่งอันจะต้องพิเคราะห์จัดการแก้ไขโดยอ้อมค้อมประกอบกันด้วยหลายอย่าง อันจะได้กล่าว
 ต่อไปในข้างหน้า ในที่นี้ว่าไว้แต่พอเป็นหลักพิจารณาว่าการศึกษาของเรามี 2 ทางที่จะพึงพิเคราะห์ คือ
 สอนให้รู้อย่างหนึ่ง สอนให้ทำอย่างหนึ่ง สอนให้รู้ไม่เป็นการยากในชนชาวสยาม สอนให้ทำนั้น
 แหละเป็นการยากยิ่งอันเราจะพึงเอาใจใส่ คิดและจัดแก้ไขทะนุบำรุงโดยกวดขัน

หลักที่ 2 ว่าด้วยประเภทของการศึกษา

การศึกษามี 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา (เยเนอรัลเอดูเคชัน) ประเภท 1 วิสามัญศึกษา (โพรเฟสชันแนล หรือ เทกนิคัลเอดูเคชัน) ประเภท 1 สามัญศึกษาพูดอย่างสั้นว่าเป็นการสอนคนให้เป็นคน

วิสามัญศึกษา เป็นการสอนคนให้มีวิชาทำงานได้เฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ความ 2 ข้อนี้ คนเรายังเข้าใจ
 ยาก ไม่รู้ว่าการศึกษามี 2 ชั้น คือ คนเกิดมาแล้วต้องศึกษาเล่าเรียน ความรู้สามัญซึ่งควรจะรู้พอให้เป็นผู้
 เป็นคนรู้จักการทำงานที่มีอยู่รอบตัว รู้จักผิดชอบชั่วดี อยู่ในศีลในธรรมเสียชั้นหนึ่งแล้วจึงเรียนวิชา
 สำหรับทำมาหากินอีกชั้นหนึ่ง ความรู้ไม่รู้ข้อต่างกันทั้ง 2 อย่างนี้ ก็เกิดจากธรรมดา (เนเชอรั) ซึ่งไม่ว่า
 ประเทศไหนใด เมื่อแรกที่บ้านเมืองยังไม่เจริญ ราษฎรเกิดมามีสามัญศึกษาความจำเป็นในเรื่องกินเรื่องนอน
 นั้นก่อน แล้วจึงถึงผ้าพรรณนุ่งห่มและที่อยู่ ต่อจากนั้นเมื่อการหากินเป็นการคับขันขึ้น และบ้านเมืองมี
 ระเบียบแบบแผนขึ้นจึงจะเกิดความรู้สึกรู้ว่า ความรู้ได้เข้ามาเพิ่มขึ้นในส่วนความจำเป็นของมนุษย์อีก
 อย่างหนึ่ง แต่แม้แต่นั้นก็ยังไม่รู้ว่าการเล่าเรียนมีเป็น 2 ชั้น ดังกล่าวนั้น คือ เกิดเป็นคนต้องเรียนวิชา
 สามัญให้มีความรู้พอเป็นผู้เป็นคนก่อนแล้วจึงเรียนวิชาสามัญสำหรับไปทำมาหากิน เพราะขาด
 ความรู้ขั้นนี้จึงเป็นเหตุให้นักเรียนซึ่งได้เข้าโรงเรียนเล่าเรียนหนังสืออยู่ไม่กี่มากน้อยก็ต้องการออกไปหา
 งานทำเป็นเสมียน แท้จริงวิชาที่เป็นเสมียนนั้นก็เป็นวิสามัญศึกษาหาใช้ว่าคนทุกคนที่เล่าเรียนหนังสือรู้
 แต่เล็กน้อยเท่านั้นจะเป็นเสมียนได้ไม่ คนเหล่านั้นเมื่อออกไปก็ไม่ไปเป็นเสมียนได้ดีตามที่เขาต้องการ
 การที่จะนึกหรือกล่าวหรือถามกันว่า ใครมีความรู้วิชาอะไร (อันหมายความว่าวิสามัญศึกษา) เกือบจะ
 ว่ายังไม่มีในเมืองไทย ความข้อนี้ก็เกิดจากมูลเหตุที่ชาวบ้านชาวเมืองพึงจะรู้สึกว่าการเล่าเรียนมาเป็น
 ของจำเป็นในชีวิตมนุษย์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่รัฐบาลมาลงมือจัดเข้าให้มีการศึกษา แต่แท้จริง
 การศึกษาก็เป็นธรรมดาอันหนึ่งซึ่งค่อยมีขึ้นทีละเล็กละน้อยโดยปกติของคน กล่าวคือการเล่าเรียน
 ฝ่ายสามัญศึกษานั้นเล่าก็เป็นการที่เด็กทั้งหลายเล่าเรียนจากบิดามารดาตั้งแต่เล็กจนโต มีสอนให้รู้
 พูดอันได้แก่สอนภาษา ให้รู้นับอันได้แก่สอนเลข ให้รู้ไหว้รู้กราบอันได้แก่สอนกิริยามารยาท และจรรยา
 เป็นต้น ฝ่ายวิสามัญศึกษาก็ได้เล่าเรียนอยู่กับบ้านตามตระกูลตามเหล่าเหมือนกัน เป็นต้นว่าตระกูล
 ตามเหล่าเหมือนกัน เป็นต้นว่าตระกูลชาวนาเด็กเจ็ดแปดขวบก็ได้หัดขี่ควายและเลี้ยงควายเป็นเบื้องต้น
 ไปจนช่วยพ่อแม่ทำงานนาได้ตลอด เด็กหญิงที่เป็นบุตรแม่ค้าคลานอยู่ในเรือขายผักก็ได้หัดเก็บอัฐ
 นับอัฐมาตั้งแต่เล็กจนกระทั่ง ช่วยแม่มัดผักและพูดจาการซื้อขายตลอดถึงคิดเลขในใจทำใจทศตลาดได้
 คล่องแคล่วแต่ตามตัวอย่างเหล่านี้เขาไม่รู้สึกละเลยและไม่เคยพูดจากันเลยว่าการทำงานที่ทำนั้นเป็นการศึกษา
 เล่าเรียน เด็กอยู่บ้านก็เรียกแต่ว่าเฝ้าบ้านหรืออยู่กับบ้านเฉย ๆ เด็กเลี้ยงควายก็เรียกว่าช่วยพ่อแม่ทำ
 นา เด็กชายของก็เรียกว่าช่วยพ่อแม่ขายของ หากู้สึกว่าเป็นการศึกษาเล่าเรียนทั้งสามัญศึกษา และ
 วิสามัญศึกษาไม่ ต่อบ้านเมืองเจริญขึ้น การคับขันในการทำมาหากินและระเบียบบ้านเมืองกวดขันขึ้น
 ก็ย่อมมาปรากฏแก่ผู้ปกครองบ้านเมืองว่า การศึกษาอย่างเนือย ๆ ที่ไปไปตามธรรมดา (เนเชอรั)
 เช่นนั้นย่อมไม่เพียงพอ กล่าวคือความรู้ที่จะเล่าเรียนโดยไม่มีระเบียบแบบแผนตำรับตำราก็ย่อมเป็น

ได้เข้า ทั้งอาจจะไปได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว เช่นกับว่าในฝ่ายสามัญศึกษาดังการเรียนภาษา ถ้าพ่อแม่มีวิชาหยาบเลวเช่นไร เด็กก็ได้เรียนเช่นนั้น ในฝ่ายจรรยาถ้าพ่อแม่เป็นพาลเด็กก็เป็นพาลไปด้วย ลูกชานาถ้าพ่อแม่กินเหล้าเด็ก เมื่อโตขึ้นก็อาจเป็นคนขี้เมาไปตามพ่อ เด็กหญิงลูกแม่ม้า ถ้าแม่ชอบแทงถั่วก็อาจพาลูกติดไปบ่อนถั่ว เรียนวิชาแทงถั่วด้วยเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองบ้านเมือง เป็นผู้รู้ก่อนว่าจะต้องเร่งรัดการศึกษาให้เข้าแบบแผนขึ้นให้รวดเร็ว และแก้สิ่งที่บกพร่องดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุที่ต้องจัดให้มีการศึกษาเล่าเรียนขึ้น มีโรงเรียนมีตำราและมีการสอน ในสมัยนั้นก็เป็นครมดาที่บิดามารดาจะไม่นิยมในการเช่นนี้ เพราะยังไม่รู้สึกความจำเป็นข้างหน้าที่ผู้ปกครองบ้านเมืองได้รู้สึกก่อน เขาเห็นแต่เพียง “ว่าเป็นการขาดประโยชน์ที่เขาได้อาศัยใช้สอยอยู่ในปัจจุบัน หรือเห็นเป็นล่อลวงอะไรต่าง ๆ เช่นผู้ชายก็เข้าใจว่าจะเก็บเป็นทหาร ผู้หญิงก็เข้าใจว่าจะเอาไปเป็นโขน” อย่าวว่าแต่ที่บิดามารดาจะต้องเสียเงินเสียทองเลย แม้แต่ให้ไปเรียนเปล่า ๆ ก็ไม่มีปรารถนา ด้วยอาการที่ต้องฝืนความนิยมของผู้ไม่รู้เช่นนี้ ผู้ปกครองบ้านเมืองก็ต้องใช้อุบายล่อด้วยเงินมีจ้างให้เรียนเป็นต้น ครั้นเล่าเรียนมีความรู้ทำอะไรได้บ้างก็รับไว้ใช้สอยให้ผลให้ประโยชน์ ครอบคลุมการทำงานการได้จริงจัง ๆ ก็ยกย่องให้มียศมีศักดิ์ แท้จริงผู้ปกครองบ้านเมืองก็ต้องการอยู่ด้วยเหมือนกัน เพราะจะหาคนที่มีความรู้เพียงเท่านั้นไว้ใช้สอยในเวลานั้น ก็หายากอยู่ด้วย และเพราะที่รัฐบาลได้ลงทุนรอนจัดการเช่นนี้ ที่นี้ก็เป็ทางนิยมของราษฎรเกิดขึ้นเข้าใจเสียว่าการที่เข้าโรงเรียนแล้วไม่ว่าสูงต่ำหรือต่างประเภทกันอย่างไร เป็ทางทำมาหากิน (วิสามานู) ไปหมด เมื่อสุดกำลังหรือสุดปัญญาที่จะเรียนต่อไปได้อีกเท่าไร ก็หลีกเลี่ยงไปเกณฑ์ให้รัฐบาลจ้างไว้รับราชการไปหมด การที่เข้าใจผิดเช่นนี้ เป็การยากที่จะร้องบอก ว่าไม่ใช่ดอก การที่เรียนแต่เพียงเท่านั้น สำหรับแต่จะให้รู้ผิดชอบชั่วดีและรู้การงานเพียงเป็นคนสามัญ ถ้าจะให้เป็ทางทำมาหากินก็ต้องให้เรียนต่อไปอีก ถ้าบอกจริงให้เข้าใจเช่นนั้นก็ไม่เห็นประโยชน์และอาจไม่เรียนเสียทีเดียว ใช่แต่เท่านั้น ยังมีความเห็นซึ่งเป็ที่นิยมต้องอธยาศรีย (ตามที่ได้กล่าวแล้วในหลักที่ 1) ต่อไปว่าการที่จะเข้ารับจ้างรัฐบาล เป็การเบาสบายทั้งภาคภูมิยศศักดิ์ชั่วแต่ให้ท่านใช้ ทำได้บ้างไม่ได้บ้างก็ดีกว่าที่จะไปทำมาหากินอย่างอื่นที่ต้องออกแรงเหน็ดเหนื่อยหาทางและหาทุนทรัพย์ทำ ถึงจะตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาอื่น ๆ ที่ต้องออกแรงทำอย่างหยาบ ๆ ก็ไม่ชอบ เห็นเป็วิชาเลวทรามต่ำช้า ฝ่ายที่จะให้เล่าเรียนวิชาชั้นสูงอันเป็ทางที่จะทำมาหากินให้ ได้ผลได้ประโยชน์มาก ๆ โดยต้องเล่าเรียนอยู่ช้านานก็ไม่ทันใจเห็นว่าไม่ได้ผลประโยชน์เร็ว และไม่ได้ดีเร็วซึ่งออกเสียแต่ครั้ง ๆ กลาง ๆ แล้ว ก็ไปแกว่งอยู่ ลักษณะของการศึกในบางเมืองเรามาถึงสมัยนี้อยู่ในลักษณะนี้ จึงเป็เวลาอันยากที่ต้องฝ่าฝืนความเห็นและความนิยมของราษฎร เหตุฉะนั้นในสมัยนี้จึงมีข้อสำคัญอันจำเป็นที่จะต้องทำให้ราษฎรเข้าใจแจ่มแจ้งว่า

1. เกิดมาเป็นคนต้องเรียนความรู้สามัญศึกษา ถ้าไม่รู้จะทำมาหากินดีและสะดวกไม่ได้ ตัวอย่างเช่นกับ ชาวมณฑลอุดรมาเที่ยวขายโคขายไ้เงินแล้ว แวะเข้าเล่นโปผลาญเงินเสียหมดก็ เพราะไม่ได้เล่าเรียนรู้การผิดชอบชั่วดี ทางได้และทางเสีย หรือขายโคได้เงินแล้วไปซื้อตัวรถไฟจะไป โคราชไปลพบบุรี เสียเงินเสียเวลาต้องเที่ยวหาที่พัก เสียค่าเดินทางใหม่กว่าจะกลับบ้านได้ ก็เพราะ ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้แผนที่บ้านเมือง จึงจำต้องเล่าเรียนวิชาสามัญให้รู้การงานรอบตัว พอเป็นคนไม่เซอะเซะ มีทรัพย์สินถูกเขาฉ้อก็เพราะไม่รู้เลข ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ทางความ เป็นต้น
2. การที่จะทำมาหากินนั้นก็ต้องอาศัยความรู้สามัญศึกษา แม้แต่จะเป็นเสมียนรู้แต่หนังสือ อ่านออกเขียนได้เท่านั้นเขาก็ไม่เอา ต้องเรียนวิชาเสมียนด้วย ดังนี้ และฝ่ายเราก็จะต้องใช้วิธีจัดทำทั้ง โดยตรงและโดยอ้อมต่าง ๆ ซึ่งจะให้เราบรรลุต้องรับความรู้ วิชาสามัญศึกษาเป็นทางทำมาหากินต่อไป อันเป็นกิจที่จะต้องทำไม่น้อยและไม่ง่ายเลย

หลักที่ 3 ว่าด้วยความต้องการกับสิ่งที่ต้องการ

บรรดากิจการใด ๆ ทั้งสิ้นที่จะให้เป็นผลสำเร็จเจริญได้ดี ต้องอาศัยเหตุและผลที่สมกัน 2 อย่าง กล่าวคือ ความต้องการเป็นเหตุ สิ่งที่ต้องการเป็นผล แม้เรื่องจัดการศึกษานี้เองก็ไม่หนีไปจาก หลักนี้ได้ เหตุอันหนึ่งที่จะจัดการศึกษาบำรุงศิลปวิทยาให้มีขึ้นในคนของเรา ใช้จะทำได้ด้วยความนึกเห็น ว่า ควรจะฝึกหัดอย่างนั้นอย่างนี้ ก็จัดขึ้นแล้วจะสำเร็จผลตามใจนึกนั้นหาไม่ ตัวอย่างเช่นกับเราเห็นว่าการช่างไม้ของเราทุกวันนี้แจ้กจกวางตุงแข่งเอาไปหมด เราควรที่จะตั้งโรงเรียนหัตถวิชาช่างไม้ขึ้นเพื่อจะแข่งให้แจ้กแจ้ ก็ปลูกสร้างโรงเรียนขึ้น หาเครื่องมือหาครุมาสอนหาเด็กนักเรียนมาฝึกหัด เพียงเท่านั้นก็อย่าได้นึกเลยว่าจะเป็นอันสำเร็จได้ตามความประสงค์ ข้อที่จะไม่สำเร็จนั้นข้อที่ 1 จะไม่มีใครสมัครมาเรียน เพราะเห็นว่าหากไม่ใส่กอบต้องออกแรงเหงื่อไข่มตัว สู้ไปนั่งเขียนหนังสือเฉย ๆ ไปแต่พอแล้ว ไม่ได้ คงจะไม่มีคนมาฝึกหัดเต็มโรงเรียนเป็นแน่ ข้อที่ 2 ต่างว่าหานักเรียนมาฝึกหัดได้ และต่างว่าเล่าเรียนได้ดีสำเร็จทำอะไรทำได้ เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว จะไปตั้งโรงช่างไม้ต่อตู้ โต๊ะ เก้าอี้ ขายก็คงจะขายให้ถูกกว่าแจ้กหรือเท่าราคาที่เขาทำไม่ได้ เพราะแจ้กตั้งต้นด้วยกินเข้าต้มกับเกลือ ก่อนที่จะหาเงินได้ และจะนุ่งกางเกงแพรแต่เมื่อยามตรุษปีละหน ไทยต้องกินหมู กินปลาทุกวันและชอบนุ่งผ้าม่วงผ้าไหมดี ๆ ชอบมีเมียแต่หนุ่ม ๆ เมื่อยังไม่อะไรก็เลี้ยง ข้อที่ 3 สินค้าที่ทำขึ้นแม้จะฝีมือดีแต่เห็นว่าไทยทำ ผู้ซื้อก็ไม่ชอบจำหน่ายไม่ได้เหตุที่จะต้องแพ้กั้นในระยะต่าง ๆ มีอยู่ดังนี้ ตามตัวอย่างนี้ถ้าหากจะจัดขึ้นให้สำเร็จ ก็จำต้องคิดแก้เหตุขัดข้องต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ให้ตกเสียก่อน ตลอดไปจนความนิยมที่จะซื้อสิ่งของเหล่านั้น ให้ความต้องการบังเกิดขึ้นเมื่อใด สิ่งที่ต้องการก็จะรู้จักเกิดขึ้นเมื่อนั้น ในการที่จะ

ฝึกหัดศิลปวิทยาใด ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างถ้าความต้องการแห่งสิ่งนั้น ๆ ไม่มีแล้ว ถึงจะเห็นดีเห็นชอบ ประการใดก็ดี ก็ย่อมจะสำเร็จไม่ได้ นอกจากที่จะคิดอ่านทางอ้อม คือ ปลูกความนิยมให้ความต้องการ บังเกิดขึ้นเสียก่อน จึงฝึกหัดวิชานั้น ทำสิ่งที่ต้องการให้เกิดขึ้นตาม ในบางเมืองเราเด็กเกิดมาตายเสีย แต่อ่อน ๆ เปนอันมาก เราก็มารู้ว่าเปนเพราะขาดวิชาบำรุงรักษาเด็กอันดีซึ่งจะทำให้ชีวิตมนุษย์รอดได้แต่ เล็ก ๆ มากขึ้น จึงเกิดมีการฝึกหัดหญิงเปนแพทย์ผดุงครรภ์ และเลี้ยงรักษาพยาบาลเด็กได้ดีขึ้น ตั้งแต่มี แพทย์ผดุงครรภ์เช่นนั้นขึ้นความสดวกสบายก็บริบูรณ์ดีขึ้นแก่คนชั้นสูง ๆ ซึ่งมีผู้มีตารู้สึกของดีของชั่ว แต่จะลงทุนรอนฝึกหัดแพทย์ผดุงครรภ์ เช่นนั้นให้มีจำนวนมากขึ้นเกินกว่าความต้องการก็ขาดทุนเปล่า เพราะเหตุว่าราษฎรชั้นต่ำไม่ต้องการคนเช่นนั้นไปรักษาพยาบาล เขายังเขื่อยายพวกที่เรียกว่าหมอ ต่ำแย ซึ่งเที่ยวทำอะไรผิด ๆ ถูก ๆ ต่าง ๆ มา มากนั้น อยู่เสมอ แพทย์ผดุงครรภ์ที่ดีเมื่อมีขึ้นเกินจำนวนที่ ต้องการก็ต้องไปรับจ้างเย็บเสื่อเสียบ้าง เปนการเปลืองอันหาประโยชน์มิได้ บรรดาศิลปวิชาใด ๆ ซึ่ง ฝึกหัดคนขึ้นในทุกวันนี้ โดยมากก็ต้องอาศัยราชการอยู่ทั้งนั้น เพราะเหตุว่าราษฎรยังไม่มีผู้มีตารู้จัก ตารู้จักชั่วชั่วพอ มีอยู่ก็แต่ปากบ่นแต่ว่าสิ่งนั้นไม่ดีสิ่งนี้ขาดครั้นจัดให้ทำก็ไม่ต้องการใช้ ตามตัวอย่าง เหล่านี้จึงเห็นว่าข้อใหญ่ในความของการจัดการศึกษาในทุกวันนี้ นั้น ยอดแห่งความยากไม่ได้ อยู่แก่ที่ จะสอนให้รู้ ความยากอันยิ่งนั้น อยู่แก่สอนให้ทำ และการที่ไม่ทำนั้นก็ไม่ได้เกิดแต่อัธยาศัยความเกียจ คร้านอย่างเดียว ย่อมเกิดจากความต้องการยังบกพร่องอยู่ด้วย เหตุที่ความต้องการยังบกพร่องอยู่นั้น ก็เกิดจากความไม่รู้จักดีชั่วอันจริงของราษฎร นอกจากรู้แต่พูด ความต้องการซึ่งเปนเครื่องอุดหนุนให้ คนทำงานจึงเปนสิ่งสำคัญอันหนึ่ง

ภาคห้า สอนให้ทำ

ข้อความในความเห็นเรื่องนี้ ในภาคสามว่าด้วยความเห็นในการที่จะสอนราษฎรให้มีความรู้ และรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างสามัญของพลเมือง ในภาคสี่ว่าด้วยความเห็นในการที่จะสอนความรู้ พิเศษแก่ราษฎรผู้สามารถจะเรียนวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษ ความเห็นทั้ง 2 ภาคนี้เป็นความเห็น ที่จะให้ความรู้แก่ราษฎรเปนส่วนสอนให้รู้ทั้งนั้น ราษฎรพลเมืองใด ๆ ที่จะได้รับความรู้เพียงเท่านี้ ถ้า เปนคนมีนิสัยขยันขันแข็ง ใครต่อภารงานอยู่ด้วยกันทุกคนแล้ว ก็พอที่จะพาตัวให้วิ่งเต้นทำการงานได้ พอสมควรแต่คุณานุรูป แต่ถ้าพื้นนิสัยของราษฎรโดยมากเป็นคนชอบนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่เปล่า ๆ พอใจแต่ เพียงดำเข้ากรอกหม้อด้วย ข้าไม่แลเห็นหนทางที่จะทำด้วย ไม่มีความต้องการ (ดิมานต์) คอยเรียกร้อง อยู่ด้วย ดังได้ปรารภมาข้างต้นนั้นแล้ว ความรู้ที่ได้ไปก็จะหาเปนประโยชน์อันใดแก่ตนนักไม่ ถ้าคน โดยมากยังเป็นเช่นนั้นอยู่ ที่จะให้บ้านเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นโดยรวดเร็วก็ย่อมจะเปนไปไม่ได้ จึงเกิด

ปัญหาต่อมาทำยเข้าอีกข้อหนึ่งว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ราษฎรของเราเป็นผู้ใฝ่ต่อکارงาน คือ ให้รู้สึก
 ำคาญในการที่ต้องนั่งนอนอยู่เปล่าไม่มีงานการทำ เมื่อรู้สึกำคาญก็ให้หางานทำ ไม่ใช่เิดไปโรงโ
 ให้มีความละอายในการที่รู้สึกว่ำต้องกินน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นและเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ ทำอย่างสูง
 ไม่ได้ก็ให้พยายามทำอย่างต่ำ อย่าตะเกียกตะกายแต่ที่จะทำการสูงจนเกินความสามารถของตนไป
 ง่ายเดียว ใ้ नियมในทางที่จะหาทรัพย์ด้วยออกแรงและใช้สติปัญญา มีความรู้และความสามารถเพียง
 ใด ให้ใช้ความรู้และความสามารถเท่าที่มีอยู่จนเต็มที่ ให้รู้สึกว่ำการหาเลี้ยงชีพเป็นหน้าที่ของตนทุก ๆ
 คน หน้าที่ของตนมีอย่างไรต้องพยายามทำการในหน้าที่โดยเคร่งครัด เคยทำความดีและทำประโยชน์
 อยู่เพียงใด คิดอ่านให้ทวีขึ้นให้ยิ่งกว่าอย่าทอดทิ้งให้ลดถอย เหล่านี้อันรวมเรียกชื่อว่า “สอนให้ทำ” แต่
 การนี้จะสอนให้ทำนั้นย่อมต่างลัทธิวิธีกับกับสอนให้รู้ และไม่ใช่วิธีที่จะทำได้โดยง่ายและโดยตรง
 การสอนให้รู้เช่นบังคับเด็กให้มานั่งอ่านหนังสือย่อมเป็นการสอนและบังคับกันได้โดยตรง ๆ และเป็น
 ธุระของครูในโรงเรียนที่จะสอน และผู้เรียนก็เป็นเด็กอยู่ในเวบบังคับของผู้ใหญ่ตามประเพณีและ
 กฎหมาย แต่ส่วนสอนให้ทำนั้น ไม่ใช่จะสอนได้สำเร็จเด็ดขาดในโรงเรียน ย่อมเป็นการพ้นจากอำนาจ
 หน้าที่ของครูพ้นจากประเพณีและกฎหมายที่จะบังคับโดยตรง แต่หากรัฐบาลซึ่งมีหน้าที่เหมือนบิดา
 มารดาของทวยราษฎร เมื่อเห็นความบกพร่องสำคัญอันเป็นเหตุแห่งความไม่เจริญมีอยู่เช่นนี้ ก็จำต้อง
 คิดอ่านหาเล่ห์อุบายที่จะฝ่าฝืนดัดแปลงนิสัยอันชั่วเช่นนี้ให้เบาบาง ด้วยวิธีอันเป็นทางอ้อมต่าง ๆ ด้วย
 ความซุกซนบ้าง ทุก ๆ ทางที่ควรจะได้ ตัวอย่างเช่นกับบางประเทศที่ห้ามคนขอทานตรง ๆ อัน
 เรียกว่ายากไม่ให้มี ถ้าเป็นคนพิการจะยอมให้ขอก็ต้องบอกบาปชี้และไต่สวนได้เหตุผลที่สมควรแล้ว
 ก็ให้หนังสือสำคัญหรือป้ายซึ่งเป็นสิ่งสำคัญแสดงว่ำจะหาเงินด้วยทางอื่นไม่ได้ จึงยอมให้เป็นคนขอ ถ้า
 ขราทุพลภาพเมื่อไต่สวนแล้วว่ำปราศจากญาติมิตรที่จะเลี้ยงดู ก็มีโรงงานและโรงพยาบาลสำหรับ
 เลี้ยงเป็นการกุศล นี่ก็เป็นความบังคับเพื่อจะขีดกันคนเกียจคร้าน ไม่ให้บนปลอมโดยวิธีทางอ้อม
 อันหนึ่ง เช่นนี้เป็นต้น นอกจากการศึกษา การที่จะทำให้การเล่าเรียนสำเร็จประโยชน์คือให้คนรักเรียน
 โดยที่เรียนรู้แล้วก็ให้มีการทำงานต่างประกอบการทำงานหาเลี้ยงชีพอยู่คึกคักแน่นอนหา จนบ้านเมืองมั่ง
 คั่งอุดมสมบูรณ์นั้น ก็ต้องอาศัยความซุกซนและเปิดช่องทางให้มีที่เดิน มิฉะนั้นก็จมอยู่เพียงรู้วิชา แต่ไม่
 รู้หนทางว่ำจะทำอะไร นอกจากเที่ยววิงวาทหรือขอให้เขาเรียกไปใช้การเป็นลูกจ้างเท่านั้น เพราะเหตุว่ำ
 การงานสิ่งใดที่จะมีผู้ทำให้เกิดขึ้นก็ย่อมต้องอาศัยความต้องการ (ดิมานต์) ให้มีขึ้นเสียก่อนตามหลักที่
 ได้กล่าวแล้วในภาคต้น แม้ประเทศอื่น ๆ ที่การศึกษาเจริญแล้วก็ได้รับความอึดอัดขัดข้องอยู่ด้วยความ
 ข้อนี้นั่น เหตุฉะนั้นต่างประเทศก็รู้สึกการที่จะต้องจัดหาทางเดินให้ตาม ๆ กันอยู่ทุกประเทศ

การที่จะแก้ความบกพร่องของเมืองเรา คือ ข้อเสนอให้ทำนี้ เมื่อได้พิจารณาใคร่ครวญดูก็เห็นว่า น่าที่จะต้องจัดโดยลำดับดังนี้ คือ

1. ความเกียจคร้าน ความรู้มากเขาเปรียบเทียบการหากินในทางเสเพลได้แก่หากินของโรงบ่อน ยังไม่รู้รู้สึกเป็นที่อัปอายในคนสามัญ ทางที่จะแก้ข้อนี้กระทรวงธรรมการรับที่จะคิดอ่านกวดขันในทางสอน จรรยา จะใช้วิธีเล็กเชอร์ทั้งเอาเข้าในตำราเรียนและสอบไล่วางน้ำหนักในส่วนจรรยาข้อนี้ให้เรียวแรงขึ้น กองลูกเสือในเวลานี้เป็นที่นิยม วิชาลูกเสือเป็นเครื่องช่วยในการสอนจรรยาข้อนี้ด้วยมาก อาจที่จะกวดขันไปได้ว่าใครประพฤติเสเพลไม่ใช่ลูกเสือ ใครไม่เรียนวิชาเลี้ยงชีพไม่ใช่ลูกเสือ ใครปราศจากความเพียรพยายามไม่ใช่ลูกเสือ เพื่อจะปลูกนิสัยให้ เด็กรู้สึกความอัปยศ และให้แพร่หลายไปจนถึงผู้ใหญ่ เมื่อกวดขันทางจรรยาข้อนี้ให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้นแล้ว เชื่อว่าจะเป็นเครื่องช่วยได้ประการหนึ่ง

2. นครบาลได้มีพระราชบัญญัติคนจรจัด ฝ่ายคณะสงฆ์ก็กำจัดพระจรจัดอยู่แล้ว เด็กไม่เรียนหนังสือก็จะมีพระราชบัญญัติบังคับอยู่บัดนี้ เหล่านี้อยู่ในจำพวกกวดคนเกียจคร้านอยู่แล้ว คนขอทาน ก็ควรที่จะให้จดทะเบียนได้ทันที ไม่ยอมให้คนเที่ยวขอทานออกจากใต้ใต้วงเห็นความสมควรและได้รับใบอนุญาตแล้ว การที่จะป้องกันคนขอทานจอมปลอมเช่นนี้ ใ้ว่าสำหรับแต่จะกวดความประพฤติ อย่างเดียวนั้นหาไม่ได้ ย่อมจะเป็นเครื่องฝึกหัดความละอายในการอาศัยเขากินเขานั้นด้วย เมื่อยังมี หนาแน่นอยู่ตราบใดก็เจนกันเสียจนไม่รู้สึกล้ออัปยศอดอายเสียเลย

3. การบำรุงการค้าขายย่อมเป็นการสำคัญมากที่จะช่วยแก้ไขความบกพร่องขั้นนี้ ยิ่งจะ แนะนำฝึกหัดให้มีการกสิกรรมและหัตถกรรมมากขึ้น พลนิชการก็จำจะต้องริบจัดขึ้นรับโดยทันที มิฉะนั้น ก็จะได้แต่สอนให้รู้ แต่จะไม่มีการทำ เพราะเหตุว่าสิ่งที่ทำขึ้น เมื่อไม่เป็นสินค้าก็ยอมทำไม่ได้อยู่เอง เมื่อ มีผู้ทำผู้คิดน้อย ก็ไม่พอที่จะเป็นตัวอย่างชี้ช่องทางให้คนเดินตามได้มาก ๆ เมื่อคนยังไม่แลเห็นหนทาง การค้าขายก็ยอมดำเนินช้าอยู่เอง ทั้งการค้าขายเป็นการที่ต้องลงทุนรอนและเป็นการที่ต้อง ประกอบด้วยความรู้กว้าง เกินกว่าล่ำก้างมือและตาของราษฎรที่จะดำเนินไปเองในเบื้องต้นตามเวลา เหตุฉะนั้นถ้าไม่ได้อาศัยกำลังของรัฐบาลที่จะช่วยชักจูงแนะนำให้เป็นทางแล้ว ก็ย่อมจะดำเนินไปได้ โดยยากและช้าไม่ทันเวลาอยู่เอง จึงเป็นเครื่องนำดำริหยิ่งนัก

แท้จริงในเรื่องการค้าขายนี้ไม่ใช่มือขวาของคนไทยเรามาแต่ไร ๆ เพราะเช่นนี้ เราจึงต่ำต้อยอยู่ มาก ความสมบูรณ์แห่งบ้านเมืองด้วยโภคสมบัติก็เกิดไม่ทันความเร่งรัดในทางอื่น ๆ เมืองเรากลับเป็น ตลาดที่ค้าขายของชาวต่างประเทศ ทั้งหัตถกรรมและพลนิชการก็หลุดมือหรืออยู่ทุุกที่ ก็เมื่อมาเห็น เหตุบกพร่องสำคัญ และน่ากลัวอันตรายอยู่เช่นนี้แล้ว จึงมีอยู่ทางเดียวว่าจำที่จะต้องคิดอ่านเร่งรีบทำ เท่านั้น ความรู้ความชำนาญก็เกิดขึ้นโดยไม่ช้า การจัดเรื่องการค้าขายในประเทศอื่นได้มีเจ้าหน้าที่ใน

ราชการเป็นผู้จัดการอยู่แทบทุกประเทศ แต่การงานที่จัดนั้นก็ย่อมมีวิธีทำแตกต่างกันอยู่โดยมาก ได้ลองตรวจสืบเข้าดูได้ความโดยย่อตั้งสำเนาที่มีอยู่ในท้ายหนังสือนี้ (สำเนาที่ 16) สำหรับเพื่อเป็นทางดำเนินต่อไป

ในความเห็นข้อนี้ โดยหากยังไม่มีทางจะทำอย่างอื่น กระทรวงธรรมการมีโอกาศที่จะเริ่มต้นกระทำได้อย่างหนึ่ง และเป็นความจำเป็นอยู่ โดยเหตุว่าพณิชการเป็นหนทางเดินของหัตถกรรมและการศึกษา ได้มีทางดำเนินที่จะตั้งต้นในแผนกโรงเรียนพณิชการโดยวิธีดังนี้ คือ

(ก) จะจัดการสอนในโรงเรียนพณิชการในวิชาต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยการค้าขาย ตามหลักสูตรที่มีในท้ายหนังสือนี้ (สำเนาที่ 17)

(ข) ตำราเรียนไปลิสติกส์คิคอนอมิ เป็นหัวใจของการค้าขายจะต้องรีบแต่งขึ้นให้สำเร็จโดยเร็ว

(ค) จะต้องตั้งร้านขายของติดต่อกับโรงเรียนหัตถกรรมแห่งหนึ่ง เพื่อได้รับของจากโรงเรียนหัตถกรรมมาจำหน่าย เป็นโรงชุมนุมตัวอย่าง สำหรับอุดหนุนศิลปการหัตถกรรม และจะได้รับนักเรียนพณิชการมาฝึกหัดค้าขาย (แปรกตีส) ที่นั่น

(ง) จะได้รับเป็นเอเยนต์ช่วยประกาศขายของและรับตัวอย่างของที่ทำให้เกิดขึ้นในหัวเมืองทั่วไปมาจำหน่าย และช่วยในการรับส่ง คิดอ่านเปิดทางให้เดินเป็นสินค้า ตัวอย่างเช่นกับแปรกกวาดเรือนที่ทำได้ในเมืองลับแลมณฑลพิษณุโลก แต่หาทางจำหน่ายยกในบัดนี้เป็นต้น ถ้าได้มีเอเยนต์ผู้เออาธุระเปิดช่องทางเช่นนั้นคงจะเกิดมีการหัตถกรรมขึ้นอีกมาก

(จ) ทะเบียนต่าง ๆ (สถิติสถิติ) เป็นของต้องการอย่างยิ่ง สำหรับจะได้รู้ที่เกิดและประมาณจำนวนสินค้าต่าง ๆ ได้ทราบว่าการรวมมหาดไทยกำลังรวบรวมอยู่ กับสัมโนโครว์การเลี้ยงชีพของพลเมือง ต้องการให้แน่จริงยิ่งขึ้นโดยเร็ว ได้ลองรวบรวมจากสัมโนโครว์ศก 129 ของมหาดไทยที่ได้สำรวจแล้วเข้าดู (สำเนาที่ 18 และที่ 19) ถึงแม้ว่าเป็นครั้งแรกซึ่งยังบกพร่อง และแลเห็นว่ายังคลาดเคลื่อนอยู่มาก ก็เป็นทางความคิดที่อยู่ ที่จะได้นำเนรต่อไปให้ใกล้ที่ถูกต้องจริงยิ่งขึ้น

รวมใจความที่จะอุดหนุนและชักจูงการทำมาหาเลี้ยงชีพตามความเห็นนี้

(ก) ในฝ่ายสถิติกรรม ในทางวิชาเห็นว่ายังไม่ต้องสอนอะไรมาก นอกจากหัดเด็กให้ทำเป็นและให้พอใจทำ อย่าให้ดูหมิ่นละเลยเสีย ดังที่จะสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาตามภูมิสำเนานั้น

(ข) ในฝ่ายหัตถกรรม ก็จะได้สอนในประถมศึกษาเช่นกลกรรมทางหนึ่งกับจะได้สอนในโรงเรียนหัตถกรรมในแผนกวิชาพิเศษทางหนึ่ง

(ค) ในฝ่ายพาณิชย์การ ก็จะได้สอนตามที่กล่าวมาข้างบนนี้ นี่เป็นความคิดเบื้องต้น ซึ่งเห็นว่าพอจะทำได้อันเนื่องด้วยพาณิชย์การ แต่การจะเป็นได้ฉันใด ยิ่งหรือหย่อนกว่าที่คาดหมายก็ยังไม่แนบว่าได้

ภาคหก สรุปความเห็น

ตามความเห็นซึ่งได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นจนที่สุดนี้ รวบรวมข้อความลงได้ดังนี้ว่า

1. การที่จะทะนุบำรุงการศึกษาของเราได้กวดขันขึ้นในบัดนี้ จำจะต้องรีบจัดการสอนความรู้ขั้นต้นแก่ทวยราษฎรให้แพร่หลายทั่วไปโดยเร็ว เพื่อให้ราษฎรมีความรู้พอที่จะเป็นพลเมืองดีทั่ว ๆ กัน ให้รู้จักทางได้ทางเสีย (อิคอนอมิ) ทั้งให้เอาใจใส่และใช้ความเพียรพยายามทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาพอควรแก่ถณานานุรูปจกทุกคน ด้วยการที่จะออกพระราชบัญญัติบังคับให้เล่าเรียน และหาเงินมาบำรุง ด้วยการเฉลี่ยจากราษฎรในท้องที่ กับรัฐบาลจำจะต้องลงทุนตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นตัวอย่างและฝึกหัดครูให้

2. บ้องกันมิให้ราษฎรพากันเห่อเหิมในทางที่จะปรารธนาการทำให้เกินไปกว่าความสามารถแห่งสติปัญญาและทุนทรัพย์ของตน ๆ อันจะสำเร็จไม่ได้แล้วก็จะได้ผล คือ เป็นผู้ไม่สามารถทั้งที่จะทำการสูงและการต่ำซึ่งเป็นความปรารถนาผิดโดยวิธีที่จะปิดช่องมิให้ผู้ที่ไม่มีการกำลังทรัพย์และกำลังปัญญาเข้าเล่าเรียนวิชาชั้นสูงแต่ครั้ง ๆ กลาง ๆ เปิดโอกาสให้แต่คนที่มีการกำลังทรัพย์และสติปัญญาพอที่จะเล่าเรียนวิชาชั้นสูงจนสำเร็จตลอดได้เพียงจำนวนที่สมควรแก่ความต้องการไม่ให้ล้นเหลือไป และถ้าหากผู้น้อยทรัพย์แต่มีปัญหาเฉียบแหลมก็ให้ช่องอุดหนุนตามสมควร กับตั้งการฝึกหัดวิชาชั้นสูงขึ้นให้พอดีแก่ความต้องการของบ้านเมือง โดยวิธีที่จะเพิ่มเติมขึ้นทีละสิ่งละอย่าง

3. การสอนให้รู้้อย่างเดียวไม่เป็นทางที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นได้สมประสงค์ เพราะเหตุที่ถึงว่าราษฎรจะมีความรู้มากน้อยเท่าใด แต่ไม่ทำการงาน เพราะความเกียจคร้านทอดอวยปราศจากความเพียรพยายามก็ดี เพราะไม่รู้จักที่จะทำโดยไม่แลเห็นหนทางก็ดี ควรที่รัฐบาลจะลงแรงลงทุนจัดการบำรุงพาณิชย์การ เพื่อทำตัวอย่างให้เห็น ชี้หนทาง ปลุกความนิยม สำหรับที่จะชักจูงแนะนำให้ราษฎรแลเห็นหนทาง และดำเนินติดตาม เพื่อเป็นเครื่องแสดงผลให้ผู้ศึกษาเล่าเรียน เห็นประโยชน์และได้มีทางทำการเป็นประโยชน์จริงเมื่อได้เล่าเรียนรู้สำเร็จแล้วเป็นการสอนให้ทำนอกรจากสอนให้รู้้อย่างเดียว

4. ในการที่จะจัดเช่นนี้จะต้องใช้ทุนตามตัวเลขที่ได้คำนวณแล้วเป็นรายบาญชี ดังนี้

ก. เจ้าของท้องที่จะต้องหาเงินบำรุงการศึกษาชั้นประถมรวมทั้งพระราชอาณาเขตคิด ทั้งชายหญิง เป็นเงินจะต้องใช้ปีละ 5,853,540 บาท ถ้าจะใครรู้ว่าเมื่อแยกเป็นมณฑลและเป็นเมือง มณฑลไหนเมืองไหนจะต้องหาเงินใช้ปีละเท่าใด ให้เอาจำนวนพลเมืองซึ่งเป็นเด็กอายุตั้งแต่ 7 ปี ถึง 14 ปี ซึ่งมีอยู่ในมณฑลนั้น เมืองนั้นเป็นเกณฑ์ทั้ง เอาเด็ก 30 คนหาร ได้ลัภเท่าใดเอาแต่เศษ 1 ส่วน 3 ก็ เป็นครูเท่านั้นคน เอา 300 บาทคูณ ได้ผลเท่าใด ก็เป็นเงินเดือนครูที่จะต้องใช้ปีละเท่านั้น มณฑลใด เมืองใดจะจัดได้เพียงไรช้าเร็วเท่าใดก็สุดแต่กำลังที่จะจัดได้ มณฑลใดเมืองใดจัดการได้สำเร็จเร็วเต็มที่ เมื่อไร ก็ถือว่าเป็นความชอบของมณฑลนั้นเมืองนั้นเมื่อนั้น ฝ่ายกระทรวงธรรมการจะได้ตรวจตรา ความเจริญและเสื่อมของการศึกษาตามหลักนี้

ข. ฝ่ายรัฐบาลจะต้องออกเงินบำรุงการศึกษาดังนี้ คือ

- (1) ในการบำรุงศึกษาชั้นประถม (ตามบัญญัติในภาคสามข้อ 15) เป็นเงินปีละ 1,052,756 บาท
- (2) การบำรุงศึกษาชั้นมัธยม (ตามทางคำนวณในภาคสี่ ข้อ 5) เป็นเงินปีละ 1,002,000 บาท
- (3) การบำรุงศึกษาชั้นอุดม (ตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ตามบัญญัติในสำเนาที่ 13 และที่ 14 รวม) ปีละ 396,004 บาท

จึงรวมเป็นเงินที่รัฐบาลจะต้องออกบำรุงการศึกษาปีละ 2,450,760 บาท

5. ส่วนเงินที่จะใช้บำรุงการศึกษาซึ่งเป็นเงินของรัฐบาล ตามทางคำนวณในข้อ 4 ข้างบนนี้ มีหนทางที่จะเปลี่ยนต่างกันดังนี้

(1) การบำรุงศึกษาชั้นประถม เป็นการคำนวณอย่างเต็มที่ตามจำนวนพลเมืองใน บัญชีสำมะโนครัวศก 129 ซึ่งใช้เป็นหลักคำนวณ เหตุฉะนั้นที่จะใช้จริงอย่างเต็มที่ในปีใด ก็ต้องสุด แล้วแต่ความจริงแห่งจำนวนสำมะโนครัวในปีนั้นเป็นหลัก

(2) การบำรุงศึกษาชั้นมัธยม เป็นการคำนวณอย่างเต็มที่ตามความต้องการที่จะ เพาะปลูกการศึกษาพิเศษที่แลเห็นว่า ควรจะให้มีให้เป็นในปัจจุบัน ถ้าหากการบำรุงศึกษาพิเศษจะ เพิ่มขึ้นทวีขึ้นเท่าใด เมื่อใดทุนที่จะใช้บำรุงศึกษาชั้นมัธยมก็ต้องเพิ่มขึ้นตามส่วน

(3) การบำรุงศึกษาชั้นอุดม เป็นการกะตามความเห็นที่ควรจะมีจะเป็นในปัจจุบัน ถ้า หากรัฐบาลเห็นควรจัดสิ่งใดเพิ่มเติมขึ้นนอกจากที่ได้ ะไว้แล้วตามความเห็นนี้ ก็ต้องกล่าวถึงเงินที่จะ ใช้จ่ายเพิ่มเติมขึ้นเป็นครั้งคราวไป

6. ทุนของรัฐบาลที่ต้องใช้บำรุงการศึกษาปีละ 2,450,760 บาท ตามระเบียบนี้ เป็นการประมาณอย่างเต็มที่ในปัจจุบัน แต่แท้จริงการที่จะจัดไม่ได้เต็มที่ในปีเดียว จึงควรต้องกะเงินที่จะขอพระราชทานเพิ่มเป็นรายปีเทียบกับจำนวนเงินที่มีอยู่ ดังรายการต่อไปนี้

ก. อย่างเต็มที่

ประถมศึกษา (เฉพาะโรงเรียนของรัฐบาล)	เงิน	1,052,756 บาท
มัธยมศึกษา	เงิน	1,002,000 บาท
ศึกษาพิเศษ (คิดเท่าที่มี)	เงิน	396,004 บาท
	รวม เงิน	2,450,760 บาท

(ศึกษาพิเศษประมาณอย่างเต็มที่ไม่ได้ เพราะไม่มีขีดคั่นดังอธิบายแล้ว)

ข. เงินที่มีอยู่ในศก 131

ใช้สำหรับประถมศึกษา	เงิน	386,776 บาท
ใช้สำหรับมัธยมศึกษา	เงิน	128,088 บาท
ใช้สำหรับศึกษาพิเศษ	เงิน	396,004 บาท
	รวม เงิน	910,868 บาท

(ตามจำนวนนี้ เฉพาะแต่การศึกษาส่วนเดียว การอื่นเช่นการพระศาสนาและการกระทรวงตามที่มีในงบประมาณไม่ได้รวมอยู่ด้วย)

ค. คงการศึกษาที่ยังบกพร่องอยู่ที่ยังจะต้องเพิ่มเงินอีก

ในแผนกประถมศึกษา	เงิน	665,980 บาท
ในแผนกมัธยมศึกษา	เงิน	873,912 บาท
ในแผนกศึกษาพิเศษ (ยอดไม่ได้)	เงิน	..... บาท
	รวม เงิน	1,539,892 บาท

(ศึกษาพิเศษเป็นของไม่มีที่สุด จะจัดเพิ่มเติมสิ่งไรขึ้นก็ของแล้วแต่เวลาอันสมควร ดังอธิบายแล้ว ต้องยกเป็นพิเศษออกจากหลักนี้)

7. เมื่อได้อธิบายถึงเหตุผลต่าง ๆ และคิดคำนวณการตามรูปดังได้กล่าวมาแต่ต้นจนถึงภาคที่สุดนี้ ก็จะเป็นน้ำหนักให้เห็นว่า บ้านเมืองจะสมบูรณ์มั่นคงและมีกำลังที่จะป้องกันรักษาอันตรายต่าง ๆ ก็เพราะเจริญด้วยโภคทรัพย์โภคสมบัติจะเจริญขึ้นได้ก็เพราะคุณสมบัติ กล่าวคือ ราษฎรเป็นพลเมืองดี มีทั้งความประพฤติดี และความรู้พอที่จะทำทรัพย์สมบัติให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง และทั้งต้องคิดอ่านให้เกิดมีความพยายามขยันขันแข็งที่จะทำการงานนั้นจริง ๆ ด้วย เหตุฉะนั้นจึงมีข้อที่จะพึงพิเคราะห์

ในที่นี้ว่า ทรัพย์เป็นกำลังของบ้านเมือง บ้านเมืองจะอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากกำลังทรัพย์ แต่ทรัพย์จะเกิดขึ้นได้เพราะความรู้ความขยันขันแข็ง ความประพฤติดีของพลเมือง ถ้าและเราจะบำรุงทรัพย์เราก็ต้องบำรุงให้พลเมืองดีก่อน จึงจะเป็นเหตุให้ทรัพย์มั่งคั่งเจริญได้ เมื่อฉะนั้นเรามีทุนรอนเท่าไร เราควรแบ่งส่วนใช้ทุนนั้นบำรุงการสิ่งนี้ซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญนั้นเท่าใด นี่เป็นข้อที่จะพึงวินิจฉัยในที่นี้

8. ในที่สุด เป็นความเห็นและความขอร้องของเจ้าหน้าที่ฝ่ายกระทรวงธรรมการ ขอร้องว่าในเวลาปี การศึกษาเป็นเวลาคับตัวหนักเพราะแห่งแล้งมานาน การงานไม่ได้ขยายย อัดอูยเต็มทีในปี 131 นี้ กระทรวงธรรมการขอพระราชทานเงินเพิ่มขึ้น 101,680 บาท ตามที่ได้ทำบาญชียื่นไปแล้วยังกระทรวงพระคลัง และกระทรวงพระคลังรับว่าจะเป็นอันผ่อนผันให้ได้ แต่ยังไม่ได้จนบัดนั้นให้เป็นอันได้เสียทีเดียวและปีอื่นนับแต่ศก 132 เป็นต้นไป ขอพระราชทานเพิ่มเป็นรายปีอย่างน้อยไม่น้อยกว่าปีละ 80,000 บาท หรือ 50,000 บาท ให้เป็นอันสำหรับขยายการศึกษาชั้นประถมและมัธยมทั่วไป อีก 30,000 บาท ให้เป็นอันสำหรับขยายการศึกษาพิเศษ แต่การศึกษาพิเศษนี้เมื่อปีใดไม่ได้ใช้หรือใช้ไม่หมดให้เป็นภพ ปีหน้าให้ไว้ 30,000 บาทใหม่ ถ้าได้มีทุนพอที่จะจัดขยายการเพิ่มขึ้นได้เพียงปีละเท่านี้ในแผนกประถมและมัธยมศึกษา ซึ่งมีหลักคำนวณได้ว่าการบำรุงยังบกพร่องอยู่ 1,539,892 บาทนั้นก็เป็นเวลาถึง 30 ปี จึงจะจัดได้เต็มที่ตามทางคำนวณในความเห็นนี้ นี่เป็นอย่างน้อยที่สุด และพอสมควรแก่ที่การงานที่จะดำเนินในทันกันได้

9. จำนวนเงินตามที่ได้กล่าวมาในที่นี้ เป็นส่วนแผนกการศึกษาทั้งนั้น มิได้เกี่ยวข้องกับงานแผนกอื่นในกระทรวงธรรมการ คือ การกระทรวงและการแผนกพระศาสนาไม่ได้ เกี่ยวอยู่ในจำนวนนี้ เพื่อที่จะทำความเข้าใจให้ชัดเจนในข้อที่เกี่ยวข้องด้วยงบประมาณ ได้ทำบาญชีแยกเงินตามงบประมาณในศก 131 ออกเป็นแผนก ๆ มาในท้ายความเห็นนี้ด้วย (สำเนาที่ 20) การในแผนกอื่นก็พูดกันทางหนึ่ง

10. รวมความที่จะขอความวินิจฉัยในความเห็นตอนปลายนี้ ซึ่งต่อจากตอนต้น 3 ภาคนั้น

ก. หลักสูตรนักเรียนชั้นมัธยม ตามสำเนาที่ 4 และตามคำอธิบายในภาค 4 ข้อ 10 หน้า 15 จะเป็นอันถูกต้องหรือยัง ถ้าเป็นอันถูกต้องแล้วจะได้เดินตามหลักนั้น

ข. ขอความวินิจฉัยในเรื่องเงินที่จะขยายการศึกษาเป็นรายปี ซึ่งได้กะว่าไม่น้อยกว่าปีละ 80,000 บาท และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต

ค. ขอความตกลงในเรื่องส่วนเงินเพิ่มสำหรับศก 131 เป็นเงิน 101,680 บาท ซึ่งยังค้างอยู่ ให้เป็นอันสำเร็จเด็ดขาด

กระทรวงธรรมการมีความเห็น ดังนี้

ภาคผนวก ข
พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์
พระพุทธศักราช 2461

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า บัดนี้เป็นกาลสมควรจะจัดวางการปกครองโรงเรียนราษฎร์ ทั้งพระราชอาณาจักร แลชำระร้อยกรองบทกฎหมายข้อบังคับสำหรับโรงเรียนราษฎร์นั้นวางลงไว้ให้เป็นระเบียบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้สืบไปดังนี้

มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้ได้ชื่อว่า “พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์” แลให้เป็นกฎหมายจำเดิมแต่วันที่ 1 เดือนกรกฎาคม พระพุทธศักราช 2461 ๕

มาตรา 2 บทวิเคราะห์ศัพท์ในพระราชบัญญัตินี้ คำว่า “โรงเรียน” ย่อมหมายความว่าความจำเพาะโรงเรียนราษฎร์ นอกจากโรงเรียนรัฐบาลกล่าวคือ สถานที่อันเอกชนคนใดคนหนึ่งให้ศึกษาแก่หมู่ นักเรียน

คำว่า “นักเรียน” ย่อมหมายความว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งผู้มายังโรงเรียนนั้นเพื่อประสงค์จะรับศึกษา

คำว่า “ผู้จัดการโรงเรียน” ย่อมหมายความว่า บุคคลผู้เดียวถาวรร่วมมือกับบุคคลอื่น เป็นผู้รับผิดชอบสำนองในการเปิดแลการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนราษฎร์

คำว่า “ครูใหญ่” ย่อมหมายความว่า บุคคลผู้รับผิดชอบสำนองจัดการพแนกสั่งสอนวิชาของโรงเรียน แลเป็นหัวหน้าครอบงำครูทั้งหลายในโรงเรียนนั้น ถ้าแม้ว่าในโรงเรียนใดมีครูแต่ผู้เดียว ครูนั้นให้ถือว่าเป็นครูใหญ่

คำว่า “ครู” ย่อมหมายความว่า บุคคลผู้ให้ศึกษาในโรงเรียนราษฎร์

คำว่า “ศาล” ย่อมหมายความว่า ศาลยุติธรรมพแนกแพ่ง ซึ่งเป็นกระทรวง ศาลได้พิจารณาคดีในอาณาเขตที่โรงเรียนมีอยู่ถาจะไดตั้งขึ้น๕

ลักษณะที่ 1 การตั้งและเปิดโรงเรียนราษฎร์

มาตรา 3 บุคคลจะพึงตั้งโรงเรียนได้ เมื่อมาประกอบพร้อมด้วยลักษณะดังนี้ คือ

- (1) เป็นผู้ที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปีบริบูรณ์
- (2) เป็นผู้ยังไม่เคยต้องโทษตามประมวลกฎหมาย เพราะความผิดฐานขบถประทุษร้ายต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลแผ่นดิน ผิดฐานอำพรางในสัตยาธิษฐานฟ้องเท็จ ทำพยานเท็จ ผิดฐานเป็นโจรล่องสุ่มคุมเข้าเป็นอั้งยี่ ผิดฐานปลอมเงินปลอมบัตรราชการ ผิดฐานล่องคิดสมภารข่มขืนทำข้าเราทำอนาจาร ผิดฐานทำกุมารในครรรภ์ให้ตก ผิดฐานเป็นโจรลักขโมยชิงปล้นสดมภ์สลัด ผิดฐานกรรโชกขื้อฉวยยกยกทรัพย์ ฤารับของโจรแต่มาตราใดมาตราหนึ่ง
- (3) เป็นผู้ปราศจากข้อรังเกียจคัดค้านเพราะมีชื่อเสียงอันน่าเป็นมลทิน ล่วงคิดสมภาร เหน็บานว่าไม่เป็นที่สมควรจะวางใจมอบกุลบุตรให้เพื่ออบรมศึกษาได้

มาตรา 4 บุคคลอื่นจะพึงตั้งเป็นครูใหญ่ได้ ถ้าว่า (1) เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยลักษณะที่ได้วางไว้ในบรรพมาตราสำหรับผู้จัดการโรงเรียน กับทั้ง (2) เป็นผู้ได้รับประกาศนียบัตรประโยคครูมูล ถ้าใบสำคัญชั้นมัธยมปีที่ 6 แห่งโรงเรียนรัฐบาล ถ้าเป็นผู้ได้รับประกาศนียบัตรอย่างอื่น ถ้าประกอบด้วยคุณวุฒิเหน็บานนั้น อันเสนาบดีกระทรวงการจะได้สำแดงรับรองว่าเทียบเท่ากับประกาศนียบัตรแห่งโรงเรียนรัฐบาลได้ แต่ว่าในผู้ที่ได้รับเทียบประกาศนียบัตรคุณวุฒินี้จะต้องมีความรู้ภาษาไทยพูดได้พอประมาณด้วย

มาตรา 5 ให้เสนาบดีกระทรวงการแจ้งความด้วยจดหมายแก่ผู้จัดการโรงเรียนทั้งหลาย บรรดาซึ่งมีอยู่ในขณะเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ว่า ถ้ามีความจำนงจะคงดำรงโรงเรียนสืบไป จะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ให้สมบูรณ์ แลให้บอกความจำนงแก่เสนาบดีกระทรวงการภายในกำหนด 2 เดือน นับแต่วันที่ได้ทราบจดหมายแจ้งความนั้น ๆ

มาตรา 6 ผู้ใดจำนงจะตั้งโรงเรียนขึ้น จะต้องแจ้งความจำนง ดั่งนั้นแก่เสนาบดีกระทรวงการก่อนที่จะเปิดโรงเรียนให้ศึกษาอย่างน้อย 2 เดือน

มาตรา 7 ถ้าโรงเรียนตั้งอยู่แล้ว ถ้าจะตั้งขึ้นใหม่ขณะที่ภายนอกพระนคร ภายนอกจังหวัดธนบุรี ให้ส่งคำแจ้งความแก่พนักงานกรมการประจำจังหวัดแลแก่ผู้ว่าราชการการธานครบาลจังหวัดนั้นๆ เพื่อจะได้ส่งต่อไปยังเสนาบดีกระทรวงการตามระเบียบราชการพร้อมกับความเห็นของเจ้าหน้าที่นั้น คำ

แจ้งความให้ทำตามแบบอันเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้วางไว้ แลให้ส่งลงสู่เบียร์จดหมายโดยทางไปรษณีย์

มาตรา 8 คำแจ้งความนั้นให้มีข้อความ ดังนี้ คือ

ชื่อตัว ชื่อสกุล อายุ สำนักอาศรัย แลสัญชาติของผู้จัดการโรงเรียน

ชื่อตัว ชื่อสกุล อายุ สำนักอาศรัย สัญชาติของครูใหญ่ แลมีประกาศนียบัตรอย่างไร

บอกบรรยายซึ่งพื้นที่ถิ่นฐานบ้านเรือนโรงแลบริเวณที่ตั้งโรงเรียนอยู่แล้วฤาที่จะได้

ตั้งขึ้น

บอกบรรยายประเภทแห่งการศึกษาซึ่งให้อยู่ก็ดี ซึ่งตั้งใจว่าจะให้ก็ดีเป็นความประสงค์ของผู้จัดการโรงเรียนนั้น คือว่า

(1) จะให้ศึกษาแก่นักเรียนชายฤาหญิง ฤาทั้งชายแลหญิง

(2) จะจำกัดให้ศึกษาเฉพาะแต่ผู้มีอายุอ่อนแก่ที่กำหนดไว้เพียงไร

(3) จะให้สามัญศึกษาเป็นวิชาสาธารณทั่วไป ฤาวิชาสามัญศึกษาเฉพาะวิชาชนิดใด

ชนิดหนึ่ง เช่นว่าสอนภาษาต่างประเทศภาษาใดภาษาหนึ่ง ฤาสอนศิลปะศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง

จำนวนครูซึ่งผู้จัดการโรงเรียนให้อยู่ ฤาตั้งใจจะใช้สำหรับการศึกษาในโรงเรียนของตน

นั้นๆ

มาตรา 9 เสนาบดีกระทรวงธรรมการอาจจะคัดค้านในการจะดำรงโรงเรียนอยู่ ฤาในการจะเปิดโรงเรียนใหม่ได้ โดยมีจดหมายตอบส่งไปตามระเบียบราชการ เพื่อบอกแก่ผู้ส่งคำแจ้งความนั้นให้ทราบเหตุที่หยิบยกขึ้นคัดค้านนั้น

ฝ่ายโรงเรียนซึ่งมีอยู่แล้ว ตราบใดเสนาบดีกระทรวงธรรมการยังมีได้บอกคัดค้านให้แจ้ง โรงเรียนก็ดำรงอยู่ได้ตราบนั้น

ฝ่ายโรงเรียนที่จะเปิดใหม่ ถ้าเสนาบดีกระทรวงธรรมการยังมีได้บอกคัดค้านให้แจ้ง ภายใน 2 เดือน นับแต่วันที่ได้อ้างความลงสู่เบียร์ไปรษณีย์ส่งไปแล้วจะเปิดโรงเรียนนั้นก็ไม่ได้เทียว

มาตรา 10 การคัดค้านไม่ให้คงดำรงโรงเรียนอยู่ก็ดี คัดค้านไม่ให้เปิดโรงเรียนใหม่ก็ดี จะพึงทำได้เฉพาะอาศรัยเหตุสมควรดังนี้ คือ

ถ้าว่าคำแจ้งความของผู้จำนงจะคงดำรงโรงเรียนอยู่ ฤาจะเปิดโรงเรียนใหม่ไม่พร้อมบริบูรณ์ตามพระราชบัญญัตินี้ ฤาเป็นที่เคลือบแคลงว่าจะแกมเทง

ถ้าว่าผู้จัดการก็ดี ครูใหญ่ก็ดี ไม่ประกอบด้วยคุณลักษณะสมบัติอันบังคับไว้โดยพระราชบัญญัตินี้ในมาตรา 3 แลมาตรา 4 เพื่อเป็นผู้สมควรจะตั้งโรงเรียนได้

ถ้าว่าสถานที่ตั้งโรงเรียนมีอยู่แล้ว ถ้าที่จะตั้งขึ้นใหม่ไม่สมควรโดยสภาพเป็นปฏิบัติยกแก่การศึกษาภิบาลฯ

มาตรา 11 เมื่อผู้จ้างจะดำรงโรงเรียน ถ้าจะเปิดโรงเรียนใหม่ได้ทราบคำคัดค้านแล้ว ผู้นั้นจะพึงดำรงโรงเรียนอยู่ได้ ถ้าจะเปิดโรงเรียนได้ ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตามคำเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ให้เพียงพอสอดกับที่ได้ชี้แจงให้จัดแปลงแก้ไข จนได้ถอนคำคัดค้านนั้นแล้ว ถ้ามีฉนั้นต่อเมื่อศาลได้ชี้ขาดตัดสินว่าคำคัดค้านนั้นไม่มีมูลที่ชอบฯ

มาตรา 12 ผู้จ้างจะดำรงโรงเรียน ถ้าจะเปิดโรงเรียนใหม่ ยังไม่นับว่าได้ปฏิบัติตามคำชี้แจงของเสนาบดีกระทรวงธรรมการให้เพียงพอสอดกับความแห่งบูรพมาตราจนกว่าจะได้รับแจ้งความเป็นลายลักษณ์อักษรถอนคำคัดค้านแต่เสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้นแล้ว ฯ

มาตรา 13 ถ้าผู้จ้างจะดำรงโรงเรียน ถ้าจะเปิดโรงเรียนใหม่ ยื่นคำร้องขอให้ศาลวินิจฉัยว่าคำคัดค้านนั้นไม่มีมูลสมควรดังนี้ ให้ส่งสำเนาคำร้องแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการฉบับหนึ่ง

โรงเรียนนั้นจะคงดำรงอยู่ถ้าจะเปิดใหม่ไม่ได้ จนกว่าศาลจะได้ตัดสินคดีเป็นที่สุดว่าให้คงดำรง ถ้าให้เปิดตั้งนั้นได้ แต่ศาลมีอำนาจในระหว่างพิจารณาชั้นใดชั้นหนึ่ง เพื่อออกคำสั่งผ่อนให้โรงเรียนคงดำรงอยู่ชั่วคราวถ้าให้เปิดโรงเรียนได้ชั่วคราว ฯ

ลักษณะที่ 2 การครอบงำโรงเรียนราษฎร์

มาตรา 14 ในโรงเรียนราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร ผู้จัดการโรงเรียนจำจะต้องจัดสอนนักเรียน

(1) ให้อ่านเขียนแลเข้าใจภาษาไทยได้โดยคล่องแคล่วพอสมควร

(2) ให้ได้ศึกษาน่าที่ของพลเมืองที่ดี ปลูกความจงรักภักดีในกรุงสยาม แลความรู้แห่งภูมิประเทศ รวมทั้งพงศาวดารตำนานเมืองแลภูมิศาสตร์ด้วยเป็นอย่างน้อย

แต่เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะยกเว้นการบังคับให้สอนวิชาเช่นนี้ ได้แก่ โรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่ง ซึ่งเป็นโรงเรียนมิได้สอนวิชาสามัญทั่วไป หากเป็นโรงเรียนตั้งขึ้นด้วยมุ่งหมายเฉพาะจะสอนแต่ภาษาต่างประเทศแต่ภาษาใดภาษาหนึ่ง ถ้ามุ่งเฉพาะศิลปศาสตรอย่างใดอย่างหนึ่งฯ

มาตรา 15 เมื่อในโรงเรียนใดจะเปลี่ยนตัวผู้จัดการ ถ้าครูใหญ่ ถ้าตั้งใครแทนที่ ถ้าจะย้ายสถานที่โรงเรียน ให้บอกแจ้งการเปลี่ยนสืบถ่ายที่เช่นนั้นโดยพิศดาร ตรงแก่เสนาบดีกระทรวงธรรม

การด้วยจดหมายส่งลงสู่เบียร์ไปรษณีย์ ถ้าเมื่อเป็นโรงเรียนอยู่นอกเขตพระนครนอกจังหวัดธนบุรี ก็ให้ส่งทางเจ้าพนักงานตามระเบียบราชการ

ถ้าเสนาบดีกระทรวงธรรมการพิจารณาเห็นว่า เพราะเหตุเปลี่ยนสัปดาห์บุคคลก็ดี เหตุย้ายก็ดี จะทำให้สภาพโรงเรียนนั้นผิดแผกไปไม่บริบูรณ์อยู่ตามลักษณะบัญญัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะบอกชี้แจงด้วยลายลักษณอักษรแก่ผู้จัดการโรงเรียนตามระเบียบ ว่าขอคัดค้านไว้โดยชัดเจนมิให้เปลี่ยนสัปดาห์ย้ายที่นั้นได้

ถ้าภายในเดือนหนึ่งแต่เวลาที่บอกคัดค้านแล้วนั้น ผู้จัดการโรงเรียนมิได้ปฏิบัติตามคำชี้แจงให้เพียงพอ จนได้ถอนคำคัดค้านนั้นแล้วใช้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะสั่งปิดโรงเรียนเสียชั่วคราว ถ้าให้ปิดเสียตลอดกาลก็ได้ คำสั่งเช่นนี้ให้บังคับได้ทันที ในการนี้ผู้จัดการโรงเรียน ถ้าครูใหญ่จะร้องขอให้ศาลวินิจฉัยว่า คำคัดค้านถ้าคำสั่งให้ปิดโรงเรียนนั้นไม่มีมูลสมควรก็ร้องได้ตามทำนองฯ

มาตรา 16 เมื่อผู้จัดการโรงเรียนตั้งผู้ใดเป็นครู ให้แจ้งความด้วยจดหมายส่งลงสู่เบียร์ไปรษณีย์ ตรงไปยังเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ถ้าเมื่อเป็นโรงเรียนอยู่นอกพระนคร นอกจังหวัดธนบุรี ให้ส่งจดหมายแจ้งความนั้นแก่เจ้าพนักงานตามระเบียบราชการ ในคำแจ้งความนั้นให้บอก ชื่อตัว ชื่อสกุล อายุ สำนักอาศัย แลสัญชาติของผู้ที่ตั้งเป็นครูนั้น ถ้าได้รับประกาศณียบัตร ถ้ามีคุณวุฒิ ฉันทาไปก็ให้บอกมาด้วยฯ

มาตรา 17 เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะแจ้งความด้วยลายลักษณอักษรตามระเบียบราชการแก่ผู้จัดการโรงเรียน ว่าขอให้ถอนครูคนใดคนหนึ่งออกเสียได้ แต่เฉพาะอาศัยเหตุดังนี้ คือ

(1) ถ้าครูคนนั้นเป็นพริฐมลินตามบทมาตรา 3 ตอน (2) แล (3)

(2) ถ้าครูคนนั้นพิศุจนไม่ได้ว่ามีความรู้ภาษาไทยแก่ที่ต่องการใช้ในหน้าที่ตนจะสั่งสอน

ถ้าผู้จัดการโรงเรียนไม่ถอนครูนั้นออกเสีย ภายในเดือนหนึ่งนับแต่เวลาได้รับคำแจ้งความ เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะร้องขอให้ศาลชี้ขาดตัดสินบังคับให้ถอนครูคนนั้นออกเสียได้ฯ

มาตรา 18 ให้ผู้จัดการโรงเรียนราษฎร ส่งรายงานปีละครั้ง แก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการรวมใจความดังนี้ คือ

(1) จำนวนครูกับทั้งจำแนกชื่อตัว ชื่อสกุล อายุ สำนักอาศัยแลสัญชาติเรียงตัวไป

(2) จำนวนนักเรียน

(3) จำนวนนักเรียนที่สอบไล่วิชาได้ ถ้าแลคนใดได้รับประกาศนียบัตรชั้นใด ก็ให้บอกรายงานให้แจ้งด้วย

มาตรา 19 เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีอำนาจจะห้ามไม่ให้ใช้สมุดหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่งเป็นเครื่องศึกษาในโรงเรียน ซึ่งพิจารณาเห็นว่าเป็นการฝ่าฝืนคลองคิดสมาจารอันดีงาม ฤๅขัดต่อความสงบราบคาบแห่งประชา ถ้าเกลือกกว่าจะจงใจก่อกวนให้ฝูงสร้านเสียมรยาทเมื่อจะห้ามสมุดหนังสือเล่มใด จะได้ลงโทษนารบผู้ถือสมุดหนังสือเล่มนั้นประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 20 การตรวจโรงเรียนราษฎร์ตกเป็นหน้าที่แก่เจ้าพนักงานของรัฐบาลผู้มีตำแหน่งดังต่อไปนี้ คือ

(1) ผู้ตรวจธรรมดา ได้แก่ อธิบดีกรมศึกษาธิการ เจ้ากรมสาขาแห่งกรมศึกษาธิการ ข้าหลวงตรวจการศึกษาประจำภาค ธรรมการมณฑล ธรรมการจังหวัด แลพนักงานตรวจการศึกษาประจำแขวงแห่งกระทรวงธรรมการ กับทั้งอุปราช สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด ฤๅนครบาลจังหวัด

(2) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการ จะได้แต่งตั้งไปเป็นพิเศษตามที่พิจารณาเห็นสมควร

มาตรา 21 ผู้ตรวจการศึกษาทั้งหลายนี้ มีหน้าที่จะสอดส่องไต่สวนว่าค่าแจ้งความอันผู้จำนงจะเปิดโรงเรียน ถ้าผู้จัดการโรงเรียนได้ยื่นมานั้นถูกต้องสมจริงฤๅฉ้อฉล และว่าสถานที่โรงเรียนนั้นสมควรขอด้วยลักษณะศุขาภิบาลฤๅฉ้อฉล ให้ทำรายงานบอกเหตุการณ์ทั้งนี้แก่ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เพื่อว่าได้ทราบตระหนักแล้ว จักได้สามารถวินิจฉัยว่าจะควรหยิบยกเหตุขึ้นคัดค้านมิให้คงดำรงมิให้เปิด ถ้ามิให้จัดการโรงเรียนนั้นสืบไปได้

มาตรา 22 อำนาจแลหน้าที่แห่งผู้ตรวจการศึกษามีดังนี้ คือ

(1) ตรวจสอบสอดส่องดูว่าโรงเรียนอันได้เปิดจัดตั้งโดยลักษณะซึ่งผู้จัดการโรงเรียนได้แจ้งความไว้ฉ้อฉล มิได้แปรผันไปจากลักษณะนั้น

(2) ตรวจสอบสอดส่องดูว่าสถานที่โรงเรียนยังคงรักษาอยู่ชอบด้วยลักษณะศุขาภิบาลเป็นอันดี

(3) ตรวจสอบสอดส่องดูว่าครูใหญ่แลครูทั้งหลาย มีความรู้ภาษาไทยเพียงพอสมแก่ความต้องการแห่งพระราชบัญญัตินี้ แลว่าได้สอนภาษาไทยแก่นักเรียน พร้าสอนนักเรียนในความรักแลความรู้ภูมิประเทศสยามตามบทพระราชบัญญัติที่วางไว้

(4) ตรวจสอบสองในวิธีจัดการโรงเรียน ฤาในการฝึกสอนทั่วไป ไม่ให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
ซึ่งฝ่าฝืนคลองคิดสมาจารอันดีงาม ขัดต่อความสงบแห่งประชา ฝ่าฝืนกฎหมายพระราชอาณาจักรฯ

มาตรา 23 ผู้ตรวจการศึกษาทั้งหลายจะเข้าไปตรวจโรงเรียนราษฎรได้ทุกเมื่อแลผู้จัดการ
โรงเรียนครูใหญ่ครูน้อย จำจะต้องรับแลยินยอมให้ความสะดวกโดยควรแก่การตรวจทุกประการ

มาตรา 24 ให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการทำสูเบียรโรงเรียนราษฎรไว้ให้ถูกต้องเปนหลักบัญญัติ
ให้มีข้อความพิสดารว่าด้วยการเปิดโรงเรียน คงดำรงแลจัดการโรงเรียน แลทั้งเหตุให้ปิดเลิกโรงเรียน
ด้วย

ลักษณะที่ 3 การปิดเลิกโรงเรียน

มาตรา 25 เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีอำนาจจะสั่งให้ปิดเลิกโรงเรียนชั่วคราว ฤาปิดตลอด
กาลได้ เพราะอาศรัยกรณีเหตุใดเหตุหนึ่ง มีประการดังนี้ คือ

(1) ถ้าโรงเรียนคงดำรงอยู่ฤาเปิดขึ้นใหม่ โดยฝ่าฝืนต่อบทพระราชบัญญัตินี้
(2) ถ้าได้เปลี่ยนตัวผู้จัดการโรงเรียนฤาครูใหญ่ ฤาย้ายสถานที่โรงเรียน โดยฝ่าฝืนต่อบ
ทพระราชบัญญัตินี้

(3) ถ้าผู้จัดการโรงเรียนก็ดี ครูใหญ่ก็ดี มาบกพร่องไม่บริบูรณ์ด้วยคุณลักษณะต้อง
ตามพระราชบัญญัติ (มาตรา 3 แล 4)

(4) ถ้าปรากฏจากรายงานของผู้ตรวจการศึกษาว่า สถานที่โรงเรียนนั้นมิได้สมควร
ฤาเกลือกว่าจะเป็นที่ก่อโรคภัยอันตรายแก่ความผาสุกของนักเรียนฤาครูทั้งหลายแลเมื่อผู้จัดการ
โรงเรียนไ้รับคำแนะนำเปนลายลักษณอักษรให้จัดทำสถานที่นั้นให้กลับคืนดีดังเดิม ฤาให้ย้าย
โรงเรียนไปตั้งณที่อื่นภายในเวลาอันสมควรแล้ว ก็ไม่ทำตามคำแนะนำนั้น

(5) ถ้าปรากฏจากรายงานของผู้ตรวจการศึกษา ว่าผู้จัดการโรงเรียนก็ดี ครูใหญ่ก็ดี
มิได้นำพาบทพระราชบัญญัตินี้ ในข้อที่บังคับให้สอนภาษาไทย ให้พร้าสอนความรักแลความรู้ภูมิ
ประเทศสยาม ฤาว่าขึ้นใช้สมุดหนังสือต้องห้าม แลผู้จัดการโรงเรียนได้รับคำท้วงทักตักเตือนเปนลาย
ลักษณอักษรให้ปฏิบัติตามบทพระราชบัญญัติภายในกำหนด 1 เดือนแล้ว ก็ยังมีได้ทำตามนั้น

(6) ถ้าผู้จัดการโรงเรียนมิได้แจ้งความในการตั้งครู ฤามีได้นำพาเชื้อฟังคำศาล
พิพากษาคดีเปนที่สุด ซึ่งสั่งบังคับให้ถอนครูคนใดคนหนึ่งออกเสีย

คำสั่งของเสนาบดีกระทรวงธรรมการให้ปิดโรงเรียนเสียดังนี้ ให้บังคับได้ทันที

ในการณีนี ผู้จัดการโรงเรียนอนุบาลใหญ่จะร้องขอให้ศาลวินิจฉัยว่าคำสั่งให้ปิดโรงเรียนนั้นไม่มีมูลสมควร แลขอให้เพิกถอนคำสั่งบังคับนั้นเสีย ก็ให้ร้องได้ตามทำนองฯ

มาตรา 26 ในเมื่อเกิดความใช้ระบาศซึ่งอาจเป็นภัยอันตรายแก่ความผาสุกแห่งนักเรียนอนุบาลทั้งหลาย เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีอำนาจสั่งให้ปิดโรงเรียนราษฎรชั่วคราวได้ทันที เพียงเวลากำหนดไม่เกิน 1 เดือน คำสั่งเช่นนี้ถ้ามีเหตุจะต้องขยายเวลาต่อออกไป ก็อาจสั่งซ้ำได้เพียงอีก 1 เดือนเท่านั้นฯ

ลักษณะที่ 4 โรงเรียนอนุบาล

มาตรา 27 โรงเรียนอนุบาลเป็นโรงเรียนที่ประสงค์มุ่งเอาการเลี้ยงดูเด็กอายุอ่อนๆ เป็นใหญ่ แลสอนเด็กให้รู้อ่านรู้เขียนรู้นับไปพลางในระวางเวลานั้นด้วย

ในโรงเรียนเช่นนี้ ครูอนุบาลโรงเรียนไม่ต้องมีประกาศนียบัตรอย่างไรก็ควรเป็นได้ฯ

มาตรา 28 แต่ในความข้ออื่นแห่งพระราชบัญญัตินี้ ที่ว่าด้วยการครอบงำ การเปิดแลการปิดโรงเรียนก็ดี แลการศุขาภิบาลก็ดี ให้พึงอนุโลมใช้บังคับแก่โรงเรียนอนุบาลโดยมากที่สุดแต่ที่จะควรเป็นไปได้ฯ

ลักษณะที่ 5 วิธีพิจารณาแลลงโทษ

มาตรา 29 ในการพิจารณาคำร้องคดีพิพาทด้วยการเปิด ปิดโรงเรียนก็ดี ด้วยการให้ถอนครูออกก็ดี ศาลพึงให้โอกาสแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ แลแก่บัณฑิตผู้มีประโยชน์ได้เสียกับคดีนั้น เพื่อได้นำพยานหลักฐานมาพิสูจน์ตามที่ศาลเห็นสมควร แลฟังกรรมโต้แย้งทั้ง 2 ฝ่ายก่อนแล้วจึงพิพากษา ส่วนนวนคดีเช่นนี้ให้ปิดตราแดง เค่งพิจารณาข้ามลำดับเลขอย่างคดีด่วน ตามกระบวนการพิจารณาความแพ่งได้ฯ

มาตรา 30 ผู้จัดการโรงเรียน ครูใหญ่ ครูน้อยอนุบาลคนใดไม่นำพา ไม่ฟังคำสั่งบังคับฝ่ายธุรการที่ชอบก็ดี ถูกลงโทษคดีพิพาทเป็นที่สุดในการปิดโรงเรียนชั่วคราว ถูกลงโทษตลอดกาล ถูกลงโทษการให้ถอนครูออกก็ดี ผู้นั้นมีความผิดต้องรวางโทษจำคุกไม่เกิน 1 เดือน ถูกรับไม่เกิน 100 บาท ถูกรังแกปรับทั้ง 2 สถาน

บุคคลผู้ใดทราบคำสั่งบังคับฝ่ายตุรการ ถาคำพิพากษาของศาลแล้ว เป็นใจอุดหนุน
ผู้จัดการโรงเรียนครูใหญ่ครูน้อย ฤาครูนุบาล ให้ทำผิดประการใดประการหนึ่งซึ่งกล่าวไว้ในเบื้องบนนี้
ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดต้องรวางโทษดุจเดียวกันฯ

มาตรา 31 บุคคลผู้จ่านงจะเปิดโรงเรียนคนใด ฤาผู้จัดการโรงเรียนคนใดจงใจอำพรางในการ
เท็จในคำแจ้งความ ซึ่งท่านบัญญัติบังคับไว้ว่าให้ส่งแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ผู้นั้นมีความผิด
ต้องโทษให้ปรับไม่เกิน 50 บาทฯ

มาตรา 32 ผู้ใดจงใจขัดขวางต่อผู้ตรวจการศึกษาในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้นั้นมีความผิดต้องโทษ
ปรับไม่เกิน 50 บาทฯ

มาตรา 33 การฟ้องเอาโทษผู้กระทำผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เป็นหน้าที่ของพนักงาน
อัยการฝ่ายเดียวฯ

ประกาศ ณ วันที่ 5 เดือนมิถุนายน พระพุทธศักราช 2461

ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 ลงวันที่ 9 มิถุนายน 2461 หน้า 110-125

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
พระราชบัญญัติประถมศึกษา
พระพุทธศักราช 2464

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า บัดนี้เป็นกาลสมควรจะจัดประถมศึกษาให้แพร่หลาย และให้เจริญยิ่งขึ้นในพระราชอาณาจักรและร้อยกรองบทกฎหมาย ข้อบังคับสำหรับประถมศึกษาวางลงไว้ให้เป็นระเบียบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้สืบไปดังนี้

มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้ให้ชื่อว่า “พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464”

มาตรา 2 พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้เป็นกฎหมายจำเดิมแต่วันที่ 1 ตุลาคม, พระพุทธศักราช 2464 แม้กระนั้นก็ดีให้ใช้แต่เฉพาะอำเภอและตำบลที่ออกชื่อไว้ในบัญชีข้างท้ายนี้

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะทำบัญชีเพิ่มเติม เพื่อขยายการใช้ในตำบลและอำเภออื่นๆ ได้อีกต่อไป เมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะทำดั่งนั้น

มาตรา 3 บทพิเคราะห์ศัพท์ในพระราชบัญญัตินี้

คำว่า “โรงเรียนประถมศึกษา” หมายความว่า โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์

คำว่า “โรงเรียนรัฐบาล” หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการตั้งและดำรงอยู่ได้ด้วยเงินในงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น

คำว่า “โรงเรียนประชาบาล” หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชนอำเภอหนึ่งหรือตำบลหนึ่งตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่นายอำเภอตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่ว่านั้น อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ ในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกันหรือตำบลหนึ่งตำบลเดียวกัน จะตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลอยู่มากกว่าโรงเรียนหนึ่งก็ได้ ถ้าเป็นการจำเป็น

คำว่า “โรงเรียนราษฎร์” หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่บุคคลคนเดียวหรือหลายคนรวมกันตั้งและดำรงอยู่ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

คำว่า “เด็ก” หมายความว่า เด็กชายและเด็กหญิงไม่ว่าในที่ไหน

ลักษณะที่ 1 ข้อบังคับต่างๆ

มาตรา 4 ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลย่อมให้เปล่า คือว่าไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน

แม้กระนั้นก็ดีโรงเรียนรัฐบาลบางโรงเรียนซึ่งจัดเป็นพิเศษ ให้เรียกค่าสอนจากเด็กได้ตามอัตราที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด

มาตรา 5 เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางอำเภอและตำบลด้วยเหตุเฉพาะท้องถิ่นที่เขตร อายุ 7 ปีที่เวลานี้อาจเขยิบเป็น 8 ปีหรือ 10 ปีได้ตามที่กระทรวงศึกษาธิการจะได้ชี้แจง เวลาเรียนในปีหนึ่งต้องไม่น้อยกว่า 320 เวลา (หรือ 800 ชั่วโมง)

มาตรา 6 การเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้ ให้กินความดังนี้

(1) การที่เด็กผู้ที่มีชื่อในบัญชีมาตรา 8 เรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาซึ่งสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา หรือหลักสูตรอื่นที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบเท่ากับหลักสูตรประถมศึกษาได้

(2) การที่เด็กเรียนอยู่ในโรงเรียนที่เวลานั้นจริงๆ ไม่ขาดเกิน 30 วันติดๆกันโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือโดยปราศจากเหตุผลที่ฟังได้

มาตรา 7 เมื่อเด็กคนใดอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ ยังอ่าน และเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องเขยิบเขตรที่บังคับให้เรียนอยู่ในโรงเรียนออกไปอีกจนกว่าเด็กคนนั้นจะอ่าน และเขียนภาษาไทยได้พอสมควร ยกเสียแต่เด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังความคิด ซึ่งเห็นได้ว่าคงจะเรียนให้ถึงฐานะดังนั้นไม่ได้

มาตรา 8 ในเดือนสุดท้ายของปีหนึ่งๆ นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กทั้งปวง ซึ่งมีที่อยู่กินในพื้นที่ของตนในเวลานั้น ซึ่งจะมีอายุถึงเขตรที่จะต้องเข้าเรียนในระหว่างปีต่อไป

นายอำเภอต้องแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรต่อบิณฑาหรือผู้ปกครองเด็กทุกคนที่มีชื่อในบัญชี ให้ส่งเด็กนั้นเข้าเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาระหว่างปีต่อไป ตั้งแต่เวลาที่นายอำเภอเห็นว่าจะเป็นการสะดวก และได้กำหนดไว้ในแจ้งความนั้น

ให้นายอำเภอส่งบัญชีเด็กที่ให้แก่ครูใหญ่ในโรงเรียนประถมศึกษาในท้องที่ของตน
โรงละครบับ

มาตรา 9 โรงเรียนประถมศึกษาทุกๆโรงเรียน ครูใหญ่จำต้องใช้สมุดบันทึก 3 เล่ม ต้องทำให้ทันเวลาเสมอ และถูกต้องตามข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ สมุด 3 เล่มนี้ คือ

1. ทะเบียนนักเรียนแสดงรายรับและรายจ่าย
2. บัญชีเรียกชื่อ
3. สมุดหมายเหตุรายวัน

มาตรา 10 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะให้ยกเว้นเด็กคนใดคนหนึ่ง จากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาได้ ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองร้องว่าเด็กคนนั้นรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว

แต่ถ้าได้ยกเว้นดังนี้ บิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องส่งเด็กนั้นให้ศึกษาธิการอำเภอปีละครั้งหนึ่ง เพื่อสอบไล่ดูว่า ศึกษาที่ได้รับเป็นอย่างไรในเวลานั้น ถ้าปรากฏว่าไม่เพียงพอหรือไม่ได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรที่เทียบได้ปานนั้น เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อได้ทราบจากรายงานของนายอำเภอว่าเป็นดังนั้นแล้วจะถอนยกเว้นเสียก็ได้

มาตรา 11 การยกเว้นจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจะให้ให้แก่เด็กที่มีลักษณะดังนี้อีกด้วยคือ

- (1) เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี เมื่อได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรอื่นที่ เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบได้ปานนั้นและสอบไล่ได้ประโยคประถมศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษาที่เทียบได้ปานนั้น
- (2) เด็กที่บกพร่องในสวณกำลังกายหรือกำลังความคิด หรือเป็นโรคติดต่อ
- (3) เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกิน 3200 เมตร หรือที่ไม่สามารถจะไปถึงโรงเรียนได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง อันไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

มาตรา 12 การยกเว้นทั้งปวงตามมาตรา 11 ผู้ว่าราชการจังหวัดให้ได้ แต่เมื่อให้ยกเว้นไปแล้วต้องรายงานต่ออุปราช หรือสมุหเทศาภิบาลจะถอนการยกเว้นที่ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ให้ไปนั้นเสียก็ได้

มาตรา 13 จะให้การยกเว้นชั่วคราวจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาได้ชั่วคราวไม่เกินกว่า 2 เดือน ในปีหนึ่งติดๆกันไป หรือไม่ติดๆกัน เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องอาศัยการงานที่เด็กทำหรือจำเป็นต้องใช้เด็กสำหรับการกสิกรรมหรือการหัตถกรรม ซึ่งมีฉะนั้นจะทำไปไม่ได้ทีเดียว

นายอำเภอเป็นผู้ให้ยกเว้น แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะถอนการยกเว้นที่นายอำเภอได้ให้ไปนั้นเสียก็ได้ เมื่อเห็นว่าควรทำดังนั้น

มาตรา 14 โรงเรียนประถมศึกษาทุกโรง ต้องให้เจ้าพนักงานของรัฐบาลผู้มีตำแหน่งที่จะตรวจตรวจได้ไม่ว่าเวลาใด ผู้มีตำแหน่งดังที่ว่านี้คือ หัวหน้ากรมกองต่างๆในกระทรวงศึกษาธิการ ข้าหลวงตรวจการศึกษาประจำภาค ศึกษาธิการมณฑล ศึกษาธิการจังหวัด พนักงานตรวจการศึกษาประจำแขวง และศึกษาธิการอำเภอแห่งกระทรวงศึกษาธิการ กับทั้งอุปราช สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด

โรงเรียนประถมศึกษาทั้งปวง นายอำเภอจะไปตรวจเพื่อสอดส่องดูว่าเด็กในท้องที่ของตนได้เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติก็ได้ และส่วนโรงเรียนประชาบาลไปตรวจเพื่อทำหน้าที่จัดการ และคุ้มครองตามที่กล่าวไว้ในลักษณะ 3 แห่ง พระราชบัญญัตินี้ได้

มาตรา 15 การสอบไล่ประโยคประถมศึกษา อันเป็นการสอบไล่ให้ประกาศนียบัตรประโยคประถมศึกษานั้น ให้เด็กทุกคนที่ได้รับประถมศึกษาตามข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวแก่เรื่องนี้เข้าสอบไล่ การสอบไล่นี้ให้มีวิชาอยู่ทุกวิชาแห่งหลักสูตรประโยคประถมศึกษา หรือหลักสูตรที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบได้ปานนั้น

การสอบไล่ที่ว่านี้ เจ้าพนักงานของกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้สอบทั้งสิ้น

ลักษณะที่ 2

โรงเรียนรัฐบาล

มาตรา 16 การจัดตั้งดำรงอยู่และการจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาล ย่อมเป็นไปตามข้อบังคับซึ่งเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจออกใช้สำหรับโรงเรียนรัฐบาล

ลักษณะที่ 3

โรงเรียนประชาบาล

มาตรา 17 โรงเรียนประชาบาลตั้งดังนี้

- (1) ด้วยประชาชนในหมู่บ้านหนึ่ง หรือตำบลหนึ่งมีใจสมัครตั้ง เมื่อได้ยื่นเรื่องราวต่อผู้ว่าราชการจังหวัดโดยทางนายอำเภอ และได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้ตั้งแล้ว หรือ
- (2) ถ้าประชาชนไม่สมัคร หรือไม่สามารถทำดังนั้น ให้นายอำเภอเป็นผู้ตั้งเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้วอย่างเดียวกัน

มาตรา 18 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งขึ้น ให้มีสภากรรมการจัดการเป็นผู้จัดตั้งและดำรงไว้ สภากรรมการจัดการหนึ่งให้มีสภากรรมการจัดการไม่เกิน 5 คน และผู้ที่สมัคออกเงินสำหรับการตั้งขึ้น และดำรงอยู่แห่งโรงเรียนที่ว่าเป็นผู้ตั้ง

มาตรา 19 การตั้งกรรมการจัดการนั้นดังนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียนนี้ เมื่อประชาชนจำนวนหนึ่งได้ลงชื่อสมัคออกเงิน และได้ออกเงินแล้วได้จำนวนเงินซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นว่าพอที่จะจัดตั้งโรงเรียนได้เมื่อใด ผู้ที่ลงชื่อสมัคออกเงิน และได้ออกเงินแล้วตามอัตราที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล กำหนดตามที่เห็นเป็นการสมควร ซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 5 บาท มีสิทธิให้คะแนนเลือกได้คนละคะแนนในการจัดตั้งกรรมการจัดการ

ข. สำหรับการดำรงโรงเรียน ผู้ที่ลงชื่อออกเงินเลือกตั้งกรรมการจัดการในเดือนต้นของทุกปี เว้นเสียแต่ผู้ที่ลงชื่อสมัคออกเงินคนใดไม่ได้ออกเงินสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนตามอัตราที่อุปราช หรือสมุหเทศาภิบาลกำหนดตามที่เห็นเป็นการสมควรซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 5 บาทต่อปี ตามคราว เป็นอันไม่มีสิทธิจะให้คะแนนเลือกตั้งได้

แต่อย่างไรๆ การตั้งกรรมการจัดการนั้น ยังไม่นับว่าถูกต้องตามกฎหมายจนกว่าจะได้เสนอผู้ว่าราชการจังหวัดและได้รับความเห็นชอบแล้ว

กรรมการจัดการที่ตั้งขึ้นนี้ดังนี้ อาจได้ค่าป่วยการจากเงินบำรุงโรงเรียนตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดกำหนดให้เป็นปีๆไป ด้วยความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

มาตรา 20 เมื่อประชาชนได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นในหมู่บ้านหรือตำบลที่อยู่นั้น และได้ตั้งกรรมการจัดการแล้ว กรรมการจัดการตั้งนี้ต้องไปจดทะเบียนที่ว่าการอำเภอตามท้องที่

จำเดิมแต่ได้จดทะเบียนแล้ว กรรมการจัดการนั้นรวมกันทั้งสภาเป็นบุคคลตามกฎหมาย หาใช่เป็นบุคคลตามกฎหมายเป็นคนๆไปไม่

มาตรา 21 กรรมการจัดการสภาหนึ่งสภาเดียวกันจะตั้งให้จัดการสองโรงเรียนหรือมากกว่าสองโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบลหนึ่งตำบลเดียวกันได้

แต่แม้อย่างนี้ก็ดี ให้เป็นหน้าที่ของสภากรรมการจัดการที่จะทำงบประมาณรายได้รายจ่ายเป็นโรงๆไป

มาตรา 22 เงินที่จำต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาล ซึ่งประชาชนตั้งขึ้น เก็บจากประชาชนตามที่สมัคออกให้

เงินที่ประชาชนสมัคออกให้ นั้น เก็บด้วยวิธีต่อไปนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียน ให้ส่งต่อนายอำเภอ นายอำเภอต้องจัดการรักษาเงินนั้นในความคุ้มครองของผู้ว่าราชการจังหวัด ตามคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการด้วยเรื่องนี้จนถึงเวลาที่ได้อนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้จัดตั้งโรงเรียนและได้ตั้งกรรมการจัดการแล้ว ตั้งแต่เวลานั้นให้นายอำเภอมอบเงินที่เก็บไว้ได้ตั้งนั้นแก่สภากรรมการจัดการ

ข. สำหรับการดำรงโรงเรียนอยู่ สภากรรมการจัดการเป็นผู้เก็บเงินที่ประชาชนสมัคออกให้เป็นรายปี

มาตรา 23 หน้าที่ของสภากรรมการจัดการนั้น ดังนี้

ก. เก็บเงินที่ประชาชนสมัคออกให้ทุกปี

ข. ดูแลการเงินของโรงเรียน (ทั้งรายรับรายจ่าย) ให้เรียบร้อย และปฏิบัติให้เป็นที่สมควรในการซื้อ ขาย เช่า ให้เช่าสมบัติของโรงเรียน

ค. รักษาและดำรงโรงเรียนให้เป็นไปตามที่ควรจะเป็น กับจัดการสถานที่เรียน และเครื่องใช้ให้ควรแก่การณ

ง. ช่วยเหลือผู้ตรวจตราของกระทรวงศึกษาธิการ สารวัดศึกษา และกรรมการศึกษาเมื่อต้องการให้ช่วยเหลือ

มาตรา 24 เมื่อประชาชนไม่สามารถจะดำรงโรงเรียนที่ตั้งขึ้นต่อไปอีก ด้วยเหตุผลอย่างใดก็ดี สภากรรมการจัดการต้องแจ้งความต่อนายอำเภอ

ในเวลาเดียวกันนั้น สภากรรมการจัดการต้องตั้งผู้ชำระบัญชีคนหนึ่งหรือหลายคน ซึ่งนายอำเภอเห็นด้วยแล้วจะเป็นผู้มีอำนาจชำระสะสางกิจการของโรงเรียนนั้นจัดการใช้หนี้สินและแบ่งทรัพย์สินสมบัติที่คงอยู่ให้แก่ผู้ที่ยังค้างชำระหนี้สิน ให้มีผู้ชำระบัญชีมีอำนาจบังคับให้ผู้ที่ยังค้างชำระหนี้สินได้ส่งเงินที่ยังค้างอยู่ในเวลาที่ล้มโรงเรียนนั้นให้เสร็จสิ้น

ทรัพย์สินสมบัติที่คงมีอยู่ต้องแบ่งให้ผู้ที่ยังค้างชำระหนี้สินตามส่วนของเงินที่ได้ออกจริงๆ แต่ผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งนั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้ชำระเงินมาติดๆกัน 3 ปี หรือถ้าโรงเรียนนั้นดำรงมาได้ไม่ถึง 3 ปี ก็ต้องเป็นผู้ที่ได้ชำระเงินมาตั้งแต่แรกตั้ง

ผู้ชำระบัญชีต้องเป็นผู้จัดการใช้หนี้สิน เหตุฉะนั้น ถ้าทรัพย์สินสมบัติที่คงมีอยู่ของโรงเรียนปรากฏว่าไม่เพียงพอที่จะใช้หนี้สินของโรงเรียนให้เสร็จสิ้นได้ ให้ผู้ชำระบัญชีมีอำนาจที่จะเรียกส่วนที่ขาดนั้นจากผู้ที่ยังค้างชำระหนี้สินไว้ แต่ให้ผู้ที่ยังค้างชำระหนี้สินนั้นออกกันเป็นส่วนตามจำนวนเงินที่ได้ออกครั้งหลังสุด

มาตรา 25 เมื่อการณ์เป็นไปตามมาตรา 24 ให้กระทรวงศึกษาธิการมีสิทธิที่จะซื้อสมบัติที่เคลื่อนที่ได้ หรือที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ซึ่งเป็นของโรงเรียน จากสภากรรมการจัดการก่อนผู้อื่นที่ขอซื้อ เว้นไว้เสียแต่ว่าถ้ากระทรวงศึกษาธิการไม่ได้แจ้งความจงหมายต่อสภากรรมการจัดการภายใน 3 เดือน นับตั้งแต่วันที่สภากรรมการจัดการได้แจ้งความ ให้ถือว่ากระทรวงศึกษาธิการสละสิทธิตั้งนั้นแล้ว

ถ้ากระทรวงศึกษาธิการจะซื้อ การกำหนดราคาให้ถึงราคาซึ่งสภากรรมการได้จัดซื้อ มา และราคาของสมบัตินั้นในปัจจุบันประกอบกัน ถ้ามีการโต้แย้งด้วยเรื่องนี้ ให้ร้องต่อศาลแพ่งของจังหวัดที่โรงเรียนตั้งอยู่ ให้ศาลที่ว่านี้มีอำนาจเป็นผู้ที่จะกำหนดราคาแห่งสมบัติ

มาตรา 26 โรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง ให้นายอำเภอเป็นผู้จัดมีศึกษาธิการอำเภอ เป็นผู้ช่วยตามหน้าที่ นอกจากนี้จะตั้งข้าราชการอื่น ๆ ในอำเภอนั้นเป็นผู้ช่วยเหลือในการปฏิบัติหน้าที่ อื่นก็ได้เมื่อเห็นว่าเป็นการสมควร

มาตรา 27 เงินที่จำเป็นต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลซึ่ง นายอำเภอตั้ง ให้เก็บจากประชาชนในอำเภอรายปีเป็นศึกษาพลี ตามที่จะกล่าวในข้อต่อไปหรือตามวิธี อื่นซึ่งอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้วางระเบียบการเก็บ เมื่อกำหนดและผู้อยู่บ้านในท้องที่อำเภอ เห็นด้วยตั้งนั้นแล้ว

มาตรา 28 ชายฉกรรจ์ทุกคนอายุ 18 ปีถึง 60 ปี จำต้องเสียศึกษาพลี ศึกษาพลีนี้ต้องไม่ต่ำกว่า 1 บาท หรือไม่เกินกว่า 3 บาท เก็บตามอัตรา และเก็บภายในเวลาที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะ กำหนดเป็นปีไปด้วยความเห็นชอบของกระทรวงศึกษาธิการ

บุคคลต่อไปนี้ได้ยกเว้นไม่ต้องเสียศึกษาพลี

1. ผู้ที่ทำการหาเลี้ยงชีพไม่ได้
2. ภิกษุ สามเณร บาทหลวง ครูสอนศาสนาคริสเตียน และผู้สอนศาสนาอิสลาม ส่วนผู้สอนศาสนาอิสลามนั้นให้กำหนดในสุเหร่าแห่งหนึ่งไม่เกินกว่า 3 คน
3. พลทหารบก พลทหารเรือ พลตำรวจภูธรและพลตำรวจพระนครบาลประจำการที่ต้องเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติ
4. ผู้ที่ในปีเดียวกันนั้นได้สมัคออกเงินให้ในการดำรงอยู่ในแห่งโรงเรียนประชาบาลใน อำเภอเดียวกันนั้น ยกเสียแต่ว่า ถ้าจำนวนเงินที่ออกไปแล้วนั้นน้อยกว่าศึกษาพลีที่ต้องเสีย จำต้องออก ส่วนที่ยังขาดอยู่

มาตรา 29 หน้าที่ของนายอำเภอมีดังนี้

ก. ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้ง ให้เป็นผู้ตรวจสอบสองดูว่าสภากรรมการจัดการได้ปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา 23 หรือไม่

ข. ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้งเอง ให้เป็นผู้เก็บเงินทุกปีตามมาตรา 27 ดูแลการเงิน (ทั้งรายรับรายจ่าย) ให้เรียบร้อยและปฏิบัติให้เป็นที่สมควรในการซื้อ ขาย เช่า ให้เช่า สมบัติของโรงเรียนในความคุ้มครองของผู้ว่าราชการจังหวัดตามคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการด้วย เรื่องนั้น รักษาและดำรงโรงเรียนให้เป็นตามที่ควรจะเป็น กับจัดสถานที่ และเครื่องใช้ให้ควรแก่การณ์

มาตรา 30 ผู้ว่าราชการจังหวัดจะตั้งกรรมการศึกษา อันประกอบด้วยบุคคลที่สมควรและมีผู้นับหน้าถือตากี้ได้ เมื่อได้รับมอบอำนาจจากอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลแล้ว หน้าที่ของกรรมการศึกษานั้นดังนี้

1. ในส่วนประชาบาลที่ประชาชนตั้ง ให้เป็นผู้ตรวจตราดูแลงบประมาณบัญชีเงินของโรงเรียนปีละครั้ง และตรวจสอบสองดูว่าโรงเรียนได้จัดดีอยู่หรืออย่างไร

2. ในส่วนของโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง ให้เป็นผู้ช่วยนายอำเภอหรือแบ่งเบาหน้าที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของนายอำเภอ เมื่อได้รับคำสั่งผู้ว่าราชการจังหวัดให้ทำดังนี้

มาตรา 31 กระทรวงศึกษาธิการอาจให้เงินอุดหนุนแก่โรงเรียนประชาบาล เงินอุดหนุนดังนี้ กระทรวงศึกษาธิการจ่ายให้จากงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการแก่สภากรรมการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทโรงเรียน แต่อย่างไรๆ ไม่ให้ถือว่าการที่ให้เงินอุดหนุนดังกล่าว เป็นการให้ลดเงินที่มีผู้สมัคออก หรืออัตราเงินที่ต้องเสียตามที่บังคับไว้ในมาตรา 27

มาตรา 32 สภากรรมการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทโรงเรียนมีอำนาจที่จะรับทรัพย์สินสมบัติอย่างใดที่เอกชนหรือคณะมอบให้ หรือให้เป็นมรดกไว้โดยพินัยกรรมเพื่อบำรุงโรงเรียน

ถ้าทรัพย์สินสมบัติที่มอบให้ หรือให้เป็นมรดกไว้แล้วนั้น ผู้ให้มีข้อความบ่งไว้โดยวิธีใดด้วย สภากรรมการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทโรงเรียนรับไม่ได้เป็นอันขาด นอกจากได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัด

มาตรา 33 โรงเรียนประชาบาลทั้งปวงอยู่ใต้ข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวแก่เวลาของโรงเรียน หลักสูตร หนังสือที่จะใช้ ระเบียบการปกครอง การปิดโรงเรียนชั่วคราวเมื่อมีโรคระบาดเกิดขึ้น ความสมควรและการศุขาภิบาลแห่งสถานที่ของโรงเรียนและสิ่งทั่วไปที่เกี่ยวข้องแก่การสอนและความสะดวกของนักเรียน

ครูใหญ่และครูน้อยของโรงเรียนประชาบาล ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ตั้งและถอนด้วยความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

มาตรา 34 ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง นายอำเภอมีอำนาจที่จะโอนเงินที่เก็บได้ในตำบลหนึ่ง ซึ่งจำนวนเงินที่เก็บตามมาตรา 27 ปรากฏว่าเหลือใช้สำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลในตำบลนั้น ไปใช้เท่าที่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลในอีกตำบลหนึ่งในท้องที่อำเภอเดียวกัน ซึ่งเงินที่เก็บได้ปรากฏว่าไม่เพียงพอสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียน

การที่จะจัดตั้งนี้ต้องรายงานเสนอผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อรับความเห็นชอบก่อน

มาตรา 35 นายอำเภอมีอำนาจที่จะสั่งให้ส่งเด็กที่มีที่อยู่กินในท้องที่ตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่ง ไปยังโรงเรียนที่อยู่ในท้องที่อีกตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่ง เมื่อปรากฏว่าควรดั่งนั้น ด้วยเด็กที่อยู่ใกล้โรงเรียนที่ว่านั้นกว่าโรงเรียนอื่นในท้องที่ซึ่งเด็กมีที่อยู่กิน นายอำเภอจะทำดั่งนี้ต่อเมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองของเด็กขอร้อง สภากรรมการจัดการ นายอำเภอ หรือกรรมการศึกษาที่เกี่ยวข้องแล้วแต่กรณี ต้องจัดการทั้งปวงเพื่อใช้หนี้โรงเรียนที่ส่งเด็กไปนั้น ด้วยการตกลงคิดทดแทนกันระหว่างโรงเรียนที่เกี่ยวข้องหรือด้วยการคิดค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปในงบประมาณของโรงเรียนในท้องที่ที่เด็กอยู่กินเพื่อใช้ให้แก่โรงเรียนที่ว่านั้น

ถ้ามีการโต้แย้งเกิดขึ้นด้วยการใช้มาตรานี้ ให้ร้องต่อผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งเป็นผู้ตัดสินเด็ดขาด และสั่งในเรื่องนี้

มาตรา 36 ถ้าสภากรรมการจัดการไม่ปฏิบัติให้เพียงพอตามบทพระราชบัญญัตินี้เมื่อได้อนุญาตให้จัดตั้งและจัดการโรงเรียนประชาบาลแล้ว ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรให้ทำตามภายในเวลาอันสมควร

ถ้าสภากรรมการจัดการไม่ทำตามดั่งนั้นไซ้ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดถอนอนุญาตที่ให้ตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลต่อไป

เมื่อการณเป็นดั่งนี้ โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นนั้น ให้เป็นอันเลิกและจัดการชำระบัญชีตามความแห่งมาตรา 24 และมาตรา 25 แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะตั้งผู้ชำระบัญชีเองก็ได้ ถ้าเห็นว่าสมควรจะทำดั่งนั้น

ลักษณะที่ 4

โรงเรียนราษฎร์

มาตรา 37 การตั้งการดำรงอยู่และการจัดโรงเรียนราษฎร์ ให้อยู่ในความครอบงำของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

ลักษณะที่ 5

सारวัตศึกษา

มาตรา 38 ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งसारวัตศึกษาได้ และसारวัตศึกษานี้ให้ได้รับเงินเดือนตามอัตราที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้กำหนดด้วยความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

เงินเดือนसारวัตศึกษาที่ตั้งขึ้นสำหรับอำเภอใด ให้ใช้จากรายได้ประจำปีของโรงเรียนประชาบาลในอำเภอนั้น รายได้ดังนี้ได้แก่รายรับทั้งปวงของโรงเรียนเช่นกับเงินที่มีผู้สมัคออกให้ เงินศึกษา เงินอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ (ถ้าได้อุดหนุน) ฯลฯ เงินที่โรงเรียนประชาบาลโรงเรียนๆ จำต้องให้นี้ ให้เป็นจำนวนตามส่วนของรายได้

นายอำเภอต้องเก็บค่าเงินเดือนसारวัตศึกษาจากสภากรรมการจัดการเป็นรายปี หรือเอาจากเงินของโรงเรียนประชาบาลที่ตนเป็นผู้จัดเองแล้วแต่ประเภทโรงเรียน

มาตรา 39 สारวัตศึกษามีหน้าที่ที่จะสอบบัญชีเด็กตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 8 เพื่อให้ทราบว่าได้เรียนอยู่ตามความต้องการแห่งแจ้งความของนายอำเภอหรือไม่

เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแจ้งความที่ว่านั้น ให้सारวัตศึกษาแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรให้ปฏิบัติตามภายในเวลาอันสมควร

सारวัตศึกษามีหน้าที่ที่จะแจ้งความแก่บิดามารดาผู้ปกครองหรือเด็กเองด้วยลายลักษณ์อักษรให้ปฏิบัติให้เพียงพอตามบทพระราชบัญญัตินี้ด้วย เมื่อเด็กขาดการเรียนตามมาตรา 6(2)

ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองหรือเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแจ้งความตักเตือนของसारวัตศึกษาเช่นนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้सारวัตศึกษารายงานด้วยลายลักษณ์อักษรต่อนายอำเภอเพื่อบังคับให้ได้เรียน

มาตรา 40 นอกจากที่กล่าวแล้ว ให้सारวัตศึกษามีอำนาจสืบสวนและสอดส่องดูว่า มีเด็กรับใช้งานอะไร รับใช้ออยู่ในโรงงานหรือในร้านโรงอะไร ฯลฯ จนเป็นที่ชัดเจนว่าไม่ให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้

ถ้าว่าได้เรียนอยู่ในโรงเรียนเพราะเหตุที่รับใช้งานตามที่ว่านี้ให้सारวัตศึกษาแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรแก่ผู้ใช้ให้จัดการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่สะดวก ให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติในเวลาอันสมควร ถ้าผู้ใช้ไม่จัดการดังนั้นไซ้ให้सारวัตศึกษารายงานด้วยลายลักษณ์อักษรต่อนายอำเภอ นายอำเภอจะเป็นผู้แจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรต่อผู้ใช้นั้นให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ

ลักษณะที่ 6

วิธีพิจารณาและลงโทษ

มาตรา 41 ถ้าผู้ที่ต้องเสียเงินตามที่บังคับไว้ในมาตรา 27 หรือสภากรรณการจัดการที่ต้องเสียค่าเงินเดือนสารพัดศึกษาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 38 ไม่เสียให้ด้วยเหตุใดๆก็ดี ให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะเอาเงินจำนวนนั้นให้ได้ ด้วยการยึดและขายทอดตลาดทรัพย์สินสมบัติของผู้นั้น หรือทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียนประชาบาล ที่เงินศึกษาหรือค่าเงินเดือนสารพัดศึกษาติดค้าง แล้วแต่การณจนเพียงพอกับจำนวนเงินที่ติดค้างกับทั้งค่าใช้จ่ายของการขายทอดตลาดนั้นด้วย

มาตรา 42 บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดที่ได้รับแจ้งความของนายอำเภอให้ส่งเด็กเข้าโรงเรียนประถมศึกษา ไม่ปฏิบัติตามแจ้งความนั้น ให้นายอำเภอแจ้งความแก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนนั้นอีกครั้งหนึ่ง ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองนั้นยังขัดขืนไม่ทำตามคำชี้แจงของนายอำเภออยู่อีก ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษ และอยู่ในฐานะที่จะต้องถูกกฎหมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น

ถ้าผู้นั้นไม่มีข้อแก้คดีอันฟังได้ ศาลคดีอาญานั้นจึงบังคับเรียกประกันทัณฑ์บนหรือเรียกแต่ทัณฑ์บนให้ผู้นั้นสัญญาว่า ต่อไปจะปฏิบัติให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียนให้กำหนดจำนวนเงินค่าปรับเมื่อผิดทัณฑ์บน แต่อย่างมากไม่เกิน 50 บาท

ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่ว่านั้นขัดขืนที่จะทำทัณฑ์บน หรือไม่หาประกันให้ตามที่ศาลเห็นสมควรจะเรียกผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 43 ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดต้องโทษตามมาตรา 42 แล้วยังขัดขืนไม่ปฏิบัติให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียน ให้หมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น และผู้นั้นต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 10 วันหรือปรับไม่เกิน 100 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับกับค่าผิดทัณฑ์บนก็ให้ปรับด้วย

มาตรา 44 บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดที่เด็กของตนขาดโรงเรียนเกิน 30 วันตามมาตรา 6 ให้นายอำเภอแจ้งความแก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองผู้นั้นให้ปฏิบัติตามบทพระราชบัญญัติ ถ้ายังขัดขืนไม่ปฏิบัติตาม คือปล่อยให้เด็กขาดอีกระหว่างปีเดียวกันโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือโดยปราศจากเหตุผลที่ฟังได้ ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษ และอยู่ในฐานะที่จะต้องถูกกฎหมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น ตามที่บังคับไว้ในมาตราข้างต้น และให้ผู้นั้นต้องโทษอย่างเดียวกัน แต่ลดครึ่งหนึ่ง

มาตรา 45 ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดแสดงให้เห็นศาลคดีอาญาชั้นต้นเห็นเพียงพอว่าได้ใช้ความพยายามอันควรทุกอย่างที่จะให้เด็กได้ไปเรียนอยู่ในโรงเรียน ศาลจะปล่อยบิดามารดาหรือ

ผู้ปกครองคนนั้นให้พ้นโทษ แต่ว่าอาจจะตัดสินใจส่งเด็กไปไว้ในโรงเรียนฝึกอาชีพที่กำหนดเวลา หรือจนกว่าจะสิ้นเวลาที่บังคับให้เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้

แต่อย่างไรก็ต้องนำเด็กนั้นมายังศาล

มาตรา 46 ผู้ใช้เด็กทำงานคนใดจงใจขัดขวางต่อสารวัดศึกษา หรือนายอำเภอแล้วแต่การณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ หรือขัดขวางไม่ให้เด็กเรียนอยู่ในโรงเรียน ด้วยการไม่ปฏิบัติตามแจ้งความของนายอำเภอตามมาตรา 40 ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษ และให้ปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 47 ครูใหญ่โรงเรียนราษฎร์คนใดไม่ใช้สมุดบันทึก และทำให้ทันเวลาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 9 ผู้นั้นมีความผิดต่อโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 48 ผู้ใดจงใจขัดขวางต่อผู้ตรวจการตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 14 แห่งพระราชบัญญัตินี้ หรือนายอำเภอ หรือผู้ชำระบัญชีที่ได้ตั้งให้ชำระสะสางกิจการของโรงเรียนประชาบาลในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้นั้นมีความผิดต่อโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 49 การฟ้องเอาโทษผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ 7

ข้อความเบ็ดเตล็ด

มาตรา 50 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งซึ่งมีอยู่แล้วในเวลาใช้พระราชบัญญัตินี้ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามที่บังคับไว้ภายในปีหนึ่ง นับแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัติ

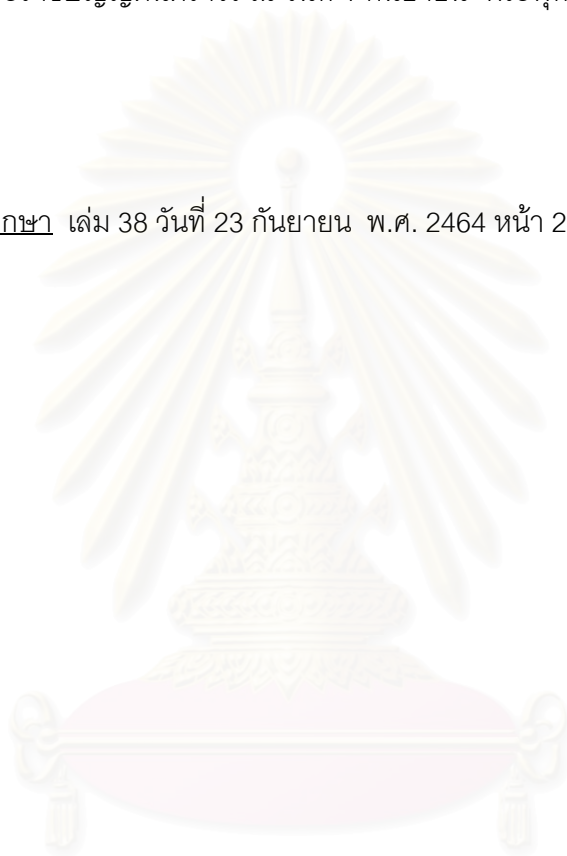
เกี่ยวแก่อำนาจนี้ ผู้ที่ลงชื่อสมัครออกเงินซึ่งมีสิทธิที่จะเลือกตั้งกรรมการจัดการต้องตั้งกรรมการจัดการและยื่นคำร้องต่อผู้ว่าราชการจังหวัดตามมาตรา 17 เมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว เงินที่เก็บไว้ได้สำหรับการนี้ทั้งสิ้นจะได้มอบให้สภากรรมการจัดการ

มาตรา 51 สำหรับดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ ในกรุงเทพมหานคร ให้ถือว่าเสนาบดีกระทรวงนครบาลเป็นผู้ทำหน้าที่ตามมาตราต่างๆ ข้างบนนี้ ซึ่งตกอยู่แก่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล และนครบาลจังหวัดหรืออธิบดีกรมพระนครบาล เป็นผู้ทำหน้าที่ซึ่งตกอยู่แก่ผู้ว่าราชการจังหวัด แล้วแต่ระเบียบการปกครองท้องถิ่นในกรุงเทพมหานคร

มาตรา 52 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะออกกฎเสนาบดีเพื่อดำเนินการให้
เป็นไปโดยเรียบร้อยตามพระราชบัญญัตินี้ กฎเสนาบดี เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ถือว่า
เป็นส่วนหนึ่งของพระราชบัญญัตินี้

พระราชบัญญัตินี้ตราไว้ ณ วันที่ 1 กันยายน พระพุทธศักราช 2464 เป็นปีที่ 12 ใน
รัชกาลปัตยุบันนี้

ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2464 หน้า 246-296

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง

หลักรัฐประศาสนโยบาย ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ วางไว้สำหรับปฏิบัติราชการในมณฑลปัตตานี

โดยพระราชหัตถเลขานี้ที่ 3/78 ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พระพุทธศักราช 2466

ข้อ 1 ระเบียบการหรือวิธีปฏิบัติราชการอย่างใดเป็นทางให้พลเมืองรู้สึกหรือเห็นไปว่าเป็นการเบียดเบียนกดขี่ศาสนาอิสลามต้องยกเลิกหรือแก้ไขเสียทันที การใดจะจัดขึ้นใหม่ต้องอย่าให้ขัดกับลัทธินิยมของอิสลาม หรือยิ่งทำให้เป็นการอุดหนุนศาสนาหมัดได้ยิ่งดี

ข้อ 2 การกะเกณฑ์อย่างใดก็ดี การเก็บภาษีอากรหรือพลีอย่างใดๆ เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมเทียบกันต้องอย่าให้ยิ่งกว่าที่พลเมืองในแคว้นแคว้นประเทศราชของอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้เคียงนั้นต้องเกณฑ์ ต้องเสียอยู่เป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาเทียบกันแต่เฉพาะอย่างต้องอย่าให้ยิ่งหย่อนกว่ากัน จนถึงเป็นเหตุเสียหายในทางปกครองได้

ข้อ 3 การกดขี่บีบบังคับเจ้าพนักงานของรัฐบาลเนื่องแต่การใช้อำนาจในทางที่ผิดมิเป็นธรรมก็ดี เนื่องแต่การหมิ่นลู่ดูแคลนพลเมืองชาติแขกโดยฐานที่เป็นคนต่างชาติดีก็ดี เนื่องแต่การหน่วงเหนี่ยวชักช้าในกิจการตามที่น่าเป็นเหตุให้ราษฎรเสียความสะดวกในทางหาเลี้ยงชีพก็ดี พึงต้องแก้ไขและระมัดระวังมิให้มีขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องให้ผู้ทำผิดรับผิดชอบตามความผิดโดยยุติธรรม ไม่ใช่สักแต่จะจัดการกลบเกลื่อนให้เสียไปเสียเพื่อจะไว้หน้าสงวนศักดิ์ของข้าราชการ

ข้อ 4 กิจการใดๆทั้งหมดอันเจ้าพนักงานจะต้องบังคับแก่ราษฎรต้องขัดข้องเสียเวลาเสียการในทางหาเลี้ยงชีพของเขาเกินสมควร แม้จะเป็นการจำเป็นโดยระเบียบการก็ดี เจ้าหน้าที่พึงสอดส่องแก้ไขอยู่เสมอเท่าที่สุุดจะทำได้

ข้อ 5 ข้าราชการที่จะแต่งตั้งออกไปประจำตำแหน่งในมณฑลปัตตานี พึงเลือกเฟ้นแต่คนที่มีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต สงบเสงี่ยมเยือกเย็น ไม่ใช่สักแต่จะส่งไปบรรจุให้เต็มตำแหน่งหรือส่งไปเป็นทางลงโทษเพราะเลว

เมื่อจะส่งไปต้องสั่งสอนชี้แจงให้รู้ลักษณะทางการอันจะพึงประพฤติระมัดระวังโดยหลักที่ได้กล่าวในข้อ 1 ข้อ 3 และข้อ 4 ข้างบนนั้นแล้ว ผู้ใหญ่ในพื้นที่พึงสอดส่องฝึกฝนอบรมกันต่อไปในคุณธรรมเหล่านั้นเนื่องๆ ไม่ใช่แต่คอยให้พลาดพลั้งลงไปก่อนแล้วจึงว่ากล่าวลงโทษ

ข้อ 6 เจ้ากระทรวงทั้งหลายจะจัดวางระเบียบการอย่างใดขึ้นใหม่หรือบังคับการอย่างใด

ในมณฑลปัตตานีอันจะเป็นทางพาดพานถึงสุขทุกข์ของราษฎรควรพึงความเห็นของสมุหเทศาภิบาล
ก่อน ถ้าสมุหเทศาภิบาลขัดข้องก็ควรพิจารณาเหตุผลแก้ไขหรือยับยั้ง ถ้าไม่เห็นด้วยว่ามีมูลขัดข้องก็
ควรหารือกับกระทรวงมหาดไทย แม้อย่างไม่ตกลงกันได้ระหว่างกระทรวงก็พึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล
ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย

ที่มา: กระทรวงมหาดไทย เทศาภิบาล เล่ม 29 พ.ศ.2468 หน้า 216-221

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ
 สมุดคู่มือ
 สำหรับข้าราชการกระทรวงมหาดไทย
 ที่รับราชการในมณฑล
 ซึ่งมีพลเมืองนับถือศาสนาอิสลาม

คำปรารภ

เมื่อไปตรวจราชการมณฑลปัตตานีได้ตั้งปี 2466 มีเหตุผลที่ได้ยินประกอบกับการพิจารณาเห็นด้วยตนเองทั้งความคุ้นเคยในราชการ และรู้จักท้องที่เหล่านี้อยู่ประกอบกันชวนให้คิดว่าน่าจะต้องมีสมุดคู่มืออย่างที่พิมพ์ขึ้นนี้ไว้สำหรับตักเตือนเพื่อนราชการที่มารับราชการในหน้าที่ปกครองอยู่ประจำมณฑลแลจังหวัดภาคนี้ ข้อความที่กล่าวไว้ในสมุดนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งใจว่าจะให้ถือเป็นตำหรับตำราอย่างไรให้พึงเข้าใจเป็นถ้อยคำของเพื่อนข้าราชการผู้หนึ่ง ซึ่งเคยรับราชการในแพนกันนี้มาแต่ก่อน ถือเป็นกิจส่วนหนึ่งที่พึงปฏิบัติ แลได้เห็นเป็นผลมาแล้ว จึงตักเตือนไว้เพื่อประโยชน์แก่เพื่อนราชการผู้มาประจำหน้าที่ในภายหลัง ที่ยังไม่ทราบก็จะได้ทราบไว้เป็นเครื่องประกอบในข้อปฏิบัติราชการ ที่ทราบอยู่แล้ว ถ้าหลงลืมก็จะเป็นเหตุให้กลับรบกได้

ก่อนที่จะกล่าวข้อต่อ ๆ ไป เป็นความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงลักษณะแห่งผู้ปกครอง ผู้ปกครองโดยธรรมดาต้องมีเป็น 2 อย่าง ดีหรือไม่ดี แต่เป็นผู้ปกครองได้ทั้งนั้น เพราะได้รับความตั้งแต่มากจากรัฐบาล ราษฎรต้องจำยำเกรง ด้วยมีอำนาจกฎหมายหนุนหลังอยู่ ถ้าผู้ปกครองที่ดีก็ได้รับความเคารพนับถือเพิ่มขึ้นจากความยำเกรงอีก อย่างสูงได้รับความรักใคร่เป็นส่วนอันอภัยาศรัย แลเลื่อมสยในกิตติคุณที่ผู้นั้นมีอยู่ เมื่อผู้ปกครองคนใดถึงพร้อมด้วยประโยชน์อันนี้ ย่อมได้รับความสดวกในราชการที่ปฏิบัติอยู่ทุกประการ แทบจะว่ามีขีดช่องเลยก็ได้ หลักที่จะปฏิบัติตนให้ได้ผลดังวามมาแล้วนั้นทุก ๆ คนย่อมมีธรรมประจำอยู่กับใจ ว่าบุคคลที่มีคุณสมบัติอย่างไรเราจะควรยำเกรง ควรเคารพนับถือ ควรเชื่อถ้อยฟังคำ ความรู้สึกเหล่านี้เชื่อว่าทุก ๆ คนที่รับราชการมาจนถึงขั้นที่มีหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ย่อมรู้สึกอยู่แล้วในหลักที่จะพึงได้รับกิตติเหล่านี้ทุกประการ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าว คนเหล่านั้นก็คงรู้สึกเช่นกันกับเรา แต่มีหลักอีกอย่างหนึ่งจำจะต้องรูกอยู่เสมอ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรภายใต้พระราชอาณาของพระองค์ได้รับความสันติสุขอย่างสูงที่สุด ที่เจ้าพนักงานจะพึงปกครองทะนุบำรุงให้เป็นไปได้ และมีได้ทรงรังเกียจด้วยชาติ ด้วยศาสนา ซึ่งราษฎรของพระองค์กำเนิดมาแต่บุพคุณเพศนั้น และเลื่อมสยในศาสนาอย่างนั้น กับทั้งประเพณีนิยมของเขาด้วย มิได้ทรงรังเกียจ

เด็ดกันอย่างใด ๆ ในราชการ กลับพระราชทานพระราชานุญาตแก่ทุกอย่างในโอกาสที่จะพระราชทาน
 ได้ เช่น พระราชทานให้สร้างมัสยิด พระราชทานเสื้อยศแก่อิหม่าม ผู้มีความรู้แตกฉานในศาสนาตาม
 ควรแก่ชั้นแห่งความสามารถ กับพระราชทานผ้าชะชูตะหี รองกราบแก่อิหม่ามผู้เป็นหัวหน้าคณะ โดย
 พระราชานุญาตให้เป็นเกียรติยศแก่เขานั้น ๆ แม้แขกบงกช ซึ่งมีทางปฏิบัติกันอีกลัทธิหนึ่ง คือ พวก
 เจ้าเซ็น ก็ทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชูปถัมภ์ตามควร รวมความว่ารัฐประศาสนนโยบายของ
 ประเทศไม่ดำเนินการเป็นปรักแก่ทางศาสนาของราษฎร แลคตินิยมอันจะพึงเห็นว่ามีสมควรนั้น เพราะ
 ฉะนั้นจึงน่ามีผู้ปกครองราษฎร ซึ่งมีคตินิยมต่างจากคนไทย แลต่างศาสนาดังเช่นมณฑลปัตตานี เป็น
 ต้น ควรต้องรู้จักหลักพระราชประสงค์และรัฐประศาสน์ของรัฐบาลไว้เป็นอารมณ์เพื่อดำเนินทางราชการ
 ให้ถนัดชัดเจน ว่าไม่ประสงค์จะขัดขวางศาสนา และลัทธิของเขาต่างกล่าวแล้ว จึงได้จัดข้อที่ควรทราบไว้
 โดยสังเขปการปกครองของราษฎรที่ถือศาสนาอิสลาม (มหหมัด) จะเข้าใจเอาอย่างที่เราเข้าใจกันทั้ง
 เด็กทั้งผู้ใหญ่ ว่าแขก เกลียดหมู และไม่กินหมูเท่านั้นหาไม่ได้ ยังมีบางสิ่งบางอย่าง แขกถือเป็นของ
 สำคัญยิ่งกว่าหมูก็มี อาศรัยเหตุดังปารภนี้จึงให้ อำมาตย์โท พระรังสรรค์สารกิจ (เทียม กาญจนประ
 กร) ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติศาสนาอิสลาม จดหัวข้ออันเป็นข้อที่ชาวอิสลามจะรังเกียจ และถือว่ามีกิจบางอย่าง
 เป็นข้าศึกแก่ศาสนา เพราะชาวอิสลามปฏิบัติศาสนาเคร่งครัดนัก ด้วยว่าคำสั่งสอนของศาสนา (มห
 หมัด) พระศาสดาของเขา คือที่เรียกว่า โกราน อันได้จัดไว้เป็นลายลักษณอักษรนั้น เป็นกฎหมายไป
 ด้วยในตัว ด่าแช่ง แสดงโทษที่เป็นบาปเป็นบุญไว้เสร็จ พวกเขาจึงต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด พระ
 รังสรรค์ฯ ได้เรียบเรียงหัวข้อขึ้นอย่างพิศดารละเอียดลออดี ครั้นจะให้ตัดทอนเอาแต่น้อยก็น่าเสียดาย
 ข้อความที่เรียงไว้ เพราะบางคนอาจจะอยากทราบเพื่อประกอบความรู้ได้อยู่ จึงให้คงไว้ตามข้อความที่
 พระรังสรรค์ฯ ได้เรียบเรียงขึ้น แต่เพื่อจะให้ดูได้ง่ายสำหรับคนที่ต้องการข้อความแต่เฟิน ๆ จึงได้ทำ
 หัวข้อสังเขป เมื่ออยากจะต้องการรู้แต่ใจความ ก็อ่านแต่หัวข้อสังเขป แต่เมื่ออยากจะรู้เหตุผลพิศดาร ก็
 อ่านคำอธิบายของพระรังสรรค์ฯ ตามข้อที่ต้องการจะทราบนั้นเถิด

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ 1 กรกฎาคม พุทธศักราช 2466

ย.ร.

หัวข้อ

1. คัมภีร์โกราน เป็นคัมภีร์คำสั่งสอนที่พวกแขก ถือเป็นคำสั่งของพระเจ้าและมีบัญญัติว่าถ้าไม่เรียนรีเปนบาบ ถ้าเรียนได้ก็ศุลนักรบป้องกันบาบได้ จึงเป็นที่นิยม ทุกคนต้องเรียนเพื่อจะเอาบุญ และป้องกันบาบ เพราะฉะนั้นเหตุใดเหตุหนึ่งที่ขัดขวางแก่การเรียนจึงเป็นที่ไม่พอใจ เกิดความโทมนัส เห็นผู้ทำเหตุนั้น จะเป็นผู้ขัดขวางและถึงทำลายศาสนา

2. คัมภีร์โกราน เป็นเครื่องนับถือดังกล่าวแล้วในข้อ 1 เขาจึงรังเกียจไม่ยอมให้คนต่างศาสนากับเขาจับต้อง เพราะรังเกียจว่ามือคนต่างศาสนาสกปรก ถึงพวกเขาจะจับต้องก็ล้างมือและเสกเป่าเป็นพิธีด้วย เพราะฉะนั้นพึงหาโอกาสอย่าให้เห็นเป็นขัดขวางการเรียนโกราน ซึ่งเขาต้องเรียน ถ้ายังมีอาการให้เห็นเป็นอูดหนูน จะเป็นที่นิยม ทั้งเรื่องจับต้องเมื่อรู้ว่าเขารังเกียจก็อย่าให้เห็นว่าแม้เรามีได้ เชื่อถือแต่ก็ไม่ดูหมิ่น อยู่ในฐานคารวะสิ่งซึ่งเป็นที่นับถือของเขา ก็จะเป็นที่นิยมยิ่งขึ้น ที่ยกมานี้มิใช่จะหนูนแขก ที่จริงก็เป็นอัครยาศรัยธรรมดาของสุภาพชนทั่วไป

3. หนังสือที่เขียนไว้หรือพิมพ์โกรานนั้น เป็นหนังสือและภาษาอาหรับพวกแขกสามัญหาได้รู้ทุกคนไม่ จึงต้องเรียนหนังสืออีกชนิดหนึ่งที่เราเรียกว่า หนังสือแขกเหมือนกัน ถ้าไม่เรียนหนังสือชนิดนั้นจะเข้าใจในคัมภีร์โกรานหาได้ไม่ เพราะแปลภาษาอาหรับไม่ออก พวกแขกทั่วไปจึงจำเป็นต้องเรียนเพื่อให้ได้รู้บัญญัติในโกราน อย่างเราอ่านหนังสือสวดมนต์ที่เป็นอักษรไทย เพราะดั่งนั้นรัฐบาลต่าง ๆ ที่มีพลเมืองเป็นแขก จึงมีโรงเรียนและอูดหนูนการเรียนหนังสือเช่นนี้ ตามอักขระวิธีของชนชาตินั้นเสมอไป ไม่ป้องกันขัดขวาง

4. ประเพณีแขก ถือหญิงกับชายปะปนกันว่าเป็นบาบ และรังเกียจคนต่างศาสนา ในข้อนี้ก็ควรระวังกิจกรรมทั้งปวง อย่าให้เป็นบังคับให้ฝ่าฝืนลัทธิศาสนา เช่น ให้เด็กนักเรียนหญิงกับชายปนกัน ดั่งนี้เป็นต้น และเหตุอื่น ๆ ที่มีลักษณะดั่งนี้ เป็นข้อที่ถือในลัทธิแห่งหญิง ซึ่งเขาถือว่าเป็นบาบ เมื่อกิจการเช่นนี้มีเป็นส่วนมากความไม่พอใจยิ่งมากขึ้นตามส่วน

5. การถือบวช แขกบางพวกถือกันโดยเคร่งครัด นัยว่าโดยมากพยายามที่จะไม่ให้ขาดได้ ถ้าขาดก็เป็นบาบ และเวลาที่หมดฤดูบวช เช่นที่เขามีการรีนเริงกันเป็นทำนองตรูสดูปี อย่างนี้ดูเป็นการใหญ่แก่เขามากอยู่ ถ้าถูกกะเกณฑ์หรือเรียกหามาใช้สรวอย ในระหว่างวันที่นิยมว่าเปกนสำคัญที่เขาปฏิบัติตามศาสนาก็จะเกิดความโทมนัส หรือขัดขึ้นให้เป็นเหตุยี้ดยาวไปก็ได้ ผู้ที่จะเรียกเกณฑ์ใช้สรวอย พึงพิจารณาหาโอกาสผ่อนผันหลีกเลี่ยง ก็จะได้ประโยชน์เต็มสมประสงค์ และเกิดความนิยมนับถือจากพวกเหล่านั้น ก็จอันนี้ปีละครั้งเท่านั้น

6. พวกเขาที่เคร่ง ๆ บางคนเขามีกำหนดที่ไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน ๆ ละหลาย ๆ เวลา กิจอันนี้ถ้าเป็นไปได้โดยอาการที่เห็นว่าถูกขัดขวาง เพื่อการแก่งัดที่ดี หรือไม่กรุณาให้สมประสงค์ที่ดี ความขัดเคืองที่เกิดไม่เฉพาะแต่ตัวผู้ที่จะกระทำกิจเท่านั้น แม้ผู้อื่นก็ไม่พอใจ เมื่อเห็นหรือรู้ว่าผู้ขัดขวางแก่ผู้ที่จะกระทำการดังกล่าวแล้ว

วันศุกร์เป็นวันสำคัญของเขาวันหนึ่ง อย่างวันพระของเราผู้ที่เคร่งครัดในศาสนาจะไปไหว้พระฟังธรรม แต่พวกเขาเคร่งกันโดยมากจึงไปกันมาก ถ้าถูกบังคับเรียกเกณฑ์ใช้การงานที่ไม่จำเป็นในวันเช่นนั้น ก็เป็นเครื่องไม่พอใจ และเห็นเป็นการดูหมิ่นวิधिปฏิบัติศาสนาของเขาด้วย รวมทั้งการใส่รองเท้าเข้าในโรงสวดของเขา

7. ยังอีกข้อหนึ่งก็เรื่องกิริยาและวาทะ ซึ่งมีบางอาการบางคำเขาถือว่า ถ้ากระทำเป็นการขาดทางศาสนา เช่นเดียวกับผู้ถือพระพุทธศาสนาไปกระทำกิริยากราบไหว้ หรือกล่าวคำนินทาต่อศาสนาอื่น ก็เรียกว่าขาดไตรสรณาคม ฉันไดในลัทธิฝ่ายเขาก็มีเหมือนกัน นี่ก็เป็นข้อสำคัญอยู่เช่นเราจะเกณฑ์ให้เขามากกราบพระอย่างพวกเรา และร้องสรรเสริญพระรัตนไตรดังนี้ จะเข้าใจเพียงแต่ว่าการยินยอมโดยกิริยาภายนอกไม่สำคัญนั้นไม่ได้

หัวข้อที่ได้กล่าวมาทำทุก ๆ ข้อนี้ ก็ไม่เป็นข้อลำบากยากเย็นอะไร ถ้าจะผ่อนผันอุดหนุนก็คงจะไม่เสื่อมเสียการงานอย่างใดนัก ประโยชน์ทางอ้อมเชื่อแน่ว่าจะได้รับความนิยมนับถืออยู่เป็นส่วนใหญ่ ถ้าเราไม่เอาในสิ่งที่ระวังปล่อยเลย ๆ ไป อาจจะไม่เกี่ยวเนื่องถึงกันทุกข้อ เพราะเราเห็นไม่เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งฝ่ายผู้รับจะเห็นเป็นพยายามรังแก หรือดูหมิ่นไปเสียทุกข้อทุกกระทงก็ได้ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญเรื่อง

เรื่องหนังสือหรือพระคัมภีร์โบราณ	หน้า 1
เรื่องการจัดตั้งพระคัมภีร์โบราณ	หน้า 3
เรื่องการเรียนรู้หนังสือยิว	หน้า 4
เรื่องประเพณีเกี่ยวกับหญิงอิสลาม	หน้า 6
เรื่องการถือบวชของชาวอิสลาม	หน้า 8
เรื่องการลาบวชและออกหะยี	หน้า 11
เรื่องทำละหมาดประจำวัน	หน้า 12
เรื่องการไหว้พระและฟังเทศน์วันศุกร์	หน้า 14
เรื่องใส่รองเท้าเข้าในสระหะรอม์ฮัยดี	หน้า 17
เรื่องข้อห้ามการทำกริยาและออกเสียง	หน้า 18
เรื่องทำระหะดีบและระหะดีบอาหรับ	หน้า 19
เรื่องบริโภคน้ำและถูกต้องสุกร	หน้า 21
เรื่องเสพสุราหรือถูกต้องสุราเปนนบาป	หน้า 22
เรื่องที่เกี่ยวข้องแก่อีซะหะยีและอีซะละไบ	หน้า 23

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรื่องหนังสือหรือคัมภีร์โกธราน

หนังสือโกธรานเป็นคัมภีร์ซึ่งพระออลลอห์เจ้า ได้บัญญัติคำสั่งสอนลงไว้ให้ชายหญิงชาวอิสลามทุกคนเรียนรู้ ทั้งให้เคารพต่อคัมภีร์โกธรานด้วย โธธรานจึงได้เป็นคัมภีร์สิ่งสำคัญประเสริฐของพวกอิสลาม แม้แต่ถ้ากำลังทำกิจการอันใดเช่นกำลังเดินอยู่ เมื่อได้ยินเสียงมีคนอ่านโกธรานอยู่แล้วต้องหยุดชั่วขณะหนึ่งสำหรับการสงบดวงจิตแลแสดงความกลัวเกรง แก่โกธรานนั้น อาศรัยข้อบัญญัติในเรื่องโกธรานบทที่ 27 กับชะดิศหรือคำสั่งสอนของพระมหามัด เป็นหลักเพราะฉะนั้น อิสลามคนใดที่ไม่ได้เรียนรู้หนังสือรานย่อมมีโทษเป็นบาป ถานขัดขึ้นคำสั่งสอนของพระ ส่วนคุณแห่งผู้ที่เรียนรู้โกธรานนั้นมีเป็นลำดับ จนถึงกับมีอำนาจอาจกันไฟนารกที่ร้ายแรง ไม่สามารถที่จะทำอันตรายแก่ผู้ที่รู้หนังสือโกธรานนั้นได้เลย เหตุนี้หนังสือรานจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวอิสลามต้องการนัก นอกจากนั้นยังมีประกวดประชันความรู้กันในเรื่องโกธราน มีการแปลการอ่านให้ถูกต้องวรรคตอนมีชนบทำของหนักเบาถูกต้องลำต่าง ๆ อย่างนักเทศน์ ถ้าและบุตรหลานใครเรียนรู้โกธรานได้ดี ย่อมมีชื่อเสียงได้หน้าตาตลอดจนบิดามารดา วงษ์วารญาติพี่น้องทั่วกันหมด เหตุนี้ยิ่งส่งเสริมให้ชาวอิสลามนิยมการเรียนโกธรานกันนัก โดยธรรมดาบุตรหลานที่มีอายุพอเรียนหนังสือได้แล้ว โดยมากเป็นต้องให้เรียนคัมภีร์โกธรานก่อน ในเรื่องโกธรานเท่าที่จดลงไว้ในที่นี้ เห็นจะพอเพียงสมควรแล้ว ถ้าจะจดลงให้ยืดยาวพิศดารต่อไปอีก ก็เกรงว่าจะเกินต้องการไป

ทั้งนี้เพื่อได้รู้ถึงประเพณีความนิยมของชาวอิสลาม กับเหตุการณ์ดังได้กล่าวมาแล้วมีอยู่เช่นนี้ เป็นข้อ 1 ซึ่งผู้ปกครองชาวอิสลาม จะทำการให้ราษฎรอิสลาม เห็นเป็นคุณเป็นประโยชน์ได้ด้วยทางที่ควรเอาธุระผ่อนผันไปในทางที่เขานิยมกันนั้นเป็นต้นว่าถ้าจะจัดหรือบังคับให้ราษฎรชาวอิสลามเรียนหนังสือโดยมีหลักสูตรหรืออย่างใด ๆ ก็ตาม แต่ไม่ควรให้ขาดจากการให้เรียนหนังสือโกธราน ควรให้เวลาให้โอกาสเข้าไว้ด้วยมากก็น้อย แล้วย่อมเป็นทางได้ประโยชน์มาก หรือเรียกว่าได้ปกครองโดยอนุโลมตามความนิยมแห่งราษฎรในบังคับบัญชาของตน ในเรื่องการเล่าเรียนของประชาชนชอบด้วยการศาสนาของเขาแล้ว

การจับต้องพระคัมภีร์โกธราน

โกธราน เมื่อเป็นพระคำภีร์คำสั่งสอนแห่งพระออลลอห์เจ้าลงมาให้ชาวอิสลามเชื่อฟังนับถือให้เคารพกลัวเกรง แม้แต่ในหมู่ชนชาวอิสลามแข็ง เมื่อจะจับต้องโกธรานคราวใด ก็ต้องกระทำการชำระร่างกายอย่างสะอาดโดยมีน้ำละหมาดด้วยก่อนจึงถูกต้องโกธรานได้

โกรานเป็นสิ่งที่นับถือของชาวอิสลาม เหตุนี้จึงใช้โกรานซึ่งเป็นเรื่องสาบาล มีประจำสำหรับที่ว่าการของรัฐบาลทั่ว ๆ ไปนั้น ควรจัดวางไว้ในที่ ๆ เห็นว่า เป็นการเคารพพระวะ ปราชจากความหลบลู่ แลเมื่อจะให้เป็นการสุขุมกลมเกลียวกับการสาสนาของราษฎรในบังคับบัญชาเราแล้ว เมื่อมีกิจจำเป็นเกี่ยวข้องกับโกราน เช่นจะให้พยานกระทำสัตยสาบาลตนเป็นต้น ตัวพยานผู้ที่จะกระทำสัตยนั้นย่อมต้องเป็นคนอิสลามอยู่แล้ว ถ้าและการจับต้องโกรานจะให้ตัวพยานจับต้องเอง หรือให้ผู้ที่เป็นอิสลามนิทชนหยิบเอามาให้พยานสาบาล ตลอดจนการที่จะเอาคืนไปไว้ที่ โดยไม่ต้องให้คนนอกช่วยเหลือ กระทำดังที่กล่าวนี้ก็จะเป็นการพ้นจากสิ่งที่เรารังเกียจกันนั้นได้

เรื่องการเรียนรู้นั่งสือยาวี

หนังสือยาวีนั้น เป็นหนังสือที่แปลงมาจากโกราน หรือหนังสืออาหรับ โกรานเป็นหนังสือที่มีสระแลพยัญชนะประสมกันเป็นตัวอักษรหนังสืออาหรับ ส่วนหนังสือยาวีนั้นใช้แต่พยัญชนะประสมกันทั้งสระทั้งหมด แต่ตัวอักษรคงเดิมอันเดียวกับโกรานนั้นเอง เรียกกันว่าหนังสือยาวี การเรียนหนังสือยาวีนี้นี้ก็เนื่องมาจากเรื่องที่ต้องรู้ความประสงค์ของพระคำกริโกราน เมื่อต้องรู้ความประสงค์ในโกรานแล้ว ความจำเป็นพวักยาวีที่จะต้องรู้หนังสือยาวีก็มีขึ้น เพราะเหตุว่าโกรานที่แปลเป็นภาษายาวีเรียกว่า กิตาบ หรือหนังสือคำแปลโกรานเป็นภาษายาวีมียู่ และด้วยเหตุว่าการเรียนโกรานของชาวอิสลามในแหลมมลายู ขึ้นต้นโดยมากเรียนเพียงอ่านออกก่อน สำหรับการสวดมนต์ไหว้พระ ส่วนการรู้จักแปลความประสงค์ในโกรานนั้น จะรู้แต่เมื่อได้เรียนรู้นั่งสือยาวี สำเร็จอีกภาษาหนึ่ง จึงย้อนกลับมาแปลเอาความเข้าใจแจ่มแจ้งจากกิตาบแปลคำโกรานนั้น เหตุนี้การเรียนหนังสือยาวีก็เป็นความต้องการด้วยเหมือนกัน หนังสือยาวีนอกจากต้องการสำหรับการแปลใจความในโกรานแล้ว ยังต้องการใช้ประโยชน์อื่นอีกโดยเป็นหนังสือสำหรับพื้นเมือง ใช้ในการโต้ตอบจดหมายและใช้งานการเมืองทั่วไปสำหรับชาติแขกยาวี แต่เป็นกึ่งก้านของโกราน โกรานเท่ากับเป็นลำดับแห่งการหนังสือ ถ้าได้เรียนรู้นั่งสือโกรานแล้วเวปนาการง่ายสำหรับการเรียนหนังสือยาวีมาก เพราะคำมูลและตัวอักษรตั้งต้นมาจากโกราน

เมื่อประเพณีความนิยมความจำเป็น และสิ่งหนักเบาที่มีอยู่แก่การเล่าเรียนหนังสือสองชนิดนี้ และหย่อนกว่ากันมีอยู่ดังนี้ หน้าที่ผู้ปกครองก็ควรจะผ่อนผันตามความที่ราษฎรนิยมสิ่งใดมากก็อนุโลมให้มีการเล่าเรียนในสิ่งนั้นด้วยหรือให้มีการเรียนไปด้วยกันโดยวิธีปันเวลาการเล่าเรียนสุดแต่เหตุผลภูมิประเทศความสามารถที่อาจจะจัดทำได้

ประเพณีเกี่ยวแก่หญิงอิสลาม

เนื่องจากเหตุที่ว่า อากาการกิริยากลิ่นศรีแห่งหญิงแปดต้นเหตุกระทำให้เกิดการพลั้งเผลอสติแห่งชาย เพราะฉะนั้นความรับผิดชอบในการบาปจึงไม่พ้นหญิง อาศรัยพระคำภีร์บทที่ 18 เป็นหลักในเรื่องหญิงและประเพณีนิยมกันว่า หญิงรุ่นสาวแต่อายุ 9 ปี เป็นเกณฑ์นับว่าเข้าอยู่ในความระมัดระวังของผู้ปกครอง ปราศจากความปะปนแห่งชายแล้ว และด้วยกิจธุระเมื่อจะออกจากที่กำบัง ก็ต้องปกคลุมร่างกายโดยมิดชิด มิฉะนั้นเป็นบาปแก่ตน ส่วนการพบปะกับชายสำหรับหญิงที่มีสามีแล้ว ยิ่งเป็นการลำบากมาก นอกจากญาติพี่น้องที่สนิทแล้ว ถ้าพบปะกันโดยไม่ได้รับอนุญาตจากสามีก่อนย่อมเป็นผิดทั้งมีบาปแก่ตัวหญิงด้วย ข้อห้ามในเรื่องหญิงนอกจากนี้ยังมีอยู่อีกมาก ถ้าจะจดลงในที่นี้ต่อไปอีกก็จะเป็นการเกินต้องการไป จึงได้งดไว้แต่เพียงเท่านี้ เพื่อเป็นเครื่องรู้อีกกันว่าบัญญัติในเรื่องผู้หญิงชาวอิสลามนั้น เขาห้ามหวงกันเคร่งครัดนัก ล้วนแต่เป็นบาปไปแทบทั้งนั้น

เพราะฉะนั้นเมื่อประเพณีข้อห้ามหวงกันแข็งแรงดั้นแล้ว หน้าที่เราผู้ปกครองบังคับบัญชาราษฎรชาวอิสลาม เพื่อความนิยมนับถือก็จำจะต้องอนุโลมตามแต่ที่จะเป็นไปได้ เช่นถ้าจะบังคับให้เด็กหญิงชาวอิสลามเรียนหนังสือ และเมื่อได้จัดให้มีโรงเรียนและมีครูผู้หญิงสอนต่างหาก ไม่ต้องปะปนกับผู้ชาย เมื่อได้จัดการได้เรียบร้อยเช่นนี้แล้ว จึงเป็นเวลาสมควรจะบังคับเรื่องผู้หญิงได้ ส่วนการที่เกี่ยวกับผู้หญิงว่าโดยทั่ว ๆ ไป เช่น การเปิดหรือให้เปิดผ้าคลุมศีรษะออกอันเป็นของที่เขาต้องกระทำ เพื่อด้วยการศาสนานั้น หากควรรบกวนไม่ ข้อเหล่านี้เป็นต้น ย่อมเป็นสิ่งที่ควรต้องรู้เหตุผล

เรื่องการถือบวช

โดยบัญญัติในพระคำภีร์โบราณบทที่ 27 บัญญัติให้ชายหญิงชาวอิสลามทุกคนถือบวชในเดือนรอมฎอน 30 วัน ด้วยความกะเกณฑ์แห่งพระผู้เป็นเจ้าของ ใครไม่ทำมีโทษ และมีการถือบวชในเดือนชะวัน อีก 6 วัน เรียกว่าบวชหก บวชหกสำหรับเดือนชะวัน 6 วันนี้ ผู้ใดสามารถทำได้ก็เป็นผลกำไร เมื่อไม่ทำก็ไม่เป็นโทษ แต่ประโยชน์สำหรับการถือบวชในเดือนชะวัน 6 วันนั้น ถ้าใครทำอาจช่วยเหลือให้บวชของเดือนรอมฎอนที่ขาด เพราะการเจ็บป่วยหรือเหตุจำเป็นซึ่งให้การถือบวชขาดไปในระหว่างเดือน เช่น ระยะเวลาที่ถือบวชอยู่นั้น ป่วยไข้ลงหรือหญิงที่มีโลหิตประจำเดือนมาระหว่างนั้น ก็ต้องเป็นการขาดบวชเดือนรอมฎอนที่จะทดแทนโดยการบวชของเดือนชะวัน 6 วันนั้นได้ในวันที่ใช้หนี้กันเช่นนี้แล้วใช้ว่าวันสำหรับเดือนชะวันจะขาดประโยชน์ไปด้วยก็หาไม่ได้ในวันเดียวกันนั้น อาจใช้หนี้ในเดือนรอมฎอนด้วย และเป็นการได้กำไรสำหรับเดือนชะวันด้วยอีกโสดรหนึ่ง การถือบวชนับแต่เวลา 4 นาฬิกา ก่อนเที่ยงไปจนถึงเวลา 6 นาฬิกา ล.ท. 38 นาที ระยะเวลาห้ามอาหารการบริโภคกลิ่นรสทั้งปวง แม้แต่น้ำเมือกในลำคอแห่งตนเองก็ต้องบ้วนทิ้ง

คนถือบวชโดยมากไม่มีใครจะมีกำลังทำการงานอันใดในเดือนบวช เพราะเกี่ยวข้องด้วยการธรมานตน ทั้งนิยมกันว่าในเดือนที่จะกระทำการกุศลในระหว่างรอบปี 1 ๆ ทรัพย์สินที่หาได้ในระหว่างปีก็มักถือเอาว่าจะได้สำหรับการทำบุญให้ทานบริโภคใช้สอยให้สบายในเดือนที่ถือบวชโดยปราศจากต้องทำการงานอันใด ๆ ทั้งหมดที่ต้องออกแรงออกกำลัง

โดยเหตุผลดังกล่าวมาข้างบนแล้ว การปกครองชาวอิสลามผู้เป็นราษฎรของเราในเวลาที่เขาถือบวชธรมานตนปราศจากเรี่ยวแรงกำลังเช่นนั้น ควรจะเลี้ยงหลิกละแวนหรือผ่อนผันสิ่งที่จะบังคับ กวดขัน หรือการเรียกร้องกะเกณฑ์อันเป็นทางขัดความสะดวกในเดือนถือบวชให้มากที่สุดที่สามารถจะผ่อนผันได้

การลาบวชแลออกหะยี

การลาบวชเนื่องมาจากการถือบวชเมื่อบวชครบ 30 วันแล้วก็ต้องออกหรือลาบวช เรียกว่า ออกอิดเล็ด มีกำหนด 3 วัน การออกอิด 3 วันนี้ ถือว่าเป็นวันกรุศของชาวอิสลาม มีการทำบุญให้ทาน และออกชะกาศ เข้าในวันลาบวชทุกคนละ 4 ทานานที่จะให้ทานตามบัญญัติข้อสั่งสอนของพระ นอกนั้นก็มีการทำบุญที่สะเหว่า ด้วยการขอสมาลาโทษซึ่งกันแลกันเป็นต้น

การออกหะยี นับทั้งเดือนรอมดอนไป 100 วัน มีการออกหะยีอีก 4 วัน เรียกว่า อิดใหญ่ มีการทำบุญให้ทาน การเยียมเยียนสุสานและสะเหว่ามัดสยิด การขอสมาลาโทษ เทียวเกรเหมื่อนอย่างวันออกอิดน้อย แต่ออกอิดใหญ่นี้มีเวลา 4 วัน (พวกที่ไปเมกะจะได้สรวมผ้าหะยีกันในระหว่างวันออกอิดใหญ่นี้เอง)

สำหรับผู้ปกครองบังคับบัญชาคนอิสลามก็มีอยู่แต่ว่า ควรรู้ถึงกิจการแลวันเวลาสำคัญของคนในบังคับเรา เช่นการล่าลาแห่งเสมียนพนักงานในใต้บังคับ ผ่อนผันกิจการอื่นเกี่ยวข้องด้วยกำหนด ผู้ใหญ่บ้านสารวัดในระหว่างวันเวลาเหล่านั้น เอื้อเพื่อแก่ราษฎรในกิจการอันเกี่ยวข้องด้วย ต้องจำกัดวันเวลา เช่นการให้อนุญาตฆ่าสัตว์สำหรับการพลีกรรมอันจำเป็นเพื่อด้วยการศาสนา ความนิยมของคนใต้บังคับเราให้ทันความประสงค์เท่าที่สามารถจะเอื้อเพื่อได้ดังนี้เป็นต้น

เรื่องทำละหมาดประจำวัน

การทำละหมาดนั้น เป็นฟาร์หม่านแห่งพระผู้เป็นเจ้าของ ให้หญิงชายอิสลามทุกคน กระทำการละหมาดทุกวันละ 5 เวลา คือ

1. ละหมาดสุโเบห์ ตั้งแต่เวลาแสงเงินแสงทองขึ้น จนเวลาพระอาทิตย์ขึ้นหมดเขต

2. ละหมาดละฮ์รอ แต่เวลาเที่ยงครึ่งถึง 3 นาฬิกาครึ่งหลังเที่ยง
3. ละหมาดอะซฮาร์ แต่เวลา 3 นาฬิกาครึ่งหลังเที่ยง ถึง 6 นาฬิกาครึ่งหลังเที่ยง
4. ละหมาดมะกะหฺริบ ในเวลาพลบแต่ 6 นาฬิกาครึ่งหลังเที่ยง ถึง 7 นาฬิกาหลังเที่ยง

เข้าได้ไฟ

5. ละหมาดอิซา ตั้งแต่เวลา 7 นาฬิกาหลังเที่ยง ถึงเวลา 3 นาฬิกา ก่อนเที่ยงหมดเขต
เวลาที่ว่าเป็นเวลาเขตของการที่จะกระทำการไหว้พระ ส่วนเวลากระทำพิธีไหว้พระเวลา
สำคัญเคร่งครัด อันจะไม่ละเว้นผู้ใดนั้น สำหรับการละหมาดครั้งหนึ่ง ๆ เพียงชั่วเวลาครึ่งนาฬิกาเท่านั้น
ในเวลาชั่วครึ่งนาฬิกา ระหว่างที่กำลังกระทำพิธีไหว้พระอยู่นั้น ถือว่าเป็นเวลาสำคัญที่สุด ถ้าผู้ใด
ขัดขวางขึ้นแก่การละหมาดเวลานั้น ย่อมถือคล้ายเป็นศัตรูศาสนา แม้กระทำการต่อสู้ถึงล้มตายกลับเป
นกุศล มีแต่ทางสู่อุสวัรค์เป็นที่ตั้ง ถ้าศัตรูล้มตายหาไม่มีการรับบาปไม่ เพราะฉะนั้นการละหมาดจึงเป็นการ
สำคัญนัก

เมื่อชาวอิสลามถือว่า การละหมาดเป็นการสำคัญเฉพาะเวลาที่ได้กล่าวไว้ดังนั้นแล้ว
ผู้ปกครองคนอิสลามก็ควรอยู่ที่จะผ่อนผันให้โอกาสแก่ผู้ที่อยู่ใต้บังคับ เมื่อมีกิจอันใดเกี่ยวข้องกับ
เวลาที่เขากำลังทำพิธีละหมาดอยู่แล้ว ควรผ่อนผันให้มากที่สุด เช่นผู้คนอิสลามที่ไปด้วยกับเราในเวลา
เดินทางกิจการต่าง ๆ เป็นต้นว่าผู้ที่ทะเลาะหรือขอแรงกันไปอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือจางวานไปด้วย
ถ้าถึงเวลาที่ผู้นั้นจะกระทำพิธีละหมาดไหว้พระแล้ว ควรให้โอกาสให้เขาได้กระทำการพิธีไหว้พระโดย
สะดวกดังนี้ ก็อาจเป็นสิ่งที่เพิ่มความนิยมสมควรแก่หน้าที่ผู้ปกครองคนอิสลามโดยแท้

การไหว้พระแลฟังกเทศน์วันศุกร์

ในวันศุกร์ทุก ๆ วัน โดยบัญญัติแห่งพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของให้ชาวอิสลามทุกคนฟังเทศน์แล้วละหมาดไหว้
พระสำหรับวันนั้น ตามสะเหวรัมัสยิดหรือที่ประชุมที่พอจะจัดและรวมกันได้ แต่กำหนดที่จะให้ครบ
ขณะสำหรับการละหมาดวันศุกร์โดยบริบูรณ์ต้องการให้ได้คนประชุมกันพอ 40 คนขึ้นไป เวลาทำการ
ละหมาดวันศุกร์แต่เพียงวันถึง 2 นาฬิกาหลังเที่ยงหมดเขต แต่เป็นเวลาสำคัญ คือเวลาที่เข้าพิธี
ละหมาดไหว้พระวันนั้นราว 40 นาที เวลาเข้าพิธีละหมาดไหว้พระวันศุกร์ 40 นาทีนั้น เป็นเวลาสำคัญ
เสมอเหมือนเวลาสำคัญของการละหมาดไหว้พระประจำวันที่ได้กล่าวมาแล้วเหมือนกัน

อนึ่งคำเทศน์ในวันศุกร์นั้น ไม่เป็นการจำเป็นที่จะจดลงในที่นี้ว่าอะไรบ้างเพราะยืดยาวมาก แต่
เป็นสิ่งที่ควรทราบเฉพาะหัวข้อโดยย่อ ๆ ว่ามีคำสั่งสอนที่เกี่ยวข้องแก่การปกครองอยู่บ้าง เช่นสั่งให้ละ
ความชั่วกลับประพฤติดี ให้ทำบุญให้ทาน ประพฤติแต่สิ่งที่ดีชอบ ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้นการละหมาด

แลฟังเทศน์ในวันศุกร์ย่อมเป็นประโยชน์แก่การปกครองในทางอ้อม เพราะยอมเป็นเครื่องหวังเหนี่ยว
 แห่งการรังสติคน เช่นกับลูกบ้านที่คิดจะกระทำการชั่วลักษณะโมยปล้นเป็นต้น ย่อมเป็นธรรมดาแห่งคน
 โดยมาก เมื่อได้ฟังเทศน์ฟังธรรมอยู่บ้างแล้วดวงจิตก็ย่อมโอบอ้อมบ้างไม่มากก็น้อยหรือบางที่คิดจะ
 ทำชั่วในวันนี้ แต่เมื่อได้ฟังเทศน์ฟังธรรมเข้าก็อาจรังสติเลิกความตั้งใจไปได้บางครั้งคราวเป็น
 ธรรมดาย่อมเป็นไปได้ดังนี้

เมื่อและการฟังเทศน์ในวันศุกร์ เป็นประโยชน์แก่การปกครองทางอ้อมเช่นนั้นแล้ว เป็นการดีที่
 จะเอาคุณจากบัญญัติของพระมหามัต ช่วยอุทิศอนุอย่างใดอย่างหนึ่งให้ราษฎรมีโอกาสไปฟังเทศน์ใน
 วันศุกร์ด้วยความพร้อมเพียงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เอาประโยชน์ในทางที่ราษฎรจะได้อยู่ในผู้มี
 ศีลธรรมมากขึ้น และเอาคุณถานเป็นผู้ช่วยดูแลการศาสนาให้แทนพระมหามัตจะเป็นสิ่งนำมาแห่งความ
 เป็นคุณเป็นประโยชน์ในราชการมาก

เรื่องใส่รองเท้าเข้าไปในสระหว่ามัสยิด

รองเท้าตามธรรมดาถือกันว่า เป็นของต่ำสำหรับเหยียบย่ำแลติดของโสโครกได้ง่าย ชาว
 อิสลามจึงห้ามและเคืองนักในเรื่องใส่รองเท้าเข้าไปในสระหว่ามัสยิด

ก็เมื่อเป็นประเพณีข้อห้ามหวงมืออยู่อย่างนั้นแล้ว ผู้ปกครองบังคับบัญชาชาวอิสลามผู้
 ไม่ได้คิดว่าเป็นการแต่เล็กน้อย แล้วก็ควรจะเอาเป็นเรื่องสำหรับรู้ไว้โดยหมิ่น ๆ แต่ไม่ควรลืมทีเดียวว่า
 เหตุการบางอย่าง ที่แรกเกิดนั้นจากเรื่องเล็กน้อยก่อน แล้วเกิดเป็นเรื่องโตใหญ่ภายหลังก็ได้ และควร
 เป็นที่สังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า อะไรที่เกิด ถ้าเป็นเรื่องสำหรับบุคคลแล้วย่อมไม่เป็นการสำคัญเท่าเรื่อง
 ที่เกี่ยวแก่การศาสนาเพราะชาวอิสลามยังถือกันเคร่งครัดว่า การศาสนาของเขาเป็นสิ่งสำคัญใหญ่ยิ่ง

ข้อห้ามในเรื่องทำกริยาแลออกเสียง

กริยาทำสูญุด (คือทำกราบพระ) ในการละหมาดเป็นท่าที่ต้องกระทำ และเฉพาะพระผู้เป็น
 เจ้าองค์เดียว ทำสูญุดนั้นคล้ายคลึงกับท่ากราบพระที่ในโบสถ์ เพราะฉะนั้นท่าอะไรที่คล้ายคลึงกับท่า
 สูหุดหรือท่ากราบพระผู้เป็นเจ้าในเวลาละหมาดแล้วชาวอิสลามก็ทำไม่ได้ ผู้ใดขึ้นทำผู้นั้นก็ตกเป็นขาด
 จากอิสลามทันที

ส่วนการออกเสียงก็เป็นกริยาห้ามด้วยเช่นจะไปกระทำการสาบาล หรือการออกเสียงออกวาจา
 ว่าตนไม่ใช่อิสลามไม่ได้นับถือศาสนานั้น เท่านั้นที่ย่อมขาดจากอิสลามแล้ว

เพราะฉะนั้นจึงเป็นอีกข้อ 1 ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ความรู้ คืออะไรที่เกี่ยวกับการลงท่า เหมือนกับท่าละหมาดในการไหว้พระของคนอิสลาม เช่นท่ากราบพระในอุโบสถ เป็นต้น ซึ่งเป็นท่าที่คล้ายคลึงกันกับท่าละหมาด ไหว้พระของคนอิสลามทำไม่ได้แบบนี้ เป็นต้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรฝ่าฝืน แม้จำเอนด้วยการเกี่ยวข้องต้องกระทำแล้วก็ควรผ่อนผันเปลี่ยนวิธีทำทางอย่างที่ไม่มีการขัดขวางอย่างใดแทนแล้วก็ยอมเป็นสิ่งปราศจากความรังเกียจทั้งปวง

ส่วนการออกวาจาบางคำ ซึ่งเป็นข้อขัดขวางต่อการศาสนาของคนได้บังคับ เช่น คำสาบาลที่กล่าวเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เป็นต้น เป็นสิ่งที่ควรละเว้นตัดข้อความเหล่านั้นออก หรือให้กระทำการสาบาลตามลัทธิใช้วิธีสุโกรานแทน เช่นนี้ก็ยังไม่เป็นสิ่งปราศจากความรังเกียจแห่งอิสลามศาสนิกชนทั่วไป

เรื่องทำระเหตีบแลและเหตีบอาหรับ

ระเหตีบเป็นคำสรรเสริญ และคำวิงวอนขออภัยต่อพระผู้เป็นเจ้า ในกิจการที่ผู้กระทำได้ประสงค์ เป็นคำเล่าป่นพร่ำพระนามนั้นเป็นเกณฑ์ สำหรับผลที่จะได้ตามลำดับโดยจำนวนมากและน้อย การที่จะให้ได้จำนวนมาก บางทีรวมกันทำตั้งหลาย ๆ สิบหรือหลายร้อยคน แล้วเอาจำนวนรวมกันสำหรับผลแห่งผู้ทำกิจนั้น

ระเหตีบอาหรับก็ระเหตีบนั้นเองแต่มีทำขึ้นด้วยตามอย่างที่พวกอาหรับเขาทำกันทางแผ่นดินอาหรับ ภายหลังพวกยิวจึงกระทำตามบ้าง

ส่วนข้อความที่จดลงในที่นี้ก็มิได้อยู่ว่า การทำระเหตีบมีเวลาที่สำคัญก็ในระหว่างกำลังพร่ำบ่นออกพระนามพระผู้เป็นเจ้าของอยู่นั้น เป็นการจำเอนเฉพาะผู้ที่เป้นหัวหน้าหรือเรียกว่าผู้พาคนเดียวที่หยุดหรือละเว้นเสียไม่ได้เป็นอันขาดจนกว่าจะเสร็จหรือจบลง เมื่อไม่มีสิ่งใดมาขัดขวางแก่ตัวผู้พาคนเดียวแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะว่าขัดขวางแก่ทางศาสนาจนดำเนินไม่ได้

เรื่องบริโภคนิสและฎุกต้องสุกร

โดยบัญญัติแห่งพระมหามัด ห้ามมิให้คนอิสลามบริโภคนิสและฎุกต้องสุกร เว้นแต่อุละหฺมา (นักราชาญ์) หนึ่งยกเว้นเวลาจำเอน เพราะฉะนั้นสุกรจึงเป้นของที่ชาวอิสลามรังเกียจเกลียดชังนัก

เมื่อเป้นเช่นนั้นโดยธรรมดาผู้ปกครองคนที่ต้องการความนิยมนับถือแห่งคนได้บังคับก็เป้นอยู่ถึงที่จะไม่แสดงในสิ่งที่มีอยู่จริงเกียจ เช่นชักนำให้จับต้องหรือบริโภคนิสสุกร ซึ่งทราบอยู่แล้วว่า เป้นสิ่งที่บุคคลบางเพศรังเกียจ ครั้นผู้ที่รังเกียจฎุกต้องหรือบริโภคนิสเข้าไปแล้ว ด้วยความหลงหรือความ

เชื่อถือเกรงใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ถือเป็นการสนุกรื่นเรียงขึ้นไปอีก ซึ่งทางดีสำหรับผู้ที่มีภาวะแล้ว ควรจะแสดงความช่วยเหลือแนะนำตามความรู้เห็นในสิ่งที่เป็จริงด้วยความเอื้อเฟื้อแล้วก็มีแต่ ความสรรเสริญ เป็นต้น

เรื่องเสพสุรา หรือถูกต้องสุราเป็นบาป

ด้วยเหตุว่าสุราเป็นของเมา อาจจะทำให้ผู้บริโภคเปลี่ยนสติสัมปชัญญะได้ เพราะฉะนั้นโดย บัญญัติแห่งพระมหามัต ห้ามเป็นอันขาดมิให้ชาวอิสลามบริโภคสุราตลอดจนการถูกต้องสุราก็ยังเป็น บาป และแรงกว่าเรื่องสุรา

การที่พระมหามัตบัญญัติห้ามมิให้คนอิสลามบริโภคสุรานั้น ย่อมเป็นคุณแก่การปกครองบังคับ บัญชาอยู่มา อาจจะมีประกันสาเหตุอันเนื่องมาจากเรื่องเมาสุราไปได้มาก เมื่อเช่นนี้เป็นกรณีที่ดี ผู้ปกครองจะยึดเอาโอกาศนั้นขึ้นเป็นข้อตักเตือนว่ากล่าวสั่งสอนคนอิสลามได้บังคับที่ยังฝ่าฝืนขึ้น ประพฤติอยู่ ให้ผู้นั้นละเว้นจากความประพฤติ โดยถือเป็นการอุตุนและเป็นผู้ช่วยดูแลการศาสนา แทนพระมหามัต ในถานที่พระมหามัตได้ฝากหน้าที่ไว้ให้ผู้นั้น ทำดังนี้ คนอิสลามกลับรู้สึกนิยมแล้วยำเกรง ขึ้นอีก

เรื่องเกี่ยวแก่โต๊ะหะยี และโต๊ะละไบ

โต๊ะหะยี นั้นคือคนที่ไปบวชเป็นหะยี มาจากเมกะแล้ว ส่วนละไบคือคนที่เอาใจใส่มีความรู้ใน การศาสนาพอจะไปบวชได้ แต่ยังไม่มีโอกาสออกไปบวช เรียกว่า ละไบ หรือโต๊ะละไบ

ความนิยมของคนอิสลามแก่คน 2 ชนิดนี้ ถ้าความรู้เท่ากัน นิยมโต๊ะหะยีมากกว่า เพราะป็นผู้ที่ ไปบวชแล้ว หะยีที่มีความรู้ถึงเป็นครูบาอาจารย์ ราษฎรมักเรียกกันว่า ท่านครูหรือโต๊ะครู โดยปรกติ ราษฎรมักนิยมนับถือถ้าท่านครู หรือโต๊ะครู พุดจาอะไรมักเป็นที่เชื่อฟังฉันใดก็ดีคล้ายกับอภิการวัดหรือ พระสมภารเจ้าวัดแห่งพุทธศาสนาฉันนั้น สำหรับผู้ที่ฉลาดหรือชำนาญการปกครองแล้วมักไม่ใคร่ที่พึ่งพระ แม้ในท้องที่ ๆ ดำเนินการปกครองอย่างลำบากบางแห่งยังมีผลจากความช่วยเหลือของพระในการ ช่วยเทศน์ ช่วยธรรมช่วยว่าช่วยกล่าวเอาราษฎรสงบไปก็ได้ ทั้งนี้ย่อมเคยมีเคยเห็นมาด้วยกันแล้วเป็น อันมาก ท่านครู หรือโต๊ะครูในมณฑลปัตตานีนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าและเราจะเลือกคัดโต๊ะหะยีที่มีความรู้ เอาตามคนที่ราษฎรนิยมนับถือลงไว้ในทะเบียนฟ้าอาเภอเป็นพิเศษ แล้วค่อยทำการติดต่อเข้าไว้ เช่น ทักทายปราศรัยหรือมีประชุมอะไร ๆ เป็นพิเศษพอเป็นพิธีเป็นต้น ว่าประชุมไต่ถามกิจการที่ได้ดำเนิน ไป แล้วมีสิ่งใดที่ขัดขวางแก่ทางศาสนาหรือทางการบ้านเมืองบ้าง หรือถ้ามีการที่จะต้องเปลี่ยนแปลง

แก้ไขขนบธรรมเนียม การภาษีอากรอย่างใด ๆ เมื่อพวกโต๊ะหะยีเป็นใจอยู่ด้วยแล้ว จะช่วยให้ความสดวกในราชการมาก

การทำอะไรให้พอเป็นพิธีขึ้นนั้น ใ้ว่าจะนึกขึ้นพูดโดยปราศจากสิ่งที่มีผู้คิดผู้ทำเลยก็หาไม่ได้ สิ่งที่จะอ้างและกล่าวสู้กันฟัง ในเรื่องที่ดิน บางแห่งที่ต่างประเทศเขาทำ และที่มองเห็นได้ว่า เพื่อเป็นพิธีคือ มีคนต่างท้องที่แรกเข้ามาขอที่ดิน เจ้าพนักงานรู้ว่าที่ดินแห่งนั้น ราษฎรคนที่อยู่ในท้องที่ก่อนหาใครต้องการไม่ แต่เขาก็เรียกราษฎรพวกที่อยู่ก่อนมาถามว่า พวกเราเจ้าของถิ่นที่ โดยอยู่ก่อนนานนาน ใครจะต้องการบ้างที่แห่งนั้น ถ้าไม่มีใครต้องการจัดให้มีผู้จับจองทำประโยชน์มีดีหรือเมื่อราษฎรยกมือพร้อมกันไม่ต้องการอำเภอก็เรียกผู้ขอจับจองมารับใบอนุญาตสถานที่ราษฎรคนก่อน ๆ ยกให้ ยกบุญคุณให้เป็นของราษฎรพวกมาอยู่ก่อนหมดดังนี้เขาก็ทำ ที่ว่านี้สำหรับแต่เรื่องที่ดินบางแห่งที่ทำเพื่อพิธี กิจการอย่างอื่น ๆ ที่เขาเดินวิธีนี้ ยังมีอีกมากมายหลายประการ เพราะฉะนั้น ความเลื่อมใสในระหว่างราษฎรกับอำเภอบางประเทศเขาจึงมีการสรรเสริญมาก

ส่วนการที่จะปฏิบัติแก่หะยีธรรมดานั้น สิ่งทีพอควรพองามก็คือ โต๊ะหะยีนั่นอย่างไรก็ดีคนอิสลามยังถือว่าเป็นผู้ที่ได้บวชพระ หรือไปเป็นหะยีมาจากเมกะแล้ว ซึ่งการบุญสุนทานการสวดมนต์ไหว้พระ ก็ยังนิยมใช้โต๊ะหะยีเป็นหัวหน้าอยู่โดยมาก เพราะฉะนั้นเมื่อและด้วยกิจราชการอันเกี่ยวข้องต้องด้วยการขอแรงหรือกะเกณฑ์อย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าจะผ่อนผันให้คนชั้นนี้อยู่ในพวกหัวหน้าควบคุมการงาน หรือในชั้นเป็นผู้ช่วยรองจากกำนันผู้ใหญ่บ้านลงไปอีกต่อหนึ่งก็ยังเป็นการดงามอยู่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 - 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486) ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 57 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาชุ่ม ธิดาพระอภัยมณีศรีภคินี (ดิศ) ต้นราชสกุล "โรจนดิศ" เป็นเจ้าจอมมารดา ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405

ทรงศึกษา

พระองค์ทรงเริ่มเรียนหนังสือไทยขั้นต้นจากสำนักคุณแสงและคุณปาน ราชินิกุล ในพระบรมมหาราชวัง ทรงศึกษาภาษาอังกฤษในโรงเรียนหลวง ซึ่งมีมิสเตอร์ ฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน เป็นพระอาจารย์

พ.ศ. 2418 เมื่อมีพระชนม์ได้ 13 พรรษา ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็น พระอุปัชฌาย์ และประทับจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. 2420 ทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็ก บังคับกองแถว พระชนมายุได้ 15 ปี

ทรงงาน

พ.ศ. 2422 ได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยโท ผู้บังคับการทหารม้า ในกรมทหารมหาดเล็ก และในปีเดียวกันนี้ได้รับพระราชทานยศเป็น นายร้อยเอก ราชองครักษ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชนมายุได้ 17 ปี

พ.ศ. 2423 ได้รับพระราชทานยศเลื่อนเป็นนายพันตรี ผู้สนองพระบรมราชโองการ ว่าการกรมทหารมหาดเล็ก

พ.ศ. 2424 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปสังกัดกรมทหารปืนใหญ่ ซึ่งเรียกกันในสมัยนั้นว่า "กรมกองแก้วจินดา" ทรงจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

พ.ศ. 2425 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระ อุปัชฌาย์ และประทับจำพรรษาที่วัดนิเวศธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2428 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก และได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันโท

พ.ศ. 2429 โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏ และทรงประกาศแต่งตั้งให้ดำรงพระอิสริยยศ เป็น "กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ"

พ.ศ. 2430 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บัญชาการทหารบก

พ.ศ. 2431 ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลตรี

พ.ศ. 2432 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายจากงานฝ่ายทหารไปปฏิบัติงานทางพลเรือน ทรงเป็นผู้กำกับกรมธรรมการ

พ.ศ. 2433 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. 2435- 2458 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. 2442 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอิสริยยศเป็น "กรมหลวงดำรงราชานุภาพ"

พ.ศ. 2454 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอิสริยยศ เป็น "กรมพระดำรงราชานุภาพ"

พ.ศ. 2458 ดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับ พระนคร

พ.ศ. 2466 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมรุธาธร และเป็นนายพลเอก

พ.ศ. 2468 ดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี

พ.ศ. 2469 ดำรงตำแหน่งนายก ราชบัณฑิตยสภา

พ.ศ.2472 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน พระอิสริยยศเป็น "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ

พระอิสริยยศ

พ.ศ. 2429 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (ทรงศักดินา 15000)

เจ้ากรม - หมื่นดำรงราชานุภาพ (ศักดินา 600)

ปลัดกรม - หมื่นปราบบรพล (ศักดินา400)

สมุหบาญชี - หมื่นสกลคณารักษ์ (ศักดินา 300)

พ.ศ. 2442 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (ทรงศักดินา 15000)

เจ้ากรม - หลวงดำรงราชานุภาพ (ศักดินา 600)

ปลัดกรม - ขุนปราบบรพล (ศักดินา 400)

สมุหบาญชี - หมื่นสกลคณารักษ์ (ศักดินา 300)

พ.ศ. 2454 กรมพระดำรงราชานุภาพ อีสริยยศลาภดินทร์ สยามพิชิตินทรวโรปการ มโหฬารราชกฤตยา
นุสร อาทรรพาสการสวัสดิ์ วรรัตนปัญญาศึกษาพิเศษ นรินทราธิเบศบรมวงศ์อดิศัย ศรีรัตนตรัยคุณ
ธาดา อุดมเดชานุภาพพิตร(ทรงศักดินา 15000)

เจ้ากรม - พระดำรงราชานุภาพ (ศักดินา 800)

ปลัดกรม - หลวงปราบบรพล (ศักดินา 600)

สมุห้บาญชี - ขุนสกลคณารักษ์ (ศักราช 400)

พ.ศ. 2472 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ (ทรงศักราช 3500)

เจ้ากรม - พระยาดำรงราชานุภาพ (ศักราช 1000)

ปลัดกรม - พระปราบปรพพล (ศักราช 800)

สมุห้บาญชี - หลวงสกลคณารักษ์ (ศักราช 500)

เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486 ที่วังวรดิศ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล้นพระชนม์ สิริรวมพระชนม์มาได้ 81 พรรษา ได้ทรงประกอบพระกรณียกิจด้านต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นงานใหญ่ และงานสำคัญอย่างยิ่ง ของบ้านเมือง ทรงเป็นกำลังสำคัญในการบริหารประเทศหลายด้าน และทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างสูง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยตรัสชมพระองค์ เปรียบเทียบว่าเป็นเสมือน "เพชรประดับพระมหาพิชัยมงกุฎ" ผลงานด้านต่าง ๆ ของพระองค์แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพอันสูง เป็นที่ประจักษ์แก่มหาชนทุกยุคทุกสมัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (1 ม.ค. 2419 - 1 ก.พ. 2486) นามเดิม สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ) ผู้วางรากฐานการศึกษาภาคบังคับ พื้นฐานและการอาชีวศึกษา ผู้ร่วมดำริให้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก ผู้นำกีฬาฟุตบอลมาเผยแพร่ในประเทศไทย นักประพันธ์ (ใช้นามปากกา "ครูเทพ") ผู้ประพันธ์เพลงกราวกีฬา รวมทั้งเพลงชาติฉบับก่อนปัจจุบัน ปฐมวัยและการศึกษา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเกิดที่บ้านหลังศาลเจ้าหัวเม็ด ตำบลสะพานหัน จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2419 ตรงกับวันจันทร์ เดือนยี่ แรม 2 ค่ำ ปีชวดเป็นบุตรคนที่ 18 จากบุตร-ธิดา 32 คนของพระยาไชยสุรินทร์ (หม่อมหลวงเจียม เทพหัสดิน) และท่านมารดาอยู่ สืบสกุลจากพระยาราชนิกதி (หม่อมราชวงศ์ช้าง เทพหัสดิน) ผู้เป็นบุตรหม่อมเจ้าฉิมในพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ โอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอองค์น้อยในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ 1

เมื่ออายุได้ 8 ขวบ ท่านบิดาก็ถึงแก่อนิจกรรม ชีวิตของท่านจึงผูกผันจากการเป็นครอบครัวคนชั้นสูง จากการเป็นบุตรเสนาบดี (พระยาไชยสุรินทร์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ) ต้องมาช่วยมารดาทำสวน ค้าขายและรับจ้างเย็บรังดุมตั้งแต่ยังเด็ก ความยากลำบากทำให้ท่านมีความอดทนไม่ทอดถอยและมีอุปนิสัยอ่อนโยน มัธยัสถ์ ซึ่งเป็นสิ่งเกื้อหนุนให้ท่านมีความเจริญรุ่งเรืองในการศึกษาและการทำงาน

การศึกษา

พ.ศ. 2431 เมื่ออายุ 12 ปี เข้าเรียนประโยคหนึ่งที่โรงเรียนบพิตรพิมุข มีพระมหาหนอหรือขุนอนุกิจวิธูร (น้อย จุลวิธูร) เป็นครูคนแรก

พ.ศ. 2432 จบประโยคสอง โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเมื่ออายุ 12 ปี

พ.ศ. 2435 จบประโยคมัธยมศึกษาชั้น 5 ภาษาอังกฤษหลักสูตรหลวงโรงเรียนตัวอย่างสุนันทาลัยแล้วศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ตั้ง โดยเป็นนักเรียนรุ่นแรกเพียง 3 คน สอบประกาศนียบัตรครูรุ่นแรกของกรมศึกษาธิการได้อันดับที่ ๑ เมื่ออายุ 16 ปี แล้วทำหน้าที่เป็นนักเรียนสอนในกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. 2437 เป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์

พ.ศ. 2439 เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม จึงได้เป็นนักเรียนทุนหลวงกระทรวงธรรมการไปศึกษาวิชาครูต่อที่ประเทศอังกฤษ ณ วิทยาลัยฝึกหัดครูเบอโรโรด (Borough Road Collage) ณ เมืองไฮล์สเวฟ ภายใต้การดูแลของเซอร์ โรเบิร์ต มอเรน จบแล้วได้เดินทางไปปฏิบัติงานด้านการศึกษาที่ประเทศอินเดีย และพม่าเป็นเวลา 3 เดือน

ชีวิตการทำงานและผลงาน

พ.ศ. 2441 จบการศึกษาและการดูงานกลับมาอุปสมบทในบวรพุทธศาสนา 1 พรรษา โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้เป็นนาคหลวง อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. 2442 กลับเข้ารับราชการกระทรวงธรรมการเมื่อวันที่ 9 มกราคม โดยเป็นครูสอนวิชาครูและคำนวณวิธีในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ก่อนเป็นพนักงานแต่งแบบเรียนประจำศาลาว่าการกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. 2443 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "หลวงไพศาลศิลปศาสตร์" รับหน้าที่เป็นเป็นผู้ช่วยหัวหน้ากองตรวจกรมศึกษาธิการและทำหน้าที่สอนในขณะเดียวกัน

พ.ศ. 2444 จัดให้มีการแข่งขันฟุตบอลระหว่างโรงเรียนประเภทอายุไม่เกิน ๒๐ ปีเป็นครั้งแรกที่สนามหลวง โรงเรียนชนะเลิศจะได้รับโลโก้ครอบครองเป็นเวลาหนึ่งปี และการจารึกชื่อบนโลโก้เป็นเกียรติประวัติ เรียกว่า "การแข่งขันฟุตบอลชิงโลโก้ของกระทรวงธรรมการ"

พ.ศ. 2445 เดินทางไปดูงานการศึกษา ณ ประเทศญี่ปุ่น โดยมีผู้ร่วมเดินทางในครั้งนั้นคือ ชุน อนุกิจวิฑูร (สันทัต เทพหัสดิน) และพระชำนินบรรณาคม (อ่อน สารินุตตร) โดยใช้เวลาดูงาน 72 วัน และในโอกาสนี้ได้คอยเฝ้ารับเสด็จนิวัติประเทศสยามของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษแล้ว

พ.ศ. 2452 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "พระยาไพศาลศิลปศาสตร์"

พ.ศ. 2453 ร. 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม (ร.ศ. ๑๒๙) เพื่อรับกระแสพระราชดำริเรื่องการวางแผนทางการจัดการศึกษาของชาติโดยมีพระราชดำริว่า

"ความเจริญแห่งประเทศบ้านเมืองในสมัยต่อไปนี้ที่จะเป็น ปีกแผ่นแน่นหนาได้แท้จริง ก็ด้วยอาศัยศิลปวิทยาเป็นที่ตั้งหรือเป็นรากเหง้าเค้ามูลจึงมีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงการศึกษาของชาติบ้านเมืองให้รุ่งเรืองทันเขาอื่น"

การจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงแล้วเสร็จเปิดสอนเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม

พ.ศ. 2454 รุ่งตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงธรรมการและเป็น "พระยาธรรมศักดิ์มนตรี"

พ.ศ. 2457 รุ่งตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม อีกตำแหน่งหนึ่ง

เขียนบทความแสดงความคิดเห็นใน "หนังสือพิมพ์ลัทธิมรรฎ พ.ศ. 2457" เสนอให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยโดยใช้ที่ดินระหว่างสนามม้ากับถนนพญาไทและถนนพญาไทถึงคลองสวนหลวง ส่วนหนึ่งของบทความ "มหาวิทยาลัยเป็นอาภรณ์สำหรับมหานครที่รุ่งเรืองแล้ว มหานครใดมีมหาวิทยาลัยที่ขึ้นชื่อเสียงสมจะรอดได้ ก็ย่อมเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติคุณของมหานครนั้น ก็ย่อมได้ชื่อเสียงปรากฏความรุ่งเรืองแผ่ไพศาลไปในทิศทั้งปวงด้วย"

พ.ศ. 2459 ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้รับพระราชทานยศเป็น “จางวางโท” และ “จางวางเอก” ในปีเดียวกัน ในปีเดียวกันนี้ ได้มีพระราชหัตถ์เลขาพระราชทานเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า “ถึงพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๑ เดือนนี้ หากเรื่องจะรวมโรงเรียนข้าราชการพลเรือนกับโรงเรียนแพทยาลัย ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย และบรรจุตำแหน่งหน้าที่ทางกระทรวงธรรมการนั้นทราบแล้ว ตามความเห็นที่ชี้แจงมานั้น เห็นชอบด้วยแล้วให้จัดการไปตามนี้”

พ.ศ. 2460 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนจาก “พระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรพรศึกษาวินิยุโรปกรณ์” ขึ้นเป็น “เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี” วันที่ ๓๑ ธันวาคม เมื่ออายุได้เพียง 41 ปี

พ.ศ. 2464 รับพระบรมราชโองการทำจดหมายถึงมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ ให้มาช่วยปรับปรุงการศึกษาแพทย์ โดยมูลนิธิ ส่งนายแพทย์ ริชาร์ด เอ็ม เพียร์ส ประธานกรรมการฝ่ายแพทยศาสตร์ศึกษาเข้ามาดูกิจการของการศึกษาแพทย์ในประเทศไทยและได้กราบทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหิตลดาอุบลเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงรับเป็นผู้แทนฝ่ายไทย ในปีเดียวกันนี้ ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกของประเทศ

พ.ศ. 2468 แต่งเพลงกราวกีฬา

พ.ศ. 2469 ลาออกจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญมาช่วยสอนในโรงเรียนสตรีจุลนาคซึ่งคุณไฉไล เทพหัสดิน ณ อยุธยา บุตรีลาออกจากครูโรงเรียนราชินีและโรงเรียนวชิราวุธมาจัดตั้งขึ้นที่บ้านหลานหลวง

พ.ศ. 2475 เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกในระบอบประชาธิปไตยระหว่างวันที่ 28 มิถุนายน - 1 กันยายน และต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้ไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการระหว่างวันที่ 1 กันยายน - 27 ธันวาคม

พ.ศ. 2476 รัฐสภามีมติเลือกกลับไปเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม และขอลาออกเมื่อวันที่ 6 เดือนกุมภาพันธ์ เนื่องจากเห็นว่าเหตุการณ์ในระบอบนั้นไม่อาจรักษาความเป็นประชาธิปไตยตามครรลองที่ท่านคิดว่าควรเป็นไว้ได้ จึงลาออกมาพักผ่อนอยู่กับบ้านจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต

พ.ศ. 2477 ก่อตั้งโรงเรียนช่างก่อสร้างอุเทนถวาย และโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมแม่โจ้ เชียงใหม่ (ดำเนินการในระหว่างเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2476)

งานด้านการศึกษา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ประกอบกิจการทางการศึกษาอันเป็นคุณูปการไว้แก่ประเทศไทย มากมาย โดยเฉพาะในการวางรากฐานอย่างสมัยใหม่ เริ่มตั้งแต่การเป็นครู ผู้ตรวจการศึกษา เป็น เจ้ากรมราชบัณฑิต เจ้ากรมตรวจ ปลัดทูลฉลองจนถึงเสนาบดี โดยเริ่มนำเอาความรู้แผนใหม่เข้ามาใน วงการครู เริ่มพัฒนาด้านพุทธิศึกษาอย่างจริงจัง เขียนตำรา เริ่มตั้งแต่ด้านการสุขาภิบาลและสุขศึกษา สำหรับครอบครัว รวมทั้งเน้นด้านปลูกฝังธรรมจริยาอย่างแท้จริงอบรมสั่งสอนให้คนมีคุณธรรมและ จรรยาบรรณ จัดทำแบบสอน-อ่าน-เขียนด้านธรรมจริยาขึ้นใช้ในโรงเรียนทั่วประเทศ นำพลศึกษา และการกีฬาเข้ามาในโรงเรียนเพื่อสร้างลักษณะนิสัยให้เยาวชนรู้จักรู้แพ้ รู้ชนะ รู้จักอภัยซึ่งกันและกัน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้จัดให้มีการศึกษาภาคบังคับ เพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษา ทั่วถึงกันโดยท่านเชื่อว่า เมื่อให้มวลชนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางแล้ว บุคคลที่มีความสามารถก็ จะปรากฏขึ้นมาให้เห็นเอง ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นทั่วประเทศรวมทั้งโรงเรียนประชาบาลเพื่อรองรับการจัด การศึกษาภาคบังคับ มีการเริ่มงานด้านหัตถศึกษา คือ นำเอาวิชาอาชีพต่างๆ เข้ามาสอนในโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้รับทั้งด้านวิชาความรู้เพื่อไปรับราชการ และทางด้านวิชาชีพสำหรับผู้ ที่ต้องการนำไปประกอบอาชีพทั่วไป

นอกจากปราชญ์ด้านการศึกษาแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รับการยกย่องเป็นนัก ประพันธ์คนสำคัญท่านหนึ่งของประเทศไทย ท่านได้แต่งตำราและหนังสือเป็นจำนวนมากซึ่งมีทั้งความ เรียงร้อยแก้ว และบทร้อยกรอง ซึ่งอาจแบ่งเป็นกลุ่มได้ดังนี้

1. แบบเรียน มีตั้งแต่แบบเรียนอนุบาล แบบเรียนวิชาครู ตรรกวิทยา เรขาคณิต พีชคณิต แบบ สอนอ่านธรรมจริยา สุขาภิบาลสำหรับครอบครัว สมบัติผู้ดี และอื่นๆ อีกมาก

2. โคลง – กลอน แต่งไว้เป็นจำนวนมาก และได้รับการรวบรวมตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “โคลงกลอนของครูเทพ”

3. บทความ ว่าด้วยการศึกษา จรรยา การสมาคม เศรษฐกิจและการเมือง และปรัชญา โดยใช้นามปากกาว่า “ครูเทพ” บ้าง “เขี้ยวหวาน” บ้าง

4. ละครพูด แต่งขึ้นรวม 4 เรื่อง ได้แก่ บ่อยใหม่ แม่ศรีครัว หมั่นไว้ และตาเงาะ

ด้านดนตรี

ได้เป็นผู้ประพันธ์ “เพลงกราวกีฬา” ในนาม “ครูเทพ” เพื่อจูงใจให้นักกีฬาผู้จักการแพ้ชนะและรู้จักการให้อภัย ทั้งนี้สืบเนื่องจากการการรณรงค์ให้มีการออกกำลังกายและการแข่งขันกีฬาในโรงเรียนทั่วประเทศ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้แต่งเนื้อร้องเพลงชาติโดยใช้ทำนองเพลงมหาฤกษ์มหาชัยเพื่อใช้เป็นเพลงประจำชาติชื่อ “เพลงชาติมหาชัย” อยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะเปลี่ยนใหม่

นอกจากนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้แต่งเพลงชื่อ “คิดถึง” เมื่อ พ.ศ. 2477 (บันทึกเสียงครั้งแรก พ.ศ. 2494 โดยเฉลา ประสบศาสตร์) ซึ่งเป็นบทเพลงที่มีความไพเราะมากและยืนยงถึงปัจจุบัน

ชีวิตครอบครัวและชีวิตในบั้นปลาย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีพี่น้องรวมมารดาที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายท่านและหลายด้าน มีที่ทำคุณประโยชน์ด้านการศึกษาสองท่านคือมหาอำมาตย์โทพระยาอนุกิจวิฑูร (สันทัด) และพระยาวิฑูรปริชามาศย์ (ศิริ) รวมทั้งผู้มีศักดิ์เป็นหลานแต่อ่อนอายุกว่าเพียงปีเดียวที่ทำคุณประโยชน์ด้านการศึกษาคือพลเอกพระยาเทพหัสดิน หัวหน้าคณะทูตทหารไทยที่เข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1

ท่านได้สมรสกับท่านผู้หญิงถวิล (สกุลักษณ์) และมีภริยาอีก 4 คน มีบุตร-ธิดารวม 20 คน ได้อบรมสั่งสอนให้บุตร-ธิดาทุกคนให้มีความอดทนและมีอัธยาศัย สันนิษฐานให้ทุกเรียนถึงขั้นสูงสุดเท่าที่มีความสามารถ และด้วยการมีส่วนผลักดันการศึกษาด้านการช่างและได้สนับสนุนให้มีการเปิดสอนวิชาสถาปัตยกรรมขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ท่านจึงแนะนำให้บุตร 2 คน สอบเข้าเรียนเป็นนิสิตรุ่นแรกในขณะนี้ เป็นรุ่นแรกเพื่อแสดงให้เห็นว่าสตรีก็สามารถเป็นช่างได้ ซึ่งบุตรทั้งสองท่านคือคุณปรีชา ฉิมโฉมและคุณธำรี เทพหัสดิน ณ อยุธยา ก็ได้เป็นสถาปนิกรุ่นบุกเบิกและได้เป็นกำลังสำคัญของกรมโยธาเทศบาลในสมัยนั้น โดยเฉพาะคุณปรีชาได้เป็นผู้บุกเบิกด้านการผังเมืองและได้เป็นผู้อำนวยการ (อธิบดี) สำนักผังเมืองคนแรกในสมัยนั้น

หลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ถวายบังคมลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. 2469 มาอยู่ที่บ้านพักตำบลนางเลิ้ง หลานหลวง ถนนนครสวรรค์ กรุงเทพมหานคร และช่วยบุตรคือคุณไฉไลเปิดโรงเรียนสตรีจุลนาถ และได้ช่วยสอนโดยวิธีใหม่ที่ท่านพยายามเผยแพร่ด้วย ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเขียนบทความ หนังสือและบทประพันธ์ต่างๆ รวมทั้งบทเพลงดังที่กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันบ้านพักของท่านที่ถนนนครสวรรค์ดังกล่าวซึ่งสร้างขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกับพระที่นั่งอนันตสมาคม แม้จะมีขนาดเล็กและเรียบง่ายแต่ก็มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบยุโรปที่เป็นที่นิยมในสมัยนั้น จึงได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นอาคารอนุรักษ์โดยกรมศิลปากร

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคหัวใจวายเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 ที่บ้านพักถนนนครสวรรค์ กรุงเทพมหานคร สิริอายุรวม 66 ปี 1 เดือน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ซ

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

มหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) (15 กรกฎาคม พ.ศ. 2405 - 30 ธันวาคม พ.ศ. 2481) อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล อภิรัฐมนตรี เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทั้งยังเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง การประปานครหลวง การไฟฟ้ามหานคร ถนนและสะพานในกรุงเทพมหานครอีกด้วย

ประวัติ

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นชาวเมืองสุพรรณบุรี เกิดเมื่อวันอังคารที่ 15 กรกฎาคม ปี จอ พ.ศ. 2405 สกุลเป็นคหบดี ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านน้ำตก ริมแม่น้ำปากตะวันตกข้างใต้ตัวเมืองสุพรรณบุรี บิดาชื่อกลิ่น มารดาชื่อผึ้ง มีพี่น้องร่วมมารดา 5 คน

เจ้าพระยายมราชเป็นน้องคนสุดท้องชื่อ ปั้น เมื่อเป็นเด็กอายุได้ 5 ขวบ บิดามารดาพาเจ้าพระยายมราชไปเรียนหนังสือที่วัดประตูลำดวน ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอท่าพี่เลี้ยง (อำเภอเมืองสุพรรณบุรี) จังหวัดสุพรรณบุรี เรียนอยู่ได้ไม่ถึงปี มีงานทำบุญในสกุล ได้นิมนต์พระใบฎีกาอ่วม วัดหงส์รัตนาราม จังหวัดธนบุรี ไปเทศน์ที่วัดประตูลำดวน บิดามารดาจึงถวายเด็กชายปั้นให้เป็นศิษย์ เป็นเสมียนใส่กัณฑ์เทศน์ พระใบฎีกาอ่วมจึงพาเด็กชายปั้นไปจากเมืองสุพรรณ เมื่อพ.ศ. 2411 ขณะนั้นเด็กชายปั้นอายุได้ 6 ขวบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ยินได้ฟังจากเครือญาติของเจ้าพระยายมราช ซึ่งเป็นหลวงยกกระบัตรกรมการเมืองสุพรรณบุรีว่า เจ้าพระยายมราชเป็นบุตรคนสุดท้องมิใคร่มีใครเอาใจใส่พานัก บิดามารดาจึงใส่กัณฑ์เทศน์ถวายพระเจ้ากรุงฯ ก็มีได้คิดว่าเป็นเด็กชายปั้นจะมาเป็นคนดี มีบุญล้าของเหล่ากอดถึงเพียงนี้ ถ้าหากเจ้าพระยายมราชเกิดเป็นลูกหัวปีจะเป็นทายาท ของสกุล บิดามารดาจะถนอมเลี้ยงไว้ที่เมืองสุพรรณจนเติบโตใหญ่ อย่างมาก เจ้าพระยายมราชจะได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน สูงกว่านั้นก็จะได้เป็นกรรมการ เช่นหลวงเทพสุภาพที่ชาย หรืออย่างดีที่สุดเป็นพระสุนทรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณเท่านั้น จะไม่ได้เป็นเจ้าพระยายมราชตลอดชีวิต "ข้อที่ท่านเกิดเป็นลูกคนสุดท้องไม่มีใครห่วงแหน" ใส่กัณฑ์เทศน์ "ถวายพระเจ้ากรุงฯนั้น ควรนับว่าบุญบันดาลให้ท่านเข้าสู่เส้นทางที่ จะดำเนินไปจนถึง ได้เป็นรัฐบุรุษวิเศษคนหนึ่งในสมัยของท่าน"

เจ้าพระยายมราชเป็นลูกศิษย์พระใบฎีกาอ่วมอยู่ 6 ปี พระใบฎีกาอ่วมเอาใจใส่ธุระระวังสั่งสอนผิดกับลูกศิษย์วัดคนอื่น ๆ เด็กชายบั้นมีกิริยา มารยาทเรียบร้อยผิดกว่าชาวบ้านนอก ส่อให้เห็นว่าท่านได้รับการอบรมมาจากครูบาอาจารย์ที่ดี เรียนเพียง ก.ข. และนะโมที่วัดประตูลำธาร จังหวัดสุพรรณบุรีเท่านั้น ความรู้ทั้งหมดได้จากวัดหงส์รัตนารามทั้งสิ้น เพียงอายุได้ 13 ขวบ ก็สามารถเป็นครูสอนคนอื่นได้ นับว่าเป็นอัจฉริยะคนหนึ่ง ครั้นถึง พ.ศ. 2417 อายุได้ 13 ปี ญาติรับกลับไปโกนจุกที่เมืองสุพรรณ แล้วส่งกลับไปอยู่ที่วัดหงส์รัตนารามกับพระใบฎีกาอ่วมตามเดิม

พ.ศ. 2418 จึงบรรพชาเด็กชายบั้นเป็นสามเณรเล่าเรียนวิชาต่อไปอีก 7 พรรษา คือเรียนเสขียวัตรกับท่องจำคำไหว้พระสวดมนต์ เรียนหนังสือขอม และหัดเทศน์มหาชาติสำหรับไปเทศน์โปรดญาติโยม เจ้าพระยายมราชเสียงดี อาจารย์ให้เทศน์กัณฑ์มัทรีและให้เรียนภาษามคธ เริ่มด้วยคัมภีร์ "มูล" คือไวยากรณ์ภาษามคธ แล้วเรียนคัมภีร์พระธรรมบท เรียกว่า "ขึ้นคัมภีร์" เพื่อเข้าสอบเปรียญสนามหลวง โดยไปเรียนกับสำนักอาจารย์เพ็ญกับพระยาธรรมปริชา(บุญ) และสมเด็จพระวันรัต(แดง) วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งมีชื่อเสียงในฐานะอาจารย์สอน ในขณะนั้น

พ.ศ. 2425 เจ้าพระยายมราชอายุได้ 21 ปี จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดหงส์รัตนาราม สมเด็จพระวันรัต(แดง) เป็นพระอุปัชฌาย์ ในปี พ.ศ. 2426 เข้าสอบปริยัติธรรม ณ สนามพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ทางคณะมหาเถระวัดก้นว่าจะไม่มีใครสามารถสอบได้ วันแรกภิกษุสามเณรเข้าแปล 4 องค์ตกหมด เป็นเช่นนั้นมาหลายวัน จนถึงกำหนดพระบั้นวัดหงส์เข้าแปล วันแรกได้ประโยค 1 ก็ไม่มีใครเห็นว่าแปลผิดพลาด เพราะผู้ที่สอบตกมาก่อนก็สอบได้ พอแปลประโยคที่ 2 ก็มีคนเริ่มกล่าวขวัญกันบ้าง ถึงวันแปลประโยคที่ 3 เป็นวันตัดสินว่าจะได้หรือไม่ จึงมีคนไปฟังกันมาก ทั้งภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ พอแปลได้ประโยคที่ 3 พระมหาเถระพากันยิ้มแย้มยินดี เพราะเพิ่งได้เปรียญองค์แรก จึงเรียก "มหาบั้น" ตั้งแต่นั้นมา

ตอนที่เจ้าพระยายมราชเป็นพระภิกษุเรียนปริยัติธรรมกับมหาธรรมปริชา(บุญ) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นธุระจัดภัตตาหารมาถวายพระเณรที่มาเรียนกับพระยาธรรมปริชา(บุญ) ทุกวันจนเป็นที่คุ้นเคยกับพระภิกษุบั้น เวลาพระภิกษุบั้นเข้าสอบปริยัติธรรมสนามหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ปลอบใจพระภิกษุบั้นว่า อย่าได้หวาดหวั่นและทรงแสดงความยินดีเมื่อสอบได้เปรียญธรรมประโยค จากนั้นพระองค์ก็ไม่ได้พบกับมหาบั้นอีกเลยเป็นเวลาเดือนกว่า

ต่อมาคืนหนึ่งเวลา 20 นาฬิกา พระมหาปิ่นไปหาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่โรงพยาบาลมหาดเล็ก นำต้นไม้ตัดปลูก ในกระถางไปด้วย 1 ต้น บอกว่าจะมาลาสิก และเมื่อลิกแล้วจะขอถวายตัวอยู่กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงตรัสว่า "เมื่อได้ลิกสำหรับพากเพียรเรียนพระไตรปิฎก มาจนได้เป็นเปรียญมีชื่อเสียงแล้ว ไฉนจะลิกตั้งแต่ยังไม่ได้รับพระราชทานพัดยศ" พระมหาปิ่นตอบว่า "ท่านสิ้นอาลัยในการเป็นสมณะ ได้ปลงใจตั้งแต่ก่อนเข้าแปลปริยัติ ธรรมดาจะลิก ที่เข้าแปลด้วยประสงค์จะบำเพ็ญกุศล อุทิศสนองบุญท่าน ผู้เป็นครูอาจารย์ มาแต่หนหลัง นี้กว่าพอแปลแล้วจะตกหรือได้ก็จะลิกอยู่นั่นเอง"

วิถีชีวิตของเจ้าพระยามรธาเริ่มเปลี่ยนไปในทางใหม่อีก หากเจ้าพระยามรธายังคงอุปสมบทอยู่บวรพระพุทธศาสนา อย่างมากก็คงเป็น พระราชาคณะ เท่านั้น นับเป็นก้าวที่สอง ที่จึงหวนชีวิตของเจ้าพระยามรธาก้าวเข้าสู่หนทางแห่งความเจริญของชีวิต ทั้งนี้จักต้องมีคู่สร้าคู่สมให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนกันมาแต่ชาติปางก่อน โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น ดูจะเป็นสำคัญ

เมื่อลาสิกขาบทแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอุปสมบทไปจำวัดที่วัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งเป็นวัดสร้างใหม่ ใกล้กับพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายปิ่นได้ตามไปอยู่กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด้วยตลอดพรรษา จึงใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเริ่มเรียนรู้นิสัยของเจ้าพระยามรธาจนเป็นที่รักใคร่กัน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพลาสิกขาบทแล้ว จึงให้นายปิ่นถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. 2426 อายุ 22 ปี เป็นครูในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ได้เงินเดือน 16 บาท ต่อมาเลื่อนเป็นครูผู้ช่วย พำนักอยู่กับหม่อมเจ้าหญิงเปลี่ยน และหม่อมราชวงศ์หญิงเขียนที่บ้าน ซึ่งทั้งสองท่านเป็นโอรสอุปถัมภ์มาตั้งแต่เป็นสามเณร

ต่อมานายปิ่นได้ถวายการสอนหนังสือแด่พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 4 พระองค์ ด้วยการชักจูงของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณร์ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระองค์เจ้าประวิตรวรมโนดม และพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช โดยจัดห้องเรียนขึ้นต่างหากที่ท้องพระโรงของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้เลื่อนขึ้น

เงินเดือนเป็น 48 บาท นายปั้นฉลาดในการสอนไม่เหลาะแหละ ประจบลูกศิษย์ แต่ก็ไม่วางตัวจนเกินไป พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ทรงยำเกรง โปรดมหาบัณฑิตสนมทุกพระองค์ ต่อมาพระพุทธรเจ้าหลวงทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ เข้าเป็นลูกศิษย์ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งพระเจ้าลูกยาเธอไปศึกษาในประเทศยุโรป พระพระราชวินิจฉัยเห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ เพิ่งเรียนหนังสือไทยได้เพียงปีเดียว เก่งกว่าจะลืมเสียหมด จึงโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เลือกครูไปยุโรปกับพระเจ้าลูกยาเธอหนึ่งคน ใน พ.ศ. 2429 ซึ่งก็ไม่ใช่ปัญหา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือก "นายปั้น เปรียญ" ไปสอน โดยพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ให้เป็น ขุนวิจิตรวรสาส์น มีตำแหน่งในกรมอาลักษณ์(แผนกครู)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ...คิดดูก็ชอบกลอีก ถ้าหากท่านสมักรเข้ารับราชการในกรม มหาเด็ก็ดี หรือเมื่อสมักร เป็นครูแล้ว แต่สมเด็จพระพุทธรเจ้าหลวงมิได้ทรงโปรดส่งพระเจ้าลูกยาเธอเข้าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เหมือนอย่างที่เคย ส่งท่านเข้ามาจากเมืองสุพรรณอีกครั้งหนึ่ง น่าพิศวงอยู่...

เล่ากันว่าเจ้าพระยามรราชชกเงินเดือนของตนเองไปจ้างครูสอนภาษาอังกฤษแก่ตัวเองด้วย เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จกลับมากรุงเทพฯ ชั่วคราว เจ้าพระยามรราชตามเสด็จ กลับมาด้วย ถึงกรุงเทพฯ ต้นปี พ.ศ. 2431 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ 5 เป็นบำเหน็จครั้งแรก ขณะที่กลับมานั้น หม่อมเจ้าหญิงเปลี่ยนโยม อุปถากสิ้นชีพิตักษัยไปแล้ว ยังคงเหลือหม่อมราชวงศ์หญิงเขียน จึงรับไปอยู่ด้วย รับเลี้ยง เป็นอุปถากสนของคุณให้มีความสุขสบาย เมื่อถึงแก่กรรมก็จัดปลงศพให้ด้วย นับเป็นการแสดงกตเวทิตาคุณแก่ผู้มีพระคุณอันเป็นสิ่งที่ ควรสรรเสริญ

ในขณะที่เจ้าพระยามรราชกลับมาเมืองไทย ได้กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขอให้แม่สื่อไปสู่ขอลูกสาว พระยาชัยวิชิต ซึ่งขณะนั้นเป็นหลวงวิเศษสาลี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพระกาดใจเพราะอายุเท่ากัน จึงไปวานให้ พระมารดา ของท่านไปเป็นเจ้าแม่สื่อขอนางสาวตลับ ธิดาคนโตของหลวงวิเศษสาลี ก็ไม่เป็นการขัดข้อง เมื่อแต่งงานแล้วไปอยู่ยุโรปด้วยกัน เพราะพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์เสด็จกลับไปศึกษาต่อ

ต่อมาเจ้าพระยามรราชได้เป็นผู้ช่วยเลขานุการในสถานทูตลอนดอน และต่อมาได้เป็นอุปทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน เมื่อ พ.ศ. 2436 กลับมาเมืองไทยเป็นข้าหลวงพิเศษ จัดการปกครองจังหวัดสงขลาและพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2439 และในปีนั้นเองได้เป็นสมุหเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อครั้งเป็นพระยาสุโขมณีนยวินิต อันสืบเนื่องมาจากชื่อพระยาสุโขมณีนยวินิตนั้น เนื่องมาด้วย พระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชวินิจฉัยว่าท่านเป็นคนที่มีความสามารถอย่างสูง สามารถทำการได้ด้วยการผูกน้ำใจคน ไม่ชอบใช้อำนาจ ด้วยอาญา ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 6 ทรงตั้งพระราชบัญญัตินามสกุลขึ้น เวลานั้นท่านเป็นเจ้าพระยามรราชแล้ว กราบบังคมทูลขอพระราชทานคำ"สุโขม" เป็นนามสกุล

พ.ศ. 2449 พระยาสุโขมณีนยวินิต ย้ายเข้ามาเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ในขั้นแรกให้รั้งตำแหน่งเสนาบดีอยู่สองสามเดือนก่อน ว่าจะสามารถเป็นเสนาบดีได้หรือไม่ แล้วจึงทรงแต่งตั้งเป็นเสนาบดีเต็มตามตำแหน่ง กระทรวงโยธาธิการในสมัยนั้นมี 3 กรม คือกรมรถไฟ กรมไปรษณีย์-โทรเลข กรมโยธา เฉพาะกรมรถไฟมีรั้งเป็นส่วนมาก และกรมไปรษณีย์ไม่เป็นปัญหาที่จะแก้ไขปรับปรุง แต่กรมโยธากำลังยุ่ง ถึงกับต้องเอาเจ้ากรมออกจากตำแหน่ง เมื่อพระยาสุโขมณีนยวินิตเข้าไปเป็นเสนาบดีต้องแก้ไขเรื่องต่างๆของกรมโยธา ขณะนั้นกรมโยธากำลังก่อสร้าง พระราชมณเฑียร ในหมู่พระที่นั่งอัมพรสถานมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหลวงอยู่เสมอ และรับสั่งมาทำตาม พระราชประสงค์อยู่เนืองๆ พระพุทธเจ้าหลวงทรง เห็นเห็นคุณอันวิเศษของพระยาสุโขมณีนยวินิตยิ่งขึ้น งานใดที่รับสั่งพระยาสุโขมณีนยวินิตพยายามทำกรณั้นให้สำเร็จดัง พระราชประสงค์ จึงเป็นเหตุให้ทรงพอ พระทัยใช้สอยเจ้าพระยามรราชตั้งแต่นั้นมา เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป ทรงมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ฝากฝังให้เจ้าพระยามรราช เป็นธุระ ช่วยดูแลพระราชฐานด้วย

ต่อมาอีก 2 ปี พ.ศ. 2450 ย้ายจากกระทรวงโยธาธิการมาเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล แต่พระพุทธเจ้าหลวงยังคงให้อำนาจการสร้าง พระราชวังดุสิตต่อไปตามเดิม ทั้งโปรดให้โอนกรมสุขาภิบาลซึ่งอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการมาขึ้นกับกระทรวงนครบาลด้วย พระยาสุโขมณีนยวินิตพยายามศึกษาหน้าที่ราชการต่างๆและได้สมาคมคุ้นเคย กับข้าราชการในกระทรวงนครบาลแล้ว เริ่มดำเนินงานจัดการปกครองท้องที่ โดยใช้วิธี ปกครองเมืองต่างๆในมณฑลกรุงเทพฯ อย่างเดียวกับหัวเมือง ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย พอดีเกิดเรื่องชาวจีนในกรุงเทพฯปิดร้านค้าขาย สอบถามได้ความว่าไม่มีความเดือดร้อนอันใด เป็นเพียงแต่จีนคนหนึ่งทิ้งไปปลิวให้ปิดร้าน จึงจำต้องปิดหมายความถึงถูก

ปีนั้น จะไปร้องเรียน ก็ไม่ถึงจึงปิดร้านเพื่อ ให้ทางราชการมาระงับทุกข์ พระยาสุขุมนัยวินิตจึงปรึกษากับกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ตกลงใช้อุบายให้ทหารม้า 2 กองร้อยแยกเป็นหลายแถว เดินแถวผ่านไปตามถนนเจริญกรุงถึงบางรัก ซึ่งมีคนจีนอยู่มากคล้ายกับตรวจตรา ไม่มีใครรู้ว่าทหารม้าจะมาทำอะไร พอรุ่งขึ้นพระยาสุขุมนัยวินิตให้นำพลตะเวนสั่ง ให้จีนเปิดร้านเหมือนอย่างเดิม ทุกร้านยอมเปิดร้านกันจนหมด

ในปี พ.ศ. 2451 นี้เอง ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุขุมนัยวินิต เป็นที่เจ้าพระยามีสถาจารึกในหิรัญบัฏว่า เจ้าพระยายมราช ชาติเสนางคนรินทร์ มหินทราธิบดี ศรีวิชัยราชมไหสวรรยบริรักษ์ ภูมิพิทักษ์โลกาภิกรณ์ สิงหาเทพยมุรธาธร ราชธานีมหาสมุทรธาน สุขุมนัยบริหารเอนกยรวมาคม สรรพโตมสุทธิสุขวัฒนการ มหานคราภิบาลอรรคมตยาธิบดี อภินพิริยปรากรมพาหุชชานาม ถือกศักดิ์นา 10,000

เจ้าพระยายมราชรับราชการสนองพระเดชพระคุณตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เรื่อยมาถึงรัชการที่ 6-7 จนกระทั่งรัชกาลที่ 8 ได้ดำรงตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อ พ.ศ. 2477 ร่วมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาภิกรมหมื่นอนุวัติจาตุรนต์ พ.ศ. 2478 ดำรงตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ร่วมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

เจ้าพระยายมราช รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความวิริยะอุตสาหะอันแรงกล้า แม้จะป่วยไข้แต่พอทำงานได้ก็จะทำด้วยความมานะอดทน จนกระทั่งล้มเจ็บ อย่างหนักครั้งใหญ่ อันเป็นครั้งสุดท้ายในขณะที่ยังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังประทับอยู่ในพระนคร และเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2481 เวลา 15.00 น. เจ้าพระยายมราช ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทราบด้วยความเศร้าสลดพระทัยเป็นอย่างยิ่ง โปรดเกล้าฯ ให้คณะผู้สำเร็จราชการ เสด็จไปแทนพระองค์ ในการพระราชทานน้ำอาบศพ ณ บ้านศาลาแดง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานลงกุศน์น้อย ประกอบพร้อมทั้งเครื่องเกียรติยศศพให้ ทางราชการประกาศให้ข้าราชการ ไว้ทุกข์ทั่วราชอาณาจักร มีกำหนด 15 วัน ให้สถานที่ราชการลดธงครึ่งเสา 3 วัน บรรดาสถานทูตและกงสุลต่างๆ ได้ให้เกียรติลดธงครึ่งเสา 3 วันเช่นกันและพระราชทานเพลิงศพเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2482 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ภาคผนวก ฅ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

พระประวัติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (ต้นราชสกุลบริพัตร) ประสูติเมื่อวันพุธ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 8 ตรงกับวันที่ 29 เดือนมิถุนายน พ.ศ.2424 ในพระบรมมหาราชวังทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่33 ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 5)และองค์ที่๒ในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวีทรงมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์สุขุมขัติยภักถยาวัดี กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์เป็นพระเชษฐภคินีร่วมพระชนนีเพียงพระองค์เดียวและสิ้นพระชนม์ในวันที่ 18 เดือนมกราคม พ.ศ. 2487 มีพระนามเรียกขานกันว่าทูลกระหม่อมบริพัตรฯ มีพระโอรสและพระธิดา 7 พระองค์ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ฯ ทรงเข้าพิธีเสกสมรส รับน้ำพระมหาสังข์กับหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม ไชยันต์ เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ.2446 ทั้งสองพระองค์มีพระโอรสและพระธิดาหลายองค์ ได้แก่

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธวงษวิจิตร

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสิฐสพสมัย

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตนศิริมาน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรกานต์มณี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าน้อง (สิ้นพระชนม์แต่ยังพระเยาว์)

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีชาดิสุขุมพันธ์ (สิ้นพระชนม์แต่ยังพระเยาว์)

พระโอรสและพระธิดาคู่หม่อมสมพันธ์ (ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา) ธิดาพระยาวทัญญู
วินิจฉัยกับหม่อมหลวงชุ่ม อีก 2 องค์ ได้แก่

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทุรัตนา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมภินันท์

การศึกษา

ทรงศึกษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และโรงเรียนราชกุมารในพระบรมมหาราชวัง

พ.ศ.2438 เสด็จไปศึกษาวิชาเบื้องต้นที่ประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปศึกษาวิชาทหารที่โรงเรียนนายร้อยชั้นประถมที่เมืองปอร์ตสדם ประเทศเยอรมัน เมื่อ พ.ศ.2439 แล้วศึกษาต่อที่โรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยมที่กรุงเบอร์ลิน ระหว่างที่ศึกษาได้รับพระราชทานยศนายร้อยตรี สังกัดกรมทหารมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ.2442

พ.ศ.2443 ทรงสามารถสอบไล่ได้ตามหลักสูตร “เฟรนนิช” แล้วได้เข้าศึกษางานราชการโดยเข้าประจำกองร้อยที่ 11 กรมทหาร “เอมเปรสเอากุสตัด้า” รักษาพระองค์ที่ 4 แล้วทรงศึกษาวิชาทหารในโรงเรียนสงครามเมืองคัสเซิล

พ.ศ.2445 ทรงศึกษาหลักสูตรนายทหารชั้นนายพัน ที่โรงเรียนแมนเปินเมืองบันสะเดา หลักสูตรนายทหารชั้นนายพล ที่โรงเรียนป็นใหญ่ เมืองยิเตอร์บอดด์ ศึกษาเรื่องตำรายุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ตำนานสงคราม และฝึกหัดนำทัพที่โรงเรียนเสนาธิการ

ทรงศึกษาเรื่องเศรษฐกิจ กฎหมายธรรมเนียมระหว่างประเทศ ตลอดจนวิธีปกครอง อาณานิคม ที่มหาวิทยาลัยกรุงเบอร์ลิน

ประวัติรับราชการ

พ.ศ.2442 นายร้อยตรี สังกัด กรมทหารมหาดเล็ก (ระหว่างที่ทรงศึกษาที่ประเทศเยอรมัน)

พ.ศ.2446 เสนาธิการทหารบก พระยศนายพลตรี

พ.ศ.2447 ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เลื่อนพระยศเป็นนายพลเรือโท

พ.ศ.2453 นายพลเรือเอก ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ

พ.ศ.2460 จอมพลเรือ

พ.ศ.2463 เสนาธิการทหารบก

พ.ศ.2469 ผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก และ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม

พ.ศ.2471 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ราชการพิเศษ หรือตำแหน่งพิเศษ

พ.ศ.2446 ราชองครักษ์พิเศษ และองคมนตรีในรัชกาลที่ 5

พ.ศ.2450 นายทหารพิเศษ กรมทหารราบ “เอมเปรส เอากุสตา” รักษาพระองค์ที่ 4

พ.ศ.2452ผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารราบที่ 6

พ.ศ.2453 องคมนตรี ในรัชกาลที่ 6

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญที่ได้รับพระราชทาน

พ.ศ.2434 ปฐมจุลจอมเกล้า และ ภาวธรรมหาจักรีบรมราชวงศ์

พ.ศ.2436 เหรียญรัชฎาภิเศก และ ประถมาภรณ์มงกุฏ

พ.ศ.2437 นพรัตน์ราชวราภรณ์

พ.ศ.2440 เหรียญประพาสมาลา

พ.ศ.2441 เหรียญราชินี

พ.ศ.2443 ปฐมจุลจอมเกล้าพิเศษ

พ.ศ.2444 ประถมาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ.2446 เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา เหรียญทวีธาภิเศก (ทอง) และเหรียญรัตนาภรณ์
รัชกาลที่ 5 ชั้นที่ 1

พ.ศ.2450 เหรียญรัชมงคัล (ทอง)

พ.ศ.2451 เหรียญรัชมังคลาภิเศก (ทอง) และ เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ 5 ชั้นที่ 1

พ.ศ.2452 เข็มพระชนมายุสมมงคล ชั้น 1

พ.ศ.2453 เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ 6 ชั้นที่ 1

พ.ศ.2454เหรียญบรมราชาภิเศก (ทอง)

พ.ศ.2455 รัตนวราภรณ์

พ.ศ.2456 มหาปฐมภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ.๒๔๕๘ เหรียญจักรมาลา

พ.ศ.2461เครื่องราชอิสริยาภรณ์ อันมีศักดิ์รามาธิบดี ชั้นที่ 1 (เสนาบดี)

พ.ศ.2463 มหาวชิรมงกุฏ

พ.ศ.2464 เข็มราชการแผ่นดินสำหรับประดับแพรแถบเหรียญดุษฎีมาลา

พ.ศ.2469 เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ 7ชั้นที่ 1

พ.ศ.2471จุลจอมเกล้าฝ่ายหน้าดารา ประดับเพชรสำหรับตำแหน่ง คณาธิบดี

(ทรงได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญต่างประเทศอีกจำนวนมาก)

จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์ วรพินิต พระองค์ทรงเป็นเสมือนหลักชัยของประเทศ ที่มีส่วนเสริมสร้างรากฐานความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าให้กับส่วนราชการต่าง ๆ มากมาย พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เสนาธิการทหารบก เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และองคมนตรีรัฐมนตรี ซึ่งตำแหน่งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศไทย นอกจากนี้ ยังทรงปฏิบัติงานในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และผู้รักษาพระนครทุกครั้ง ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปต่างประเทศหรือมิได้ประทับอยู่ในพระนครเป็นเวลาหลายวันอีกด้วย ฉะนั้นในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือเป็นเวลาประมาณ 17 ปี พระองค์ได้ทรงวางรากฐานแห่งความเจริญด้านต่าง ๆ ให้กองทัพเรือในปัจจุบัน เช่น การจัดระเบียบราชการในกองทัพเรือ การจัดทำข้อบังคับสำหรับทหารเรือ การจัดตั้งโรงเรียนนายเรือ สร้างอู่ต่อเรือ จัดให้มีพระบรมมณูศาลทหารเรือและกรมพระบรมมณูทหารเรือ ปรับปรุงการสหโภชนและตั้งโรงเรียนสมุทรกรรม กองดุริยางค์ทหารเรือ ตั้งคลังแสงทหารเรือ ปรับปรุงการแพทย์ทหารเรือให้เจริญ สนับสนุนการก่อตั้งราชนาวิกสภา กำหนดรูปแบบบริวารระบวนเรือพระราชพิธี ปรับปรุงหู่เรือ และสร้างเรือพระราชพิธีขึ้นใหม่ เป็นต้น

จากการที่พระองค์ทรงวางรากฐานแห่งความเจริญด้านการศึกษาให้กับนายทหารเรือ ประกอบกับ สถาบันวิชาการทหารเรือชั้นสูง เป็นหน่วยที่มีภารกิจในการดำเนินการในเรื่องการฝึก และศึกษาวิชาการทหารเรือชั้นสูง และวิทยาการที่จำเป็นแก่นายทหารสัญญาบัตร เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาและฝ่ายอำนวยการได้ สถาบันวิชาการทหารเรือชั้นสูง จึงได้รับการพิจารณาให้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระอนุสาวรีย์ของพระองค์ นอกจากนี้ กองทัพเรือ ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติประจำกองทัพเรือที่ 9 เพื่อ เทิดพระเกียรติในพระมหากรุณาธิคุณพระองค์ท่าน ให้กำหนดวันประสูติที่ 29 มิถุนายน ของทุกปี เป็นวันบริพัตร โดยมีการจัดงานเพื่อน้อมรำลึกฯ ณ สถาบันวิชาการทหารเรือชั้นสูง และกำหนดให้ข้าราชการ ทหาร และลูกจ้างสังกัดกองทัพเรือ แต่งเครื่องแบบหมายเลข 2 โดยพร้อมเพรียงกัน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวไกล่รุ่ง รัตนอมตกุล เกิดวันที่ 13 สิงหาคม 2523 ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี จบการศึกษา
ระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดศรีสุวรรณ ระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนสุราษฎร์ธานี จบการศึกษา
ระดับปริญญาบัณฑิต ครุศาสตร์บัณฑิต ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย และศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปีการศึกษา 2546

ในปี พ.ศ. 2547 เข้ารับการศึกษาในระดับปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชา
นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2550 จึงสำเร็จการศึกษาครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย